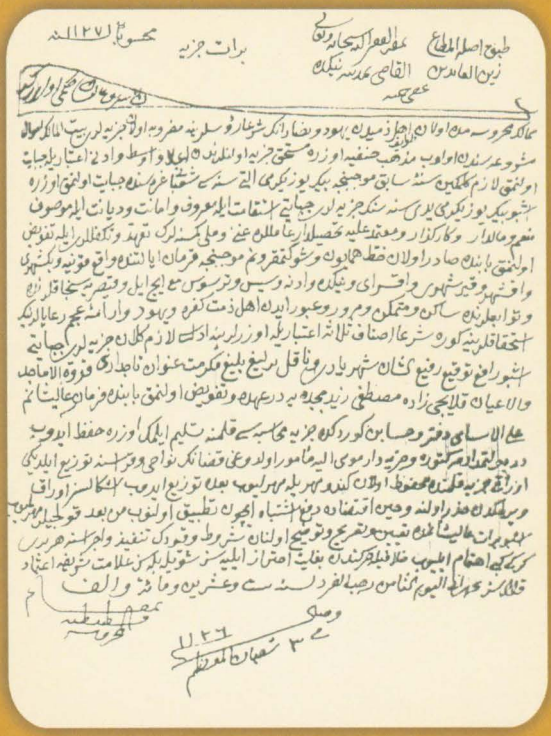
KONYA ŞER'İYE SİCİLLERİNE GÖRE

XVIII. YÜZYILDAKİ CİZYE UYGULAMALARINDA GAYRİMÜSLİMLER

Dr. Sami BAYBAL

KONYA ŞER'İYE SİCİLLERİNE GÖRE

XVIII. YÜZYILDAKİ CİZYE UYGULAMALARINDA GAYRİMÜSLİMLER

Dr. Sami BAYBAL

KONYA ŞER'İYE SİCİLLERİNE GÖRE

XVIII. YÜZYILDAKİ CİZYE UYGULAMALARINDA GAYRİMÜSLİMLER

ISBN
978-605-89008-0-6

Birinci Baskı
Ekim 2009 / Konya

Baskı ve Cilt
Adal Ofset
Beyazıt Mah. Vatan Cad.
Adalhan Altı 15/H - Konya
0 332 322 10 70

İÇİNDEKİLER

KISALTMALAR VII
ÖNSÖZ XI
GİRİŞ 1
I. ARAŞTIRMA KONUSUNUN ÖNEMİ 1
II. ARAŞTIRMA KONUSUNUN SINIRLARI 4
III. ARAŞTIRMA KONUSUNUN METODU 5
IV. ARAŞTIRMA KONUSUNUN KAYNAKLARI 6
A. ARŞİV KAYNAKLARI (ŞER'İYE SİCİLLERİ) 6
1. Şer'iye Sicillerinin Muhtevası 7
2. Şer'iye Sicillerinin Genel Özellikleri 13
3. Şer'iye Sicillerindeki Belge Çeşitleri 16
a. Berat 16
b. Ferman 18
B. KONYA ŞER'İYE SİCİLLERİ 19
C. DİĞER KAYNAKLAR 22

BİRİNCİ BÖLÜM
OSMANLI DEVLETİ VE GAYRİMÜSLİMLER

I. OSMANLI DEVLETİ'NDE GAYRİMÜSLİMLERİN GENEL DURUMU 27
A. OSMANLILARDA GAYRİMÜSLİMLERİN HUKÛKÎ STATÜLERİ VE MİLLET SİSTEMİ 27
B. OSMANLI DEVLETİ'NDE YAŞAYAN BAŞLICA GAYRİMÜSLİM TOPLULUKLAR 38
C. OSMANLI DEVLETİ'NDE GAYRİMÜSLİM TEB'ANIN TANZİMATTAN ÖNCEKİ NÜFUSU 42
D. OSMANLI DEVLETİ'NDE GAYRİMÜSLİM TEBAANIN HAKLARI VE YÜKÜMLÜLÜKLERİ 51
1. Gayrimüslim Tebaanın Hakları 51
2. Gayrimüslim Tebaanın Yükümlülükleri 55

II. GAYRİMÜSLİMLER VE MÂLÎ YÜKÜMLÜLÜKLERİ ÇERÇEVESİNDE CİZYE 58
A. CİZYE NEDİR? 58
B. CİZYENİN MAHİYETİ VE GAYESİ 61
C. CİZYENİN YASAL / HUKÛKÎ DAYANAĞI 64
D. CİZYENİN TARİHSEL ARKA PLÂNI 66
E. CİZYE MÜKELLEFLERİ, CİZYENİN MİKTARI VE CİZYE ÇEŞİTLERİ 72

İKİNCİ BÖLÜM
KONYA ŞER'İYE SİCİLLERİNE GÖRE XVIII. YÜZYILDAKİ CİZYE UYGULAMALARI VE GAYRİMÜSLİMLER

I. SİCİLLERDE GEÇEN GAYRİMÜSLİM GRUPLAR.... 81
II. SİCİLLERDE GAYRİMÜSLİMLERİN YAŞADIKLARI YERLER VE NÜFUS DURUMU 99
III. OSMANLI'NIN CİZYE UYGULAMASINDA İSLÂM HUKUKU'NU ESAS ALDIĞINA DAİR SİCİLLERDE GEÇEN İFADELER VE BU UYGULAMANIN İSLÂM HUKUKU ESASLARI ÇERÇEVESİNDE FETVA VE KANUNLARLA ŞEKİLLENMESİ 137
IV. SİCİLLERE GÖRE CİZYE YÜKÜMLÜLERİ VE CİZYEDEN MUAF TUTULANLAR 140
V. SİCİLLERDE UYGULANIŞ BİÇİMİ OLARAK YER ALAN ALE'R-RUÛS CİZYE VE BUNA GÖRE CİZYE ÖDEMEDE KABUL EDİLEN KRİTERLER, CİZYE MİKTARLARI 145
VI. SİCİLLERE GÖRE CİZYENİN TOPLANMASINDA ÖNGÖRÜLEN ESASLAR, DİKKAT EDİLMESİ GEREKEN HUSUSLAR 166
VII. SİCİLLERE GÖRE CİZYEYİ TOPLAMA ZAMANI VE CİZYENİN TAHSİLİNDE GAYRİMÜSLİMLERE SAĞLANAN KOLAYLIKLAR (TAKSİT İMKÂNI)..... 184

VIII. SİCİLLERE GÖRE CİZYE ÖDEYEN GAYRİMÜSLİMLERİN DİĞER YÜKÜMLÜLÜKLERİ 190
IX. SİCİLLERE GÖRE OSMANLI'DA CİZYE İLE İLGİLİ PROBLEMLER VE BUNA KARŞIN DEVLETİN ALDIĞI TEDBİRLER..... 192
X. OSMANLI'NIN SON DÖNEMLERİNDE CİZYENİN GEÇİRDİĞİ DEĞİŞİKLİKLER VE BUNUN GAYRİMÜSLİMLER AÇISINDAN YANSIMALARI ... 215
SONUÇ..... 223
BİBLİYOGRAFYA 235
DİZİN 253
EKLER..... 257
ARAP HARFLİ OSMANLI TÜRKÇESİYLE YAZILMIŞ METİN ÖRNEKLERİNİN GÜNÜMÜZ TÜRK ALFABESİ İLE ÇEVİRİSİ (TRANSLİTERASYONU)..... 259
ORİJİNAL METİN ÖRNEKLERİ 323

KISALTMALAR

AKDTYK : Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu
A.Ü.D.T.C.F.D.: Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi
A.Ü.İ.F.D. : Ankara Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Dergisi
b. : Bin, İbn
bk. : Bakınız
c. : Cilt
cm. : Santimetre
çev. : Çeviren
D.E.Ü.H.F.D. : Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi
D.E.Ü.İ.F.D. : Dokuz Eylül Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi
der. : Derleyen, derleme
DİA : Diyanet İslâm Ansiklopedisi
E.Ü.S.B.E.D. : Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi
Ed. : Editör
EI^2 (İng) : The Encyclopaedia of Islam (new edition)
h. : Hicrî
haz. : Hazırlayan
Hz. : Hazreti
İ.A. : İslâm Ansiklopedisi

İ.Ü.E.F.Y. : İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları
KM : Kitab-ı Mukaddes
K.Ş.S. : Konya Şer'iye Sicilleri
K.Ş.S.39/274 (Örnek): Konya Şer'iye Sicilleri 39. Defter, 274. Sayfa
krş. : Karşılaştırınız
m. : Mîlâdî
M.E.B.Y. : Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları
M.Ö. : Mîlâttan Önce
md. : Madde
Müt. : Mütercim
nşr. : Neşreden
O.M.Ü.İ.F.D. : Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Dergisi
OTAM : Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi
s. : Sayfa
S.Ü. : Selçuk Üniversitesi
S.Ü.S.B.E. : Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
S.Ü.S.B.E.D. : Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi
sy. : Sayı
T.C. : Türkiye Cumhuriyeti
T.İ.M.A.A.D. : Türk-İslâm Medeniyeti Akademik Araştırmalar Dergisi
thk. : Tahkik eden
trc. : Tercüme eden

ts.	: Tarihsiz
TTK	: Türk Tarih Kurumu
v.	: Vefatı
vb.	: Ve bunun gibi
vd.	: Ve devamı
vs.	: Vesaire
yy.	: Yüzyıl

ÖNSÖZ

Tarih sahnesinde 600 yıl gibi uzun bir zaman aralığında varlığını sürdürerek ayakta kalmayı başaran ve gerçekten dünya tarihine damgasını vuran Osmanlı Devleti'nin, hem Türk tarihi ve kültürü açısından, hem de siyasî, iktisadî, hukûkî ve içtimaî hayatımız açısından ne kadar önem arzettiğini her şeyden önce vurgulamak zorundayız.

İşte dünya coğrafyası üzerinde çok geniş bir alana yerleşmiş ve bünyesinde çok çeşitli din ve mezhep mensuplarını barındırmış böyle bir devletin toplum ve devlet yapısını, kendisini ayakta tutan ilkelerini iyi bilmek, öncelikli şarttır. Bu noktada doğru ve sağlam bilgilere ulaşmanın en önemli yolu ise bir takım tarihî belgelere ve arşiv kaynaklarına inebilmekten geçmektedir.

İslâm hukukunu bir hukuk sistemi olarak benimseyen bu Türk Devleti'nin en önemli yargı organı olan şer'î mahkemeler, Osmanlı'nın yıkılmasıyla birlikte tarihe karışmasına karşın, devletin çeşitli dönemlerdeki hukûkî, iktisadî, dinî, askerî ve idarî müesseseleri hakkında bize çok önemli tarihî belgeler de bırakmıştır. Söz konusu bu belgeler, dil, din ve renk farkı gözetilmeksizin toplumun bütünüyle ilgili olayları, bu olaylara ait mahkeme kararlarını ve idarî düzenlemeleri içine alan şer'iye sicilleridir.

Şer'iye sicilleri XV. asrın yarısından başlayarak XX. asrın ilk çeyreğine kadar, en azından 472 yıllık Türk tarihini, Türk iktisadını ve Türk siyasî, sosyal, dinî ve hukûkî hayatını yakından alâkadar etmekte; kısaca Türk kültür ve tarihin temel kaynaklarının başında gelmektedir. Bu siciller incelenmeden Osmanlı tarihi ve özellikle mahallî tarihlerle ilgili yapılacak bir araştırma çok eksik kalacaktır. Şâyet şer'iye sicilleri, toplumu oluşturan fertlere ait birtakım olaylarla ilgili

olarak Osmanlı şer'î mahkemelerinde kamu hizmetini yürüten kadılar tarafından tutulan kayıtların toplandığı defterler ise, Osmanlı toplumunun bir parçası olan gayrimüslim unsurlara ait her türden belgeyi de ihtiva etmektedir. Dolayısıyla Osmanlı Devleti'nde yaşayan çeşitli dinî grupları ve müslim-gayrimüslim münasebetlerini araştırmak isteyenlerin ilk başvuracakları kaynaklar arasında şer'iye sicilleri karşımıza çıkmaktadır.

Şer'iye sicillerinin ilmî araştırmalardaki yeri ve değeri ile ilgili olarak bir hususa dikkat çekmek istiyoruz: Yerel Osmanlı tarihi çalışmaları, daha çok merkez ile taşra arasındaki ilişkileri ve bu iki kısım arasındaki bağları incelemeye yönelik bir seyir takip etmektedir. Tahrir (mufassal, icmâl, vakıf) defterlerinin haricinde bulunabilen kaynaklar, bu yöndeki araştırma konularının daha sıkı bir şekilde örgü ve kurgusunun yapılabilmesine imkân vermektedir. Özellikle şer'iye sicilleri türü kaynaklar bu bağlamda en önemli katkıyı sağlayan malzemelerin başında gelmektedir. Çünkü, merkezdeki arşiv vesikaları, devletin merkezden taşraya bakış açısını gösterirken şer'iye sicilleri, taşranın merkeze olan tutumunu, toplum içerisindeki dalgalanmaları ve devletin çıkarmış olduğu kanun ve düzenlemelerin hem Müslümanlar, hem de gayri- müslimler nezdinde nasıl bir uygulama zemini bulduğunu yansıtması bakımından oldukça önemlidir.

İşte Türk kültür ve tarihi açısından böylesine önem arzeden söz konusu tarih hazineleri üzerinde, cumhuriyetin ilk yıllarından itibaren gerekli ilmî araştırmaların ve tasniflerin yapılması gerektiği hususu, bunların değerinin farkında olan pek çok ilim adamı tarafından ısrarla belirtilmesine rağmen, sayıları binleri ve sayfaları da yüzbinleri bulan bu siciller üzerinde ferdî sayılabilecek bazı istisnaî araştırmaların dışında, ciddî ve devlet tarafından desteklenen hacimli bir çalışma yapılamamıştır. Şer'iye sicillerinin mahiyeti, özellik-

leri, kapsamı ve ihtiva ettiği konular tam olarak tespit edilememiştir. Münferit ilim adamlarımızın çalışmaları, her yönüyle takdire şâyan olmakla beraber, mevziî ve kısmî olmaktan öte geçememiştir. Hattâ sicillerin içinde yer alan belgelerin tarifi bile ne konu ile ilgili çalışmalarda, ne de Türk kültürünün âyinesi olan sözlük ve ansiklopedilerde, doğru ve ayrıntılı olarak bulunmamaktadır.

Bütün bunlara rağmen Osmanlı toplumunun bir aynası olan şer'iye sicilleri üzerinde yapılan araştırmalar son yıllarda bir hayli yoğunlaşmıştır. Siciller üzerinde yapılan araştırmaların yanı sıra, Türkiye genelindeki sicillerin katalog çalışmaları da önemli bir merhale katetmiştir. Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı tarafından yayınlanan "Şer'iye Sicilleri I" ve "Şer'iye Sicilleri II", bu hususta önemli bir boşluğu doldurmuş ve en azından bazı eksikleriyle birlikte bir anahtarlık görevi ifa etmiştir. Ayrıca Türkiye'nin çeşitli illerindeki şer'iye sicilleri, bir merkezde toplanmak amacıyla Ankara Milli Kütüphane'ye nakledilmişlerdir. Ancak, bütün bu gayretlere rağmen, şer'iye sicilleri metinlerinin aynen neşri hususunda şimdiye kadar 3-5 defterin metninin transkripsiyonu dışında ciddî bir çalışma yapılamamıştır.

Biz de bu perspektiften yola çıkarak, XVIII. Yüzyıla ait Konya Şer'iye Sicilleri'ni, cizye beratları ve fermanları ışığında ele aldık. Çalıştığımız Konya Şer'iye Sicilleri ile ilgili teferruatlı açıklamayı giriş bölümüne bırakarak ilk başta şunu söylemeliyiz ki; amacımız söz konusu yüzyılı kapsayan Konya Şer'iye Sicilleri'nde belki binlerce belgenin arasında kendine yer bulan cizye beratları ve fermanlarından hareketle Osmanlı Devleti'nin coğrafî bir bölgesi olan Karaman eyâletinde ve bu eyâlete bağlı sancaklarda müslim-gayrimüslim ilişkilerinin en başta iktisadî, daha sonra da sosyal ve ahlâkî boyutuyla ilgili ciddî bir takım tespitler yapabilmek, cizye uygulamalarında Osmanlı yönetiminin beklen-

tilerine, gayrimüslim cemaatlerin ve onların başındaki din adamlarının ne kadar cevap verebildiği hususunu aydınlatmak, söz konusu bölgede hangi gayrimüslim grupların yaşadığını öğrenmek ve onların nüfusuyla ilgili gerçeğe yakın sonuçlara ulaşabilmek, ayrıca İslâm hukukunun zimmîlere yüklediği vergi mükellefiyetiyle alâkalı esasının XVIII. yüzyıl Osmanlı toplumunda ne kadar uygulanabildiğini ortaya koyabilmektir.

Araştırmamızı, giriş kısmından sonra iki bölümden oluşturduk. Girişte konunun önemine vurgu yaparak, sınırlarını çizmeye çalıştık. Nasıl bir metot takip ettiğimize de değinmeden geçmedik. Konunun kaynaklarına işaret ederken genel bir açıklama tarzında şer'iye sicilleri ve özellikle çalışmamızda esas aldığımız XVIII. yüzyıla ait Konya Şer'iye Sicilleri hakkında geniş bilgi vererek, bu sicillerin gayrimüslimler açısından önemini ve değerini ifade ettik. Yine konumuzun özünü oluşturması bağlamnda sicillerde ön plânda değerlendirdiğimiz cizye beratları ve fermanlarından yola çıkarak belge çeşitlerinden "berat" ve "ferman"ın ne olduğunu ve gayrimüslimler açısından ne anlama geldiğini, aralarındaki farkı da belirterek açıkladık. Bunun yanında araştırmamızın omurgasını teşkil eden Konya Şer'iye Sicilleri'ne göre XVIII. yüzyıldaki cizye uygulamalarıyla ilgili olarak karşımıza çıkan ma'lûmâtı ilmî açıdan destekleme sadedinde müracaat ettiğimiz kaynaklardan önemli olanlarını da zikretmeyi ihmal etmedik.

Birinci bölümü iki ana başlık altında ele aldık. İlk başlık olarak Osmanlı Devleti'nde yaşayan gayrimüslimlerin genel durumunu çeşitli yönleriyle ortaya koyduk. İkinci olarak ise gayrimüslimlerin mâlî yükümlülükleri içerisinde yer alan cizyenin kavramsal çerçevesini ve tarihî arka plânını ana hatlarıyla açıkladık. Bu bölümde sıraladığımız bilgileri, konunun iyi kavranabilmesi açısından zorunlu gördük.

İkinci bölümde ise taradığımız Konya Şer'iye Sicilleri'nde ilgi alanımıza giren XVIII. yüzyıldaki cizye uygulamalarında ne gibi hususların yer aldığını maddeler halinde sıraladık ve sonuçta bütün bu bilgilerin Osmanlı toplum yapısında müslim-gayrimüslim ilişkileri noktasında ne ifade ettiğine ilişkin bir değerlendirme yapmaya çalıştık. Ayrıca çalışmamızın sonuna, XVIII. yüzyılda oluşturulmuş Konya Şer'iye Sicilleri'nde tesbit ettiğimiz cizye beratları ve fermanlarını metin olarak, hemen arkasından da sözkonusu metinlerin latinize edilmiş hâlini bu saha ile ilgilenenlerin mukayese yapabilmeleri açısından ilâve ettik.

Araştırmamız süresince hem bir takım görüş ve önerileriyle yol gösteren, hem de baştan sona çalışmayı okuyarak düzeltmeler yapan hocam Prof. Dr. Mehmet Aydın'a, Konya Şer'iye Sicilleri'nin okunması sırasında büyük yardımlarını gördüğüm Prof. Dr. Dilaver Gürer'e, yine sicillerde karşımıza çıkan ve okuyamadığımız bazı metinlerin çözümlenmesinde ve çalıştığımız konuya ilişkin kaynaklara ulaşma noktasında önemli katkıları olan Prof. Dr. Bayram Ürekli'ye, çalışmamızla ilgili zaman zaman görüş alışverişinde bulunduğum Prof. Dr. Mikail Bayram ve Doç. Dr. İzzet Sak'a, XVIII. yüzyıla ait Konya Şer'iye Sicilleri'nin fotokopilerine ulaşmamda bana kolaylık sağlayan Selçuk Üniversitesi Merkez Kütüphanesi ve Mevlâna Müzesi yetkililerine, ayrıca bazı sicil defterlerinin CD'sinin çekilerek tarafıma verilmesi hususunda yardımlarını esirgemeyen Konya Bölge Yazma Eserler Kütüphanesi yetkililerine de teşekkür etmeyi bir borç biliyorum.

Dr. Sami BAYBAL

Konya / Ekim – 2009

GİRİŞ

I. ARAŞTIRMA KONUSUNUN ÖNEMİ

Önsözde bir nebze işaret ettiğimiz gibi Osmanlı Devleti, küçük bir beylik olarak ortaya çıktığı andan (M. 1299) itibaren takip ettiği siyaset ve politikalarla her geçen gün nüfûzunu artırmış, yeni fetihlerle de coğrafî alanını çok genişletmiştir. İmparatorluk denilebilecek bir konuma gelen Osmanlı, sahip olduğu topraklarda karşılaştığı İslâm dışı din ve mezhep mensuplarını din, dil ve kültürleriyle birlikte yok etme politikası asla gütmemiş; bilâkis kendi Müslüman tebaasıyla birlikte gayrimüslimlere bir arada kardeşçe yaşama fırsatı vermiştir. Gayrimüslimler, Osmanlı Devleti'nin kendilerine sağladığı bir takım haklar ve özgürlükleri sonuna kadar kullanmışlar, kendilerinden istenen yükümlülükleri de yerine getirme zorunluluğunu duymuşlardır. İşte bu durum, Osmanlı devlet yapısı içinde her alandaki müslim-gayrimüslim ilişkilerini gündeme getirmektedir. Bu ilişkilerin boyutu, belki bizim tahminlerimizin de ötesinde çok geniştir. Zira Müslümanlarla yan yana yaşarken pek çok ortak paydaya sahip olan, yerine göre aynı duygu ve düşünceyi bile paylaşan gayrimüslimlerin sosyal ve ahlâkî yapılarını, hangi bölgede nüfus olarak ne kadar yoğunlaştıklarını, hukûkî statülerini ve iktisadî durumlarını görmezden gelmek imkânsız gibidir. Söz konusu ilişkiler yumağı iyi tespit edilmeden Osmanlı toplum yapısını anlamak oldukça zordur. Bu noktada bize en büyük açılım sağlayacak olan kaynakların başında şer'iye sicilleri gelmektedir. Zira bu defterlerde toplumu ilgilendiren ve sadece müslim-gayrimüslim münasebetlerini değil, gayrimüslimlerin kendi aralarındaki ilişkileri de hesaba katan her türlü

belgeyi bulmak mümkündür. Fakat ne yazık ki Osmanlı Devleti'nin yıkılışının üzerinden yıllar geçmesine rağmen hâlâ tartışılan bir takım hususların aydınlatılmasının tek yolunun arşivdeki tarihî vesikalar üzerinde yapılacak ciddî tetkiklerden geçtiği açık şekilde bilinmektedir.

İşte ortaya koyduğumuz bu araştırma; bir taraftan yukarıda gayrimüslimlere yönelik olarak oluşturmaya çalıştığımız çerçeve içerisinde nelerin ortaya çıkarılabileceğine dair bir takım ipuçlarının peşinde koşarken, diğer taraftan da Osmanlı Devleti'nin gayrimüslimler açısından artık sıkıntı yaşamaya başladığı bir dönemde, Anadolu coğrafyasında yaşayan ve ileride zikredeceğimiz bir takım gayrimüslim grupların mevcut statülerini -velev ki burada devlet yönetimiyle olan ilişkileri vergi yükümlülükleri çerçevesinde ele alınsa bile- kendi lehlerine nasıl zorladıkları hususunda ümid ediyoruz ki bir fikir verecektir.

Çalışmamızda özellikle Osmanlı'nın ayakta kaldığı ve yaşamaya devam ettiği, fakat gerileme sürecine girdiği bir dönem olan XVIII. yüzyılı tercih etmemizin bir diğer sebebi de şudur: Bu dönemden önceki dönemler olan XV. ve XVI. yüzyıllarda arşiv bakımından bize ışık tutacak sadece tahrir defterleri vardır. Başka kaynak serileri bulunmamaktadır. Bu durum, söz konusu dönemlerle alâkalı çalışmaları hem kolaylaştırmış, hem de sayısal olarak fazlalaştırmıştır. XVII. yüzyılda ise avarız ve cizye kayıtları, muhasebe defterleri dikkatimizi çekmektedir. XVIII. yüzyıla gelince avarızlar, mühimmeler, rûz-nâmçeler, muhasebe defterleri ve şikâyet defterleri, ahkâmlar gibi pek çok kaynak serisi karşımıza çıkmaktadır. Dolayısıyla XVII. ve XVIII. yüzyıllardaki çalışmalar son derece azdır ve çok çeşitli kaynak serilerine ulaşabilme açısından da zordur. Hal böyle olunca, izah etmeye çalıştığımız sebeplerden hareketle XVIII. yüzyılın Osmanlı'sında müslim-gayrimüslim ilişkilerinin bir yönünü yine

aynı dönemin Konya Şer'iye Sicilleri'nden hareketle ortaya koyma çabasına soyunduğumuzu söylemeliyiz.

Bu kısa açıklamadan sonra biz, yukarıda vurguladığımız gerçeklerden hareketle bir arşiv çalışması yapmayı tercih ettik. Önsözde de bir nebze işaret ettiğimiz gibi elimizdeki çalışmanın temel amacı, şer'iye sicillerinden yola çıkarak ve gayrimüslimleri ilgilendiren bazı belgeleri esas alarak, Osmanlı tarihinin belli bir döneminin aydınlatılmasına Dinler Tarihi açısından katkıda bulunabilmektir. Burada çalışma alanımızın hangi coğrafî bölgeyi kapsadığı sorusuna verilecek cevabı, "konunun sınırları" kısmına bırakırken; Konya Şer'iye Sicilleri'nde niçin XVIII. yüzyılı esas aldığımızı ve bu yüzyıldaki cizye uygulamaları bağlamında gayrimüslimleri incelediğimizi biraz daha izah etmeye çalışalım.

Bilindiği gibi Tanzimat'la birlikte bir çok şeyde olduğu gibi gayrimüslimlerin statülerinde de önemli değişmeler olmuştur. XVIII. yüzyıl, Tanzimat'tan önce fakat ona yakın bir dönemdir. Bu sebeple yaptığımız çalışmanın, Tanzimat sonrasına ait yapılacak araştırmalarda, özellikle gayrimüslimler konusunda, Tanzimat öncesi ve sonrasının mukayese edilebilmesine yardımcı olabileceği kanaatindeyiz.

Bir de ileride karşımıza çok net bir şekilde çıkacağı üzere söz konusu döneme ait sicillerde yer alan cizye beratları ve fermanlarından öğrendiğimiz cizye uygulamalarını, basit bir düşünce kalıbı içerisinde sadece gayrimüslimlerin devlete ödediği vergiler ve buna bağlı olarak yapılan birtakım işlemler şeklinde değerlendirmek son derece yanlış olacaktır. Zira dönemin Konya Şer'iye Sicilleri'nde karşılaştığımız cizye uygulamalarına dair detaylar, söz konusu verginin toplanmasında devletin en üst kademesindeki padişahtan (Osmanlı bürokratından) en alt kademesindeki şahsa kadar bir taraftan gayrimüslimlerin Müslümanlarla olan ilişkilerinin, diğer taraftan da kendi aralarındaki ilişkilerinin hangi boyut-

lara ulaştığı ve ne gibi sonuçlar doğurduğu noktasında bize çok önemli ipuçları vermektedir. Öyle ümit ediyoruz ki; elde edeceğimiz bu ipuçları Osmanlı toplum yapısında gayrimüslimlerin nerede durduklarına, içinde yaşadıkları toplumu dinî anlayış ve tutumlarıyla ne kadar ve ne şekilde etkileyebildiklerine dair ciddî doneler elde etmemizi sağlayacaktır.

II. ARAŞTIRMA KONUSUNUN SINIRLARI

Çalıştığımız konunun dayandığı ve temellendirildiği ana kaynak, XVIII. yüzyıla ait Konya Şer'iye Sicilleri'dir. Bu sicillerde de esas aldığımız ve üzerinde yoğunlaştığımız belgeler ise cizye beratları ve fermanlarıdır. Diğer belgeler bizim konumuzun çerçevesi dışında kalmaktadır. Zira sadece söz konusu yüzyıldaki defterlerde karşımıza çıkan kayıtlar (belgeler) 7000 sayfayı bulmaktadır. Dolayısıyla bu durum, çok geniş ve uzun soluklu başka çalışmaların da gerekliliğini ortaya koymaktadır.

Araştırmamız, yukarıda ifade ettiğimiz dönemde oluşturulan yani kayda alınan sicillerde bulduğumuz cizye beratları ve fermanlarında gayrimüslimleri ilgilendiren ve onları muhatap alan ne gibi hususlar varsa onlar üzerinde yoğunlaşmayı hedef almıştır. Örneğin bu belgelere göre bizim incelediğimiz coğrafî bölge, Karaman Eyâleti ve ona bağlı 7 sancaktır. İleride ikinci bölümde Karaman Eyâleti'nde cizyenin muhatabı olarak hangi gayrimüslim grupların yaşadığına ve nüfuslarına ilişkin ayrıntılı bilgi verilecektir. Yine ikinci bölümde, söz konusu bölgede yaşayan gayrimüslimlerden kimlerin cizye verip vermeyeceği, cizye miktarlarının ne olduğu, cizye toplamada hangi para birimlerinin esas alındığı, gayrimüslim tebaaya bu hususta devletin ne gibi kolaylıklar sağladığı, toplumda cizye ile ilgili ne gibi problemlerin oluştuğu ve buna karşılık hangi tedbirlerin alındığı gibi pek çok detay

ayrıntılı olarak açıklanacak ve bir takım değerlendirmeler de yapılacaktır.

Bizim çalışmamızın hedefi, Osmanlı Devleti'nin gerileme döneminde bir hukûkî veya iktisadî çerçeve çizerek cizye uygulamalarının nasıl olduğunu izah etmek değildir. Bilâkis, o dönemin cizye uygulamalarında devletin hangi gayrimüslim unsurları dikkate aldığını, şahıs (kelle) başına alınan cizyeden hareketle nüfuslarıyla ilgili ne gibi tahmînî rakamların ortaya konabileceğini, cizye toplanırken gayrimüslim din adamları (papaz, rahip, keşiş)'nın ve kocabaşılarının nasıl bir tutum sergilediklerini, yine cizye uygulamalarında bu baş vergisini toplamaya memur olanlar yani cizyedarlar ve diğer devlet yetkilileriyle cizye vermek zorunda olan gayrimüslimler arasında ortaya çıkan ilişkilerin sosyal ve ahlakî boyutunu da tesbit edebilmektir. Bütün bunlar, XVIII. yüzyıl itibariyle Osmanlı toplumunun yapısını iyi özümsemek ve aynı topraklarda yaşayan Müslümanlarla gayrimüslimler arasındaki münasebetleri çeşitli yönleriyle değerlendirebilmek açısından son derece önemlidir.

III. ARAŞTIRMA KONUSUNUN METODU

Araştırma konusu üzerinde durulurken, her şeyden önce Dinler Tarihi'nin öncelikli metodu olan deskriptif yani nitelendirici metod esas alınmış; gerek arşiv belgelerinden, gerekse diğer kaynaklardan yararlanılırken herhangi bir din veya din mensubu ön plâna çıkarılmamıştır. XVIII. yüzyıldaki cizye uygulamaları bağlamında bilgi malzemesi olarak ne elde edilmişse taraf olmaksızın, olduğu gibi çalışmaya aktarılmıştır. Zaten ileride göreceğimiz üzere Osmanlı mahkemelerine taşınan her dava, müslim ya da gayrimüslim kimin müracaatıyla ele alınırsa alınsın, sonuçta ortaya konan karar, müracaat sahibinin din ve mezhep aidiyetine göre değil hak

ve adalet çerçevesinde verilmiş ve bu şekilde sicillere kaydedilmiştir.

Çalışmamız sırasında ulaştığımız kaynaklar itibariyle karşımıza çıkan ve hem Dinler Tarihi terminolojisi, hem de Osmanlı Tarihi terimleri içinde yer alan bir takım kelime ve ifadeleri satır aralarında veya dipnotlarda açıkladık.

Diğer taraftan tercih ettiğimiz konunun farklı bölümlerinde meselenin daha iyi kavranabilmesi açısından özellikle tarihî süreçle ilgili olarak yani Osmanlı Devleti'nin gayrimüslimlere karşı tutumu bağlamında çalıştığımız dönemle (XVIII. yüzyıl) diğer dönemler arasındaki farka işaret ederek bazı karşılaştırmalar yapmayı uygun bulduk. Aynı zamanda üzerinde yoğunlaştığımız konunun daha iyi anlaşılabilmesi açısından "cizye"nin teorik çerçevesini ve tarihî arka plânını ortaya koyarken, İslâm öncesi ve sonrası yaşamış bir takım ülkelerdeki cizye uygulaması veya benzer uygulamalar arasında örtüşen ya da ayrışan yönleri mukayese etmeyi denedik. Dolayısıyla Dinler Tarihi'nin başvurduğu metodlar arasında yer alan mukayese metodunu da kullanmaya çalıştık.

IV. ARAŞTIRMA KONUSUNUN KAYNAKLARI

A. ARŞİV KAYNAKLARI (ŞER'İYE SİCİLLERİ)

Burada her şeyden önce belirtmemiz gereken şey, arşiv kaynaklarının çok geniş bir alanı kapsadığı ve içinde çeşitli kaynak serilerini barındırdığıdır. Bizim çalışmamız şer'iye sicilleriyle sınırlı olduğundan, diğer arşiv kaynaklarına hiç girmeden sadece şer'iye sicillerinin muhtevasını açıklamakla yetindik.

1. Şer'iye Sicillerinin Muhtevası

Şer'iye sicillerinin mahiyetini kavrayabilmek için önce şer'iye mahkemelerinin ne olduğunu, özellikle Osmanlı'da "kadı" teriminin hangi anlama tekabül ettiğini ve kadının görevlerinin-yetkilerinin sınırlarını iyi bilmek gerekmektedir. Kuruluş yıllarından itibaren şer'î kaza usûlünü benimseyen Osmanlı Devleti'nin ilk tayin ettiği iki memurdan birisi kadı olmuştur. Kadıları yetiştirecek bir kaynak henüz mevcut olmadığından ilk Osmanlı kadıları Anadolu, İran, Suriye ve Mısır gibi yerlerden getirilmiştir. Bilâhare fethedilen her idare merkezine bir kadı tayin edilmiş ve böylece adlî teşkilât ortaya çıkmıştır. Tek kadının görev yaptığı bu usûle şer'iye mahkemeleri denmektedir. Bu mahkemelerin belli bir makam binası yoktur. Ancak söz konusu durum, Şer'î Meclis adıyla yargılamanın yapıldığı belirli bir yerin olmadığı mânâsına alınmamalıdır. Kadıların yargı işlerini yürütebilecekleri ve her an bulabilecekleri belirli yerleri vardır.[1]

Osmanlı Devleti'nde çok geniş kapsamlı yetkileri bulunan ve şer'iye mahkemelerinde yargı görevini üstlenen şahıslara kadı denmektedir. Osmanlı hukukçuları kadıyı, insanlar arasında meydana gelen dava ve anlaşmazlıkları şer'î hükümlere göre karara bağlamak için devletin en yüksek makamı (sultanlar veya yetkili kıldığı şahıslar) tarafından tayin edilen şahıs diye tarif etmektedir.[2] İleride göreceğimiz gibi Osmanlı

---

[1] Ahmet Akgündüz, "İslâm Hukukunun Osmanlı Devleti'nde Tatbiki: Şer'iye Mahkemeleri ve Şer'iye Sicilleri", *Türkler,* Ankara 2002, X, 54.

[2] Akgündüz, "Şer'iye Mahkemeleri ve Şer'iye Sicilleri", *Türkler,* X, 55 (Yukarıda "kadı" terimiyle ilgili bir tarif verilmekle birlikte fıkıh terimi olarak kadı, insanlar arasında meydana gelen çekişme ve davaları şer'î hükümlere göre çözümlemek için yetkili makamca tayin edilen kişiyi ifade eder. Geniş bilgi için bk. Fahrettin Atar, "Kadı", *DİA,* İstanbul, 2001, XXIV, 66-69; Mehmet Zeki Pakalın, "Kadı", *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü,* İstanbul, 1993, II, 119.

Devleti idarî taksimat olarak önce eyâletlere, eyâletler sancak (livâ)lara, sancaklar kazalara, kazalar nahiyelere ve nahiyeler de köylere ayrılmıştı. Nahiye ve köyler dışında kalan diğer idarî merkezler aynı zamanda birer yargı merkezi idi. Her yargı merkezinde birer kadı bulunurdu. Osmanlı adlî teşkilâtının temel taşı olan kadılar, bulundukları yerin hem hâkimi, hem belediye başkanı, hem emniyet âmiri, bazen hem mülkî âmiri, hem de halkın her konuda başvurabileceği sosyal güvenlik makamıydı. İstisnâî diyebileceğimiz bazı suistimaller bir tarafa bırakılırsa, Osmanlı Devleti'nde kadıların ne gibi görevleri yerine getirdikleri, hâlen elimizde mevcut olan yirmi bin adet ve beş yüz bin küsur sayfalık şer'iye sicillerinden (eski mahkeme kararlarından) daha iyi anlaşılır.[3]

Biz kanunnâmelerdeki* ifadeleri dikkate alarak kadıların görev ve yetkilerini şöylece özetleyebiliriz: Şer'î hükümleri icrâ; Hanefi mezhebinin tartışmalı olan görüşlerinden en muteber olanı araştırıp uygulama; şer'iye sicillerinin (kararların) yazımı; veli veya vasisi olmayan küçükleri evlendirme; yetimlerin ve gaiblerin mallarını muhafaza;vasi ve vekilleri tayin veya azl; vakıfları ve gelirleri kontrol; evlenme akdini icrâ; vasiyetleri tenfiz ve kısaca bütün hukûkî işleri takip. Kadılar devletin siyasî ve idarî meselelerine karışmazlar ve bu konuları ilgili mülkî âmirlere bırakırlardı. Ayrıca merkezden gelen emir ve talimatları icra da kadıların görevleri arasındadır.[4]

---

[3] Akgündüz, "Şer'iye Mahkemeleri ve Şer'iye Sicilleri", *Türkler*, X, 55.

* Kanunnâme, Osmanlı Hukuku'nda örfî hukukun sınırları içerisinde, ülü'l-emr tarafından tedvin edilen hukûkî düzenlemeleri ifade etmek üzere kullanılan kavramdır. Bu konuda geniş bilgi için bk. Ahmet Akgündüz, "Osmanlı Kanunnâmeleri (Doğuşu Çeşitleri ve Tarihî Seyri)", *Türkler*, Ankara 2002, X, 21.

[4] Akgündüz, "Şer'iye Mahkemeleri ve Şer'iye Sicilleri" *Türkler*, X, 55; Yusuf Halaçoğlu, "Klâsik Dönemde Osmanlı Devlet Teşkilâtı", *Türkler*,

Kadılık XV. yüzyıla gelinceye kadar aldıkları ücretin düşük olması yüzünden fazla rağbet görmemiştir. Fatih Sultan Mehmet zamanında kadılara tahsis edilen ücret artırılmıştır. Kadı tayini Osmanlının değişik dönemlerinde farklı devlet yetkilerinin teklifi ve onayıyla yapılmıştır. Bununla beraber zaman zaman kadılık tayininde usulsüzlükler meydana gelmiştir. Kadılık müddeti ise yine devirlere göre on sekiz aydan üç seneye kadar değişmiştir.[5] Kadıların mahkemelerde kendi adlarına vazife gören naibleri olmuş, kazanın büyüklüğüne göre kadının birden fazla naibi bulunabilmiştir. Kadılar, XVIII. yüzyıldan itibaren idarî değişimlere uyum sağlamışlardır.[6] Kadıların mahkemedeki yazışma ve diğer hukûkî işlemlerinin şekli akk-i şer'î, sicil-i sakk denilen kaidelerle ve örneklerle belirlenmiştir. Bu tür defterler içinde sistematik olarak i'lâm, hüccet, fetva örnekleri yer aldığı gibi şiirler, hattâ ilâç tarifleri dahi mevcuttur. Bunlar resmî kayıt olmayıp kadının şahsî ilmühaberi özelliği taşımaktaydı. Kadı mahkemesinde merkezden gelen fermanlar, dava özetleri, askerlik işlemleri fazla ayrıntıya girmeden kaydedilmiştir. Bütün bu kayıtlar, kadının evinde veya camide saklanırdı. Osmanlı mahkeme arşivlerinde dava zabıtları, mukavele, senet, satış, vakfiye kayıtları, vekâlet, kefalet, vesâyet, âzatlık belgesi, borçlanma, tereke ve taksim senetler, günlük narh listeleri, esnaf teftişiyle ilgili kayıtların tutulduğu defterler, ayrıca ferman, berat, ruûs, tezkire kayıtlarının yer aldığı siciller bu-

---

Ankara, 2002, IX, 823; İlber Ortaylı, "Osmanlı Devleti'nde Kadı", *DİA*, İstanbul 2001, XXIV, 72-73; Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, II, 120-122.

[5] Halaçoğlu, "Klâsik Dönemde Osmanlı Devlet Teşkilâtı", *Türkler*, IX, 823-824.

[6] Ortaylı, "Osmanlı Devleti'nde Kadı", *DİA,* XXIV, 71.

lunurdu. Bunlara genel olarak kadı sicilleri veya şer'iye sicilleri denilmiştir.[7]

İleride geniş olarak açıklayacağımız gibi Osmanlı hukuk nizâmına dair şimdiye kadar ileri sürülen pek çok görüş açısından doğruyu tesbit etmemize yarayacak en önemli delil, şer'iye mahkemelerince tutulan ve bize kadar intikal eden şer'iye sicilleridir. Bu sicillerin tetkikiyle Osmanlı hukukunun kaynakları, şer'i şerif dedikleri İslâm hukukunu ne dereceye kadar uyguladıkları, padişahların ve ülü'l-emr denilen devlet yetkililerinin sınırlı yasama yetkileri, Kur'an ve sünnette kesin bir şekilde zikredilmeyen ve içtihat ile zamanın ülü'l-emrinin sınırlı yasama yetkisine terk edilen örfî hukukun uygulanma alanları yani kanunnâmelerin tanzim ettiği hususlar bütün açıklığıyla ortaya çıkacaktır.[8] Bizim çalıştığımız konu açısından da en önemlisi, Osmanlı toplumunda müslümanlarla iç içe yaşayan reayanın payına düşen vergilerin İslâm hukukuna uygun olarak toplanıp toplanmadığı, uygulamada bir takım problemlerin yaşanıp yaşanmadığı, ancak bu sicillerdeki bir takım belgelerin (ferman, berat vb.) çözülmesiyle bilinebilecektir.

Şer'iye sicilleri, terim olarak açıklamamız gerekirse, insanlarla ilgili bütün hukûkî olayları, kadıların verdikleri karar sûretlerini, hüccetleri ve yargıyı ilgilendiren çeşitli yazılı kayıtları ihtiva eden defterlerdir. Bu defterlere "sicillât-ı şer'iye", "kadı defterleri", "mahkeme defterleri", "zabt-ı vakâyi sicilleri" veya "sicillât defteri" de denmektedir.[9] Şer'î

---

[7] Ortaylı, "Osmanlı Devleti'nde Kadı", *DİA,* XXIV, 73; Abdülaziz Bayındır, *İslâm Muhakeme Hukuku,* İstanbul, 1986, s. 1-2.

[8] Akgündüz, "Şer'iye Mahkemeleri ve Şer'iye Sicilleri", *Türkler, X, 56.*

[9] Akgündüz, "Şer'iye Mahkemeleri ve Şer'iye Sicilleri", *Türkler,* X, 57; Alaaddin Aköz, *Lârende (Karaman) Şer'iye Sicili,* Konya 2006, Önsöz, VIII; İzzet Sak, *10 Numaralı Konya Şer'iye Sicili (1070-1071/659-1661),*

mahkemeler tarafından verilen her çeşit i'lâm, hüccet ve şer'î evrak, istisnasız asıllarına uygun olarak bu defterlere kaydedilmektedir.

Kadıların görevlerine paralel olarak tutmuş oldukları bu defterlerde çok değişik türde kayıtları bulabilmemiz mümkündür. Bunlar arasında ferman, berat, tezkere, buyruldu, ru'us, mürâsele gibi idarî işleyişe ait kayıtlar; herhangi bir konu ile ilgili suçlama, suçlamadan aklanma, darb, yaralama, ölüm, hâneye tecavüz, komşuya zarar verme, fitne-fesad, harâmi gibi sosyal hayata dair kayıtlar; mal-mülk satışı, borç, alacak, kira, îcar, ticaret, taşımacılık, esnaf, mukâta'a, iltizâm, ortaklık, zimmet gibi ekonomik hayata ilişkin kayıtlar; vekâlet, kefâlet, vesâyet, şehâdet, nikâh, talâk, mihr, evlenme izni, miras taksimi, hüccet, temessül, ıtk-nâme gibi belge tanzimi, rehine veya emanete koyma gibi hukûkî işleyişe ait kayıtlar ve derbent-derbentçilik, kale tamiri, kale müstah-fızları, dizdar, sipâhi, yeniçeri, voyvoda, subaşı, cebeci, kapıkulları, savaş için nüzûl, sefer harçlığı gibi askerî teşkilâtla ilgili kayıtlar hemen ilk akla geliverenlerdir.[10] Kısaca şer'iye sicillerinde payitahttan gelen her türlü emirlerle birlikte, memurların faaliyet ve teşebbüsleri, içtimâî ve iktisadî hayat hakkında birçok vesikayı bir arada bulmak mümkündür.[11]

Şer'iye sicilleri, özellikle mahallî tarih ve şehir tarihi çalışanlar açısından vazgeçilmez kaynaklardır. Bu defterler sayesinde halkın gündelik hayatını; örf, âdet, gelenek ve göreneklerini; yiyecek, içecek ve giyecek fiyatları yanında emlâk ve hayvan fiyatlarını; halkın devlet merkezi ve devletin

---

Konya 2007, Giriş, XXIII, Ahmet Akgündüz, *Şer'iye Sicilleri,* İstanbul 1988, I, 17.

[10] Aköz, *Lârende (Karaman) Şer'iye Sicili,* Önsöz, VIII-IX.

[11] Halil İnalcık, "Bursa Şer'iye Sicillerinde Fatih Sultan Mehmed'in Fermanları", *TTK Belleten,* c. XI, sy. 44, Ankara 1947, s. 693.

taşradaki görevlileri ile olan münasebetlerini; halkın devlete karşı olan yükümlülüklerini ve ödedikleri vergileri (reayanın ödedikleri vergiler de dahil), kısacası, toplumun hayat tarzı ve yaşayışı hakkında her türlü bilgiyi elde etmek mümkündür.[12]

Şer'iye sicilleri, bir taraftan günlük hayatın bütün yönlerini incelememize; diğer taraftan da halka farklı kişiler tarafından revâ görülen haksızlıklar sebebiyle yöneticilere iletilen şikâyetlere karşın yöneticilerin verdiği cevabı incelememize imkân verebilmektedir.[13]

Aslında şer'iye sicillerinin mahiyetini ve Türk kültür tarihindeki değerini daha iyi kavrayabilmek için, söz konusu defterlerin tarihî, hukûkî, iktisadî, sosyal, idarî ve askerî hayat açısından önemini ayrı ayrı incelemekte büyük yarar vardır. Fakat biz esas çalışmamıza daha çok yer açabilmek ve bir açılım sağlamak bakımından sicillerin hukuk tarihi ve iktisat tarihi yönünden arzettiği öneme biraz vurgu yapmak istiyoruz.

Her konuda olduğu gibi eski hukukumuz hakkında da birbirini tutmayan çelişkili görüşler arasında doğruyu belirleyecek olan, şer'iye sicilleridir. Bu sicillerin tetkîkiyle Osmanlı hukukunun kaynakları, İslâm hukukunun ne dereceye kadar uygulandığı, padişahların ve ülü'l-emr denilen devlet yetkililerinin yasama yetkilerinin sınırları, Kur'an ve sünnette kesin bir şekilde zikredilmeyen ve içtihat ile zamanın ülü'l-emrinin içi boş yasama yetkilerinin sınırları, Kur'an ve sünnette kesin olarak zikredilmeyen ve içtihat ile zamanın ülü'l-emrinin içi boş yasama yetkisine bırakılan örfî hukukun uygulama alanları ortaya çıkacaktır. Bunlar incelenmeden Osmanlı hukuku

---

[12] Sak, *11 Numaralı Konya Şer'iye Sicili,* Giriş, XXIII.

[13] Süleyman Demirci, "Seeking Justice: Muslim and non-Muslim in the Kadı's Court. A Case Study of Kayseri, 1610-1690 (according to şer'iyye sicilleri of Kayseri)", *E.Ü.S.B.D.*, Kayseri 2002, sy. 13, s. 106.

hakkında verilen hükümler, peşin ve gayr-ı ilmîlik vasfından pek kurtulamayacaktır.[14]

Yine devletler hususî hukuku alanında ahvâl-i şahsiye ve ibadet konuları dışında zımmîlere de kendi rızalarıyla İslâm hukukunun esaslarının uygulandığını, başta aile ve miras hukuku olmak üzere kendi dinleri gereği olan konularda kendi hukuklarının tatbik edildiğini şer'iye sicillerinde çok net olarak görüyoruz.[15] Zaten söz konusu defterler, gayrimüslimlerin Osmanlı toplumunda sosyal hayattan soyutlanıp soyutlanmadıklarının tahlil edilmesinde önemli bir tarihî gözlem kaynaklarıdır.[16]

Her şer'iye sicili, bulunduğu yerin iktisadî hayatına dair birinci elden orijinal tarih vesikalarıdır. Dolayısıyla hem makro, hem de mikro iktisada dair bütün konular ve bu çerçevede gayrimüslimlerden toplanan vergiler de ancak şer'iye sicillerindeki kayıtlardan öğrenilebilmektedir...[17]

2. Şer'iye Sicillerinin Genel Özellikleri

Şer'iye sicilleri genellikle boyu uzun ve eni dar olan defterlerdi. Meselâ, boyu 35-40 cm olan bir defterin eni 16-17 cm oluyordu. Ancak bütün defterlerin aynı ölçülerde olması şartı da yoktu. Defterlerin ebatları mahkemelere veya kadılara göre değişebilmiştir. Kadılar, bazen dava görülecek yere kadar gittikleri için bu defterleri yanlarında taşımak durumunda kalabilirlerdi. Bu yüzden defterleri, cübbelerinin cebine girecek biçimde küçük, dar ve uzunca idi.[18]

---

[14] Akgündüz, *Şer'iye Sicilleri,* I, 13.
[15] Akgündüz, *Şer'iye Sicilleri,* I, 14.
[16] Hayri Erten, "Sosyolojik Veri Olarak Şer'iye Sicillerinin Değerlendirilmesi", *S.Ü.İ.F.D.,* Konya 2000, sy. 10, s. 533.
[17] Akgündüz, *Şer'iye Sicilleri,* I, 15.
[18] Akgündüz, "Şer'iye Mahkemeleri ve Şer'iye Sicilleri", *Türkler, X, 58.*

Sicillerde kullanılan yazı türü genellikle ta'lik kırması denilen yazı şeklidir. Fakat bu yazı şekli de mahkemelerdeki kâtiplere göre değişebilmektedir. Defterlerin kağıtları çok sağlam, parlak ve mürekkepleri de bugün bile parlaklığını muhafaza edecek kadar kalitelidir. Genellikle defterlerin üzerinde kadıların isimleri mevcuttur. Sicillerin tetkîkinden, bir kadının göreve başlar başlamaz ilk işinin, adını, sanını ve vazifeye başladığı tarihi, bu defterin ilk sayfasına yazmak olduğu ve görevi sona erince de söz konusu defteri bizzat kendisi veya emîni vasıtasıyla halefi olan kadıya devir ve teslim ettiği anlaşılmaktadır. Bir kadının bu defteri kaybetmesi veya tahrîfi cezayı gerektirirdi. Defterlerin saklanması sırf teftiş ve ilgililerin durumunu belirlemenin ötesinde, görevin yeni gelen kadıya devri için zorunlu idi. Tayin edilen yeni kadı, selefinin evrak torbasını ister ve iki emin atayarak onların önünde gözden geçirirdi.[19]

Bütün sicil defterlerinin başında genellikle dili Arapça olan dibace yani giriş kısmı vardır. Burada şer'î hükümlere ve bunları vaz' eden Allah ve Peygamberine saygı arzedilmekte, daha sonra sicili tutan kadının ismi ve vazife unvanı kaydedilmektedir. Çoğu kere sicili tutan kadının tayin berat veya buyrultusu da bu defterin başına yazılmaktadır.[20]

Kadı, görmüş olduğu bütün davaları, vermiş olduğu hüccet ve i'lâmları göreve başladığı tarihten itibaren kronolojik bir sırada şer'iye sicillerine kaydederdi. Ayrıca devlet merkezinden veya diğer yerlerden kendisine gönderilen bütün yazıları da bu defterlere geçirirdi. Bu tür belgeler genellikle defterin sonundan başlayarak yazılmaktaydı. Ancak bu bir kaide değildi. Defterlerin baş kısmından başlamak

[19] Akgündüz, *Şer'iye Sicilleri,* I, 18; Sak, *10 Numaralı Konya Şer'iye Sicili,* Giriş, XXX.
[20] Akgündüz, *Şer'iye Sicilleri,* I, 19.

sûretiyle de kaydedilirdi. Hattâ belgelerin bir kısmı defterin başına, bir kısmı da sona kaydedildiği olurdu.[21]

Şer'iye sicillerine ait defterlere kadılar tarafından geçirilen kayıtlar, acaba belli bir usûle göre mi, yoksa her kadıya göre değişen bir üslup ve stille mi yazılmıştır? Şer'î sicillerin, konuyla alâkalı fıkıh kitaplarındaki bölümlerin ve de münhasıran bu konuda telif edilmiş bulunan eserlerin tetkîkinden, birinci şıkkın doğru olduğu anlaşılmaktadır. Yani şer'î sicillerdeki her çeşit yazılı kayıtlar belli bir usûle göre düzenlenmekte ve deftere kaydedilmektedir ki bu usûle (yazım tarzına) sakk-ı şer'î usûlü denilirdi. Sonradan kadıların ehliyetsizliği dikkate alınarak onların işlerini kolaylaştırmak için bazı değerli âlim kadılar tarafından çeşitli şer'î muâmelelerin nasıl yazılması gerektiği hususunda örnekleri ihtiva eden sakk kitapları yazılmıştır. Bu kitaplarda başta hüccet ve i'lâmlar olmak üzere bütün kayıtların nasıl yazılması gerektiği ve tanzimi hakkında bilgiler verilerek, şer'iye sicillerinin kayıtları düzenli ve sağlam bir kaideye oturtulmuştur.[22]

Şu hususu da ifade etmeliyiz ki; şer'î mahkemelerde gerçekleştirilen yazılı muamelelerin hepsi sicile kaydedilmemiştir. Kaydedilmesi gereken şer'iye sicilleri de bugünkü mahkeme zabıtlarına pek benzememektedir. Eski tarihli sicil defterlerinde vakıf tescili dışındaki bütün kayıtların genellikle bir sayfanın yarısını geçmediği, hattâ çoğu zaman bir sayfaya beş, altı, bazen yedi, sekiz hukûkî muamelenin kaydedildiği görülebilmektedir. Ancak Tanzimat'tan sonraki tutulan defterlerde, şahitleri tezkiye eden şahısların isim ve adresleri de yazıldığı ve verilen kararların gerekçeleri daha geniş tutulduğu için i'lâm ve hüccetler çok fazla yer kaplamış ve

[21] Sak, *10 Numaralı Konya Şer'iye Sicili,* Giriş, XXIX.
[22] Akgündüz, "Şer'iye Mahkemeleri ve Şer'iye Sicilleri", *Türkler,* X, 58.

dolayısıyla bu dönemin şer'iye sicil defterleri de eskilerine göre daha büyük ve hacimli bir şekle bürünmüştür.[23]

3. Şer'iye Sicillerindeki Belge Çeşitleri

Şer'iye sicil defterlerinde mevcut olan yazılı kayıtlar önce iki ana grupta incelenebilir: Birincisi; kadılar tarafından inşa edilerek yazılan kayıtlardır. Bunlar da kendi aralarında hüccetler, i'lâmlar, ma'ruzlar, mürâseleler ve diğer kayıtlar diye beşe ayrılmaktadır. İkincisi; kadıların kendilerinin inşa etmedikleri, belki kendilerine hitaben gönderildiği için sicile kaydedilen fermanlar, tayin beratları, buyrultular ve diğer hüküm çeşitleridir.

Biz, çalışmamızın sınırları açısından bu belge çeşitleri[24] üzerinde ayrı ayrı duracak değiliz. Zira belirlediğimiz konunun omurgasını, XVIII. yüzyıla ait Konya Şer'iye Sicilleri'nde geçen cizye beratları ve cizyeye ait fermanlar oluşturmaktadır. Dolayısıyla bir takım hususların daha iyi kavranabilmesi açısından "berat" ve "ferman" terimleri üzerinde kısaca durmakta fayda mülâhaza ediyoruz.

"Başka makamlardan sâdır olan ve sicile kaydedilen belgeler" ana başlığı altında ve "Padişahtan gelen emir ve fermanlar" içerisinde "berat" ve "ferman"ın ne olduğuyla[25] ilgili temel bilgiler vermek istiyoruz.

a. Berat

"Berat" kelimesi, sözlükte "yazılı belge" demektir. Istılahta ise, Osmanlı Devleti'nde kullanılan mânasıyla şöyle

---

[23] Akgündüz, *Şer'iye Sicilleri*, I, 18-19.

[24] Geniş bilgi için bk. Ahmet Küçük, *Adana Şer'iyye Sicil Defteri (10 Numaralı 1241/1825-1260/1844)*, Konya 2010, s. 25 vd.

[25] Bk. Akgündüz, "Şer'iye Mahkemeleri ve Şer'iye Sicilleri", *Türkler*, X, 66-67; Akgündüz, *Şer'iye Sicilleri*, I, 39-44.

tarif edilebilir: Herhangi bir vazife veya hizmete tayin ve tavzîf dolayısıyla padişahın tuğrasını hâvî yazılı emirle verilen izin, yetki ve müsaadeyi ihtiva eden yazılı vesikaya berât denir.[26] Vazife ve selâhiyetlerin çeşidi kadar, beratların da çeşitleri söz konusudur.[27] Bu terimi biraz daha açarsak, bir adı da nişan olan ve ilk devirlerde biti ve misal de denilen berat, taşıdığı tuğranın sahibi olan padişahın saltanatı süresince geçerliydi. Beratların hangi sebeple verildiği belirtildiği gibi cinsi de gösterilirdi. Berat, muayyen rükünlerden meydana gelirdi...[28]

Bir beratın verilebilmesi için ilk müracaat ya bizzat berat isteyen şahsın arzuhali veya belli seviyedeki bir görevlinin arzıyla olurdu. Bu talep üzerine ilgili kalemlerdeki kayıtlar, arz veya arzuhale derkenar edilir; istenilenlerin verilmesinin uygun bulunması halinde sadrazamın son kararı olan buyruldu ve sah konulup kaydolunur; daha sonra berat tezkiresi yazılarak beratın hazırlanacağı kaleme gönderilirdi. Kalemlerde yazılıp hazırlanan beratların arkasına bu sırada katip adları ve kalem rumuzları konulup resimleri tespit edilir; beratın ait olduğu kaleme göre defterdarlar, reîsülküttâb veya kazaskerler tarafından imzalandıktan sonra nişancı tarafından tuğrası çekilip sahibine teslim edilmek üzere kağıt emînine yollanırdı. Beratlar sahiplerine, mevkilerine göre ya sadece "kubur" denilen silindir biçimindeki kutular içinde veya kuburlar atlas keselere konularak verilirdi. Padişah beratları,

---

[26] Akgündüz, "Osmanlı Kanunnâmeleri", *Türkler,* X, 30; Mübahat Kütükoğlu, "Berat", *DİA,* İstanbul 1992, V, 472.

[27] İsmail Hakkı Uzunçarşılı, "Berat", *İslâm Ansiklopedisi,* M.E.B.Y., İstanbul 1961, II, 523; M. Tayyib Gökbilgin, *Osmanlı Paleografya ve Diplomatik İlmi,* İstanbul 1992, s. 86.

[28] Bu konuda geniş bilgi için bk. Kütükoğlu, "Berat", *DİA,* V, 472-473; L. Fekete, "Berât", *EI²*, Ed. E. J. Brill, Leiden 1986, I, 1170-1171.

"Berât-ı Hümâyun" veya "Berât-ı Şerif" adlarıyla anılmışlardır.[29]

b. Ferman

"Ferman" kelimesi, sultanın buyruğu anlamında İlhanlılar ve diğer Türk Devletleri'nde de kullanılmıştır. Ferman, "resmî bir iş veya bir maslahatın icrâsını emreden padişahın yazılı emri" diye açıklanabilir. Fermana bazen tevki' ve hükm-i şerif de denilmiştir. Genellikle kadılara gönderilen fermanlarda tevki' ifadesi kullanılmıştır. Fermanları, muhtevalarına göre ikiye ayırmak gerekir: Birincisi, padişahın kendisine İslâm hukuku tarafından tanınan içi boş yasama yetkisine dayanarak veya icrâ kuvvetinin başı olarak kaleme aldığı ve şer'iye sicillerinde "evâmir ve ferâmin" diye geçen hükümlerdir. Padişah, ya ihtilâflı olan bir şer'î meselede mevcut görüşlerden birini tercih ettiğini kadıya bildirir, ya şer'i hükümlerin icrâsını teyid; yahut icrâ şeklini tayin için yazılı emir gönderir veya düzenleme yetkisi bulunan alanlarda bazı düzenleyici kâideleri Divân-ı Hümâyun'un telhisi üzerine tanzim eder ve durumu kadılara bildirir. Fermanların muhtevaları itibariyle ikincisi; yine padişahtan sâdır olan, ancak birinci gruptaki gibi umûmu ilgilendiren tanzimî bir tasarruf değil, şahısları ilgilendiren ve vazife tevcîhi, ticaret beratı ve benzeri konulara ilişkin olarak kaleme alınan ferman, berât veya nişanlardır. Bu arada padişahın imzası olan tuğra ve nişana da "alâmet-i şerîfe" denmektedir.[30]

Dîvân-ı Hümâyun veya Paşakapısı'ndaki divanlarda alınan kararlara uygun olarak yazılan ve üzerinde tuğra bulunan padişah buyruklarının genel adı olan ferman, çeşitli sıfatlarla birlikte kullanılmıştır. Biz burada fermanın yazılış se-

[29] Bk. Kütükoğlu, "Berat", *DİA, V, 473.*
[30] Akgündüz, "Osmanlı Kanunnâmeleri", *Türkler,* X, 30.

bepleri, hazırlanış saflıaları ve rükünleri[31] üzerinde duracak değiliz. Yalnız, fermanla ilgili olarak konumuzu ilgilendiren bir hususa dikkat çekmek istiyoruz. Birden farklı şahsı muhatap alan fermanlarda her birine ait elkâb vazifelilerin mertebe sırasına göre (beylerbeyi-sancak beyi-kadı-defterdar-vakıf mütevellîsi gibi) ayrı ayrı yazılırdı. Çok defa elkâbdan sonra isim konmazdı. XVIII. yüzyılda ise isim bulunması lazım gelen yerler boş bırakılmıştır. Fekete bunu, fermanların yazılışı sırasında fermanın muhatabı olan makamı işgal eden şahsın isminin katiplerce bilinmemesine bağlamakta; Nedkoff ise Osmanlı kalemlerinde mükemmel bir teşkilât olduğunu, bütün vergi mükellefleriyle ilgili kayıtların kolaylıkla bulunabildiğini belirterek, isim yerlerinin boş bırakılması keyfiyetinin o isimlerin bilinmemesi veya ihmalkârlık sonucu araştırılmasından değil, yazılmasına gerek duyulmamasından kaynaklandığı üzerinde durmaktadır. Ona göre fermanlar, hukûkî bir belgedir ve bunun için de belirli şahısların adlarıyla bağlanamazlar; şahısların değişmesi, bunların ihtiva ettiği emirlerin yerine getirilmesini engellemez. Zira kanun ve nizamlar, o mevkii işgal eden kim olursa olsun uygulanacaktır.[32]

B. KONYA ŞER'İYE SİCİLLERİ

Konya Şer'iye Sicilleri de diğerleri gibi çeşitli yönleriyle incelenmeyi hak etmektedir. Fakat ne yazık ki bugüne kadar Konya'nın bilinen 151 şer'iye sicilinden sadece 3-5 defterin konularına göre bir tasnifi yapılarak transkripsiyon ve

[31] Geniş bilgi için bk. Kütükoğlu, "Ferman", *DİA,* İstanbul 1995, XII, 400-406.
[32] Kütükoğlu, "Ferman", *DİA,* XII, 402.

dizini gerçekleştirilmiştir.[33] Bunun dışında defterlerin muhtevasıyla ilgili herhangi bir ilmî izah ve tahlil yapılamamıştır.

Şu bilgiyi de burada zikretmekte fayda mülâhaza ediyoruz: Şer'iye sicillerinin önemi 1940'ların başından itibaren anlaşılmaya başlanmış; buna binâen sicillere dayalı pek çok araştırma ya da belge, o dönemde, Anadolu'nun çeşitli bölgelerinde çıkarılmakta olan Halkevi dergilerinde, Konya ile ilgili olan şer'iye sicillerinin az bir kısmı da Konya Halkevi Dergisi'nde yayınlanmıştır.

Yukarıda da ifade ettiğimiz gibi Konya'nın bugün bilinen 151 adet şer'iye sicili bulunmaktadır. Konya Şer'iye Sicilleri 1992 yılına kadar Mevlâna Müzesi'nde muhafaza ediliyordu. Hattâ müzede Konya sicillerinin yanı sıra Karaman, Isparta, Burdur, Akşehir, Beyşehir, Seydişehir, Bozkır, Hadim, Ilgın, Uluborlu, Yalvaç gibi merkezlerin sicilleri de yer alıyordu. Bu siciller 1992 yılında Türkiye genelindeki bütün sicillerin bir merkezde toplanması projesi çerçevesinde, Ankara'daki Millî Kütüphane'ye nakledilmişlerdir. Ancak siciller nakledilmeden önce Mevlâna Müzesi tarafından bunların birer fotokopisi alınmıştır. Ayrıca bu sicillerin bir kısmının fotokopisi de S.Ü. Merkez Kütüphanesi'nde bulunmaktadır.[34] Bir de Konya'daki Bölge Yazma Eserler Kütüphanesi'nde söz konusu defterler CD'ye aktarılarak muhafaza edilmektedir. Fotokopi olan defterlerde orijinal sayfa numarası olmayıp, sonradan bugünkü kullandığımız rakamlarla numaralandığı anlaşılmaktadır.

---

[33] Bk. İzzet Sak, *10 Numaralı Konya Şer'iye Sicili (1070-1071/1659-1661) (Transkripsiyon)*, Konya 2003; İzzet Sak, *47 Numarallı Konya Şer'iye Sicili (1128-1129/1716-1717) (Transkripsiyon ve Dizin),* Konya 2006; İzzet Sak, *11 Numaralı Konya Şer'iye Sicili,* Konya 2007; İzzet Sak-Cemal Çetin, *45 Numaralı Konya Şer'iye Sicili (1126-1127/1714-1715) (Transkripsiyon ve Dizin)*, Konya 2008.

[34] Sak, *10 Numaralı Konya Şer'iye Sicili,* Giriş, XXX.

Konya'nın en erken tarihli sicili 1 numaralı Konya Şer'iye Sicili olup, Kânûnî dönemine ait, 15,5 x 41 cm ebadında, 263 sayfa ve h. 970-1019 tarihlidir. Bu defterin büyük bir kısmı h. 970-971/m.1562-1564 tarihlerini ihtivâ etmekte, ancak 1019 tarihli bir bölümün de bu deftere daha sonradan ciltlendiği anlaşılmaktadır. Konya'nın en geç tarihli sicili ise 115 numaralı sicil olup, 20,5 x 58,5 cm ebadında, 197 sayfa ve h. 1323-1327 tarihlerine aittir.[35]

Bizim çalıştığımız XVIII. yüzyıla ait Konya Şer'iye Sicilleri 39-67. defterler arasını kapsamakta ve toplam olarak aşağı yukarı 7000 küsur sayfaya tekabül etmektedir. Aşağıda bu defterlerin hangi dönemde yazıldıkları ve kaç sayfadan oluştuklarıyla ilgili olarak bir sıralama yapmak istiyoruz:

Defter No:	Tarih:	Ebat:	Sayfa:
39	1113-1113/1701-1701	14,5x42	280
40	1114-1115/1702-1703	15 x 42	290
41	1115-1116/1703-1704	15 x 41	295
42	1118-1119/1706-1707	16 x 41	294
43	1118-1119/1706-1707	15 x 42	293
44	1121-1122/1709-1710	16 x 42,5	196
45	1126-1127/1714-1715	15 x 41	304
46	1125-1125/1713-1713	16 x 41,5	278
47	1128-1129/1716-1717	15 x 41,5	302
48	1130-1131/1718-1719	14,5 x 41,5	290
49	1135-1136/1723-1724	15 x 41,5	283
50	1138-1139/1726-1727	14,5 x 42	312
51	1140-1141/1728-1729	14,5 x 41	282
52	1143-1144/1731-1732	15,5 x 41	286
53	1148-1149/1736-1737	15 x 42	298
54	1151-1152/1739-1740	15 x 42,5	374

[35] Sak, *10 Numaralı Konya Şer'iye Sicili,* Giriş, XXX.

55	1153-1155/1741-1743	14,4 x 42,5	346
56	1155-1156/1743-1744	15,5 x 43	274
57	1161-1162/1749-1750	16 x 42,5	186
58	1177-1179/1764-1766	16 x 43	230
59	1179-1182/1766-1769	15,5 x 43	150
60	1183-1185/1770-1772	16 x 44	130
61	1185-1187/1772-1774	15 x 45	144
62	1187-1189/1774-1776	16 x 44,5	188
63	1191-1193/1778-1780	16 x 44	110
64	1197-1200/1783-1786	18.5 x 50	142
65	1200-1203/1786-1789	15,5 x 35	150
66	1207-1209/1793-1795	16,5 x 43,5	153
67	1210-1212/1796-1798	16 x 45	241[36]

İşte biz, yukarıda sıraladığımız sicil defterlerini sayfa sayfa tarayarak, araştırdığımız konu itibariyle öncelikle cizye beratlarını ve fermanlarını tesbit ettik. Sonra da bu cizye beratlarının ve fermanlarının muhtevası doğrultusunda ve belli bir plân dahilinde işleyeceğimiz konuları kendi mantığı içinde sıralamaya çalıştık. Bu çerçevede elde ettiğimiz ma'lûmâtı, ulaşabildiğimiz kaynaklarda geçen bilgilerle bir mukayese yapmaya gayret ettik. Sonuçta bir değerlendirmeye giderek, Konya Şer'iye Sicilleri'nde gayrimüslimlerin vergi mükellefiyeti açısından Osmanlı toplumundaki sosyal ve iktisadî konumuna dair önemli ipuçları (bulgular) elde ettik.

C. DİĞER KAYNAKLAR

Üzerinde durduğumuz konuya ilişkin olarak XVIII. yüzyılın Konya Şer'iye Sicilleri'nden elde ettiğimiz bulguları benzer ya da farklı bilgilerle karşılaştırarak doğru değerlendirmeler yapabilmek adına başka kaynaklara da başvurma

[36] Akgündüz, *Şer'iye Sicilleri,* I, 198.

ihtiyacını duyduk. Hem genel Osmanlı tarihiyle ilgili, hem de Osmanlı Devleti'nde yaşayan gayrimüslimlerle ilgili bir takım araştırma ve incelemelerden yeri geldikçe yararlandık. Aşağıda söz konusu çalışmalardan bazılarına dikkat çekmek istiyoruz.

Müracaat ettiğimiz kaynaklar içinde belki de en başta zikretmemiz gereken araştırma, Ahmet Akgündüz'ün büyük katkısıyla hazırlanan ve Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı tarafından da desteklenen, iki ciltlik "Şer'iye Sicilleri" adlı çalışmadır. Halil İnalcık'ın, faydalandığımız birkaç makalesiyle birlikte kaleme aldığı The Encyclopaedia Of Islam'daki "Djizya" ve Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi'ndeki "Osmanlılar'da Cizye" maddeleri burada zikretmeyi hak edecek niteliktedir. Yine İlber Ortaylı'nın, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Millet Sistemi"ne ilişkin makale ve ansiklopedi maddesi boyutundaki çalışmaları, incelediğimiz konunun temellendirilmesi bakımından son derece önemlidir. Derli toplu bilgiler sunması ve gereken kaynaklara ulaşması bakımından Bilal Eryılmaz'ın "Osmanlı Devletinde Gayrımüslim Teb'anın Yönetimi" adlı eseri, Gülnihal Bozkurt'un gerçekten ciddî bir araştırma mahsûlü olan "Gayrimüslim Osmanlı Vatandaşlarının Hukûkî Durumu (1839-1914)" ismini taşıyan çalışması ve aynı yazarın, muhtevası itibariyle önemli tahliller içeren, "İslâm Hukukunda Zimmîlerin Hukûkî Statüleri" başlıklı makalesi, A. İhsan Karataş'ın XVIII. yüzyılın Bursa'daki toplum hayatını bir takım arşiv belgeleriyle irdeleyen "Osmanlı Devleti'nde Gayrimüslimlerin Toplum Hayatı-Bursa Örneği-" isimli araştırması, yine M. Macit Kenanoğlu'nun bir doktora çalışması olan ve millet sistemine ağır eleştiriler yönelten "Millet Sistemi: Mit ve Gerçek" başlığıyla karşımıza çıkan eseri en çok başvurduğumuz kaynaklar arasındadır. Ömer Lütfi Barkan'ın "XV. ve XVI'ıncı Asırlarda Osmanlı İmparatorluğunda Ziraî Ekono-

minin Hukûkî ve Malî Esasları (Kanunnâmeler I)" adlı eseri, sahip olduğu muhteva açısından bize yön veren bir çalışma olarak, başvurduğumuz kaynaklar arasındadır. Boris Christoff Nedkoff'un "Osmanlı İmparatorluğunda Cizye" başlıklı makalesi, hem cizyenin teorik çerçevesini çizmesi hem de Osmanlı'da cizyenin nasıl uygulandığına yönelik geniş bilgi içermesi açısından son derece önemlidir. Yavuz Ercan'ın "Osmanlı Yönetiminde Gayrimüslimler" adıyla karşımıza çıkan eseri, "Türkiye'de XV. ve XVI. Yüzyıllarda Gayrimüslimlerin İçtimai ve İktisadi Durumu" ve "Osmanlı İmparatorluğu'nda Gayrimüslimlerin Ödedikleri Vergiler ve Bu Vergilerin Doğurduğu Sosyal Sonuçlar" adlarıyla iki makalesi, Osmanlı'da yaşayan gayrimüslim toplulukları çeşitli yönleriyle irdeleyen çok ciddî araştırmalar olarak dikkatimizi çekmiştir. Yonca Anzerlioğlu'nun eseri "Karamanlı Ortodoks Türkler", Osmanlı Devleti'nin teb'ası içinde yer alan bir gayrimüslim grubun bütün detaylarıyla tanınması adına bize bir fikir vermiştir. Diğer taraftan Halil İnalcık ve Şevket Pamuk tarafından derlenen ve içinde bir çok araştırıcının makalesine yer veren "Osmanlı Devleti'nde Bilgi ve İstatistik" adlı çalışma, Osmanlı'nın değişik dönemlerindeki nüfus hareketleri ve nüfusun tesbitine yönelik takip edilen yol-yöntem hakkında detaylı bilgi vermesi açısından mutlaka başvurulması gereken kaynaklardan biridir. Bunlardan başka Mehmet Aydın'ın faydalandığımız birkaç makalesi içinde özellikle "la situation socio-economique des non-musulmans à Konya au XVIII e siècle" başlıklı makalesi, incelediğimiz dönem olan XVIII. yüzyılda Konya'daki gayrimüslimlerin sosyo-ekonomik durumlarıyla ilgili son derece önemli tesbitlere yer vermiş ve doğru değerlendirmeler yapabilme adına katkı sağlamıştır. Son olarak Mehmet Zeki Pakalın'ın üç ciltlik "Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü", araştırdığımız konuyla alâkalı olarak karşımıza çıkan ve özellikle Osman-

lı'da kullanılan pek çok deyim ve terimi anlamada en fazla müracaat ettiğimiz kaynakların başında gelmektedir.

Diğer kaynaklarla ilgili yukarıda verdiğimiz kısa açıklamalardan sonra şu noktaya da işaret etmek isteriz: İleride sık sık vurgulayacağımız gibi Osmanlı Devleti'nde uygulanan zimmî hukuku, kaynağını İslâm hukukundan almıştır. Dolayısıyla bu çerçevede ele aldığımız cizyeye yönelik uygulamalar için referans olarak İslâm hukukuyla alâkalı kaynaklara başvurduk. Zira sağlıklı bir değerlendirme yapabilmek için bu yöntem zorunluydu. Söz konusu kaynakların hemen hemen tamamında gayrimüslimler ve onların hak ve sorumluluklarına dair bir bölümün yer aldığı da erbabının malumudur.

Bununla birlikte sadece zimmîlerin ahkâmını ele alan müstakil eserler de kaleme alınmıştır ki, bunlardan İbn Kayım el-Cevziyye'nin "Ahkâmu Ehl-i Zimme" adlı iki ciltlik eseri ile Abdülkerim Zeydan'ın "Ahkâmu'z-Zimmiyyîn ve'l-Müste'menîn fî Dâri'l-İslâm" adlı eserinden faydalanmaya çalıştığımızı ifade etmeliyiz.

BİRİNCİ BÖLÜM

OSMANLI DEVLETİ VE GAYRİMÜSLİMLER

I. OSMANLI DEVLETİ'NDE GAYRİMÜSLİMLERİN GENEL DURUMU

A. OSMANLILARDA GAYRİMÜSLİMLERİN HUKÛKÎ STATÜLERİ VE MİLLET SİSTEMİ

Çalışmamızın teorik çerçevesinin doğru temellendirilebilmesi ve anlaşılabilmesi için öncelikle **"Millet Sistemi"**ni ve **"Zimmî"** kavramını açıklamamız gerekmektedir.

İslâm kamu hukukunda halk, iki ana gruba ayrılır: Bunlardan birincisi, vatandaşlık hak ve ödevi olan Müslümanlar; diğer ise, siyasal hakları ve tâbî oldukları hukuk kuralları açısından onlardan farklı olan zimmîlerdir. Zimmîler, İslâm devleti tarafından zimmet adı verilen bir anlaşmaya dayanarak korunan toplulukları oluştururlar.[37] İşte bir İslâm ülkesinde devletin himayesini kabul ederek orada sürekli yaşayan gayrimüslimlere "ehl-i zimmet", "zimmî", ya da "gayrimüslim tebaa" gibi adlar verilmektedir.[38] Osmanlı Devleti'nde, ehl-i zimmete, "gayrimüslim tebaa" ya da "reaya" denilmiştir. Reaya, başlangıçta Müslüman olsun olmasın bütün tebaayı ifade ettiği halde, sonraları yalnız gayrimüslimler için kullanılmıştır.[39] Yeri gelmişken hemen ifade edelim ki; "zimmî" deyimi, Osmanlı'da teorik olarak Tanzimat'a kadar geçerli-

---

[37] Gülnihâl Bozkurt, "İslâm Hukukunda Zimmîlerin Hukûkî Statüleri", Kudret Ayıter'e Armağan, *9 Eylül Hukuk Fakültesi Dergisi,* Ankara 1987, c. 3, sy. 1-4, s. 115-156.

[38] Bilal Eryılmaz, *Osmanlı Devletinde Gayrımüslim Teb'anın Yönetimi,* İstanbul 1990, s. 18-19; Ahmet Özel, "Gayrimüslim", *DİA,* İstanbul 1996, XIII, 418-427.

[39] Eryılmaz, *Osmanlı Devletinde Gayrımüslim Teb'anın Yönetimi,* s. 19.

dir. Tanzimat döneminde zimmîlerle Müslümanların eşitliği ilan edilmiş, böylece herkesin aynı hak ve mükellefiyetlere sahip olduğu varsayılmıştır. Pratikte ise zimmîler eski imtiyazlarını korudukları gibi reformlar genelde onlara Müslüman vatandaşlardan daha fazla haklar sağlamaya yöneldiği için eşitlik ters yönde tekrar bozulmuştur.[40]

Osmanlı Devleti'nde gayrimüslimlerin hukûkî statülerini kavrayabilmek için inceleme yaparken iki hususu ayırmak isabetli olacaktır: İlk olarak gayrimüslimlerin kurumsal açıdan yapılanmaları ve bu yapılanmanın Osmanlı Devleti bünyesindeki konumu belirlenmelidir. İkinci olarak da ferdî hak ve hürriyetler açısından gayrimüslimlerin hukûkî statülerini tesbit etmek lazımdır.

Literatürde gayrimüslimlerin Osmanlı Devleti tarafından "millet sistemi" denilen bir sistemle idare edildiği ve özel hukuk alanında kendi hukuklarına tâbî oldukları şeklindeki yaygın iddialara rağmen[41] bu iddiaları destekleyecek yeterli delil ortaya konulamamaktadır.[42] Klâsik dönemde gayrimüslim unsurların idaresinin, imparatorluk içinde genel olarak "millet sistemi" içinde olduğunun mütalaa edilmesi veya ileri sürülmesi, üzerinde tartışılması gereken bir konudur.[43] Bu bağlamda hemen açıklamaya çalışacağımız "millet sistemi" hakkındaki bir takım görüş ve eleştirileri bir değerlendirme-

---

[40] Gülnihâl Bozkurt, *Gayrimüslim Osmanlı Vatandaşlarının Hukûkî Durumu (1839-1914),* Ankara 1989, s. 8.

[41] "Millet sistemi" lehindeki görüşler için bk. M. Macit Kenanoğlu, *Osmanlı Millet Sistemi: Mit ve Gerçek,* İstanbul 2004, s. 34-38 ve bu sayfalardaki dipnotlarda zikredilen kaynaklar.

[42] "Millet sistemi"ne yönelik eleştiriler için bk. Kenanoğlu, *Osmanlı Millet Sistemi: Mit ve Gerçek,* s. 38-44 ve bu sayfalardaki dipnotlarda zikredilen kaynaklar.

[43] İlhan Şahin, "Klâsik Dönemde Osmanlı İmparatorluğu'nda Gayr-i Müslimler", *Uluslararası Türk-Ermeni İlişkileri Sempozyumu (24-25 Mayıs 2001),* İstanbul 2001, s. 17.

ye[44] tâbi tutan M. Macit Kenanoğlu'na göre Osmanlı Devleti gayrimüslim reayayı "millet sistemi" ile değil iltizam* sistemi ile idare etmiştir. Kenanoğlu'nun aşağıdaki dipnotta zikrettiğimiz doktora çalışması, Osmanlı'nın, İstanbul'un fethini müteakip İmparatorluktaki bütün gayrimüslimleri mezhebî ve etnik âidiyetler çerçevesinde toplayarak otonom bir millet sistemi kurmadığını iddia etmektedir. Bu çalışmanın sahibine göre ruhânî reislerin ve kilise/sinagog etrafındaki dînî örgütlenmenin âyin ve ibadet dışındaki rolü mâlî iltizamla sınırlıdır. Rum Ortodoks veya Ermeni Gregoryen Kilisesi'nin yahut Hahambaşılığın kendi müntesipleri üzerinde Fatih Döneminden itibaren merkezî belirleyici bir rolünün olması da söz konusu da değildir. Dinî-mezhebî bakımdan belirleyici rol, sonraki dönemlerin ürünüdür. Bu alanda en önemli yapılanma ise Tanzimat döneminde yapılmıştır...[45]

Tekrar konumuza dönecek olursak, "millet sistemi"nin ne olduğunu irdelemeden önce birkaç noktanın vurgulanmasının, gayrimüslimlerin hukûkî statüleri hakkında yapacağı-

---

[44] "Millet sistemi" hakkındaki görüş ve eleştirilerin değerlendirilmesi hususunda bk. Kenanoğlu, *Osmanlı Millet Sistemi: Mit ve Gerçek,* s. 44-56 ve bu sayfalardaki dipnotlarda zikredilen kaynaklar.

* **İltizam:** Osmanlılarda devlete ait vergi gelirinin özel bir şahsa verilmesini ifade eden bir terimdir. Devlet gelirlerinin (genellikle mukâtaa'ların) belli bir bedel karşılığında özel teşebbüs tarafından tahsil edilmesi ve işletilmesi demektir. Osmanlılarda iltizam usûlünün Fatih zamanında sistemleştirildiği kabul edilmektedir. İltizam sisteminin temel unsurlarının neler olduğu ve Osmanlı Devleti'nde nasıl uygulandığıyla alâkalı olarak bk. Mehmet Genç, "İltizam", *DİA,* İstanbul 2000, XXII, 154-158; Ahmet Akgündüz, *Osmanlı Kanunnâmeleri ve Hukûkî Tahlilleri,* İstanbul 1990, s. 201-202.

[45] Kenanoğlu, *Osmanlı Millet Sistemi: Mit ve Gerçek,* Kitabın tamamı ve ayrıca bk. Takdim, s. VI; Şahin, "Klâsik Dönemde Osmanlı İmparatorluğu'nda Gayr-i Müslimler", *Uluslararası Türk-Ermeni İlişkileri Sempozyumu,* s. 17.

mız açıklamaların anlaşılmasında belirleyici olacağı kanaatindeyiz.

Üzerinde kısaca durmak istediğimiz hususlardan ilki, Osmanlı Devleti'nde kanunların genelliği meselesidir. Bununla ifade edilen şey, ister bütün ülkede uygulanmak amacıyla çıkarılmış umûmî kanunnâmeler, isterse belirli bir bölgede uygulanmak üzere çıkarılmış husûsî kanunnâmeler olsun, kanunnâmelerde yer alan her husûsun yürürlükte olduğu coğrafî alanda, Müslim-gayrimüslim ayrımı yapılmaksızın herkese uygulanmakta olup olmadığıdır. Bu durumun tesbiti, ruhânî reislerin yetki alanını belirlemede ve gayrimüslimlerin tâbî oldukları hukûkî otoritenin tayininde önemli bir referans noktası olacaktır. Bu, aynı zamanda, Osmanlı Devleti'nde var olduğu iddia edilen "millet sistemi"nin irdelenmesi meselesinde temel hareket noktalarından birisidir.[46]

Kanunnâmelere bir göz attığımızda, Osmanlı uygulamasında kanunnâmelerdeki hükümlerin hem Müslümanları, hem de gayrimüslimleri kapsadığını görürüz. Yalnızca bazı durumlarda, örneğin bazı cezâî hükümler ile ödenecek vergilerin miktarları açısından farklı düzenlemeler dikkatimizi çeker ki bu, tamamen İslâm hukukunun prensipleri ile alâkalıdır. Kanunnâmelerde yer alan hükümlerde bir ayrım gözetilmemişse, hüküm geneldir; hem Müslümanlar hem de gayrimüslimler için geçerlidir. Şâyet gayrimüslimler için farklı bir düzenleme yapılması söz konusu ise bu da aynı kanunnâme içerisinde "kefereye mahsus ahvâli beyân eyler" başlığı altında yer almıştır.[47] İşte Osmanlı Devleti'nde kanunların genellik özelliği taşıması, aynı zamanda kanun koyuculuk vasfının da sadece Osmanlı makamlarına ait olduğunu göstermektedir. Dolayısıyla gayrimüslim ruhânî liderlerin

[46] Kenanoğlu, *Osmanlı Millet Sistemi: Mit ve Gerçek,* s. 27-28.
[47] Akgündüz, *Osmanlı Kanunnâmeleri,* II, 70-72; IV, 395.

kendi cemaat mensupları için icrâî nitelikte ayrı bir kanun yapma ve bunu uygulama gibi bir konuma sahip olmaları mümkün gözükmemektedir.[48]

İkinci husus olarak, gayrimüslim grupların otonom bir idareye sahip olup olmadıkları sorusu karşımıza çıkmaktadır. Farklı din ve mezheplere mensup gayrimüslimlerin idare şekillerini, hukûkî açıdan otonom olarak nitelendirmenin doğru olup olmadığı, değerlendirilmesi gereken konuların belki de başında gelmektedir. Zira merkezî bir idareye ne dereceye kadar izin vereceği, üzerinde ciddî olarak düşünülmesi gereken bir durumdur. Bu da, tecrit edilmiş bir şekilde değil, bir arada ve iç içe yaşayan farklı din mensuplarının söz konusu olduğu bir sosyal yapıda, otonom idare biçiminin ne dereceye kadar uygulanabileceği ve farklı dînî gruplar arasında çıkabilecek hukûkî ihtilâfların nasıl çözülebileceği sorusunu aklımıza getirmektedir. Böyle bir soruya cevap bulabilmek için de tabiî olarak, dînî cemaatlerin lideri olarak takdim edilen ve ruhânî özellikleri ön plâna çıkan kişilerin ne gibi yetkilere sahip oldukları ve bu yetkileri kimlere karşı kullanabildiklerini bilmek gerekecektir. Bunu bilebilmenin olmazsa olmaz şartı ise, berat ve fermanlarla ruhânî liderlere tanınan yetkilerin kapsamının tesbit ve tayini yanında, zikredilen belgelerde geçen ibarelerin hukûkî anlamda neye tekabül ettiğini tesbit edebilmektir.[49] Şimdiye kadar bu tür belgeler üzerinde çalışan bilim adamlarının bu hukûkî tabirleri farklı şekillerde yorumlamaları sonucu, Osmanlı Devleti'nin gayrimüslimlere ilişkin uygulamaları, olduğundan farklı bir görüntü ile ortaya konulmuştur. Dolayısıyla bu durum, daha önce bir nebze temas ettiğimiz gibi "Osmanlıların gayrimüslim tebaayı "millet sistemi"yle yönetip yönetmediği" tartışmalarını da berabe-

[48] Kenanoğlu, *Osmanlı Millet Sistemi: Mit ve Gerçek,* s. 29.
[49] Kenanoğlu, *Osmanlı Millet Sistemi: Mit ve Gerçek,* s. 29-30.

rinde getirmiştir. Şimdi "millet sistemi"nin ne olduğuna dair bir takım mülâhazaları burada zikretmek istiyoruz.

"Millet" kelimesine yüklenen anlamlar üzerinde durmadan önce bir açılım olması açısından şu noktaya da dikkatleri çekmek istiyoruz:

Osmanlı fetihlerinin daha çok Batı'ya yönelmesi ile devletin gayrimüslim nüfusunda artışlar görüldüğü bilinen bir şeydir. Bu husus beraberinde, gayrimüslim tebaanın hukûkî statülerinin düzenlenmesi zorunluluğunu da getirmiştir. Esasen Osmanlı Devleti, bu hususlaki uygulamalarına referans olarak İslâm hukukunun zimmîlere ilişkin kurum ve düzenlemelerini almıştır. Devletin dînî alana müdahale etmeme doğrultusundaki tavrı, "din olarak benimsedikleri şeylerde gayrimüslimlerin serbest bırakılması"nı öngören İslâm hukuku prensibi ile de mutabıktır. İbadet ve âyin yönüyle zimmîlerin hareket tarzının uygulamada çok fazla problem teşkil etmediği ve devletin temelde müsamahalı tavrı ile gayrimüslimlere verilen dinî imtiyazların hemen her dönemde korunduğu söylenebilir ise de, başında bir ruhânî liderin bulunduğu kilise ve havra teşkilâtının idarî yapılanması ve sadece dînî değil dünyevî bir takım faaliyetler de icra etmesi, bu teşkilâtlanmanın Osmanlı idarî yapısı ile uyumlulaştırılması noktasında önemli bir problem olarak karşımıza çıkmaktadır. Bilhassa hukuk kurallarının, din kuralları ile iç içe olduğu düşünüldüğünde, gayrimüslimlerin kendi aralarında çıkan ihtilâflar, dînî prensiplerin ve dolayısıyla ruhânî liderlerin kendi görüşlerinin dikkate alınmasını gerektirmektedir. Bu da ister istemez ruhânî reislerin mezhepdaşları üzerindeki idârî, mâlî, cezâî ve adlî yetkilerin kapsamın ne olduğu konusunu gündeme taşımaktadır.[50]

[50] Kenanoğlu, *Osmanlı Millet Sistemi: Mit ve Gerçek,* s. 30-31.

İşte Kenanoğlu'nun araştırmasına göre; literatürde meselenin, gayrimüslimlerin Osmanlı Devleti içerisinde, "millet sistemi" adı verilen ve her dînî grubun kendi din adamları riyasetinde otonom bir idareye sahip olarak yönetildiği bir yapılanmaları olduğu söylenerek çözüm bulunmuş gibi gözükmesine rağmen, bu şekildeki bir izah tarzı hem kapsam açısından belirsizdir hem de yeteri kadar uygulama örnekleriyle desteklenememektedir. Bu sebeple olsa gerek, son zamanlarda bu sistemin varlığına ciddî eleştiriler yöneltilmektedir.[51] Biz, bu eleştiriler etrafında oluşan fikir jimnastiğini bir kenara bırakarak, "millet" kavramıyla alâkalı bazı görüşlere yer vermek istiyoruz.

İslâmî literatürde din ile eş anlamlı olması yanında belli bir dinin mensuplarını ifade eden "millet" kelimesi,[52] Kur'an'da geçen onbeş âyette din anlamında,[53] Osmanlı Devletinde de klâsik dönemden itibaren dînî zümreleri ifade etmek için kullanılmıştır. XVI-XVIII. yüzyıllarda karşımıza çıkan belgelerde "papanın milleti, millet-i Ermeniyân, milel-i selâse" tabirleri geçmektedir.[54]

Bilindiği gibi Osmanlı Devleti, teokratik bir devlettir. Devletin temelini şer'î hukuk oluşturur. Bu devlette din, toprak esası ya da milliyetten daha önemlidir. Bunun kökeni ise İslâmî anlayıştan gelmektedir. "Millet-i İslâmiyye"yi oluşturanların ortak özelliği, hepsinin Müslüman olmalarıdır. Etnik kökenleri önemli değildir. Farklı ırktan olup ayrı dilleri konuşanlar şâyet Müslüman iseler, İslâm milletine dahildirler.

---

[51] Kenanoğlu, *Osmanlı Millet Sistemi: Mit ve Gerçek,* s. 31.

[52] Recep Şentürk, "Millet", *DİA,* İstanbul 2005, XXX, 64-66.

[53] Bk. Bakara: 120, 130, 135; Âl-i İmran: 95; Nisa: 125; En'am: 161; A'raf: 88, 89; Yusuf: 37, 38; İbrahim: 13; Nahl: 123; Kehf: 20; Hac: 78; Sa'd: 7.

[54] İlber Ortaylı, "Osmanlılarda Millet Sistemi", *DİA,* İstanbul 2005, XXX, 66.

Müslümanların yanında veya arasında İslâm topraklarında zimmîler de yaşamışlardır. Bu meyanda Osmanlı Devleti'nde de Müslümanlar ve zimmet kurumuna uygun olarak zimmîler vardı. İşte Osmanlı egemenliği altındaki zimmîler, mezhep ya da dinlerine göre Osmanlı yönetimi tarafından gruplandırılmış ve bu gruplara "millet" adı verilmiştir. Şu halde "millet", Osmanlı Devleti'nde dînî toplulukların ismidir. Osmanlı Devleti'nde Rum Milleti, Ermeni Milleti, Yahudi Milleti vardır. Rum ve Bulgarlar eğer Ortodoks iseler Rum milletinin üyesi sayılırken, Ermeniler Protestan ya da Katolik oluşlarına göre farklı milletlere bölünmüşlerdi. Hâkim ve yönetici sınıf olan Türkler, Araplar ve Arnavutlar gibi Müslümandılar ve kendilerini "Osmanlı" olarak adlandırmışlardı. Zimmîlerin uluslarına göre ayırımı XIX. yüzyıl ortalarına kadar söz konusu olmadığı gibi, Türkler ve Arapların ulusçuluk bilincine varmaları onlardan daha sonra, ancak XX. yüzyıl başlarında gerçekleşebilmiştir.[55]

"Millet" sözü gerçekten de dînî bir âidiyeti ifade eder. Bu kavramı bugünkü "nation" anlamında kullanmak, şark milletlerine -az önce işaret ettiğimiz gibi- Osmanlı asırlarının hassaten son asırda getirdiği bir kullanım biçimidir.[56] Şemseddin Sami, Kâmûs-ı Türkî'sinde "din" ve "millet" kavramlarının aynı anlama geldiğini belirttikten sonra, "millet" ile "ümmet"in de farklı terimler olduğunu vurgulamaktadır. O'na göre millet, bir dine bağlı olan toplulukların ortak adıdır. İslâm milleti gibi. Ümmet ise, bir dinde olan çeşitli toplulukların her birisi için kullanılır. Türk ümmeti gibi. Bu nedenle Şemseddin Sami, "milel-i islâmiye" (İslâm milletleri) yerine, "Millet-i İslâmiye" (İslâm milleti); "Ümmet-i

---

[55] Bozkurt, *Gayrimüslim Osmanlı Vatandaşlarının Hukûkî Durumu,* s. 9-10.

[56] İlber Ortaylı, "Osmanlı İmparatorluğunda Millet Sistemi", *Türkler,* Ankara 2002, X, 217.

İslâmiye" (İslâm ümmeti) yerine ise "Ümem-i İslâmiye" (İslâm ümmetleri) denilmesinin daha doğru olacağını savunmuştur.[57]

Osmanlı Devleti'nin egemenliği altındaki toplulukları, din ya da mezhep esasına göre örgütleyerek yönetmesine, "millet sistemi" denilmektedir.[58] "Millet sistemi", bir bölgenin Dâru'l-İslâm'a katılmasından sonra buradaki ehl-i zimmenin bir ahidnâme, hukuk ve himaye bahşedici bir ahidle İslâm devletinin idaresi altına girmesinden doğan bir teşkilât, bir hukûkî varlıktır. Bunu sağlayan ahidnâme tek taraflı bir tasarruftur. Bu tarifin dışında milletin hukûkî vechesinin farklı ve ayrıntılı yönleri vardır.[59] Biz bu ayrıntılara fazla girmek istemiyoruz.

Üzerinde durduğumuz konu ile ilgili olarak zimmî tebaanın hakları ve konumu itibariyle ikinci sınıf bir zümre olduğu ileri sürülürse de aslında bu ifade ile anonim kurallar içinde yaşayan bir toplum düşünülmektedir. Halbuki "millet sistemi"nde her dînî zümre kendi bölümünde yaşar; mensuplarının refahı, yükselmesi ve cezalandırılması da bu içtimâî sistem içindedir. Her dinden toplumun bütününü içine alan kurumlar yoktur. İslâm devletinde ve Osmanlı İmparatorluğundaki millet biçiminde teşkilâtlanma ve ferdin dinî kompartımana âidiyeti, modern dünyadaki azınlık statüsü ve psikolojisinden hem objektif hem de sübjektif esasları itibariyle farklıdır. Fert, doğduğu millet kompartımanının içinde o cemaatin ruhânî otoritesine bağlı olarak yaşar. Ancak ihtidâ ederse bu kompartımanı değiştirir. İslâm devleti, gayrimüslimlerin ihtidâ dışında bir dinden öbürüne geçmesini hoş görmez; pratikte de bu pek olmamıştır. Ekalliyet (minorité, azınlık) sözü devlet ve Osmanlı toplum hayatına İmparator-

[57] Şemseddin Sami, *Kâmûs-ı Türkî,* İstanbul 1987, s. 1400.
[58] Eryılmaz, *Osmanlı Devletinde Gayrımüslim Teb'anın Yönetimi,* s. 17.
[59] Ortaylı, "Osmanlılarda Millet Sistemi", *DİA,* XXX, 66.

luğun son on yıllarında girmiştir. Millet kompartımanına mensup olan kimse modern toplumdaki azınlığın aksine bazı davranış ve tutumlar sergiler. Bu âidiyet, fertlere aile ve cemaat içinde bir güvenlik ve kimlik verir. Kendi toplumsal grubunda kendi geleneği, babadan oğula sözlü kültürü içinde yaşar. Kompartımanlar arasında ilişki de çatışma da azdır. Modern toplumdaki azınlık ferdi gibi çevre ile yarışma, kimlik ispatı, asimile olma veya asimilasyona karşı direnme, dolayısıyla çatışmacı davranışlara girme gibi durumlar söz konusu değildir. Bu gibi rekabetler ve cemiyet hayatında kozmopolit seçkinler içine girmek için çekişmeler, Osmanlı toplumunda son asırdaki uluslaşma ve modernleşme ile başlamıştır.[60]

Millet teşkilâtı bir sosyal sınıflama esasına da dayanmaz. Her millet grubu içinde Osmanlı toplumunun imtiyazlıları bulunabilir. Genellikle "askerî" tabiri altında sınıflandırılan ve hizmet karşılığında belirli veya hemen bütün vergilerden muaf bir zümre her millet grubunda vardır.[61] Bu da normal karşılanması gereken bir durumdur.

Temelinde İslâmî esaslara bağlılık yatan ve Osmanlı Devleti'nin yöneticileri tarafından idare kolaylığı sağlamak amacıyla geliştirilerek orijinal bir kurum haline dönüştürülen "millet sistemi"nin tarihi, II. Mehmet'e kadar götürülür.[62] Fatih Sultan Mehmet, İstanbul'un fethinden sonra Rum kilisesine din ve özel hukuk konularında özerklik vermiş ve Rum milletine seçtirdiği patriğe, cemaatini idare için gerekli yetki-

---

[60] Ortaylı, "Osmanlılar'da Millet Sistemi", *DİA,* XXX, 67; Ortaylı, "Osmanlı İmparatorluğunda Millet Sistemi", *Türkler,* X, 217.

[61] Ortaylı, "Osmanlılar'da Millet Sistemi", *DİA,* XXX, 67.

[62] Bozkurt, *Gayrimüslim Osmanlı Vatandaşlarının Hukûkî Durumu,* s. 10; Eryılmaz, *Osmanlı Devletinde Gayrımüslim Teb'anın Yönetimi,* s. 26; A. İhsan Karataş, *Osmanlı Devleti'nde Gayrimüslimlerin Toplum Hayatı (Bursa Örneği),* İstanbul 2009, s. 26.

leri kullanma imtiyazı tanıyarak, onu tüm Ortodoksların başına getirmiştir. Sonradan aynı imtiyazlar Ermeni ve Yahudi topluluklara da tanınmıştır. Bu toplulukların başlarında bulunan İstanbul Rum ve Ermeni patrikleri ve İstanbul Yahudi hahambaşısına kendi dînî cemaatlerini yönetme masrafları için vergi toplama hakkı verilmiştir. Her milletin yargılanma, maliye ve eğitim örgütleri oluşmuştur. "Millet" gruplarına dahil olan gayrimüslimler devlet nazarında Osmanlı uyruğu idiler. Fakat zimmîler ve Müslümanlar aynı statüde olduklarını hiç kabullenmediler.[63]

"Millet sistemi" ile zimmîlere bir yandan din ve özel hukuk işlerinde büyük ölçüde müsamaha gösterilirken, bir yandan da Müslümanlardan ayrılmaları sağlanarak toplumdaki dînî hassasiyet de korunmuş oluyordu. Böylece "millet sistemi" ile Osmanlı toplumunda zimmîler ve Müslümanlar yan yana, aynı devletin hükümranlığı altında, ama farklı hukuk düzenlerine tâbî olarak yaşadılar. Bu sistemin temelinde sadece hukûkî ve dînî gerekler olmayıp, aynı toplumda yaşayan farklı dînî grupların bir tasnife tâbî tutularak hüviyetlerini belirlemenin pratik yararı da yatıyordu.[64]

Devletin güçlü dönemlerinde iyi işleyen "millet sistemi" ne yazık ki devlet zayıfladıkça yıkılma sürecini hızlandıran en önemli nedenlerden biri olmuştur. Yüzyıllarca dil, kültür ve geleneklerini yitirmeden yaşayan zimmîler, ulusçuluk duygularını bilinçsizce de olsa muhafaza etmişlerdi. Uyanmaya başlayan ulusçuluk duyguları doğal olarak ulusal devlet isteğini gündeme getirmiştir. Böylece, Osmanlı Devletinde "millet" sözcüğü artık anlam değiştirerek bugünkü kavramı çizmeye başlamıştır. Sırp, Rum, Romen, Bulgar, Ermeni, Arnavut ve en son olarak da Araplar ulusal duygularla

[63] Bozkurt, *Gayrimüslim Osmanlı Vatandaşlarının Hukûkî Durumu,* s. 10.
[64] Bozkurt, *Gayrimüslim Osmanlı Vatandaşlarının Hukûkî Durumu,* s. 10.

ayaklanmışlar ve "hümanizm" sloganına sarılan, Osmanlı Devleti'nde "eşitsizlik"ten yakınan batılı devletleri kendilerine yardıma hazır bulmuşlardır. Bu ülkeler kendi uyruklarına Osmanlı Devleti'nin tek yanlı bağış olarak sunduğu kapitülasyonlardan ya da ikili anlaşmalardan doğan imtiyazlardan zimmîleri de yararlandırmaya başlamışlardır. Fransa ya da Rusya'ya, din adamları ve kutsal yerlerle ilgili olarak verilen himaye hakları bu ülkelerin baskısı ile, zimmîlere de teşmil edilmiştir. Zimmîler bu anlaşmalara dayanarak "millet" ya da uyrukluk değiştirmeye başlamışlardır. Zimmîlerin kapitülasyonlara dayanarak bazı haklara sahip oldukları yolundaki iddialarına Osmanlı Devleti'nin karşı çıkarak bir takım önlemler alması, onlara yardım için çırpınır gözüken büyük devletleri başka yollar aramaya itmiştir. 1774 Küçük Kaynarca anlaşmasına dayanarak "Ortodoks Millet"i üzerinde himaye hakkı iddia eden Rusya'yı, Katolikleri savunan Fransa, Protestanları savunan İngiltere ve Amerika izlemiştir. Böylece problem uluslararası bir görünüm almıştır. Azınlık okulları ve misyoner okulları da ulusçuluk fikrinin yayılmasında önemli rol üstlenmişlerdir.[65]

B. OSMANLI DEVLETİ'NDE YAŞAYAN BAŞLICA GAYRİMÜSLİM TOPLULUKLAR

Osmanlı Devleti'nde yaşayan zimmîler, dinleri ve mezhepleri bakımından bir tasnife tabi tutulacaksa, Yavuz Ercan'a göre XV. ve XVI. yüzyıl itibariyle çizilen tablo şudur:

1. Hıristiyanlar

a. Katolikler

[65] Bozkurt, *Gayrimüslim Osmanlı Vatandaşlarının Hukûkî Durumu,* s. 10-11.

- Lâtinler (âyin ve ibadetlerini Lâtince yapan Avrupa ulusları)
- Katolik Ermeniler
- Katolik Gürcüler
- Katolik Süryaniler
- Keldanîler
- Marunîler (Lübnan Katolikleri)
- Kıptîler
- Katolik Rumlar

b. Katolik Olmayanlar

- Ortodokslar (Pavlakî, Thondrakî, Selikian ve Bogomiller dahil)
- Gregoryenler
- Nasturîler
- Yakubî Süryaniler*
- Melkitler
- Mandeîler

2. Musevîler

a. Rabbanîler

b. Karaîler

c. Samirîler

3. Sâbiîler.[66]

---

* Aslında Yakubî Süryaniler, Süryanilerin bir koludur. Bu tabloda geçen Yakubî Süryaniler'i belki Süryaniler ve Yakubîler olarak ayırmak daha isabetli olacaktır. Geniş bilgi için bk. İbrahim Özcoşar, "Osmanlı Devleti'nde Millet Sistemi ve Süryani Kadimler", *Süryaniler ve Süryanilik,* Ankara 2005, II, 209-238.

[66] Yavuz Ercan, "Türkiye'de XV. Ve XVI. Yüzyıllarda Gayrimüslimlerin İçtimai ve İktisadi Durumu", *Belleten,* Ankara 2003, c. XLVII, sy. 188, s. 1127-1128.

Yine Yavuz Ercan'a göre söz konusu dönem için gayrimüslimlerin etnik bakımından coğrafî dağılışlarını gösteren şöyle bir tablo çizmek mümkündür.

1. Rumlar
2. Yunanlılar
3. Bulgarlar
4. Pomaklar
5. Sırplar
6. Hırvatlar
7. Karadağlılar
8. Bosnalılar
9. Arnavutlar
10. Romenler
11. Türkler (Gagauzlar)
12. Macarlar
13. Polonyalılar
14. Çingeneler
15. Ermeniler
16. Gürcüler
17. Süryaniler
18. Kildaniler
19. Araplar (Marunî, Melkit vs.)
20. Yahudiler
21. Kıptîler
22. Habeşler.[67]

Bilal Eryılmaz ise çalışmasında, Osmanlı egemenliği altında bulunan gayrimüslim toplulukları, başlıca "Ortodokslar", "Ermeniler", "Katolikler", "Yahudiler" ve "Protestan-

[67] Yavuz Ercan, "Türkiye'de XV. Ve XVI. Yüzyıllarda Gayrimüslimlerin İçtimai ve İktisadi Durumu", *Belleten,* Ankara 2003, c. XLVII, sy. 188, s. 1127-1128.

lar" şeklinde sıralamıştır. O'nun zikrettiğine göre Ortodokslar yani Rumlar, devlet hiyerarşisinde diğer topluluklardan öndedir. Rumlarla Yahudiler arasında protokol konusunda çıkan anlaşmazlık üzerine, 1699 yılında İstanbul kadısına yazılan bir fermanda, fetihten beri, protokolde önce Rumların, sonra Yahudilerin geldiği hatırlatılarak bu düzene uyulması tenbih edilmiştir.[68] Yukarıdaki sıralamada geçen Katoliklerle Protestanlar, Osmanlı Devleti'nin son zamanlarına kadar "millet sistemi"ne dahil değildir.[69] Başka bir ifade ile Katolik ve Protestanlara "millet" statüsü tanınıncaya kadar, bu statüye sahip olan Rumlar, Ermeniler ve Yahudiler olmak üzere üç önemli gayrimüslim grubu vardır. Osmanlı Devleti'nin son zamanlarında, Avrupa devletlerinin baskıları ve misyonerlerin gayretleri neticesinde Katoliklerin ve Protestanların sayılarının artması ile Katoliklere (1830) ve Protestanlara da (1848)'de "millet" statüsü verilmiştir.[70]

Sıralamaya çalıştığımız söz konusu gayrimüslim toplulukların Osmanlı Devleti'ndeki tarihî gelişimleri ayrı bir inceleme konusudur ve zaten her bir zimmî grup için çok sayıda çalışma da yapılmıştır. Biz burada ayrıntılı bir açıklamaya yer vermek yerine, çalışmamızın II. Bölümünde, tercih ettiğimiz dönem olan XVIII. yüzyılın Konya Şer'iye Sicilleri'nde karşımıza çıkan ve cizyeye muhatap olan gayrimüslim gruplardan söz ederken daha etraflıca bu gruplar üzerinde durmak istiyoruz.

---

[68] Eryılmaz, *Osmanlı Devletinde Gayrımüslim Teb'anın Yönetimi,* s. 51-71.

[69] Ahmet Hikmet Eroğlu, *Osmanlı Devletinde Yahudiler,* Ankara 1997, s. 66-67.

[70] Eroğlu, *Osmanlı Devleti'nde Yahudiler,* s. 69.

C. OSMANLI DEVLETİ'NDE GAYRİMÜSLİM TEB'ANIN TANZİMATTAN ÖNCEKİ NÜFUSU

Yukarıdaki bilgiler ışığında Osmanlı'daki nüfusla ilgili olarak özellikle XVII. ve XVIII. yüzyılları hesaba katan bir değerlendirmeyi paylaşmak isteriz.

Yukarıdaki başlıkta görüldüğü üzere böyle bir konuya değinmemizin başlıca nedeni, ileride zikredeceğimiz vechile XVIII. yüzyılın Konya Şer'iye Sicilleri'nde bahis mevzuu olan bir takım coğrafî bölgelerde yaşayan gayrimüslim grupların nüfuslarıyla ilgili olarak yapacağımız bir takım değerlendirmelerin daha sağlam bir zemine oturmasını sağlayabilmektir. Bu sebeple söz konusu hususla alâkalı bazı temel bilgilere yer vermekte fayda mülâhaza ediyoruz.

Osmanlı İmparatorluğu'nda nüfusa ilişkin belge ve istatistik derlemenin, bu konularda bilgi toplamanın tarihine bakarsak, kabaca iki ayrı dönem tanımlamak mümkündür: Bunlardan ilki XV. yüzyılla XIX. yüzyıl arasını kapsayan erken dönem, ikincisi ise 1830 yılları civarında başlayan dönemdir. Bu ikincisine "modern öncesi" (pre-modern) nüfus istatistikleri dönemi adı verilebilir. Bu ayırımın yapılmasının esas nedeni söz konusu iki alt dönem arasında bizzat Osmanlı nüfusunun temel gelişme dinamiklerine ait önemli farkların varlığı değildir. Yukarıda sözü edilen ayırım sadece temel demografik veri türlerinin bu iki dönemde birbirlerinden çok farklı olmalarına dayanmaktadır. Yani bu iki dönemin tarihçisinin elindeki malzeme çok farklıdır. Bu önemli farklılığı nüfus verilerinin hem toplanma ve yapım amaçlarında hem de kullanım yöntemlerinde görmek mümkündür. Yani esas itibariyle bu iki dönemde farklı olan, Osmanlı yönetiminin teb'asına bakış açısı ve bu teb'asına ilişkin bilgi toplama sebepleridir. İlk dönemde önde gelen kaygılar Devlet'in teb'asını kontrol altında tutması, bir vergi matrahı tespiti ve

askere alma potansiyelinin ölçülmesidir; ikinci dönemde ise salt bilgi edinme dürtüsü daha ağır basmaya başlamıştır.[71]

Osmanlı tarihinin sayısal veriler içeren temel kaynaklarının büyük çoğunluğunu vergi tabanının tespitine dönük sayım sonuçlarını ifade eden defterler oluşturmaktadır. Bunların en kapsamlıları, tahrir defterleridir. Bir yanda esas olarak XV. ve XVI. yüzyılları kapsayan ama XVII. yüzyılda da bazı örneklerini gördüğümüz tahrir defterleri, öte yanda temettüat defterleriyle çeşitli nüfus istatistikleri, tarihsel kaynak olarak Osmanlı tarihinde biri mutlak monarşik, diğeri ise modern bürokratik merkeziyetçi yönetimin tesis edildiği ya da edilmeye çalışıldığı XVI. yüzyıldan XIX. yüzyıla uzanan bir köprünün iki taraftaki ayaklarını oluşturmaktadır. Bununla birlikte ana gövdesi itibariyle bu dönemler üzerinde yoğunlaşan Osmanlı tarihçiliği, mevcut klişelere sığdırılamayan, âdeta iki yüzyıl sürmüş bir ara dönem ya da fetret dönemi olarak algılanan XVII. ve XVIII. yüzyılların karmaşık gerçeklerinin ürünü olan farklı kaynakları yeterince değerlendirmemiştir. Bu dönemin en önemli kaynakları, kökleri klâsik döneme kadar giden ve uygulaması XIX. yüzyıl içlerine uzanan iki önemli vergi türüyle doğrudan ilişkili olan avarız ve cizye defterleridir. Bazen aynı genel sayımın sonucunda oluşturulan her iki defter de esas itibariyle birer nüfus sayımı niteliğindedir.[72]

Biz burada gerek tahrir defterlerinin gerekse avarız ve cizye defterlerinin Osmanlı'da neyi ifade ettiğini uzun uzadıya zikredecek değiliz. Özellikle üzerinde çalıştığımız konuyu çok yakından ilgilendirmesi hasebiyle cizye defterleriyle alâkalı birkaç hususa dikkat çekmek istiyoruz.

---

[71] Cem Behar, "Osmanlı Nüfus İstatistikleri ve 1831 Sonrası Modernleşmesi", *Osmanlı Devleti'nde Bilgi ve İstatistik,* Ankara 2000, s. 63.

[72] Oktay Özel, "Avarız ve Cizye Defterleri", *Osmanlı Devleti'nde Bilgi ve İstatistik,* Ankara 2000, s. 35.

XVI. yüzyıl sonlarından itibaren timar sisteminin hızla çözülüşü ve âdeta işlemez hâle gelişi ile, o zamana kadar yapılmakta olan büyük ve çok amaçlı sayımlar anlamını kaybetmiş ve aynı zamanda XVII. yüzyıl başlarının yaygın Celâlî isyanları ve terörü döneminde bu tür sayımlar için Osmanlı Devleti uygun bir ortam bulamamıştır. Bu dönemde sahipsiz ya da tartışmalı hâle gelen timar gelirlerinin artan ölçüde padişah haslarına dahil edilip iltizama verilmesiyle, merkez hazinesi acil nakit ihtiyacını karşılayacağı, hızla büyüyen bir başka alan yaratmıştır. İltizam uygulamasında maliye bürokrasisinin rolü dolaylı olup, bu rol ihaleyi yapmak, kayıtları tutmak, parayı tahsil etmek ve sık sık ortaya çıkan anlaşmazlıkları çözmekle sınırlıydı. Oysa avarız ve cizye gelirleri söz konusu olduğunda, bu vergilerin toplanması XVII. yüzyıl başlarından itibaren defterhânenin en önemli işi, âdeta birincil uğraşı hâline gelmiştir. Bunun en önemli göstergelerinden biri, ileride tekrar vurgu yapacağımız gibi Defterhâne-i Âmire'de 1570'lerle 1604-1605 tarihleri arasında gayrimüslimlerden elde edilen cizye gelirlerinin kayıtlarını tutan yeni bir kalemin (muhasebe-i cizye kalemi) ortaya çıkışıdır; bu kalemde 1604-1605 tarihinde 3 olarak görülen kâtip sayısı 1623-1624'de 16'ya, iki yıl sonra da 19'a çıkmıştır. Ayrıca, defterhânenin bir çok bürosu ortadan kalkarken, yüzyılın ikinci yarısında cizye vergisi ziyadeleri için ek bir kalem daha kurulmuştur.[73]

İncelediğimiz konunun iyi kavranabilmesi açısından cizyenin teorik çerçevesini oluşturmadan ve Osmanlı'daki cizye uygulamaları karşısında gayrimüslimlerden uzun uzadıya söz etmeden önce belki bir giriş mahiyetinde düşünmek kaydıyla aşağıda yer vereceğimiz şu bilgiler gerçekten önem arzetmektedir: Bilindiği gibi cizye, geleneksel bir İslâmî

[73] Oktay Özel, "Avarız ve Cizye Defterleri", *Osmanlı Devleti'nde Bilgi ve İstatistik,* s. 36-37.

(şer'î) vergi olup İslâm devletlerindeki "zimmet" hukuku çerçevesinde gayrimüslim halktan toplanırdı. Esas 15 yaşın üstündeki bütün yetişkin erkeklerden şahıs başına toplanması gereken yıllık bir vergi olan cizyenin, gerçekte zaman zaman hâne başına ya da grup hâlinde (ber vech-i maktu) toplandığı olmuştur. Kuvvetli bir dünyevî otoriteden kaynaklanan oldukça geniş bir örfî alanı da içermesine rağmen, esas olarak İslâm hukukunu kendine temel alan ve ideolojik meşruiyetini bunun üzerine inşa eden Osmanlı Devleti'nde cizye en önemli vergi kalemlerinden biriydi. Merkez hazinesi (beytü'l-mal) adına görevlilerce doğrudan toplanan ve fakat zaman zaman iltizama da verilebilen cizye, Osmanlı'da uzun süre hâne başına toplanmış ve klâsik dönemin geniş vergi tahrirleri, yani sayımları, aynı zamanda cizyeye tâbî gayrimüslim nüfusun da sayımı anlamına gelmiştir. Yani, cizye için ayrı bir sayım yapılmamış, genellikle doğrudan söz konusu tahrirlerin kapsamlı verileri üzerinden hesaplanmış ve toplanmıştır. Bununla birlikte, merkezdeki maliye dairesinin (defterhâne-i âmire) zaman zaman kadılar vasıtasıyla bu verileri ayrı bir defterde topladığı da görülmektedir. Tahrir defterlerinin yanı sıra bu tür cizye defterlerine XV. yüzyıl sonlarından itibaren rastlanmasına rağmen, asıl artış XVI. yüzyılın son çeyreğinde yaşanmış, bu dönemde yapılan son büyük tahrirlerin bir yan ürünü olarak çok sayıda müstakil cizye defteri düzenlenmiştir. Ancak, müstakil cizye sayımları, artık büyük tahrirlerin yapılmadığı dönemde, XVII. yüzyıl başından itibaren gerçekleştirilmiş, böylece daha sistemli tutulmuş bir dizi cizye defteri ortaya çıkmıştır. Bu sayımlar ve defter yenileme işlemi 1856'da cizye vergisi kaldırılıncaya kadar merkez hazinesinin en önemli uygulamalarından biri olarak devam etmiştir.[74]

[74] Oktay Özel, "Avarız ve Cizye Defterleri", *Osmanlı Devleti'nde Bilgi ve İstatistik,* s. 37.

XVIII. yüzyılın başlarından itibaren yavaş yavaş Osmanlı topraklarından ve nüfusundan kopmaların başladığını görüyoruz. Art arda yaşanan askerî başarısızlıklar Balkanlarda toprak ve nüfus kaybını başlatmıştı. İçerde de kentlerdeki nüfus artışı devam ederken kırsal yapıda konar göçerlerin iskan edilmesi sürecine hız verilmişti. XVIII. yüzyılın en belirgin özelliği toplumsal hareketlilikte yeniden iskan süreci, kentlerde, özellikle de liman kentlerinde görülen canlanmayla birlikte artan nüfus ve son olarak toplumda yeni katmanların oluşmasıdır. Bu bağlamda taşrada yeni oluşan idarî, ekonomik ve sosyal şartlar neticesinde âyan ve eşraf zümresinin palazlandığını, bölgesel ağırlıklarının yanı sıra merkezî yönetime de kendilerini kabul ettirme yolunda ilerlediklerini hattâ zaman zaman merkeze kafa tutarak sisteme müdahale edebilecek bir konuma gelmeye başladıkları görülmektedir. Hemen hemen bütün Osmanlı topraklarında bu yeni sosyal zümre giderek ağırlığını hissettirmiştir. Bu arada eğitim ve ticaret imkânlarını geliştiren gayrimüslim teb'anın, yönetim anlayışındaki değişme, esneklik ve zorunluluğun getirdiği şartlar dahilinde idarî tabakalaşmada yer almaya başlamaları da bir başka değişim göstergesidir. Genel Osmanlı nüfusunun giderek artan ölçüde hareketlendiği de dikkat çekmektedir. İmparatorluktan kopmalar neticesinde bir taraftan nüfus kaybı yaşanırken özellikle başta 1774'ten sonra Rus hâkimiyetine girmeye başlayan Kırım bölgesi olmak üzere daha sonraları da Kafkaslardan ve Balkanlardan içeriye doğru nüfus akını görülecektir.[75]

Osmanlı Devleti'nde gayrimüslimlerin nüfus kayıtları bağlı bulundukları millet teşkilâtları tarafından tutulmuş; doğum, ölüm ve evlenme işleri, patrikhânelerce yürütülmüştür. Gayrimüslimlerin ödedikleri cizye vergisinin mükellefle-

[75] Yunus Koç, "Osmanlı İmparatorluğu'nun Nüfus Yapısı (1300-1900)", *Osmanlı,* Ankara 1999, IV, 546-547.

ri de bu kayıtlara göre belirlenmiştir. Hem bir tarihçi hem de devlet adamı olan Mustafa Nuri Paşa, cizye gelirlerine bakarak, Tanzimattan önce Osmanlı topraklarında 12 milyon gayrimüslim nüfusun bulunduğunu tahmin etmiştir.[76]

Yeniçeri teşkilâtının kaldırılmasından sonra yapılması gereken ilk reform, yeni bir ordunun kurulması idi. Bu ordunun kurulması da, yeni vergi kaynaklarının bulunmasını ve askerlik yapabilecek yaştaki halkın sayısının bilinmesini gerektiriyordu. Devlet, bu amaçla 1831 yılında Rumeli ve Anadolu'daki Müslüman ve Hıristiyan erkeklerin sayımını, memurları vasıtasıyla yaptırmıştır. 1831 sayımı, din esasına dayanmaktadır ve Osmanlı Devleti'nde toprak yazımı sebebiyle olmadan yapılan ilk nüfus sayımı niteliğindedir. Fakat bu nüfus sayımı, yalnız erkekleri kapsadığı, Erzurum ve Van gibi bazı bölgelerde yapılmadığı, vergi ve askerlik gibi endişelerle nüfus sayımına dahil olmayanların bulunduğu dikkate alındığında Rumeli ve Anadolu'daki gerçek nüfusu vermekten uzaktır. 1831 nüfus sayımının ortaya çıkardığı rakamların, daha sonra yapılan sayımlar ile mukayese edildiğinde düşük düzeyde kaldığı görülecektir.[77]

XVII. ve XVIII. yüzyıllarda Osmanlı Devleti'nin nüfusunu hesaplamaya yarayacak kaynakların yetersizliği nedeniyle ciddî tahminler ve hesaplamalar yapılamamıştır. Tımar sisteminin bozulması, çift bozma, büyük kaçgun gibi olaylar nedeniyle köylerin boşaldığı, kentlere göçün arttığı söylenebilir. Seyahatnâmeler, kronikler gibi kaynaklardan ise daha çok çeşitli kent ve kasabaların nüfuslarına ilişkin bilgiler derlenebilmekte, bunlar da yazanın amacına, yeteneğine ve tahmin gücüne bağlı olarak önemli farklılıklar göstermektedir.

---

[76] Eryılmaz, *Osmanlı Devletinde Gayrımüslim Teb'anın Yönetimi,* s. 72.

[77] Eryılmaz, *Osmanlı Devletinde Gayrimüslim Teb'anın Yönetimi*, s. 72-73; Ali Güler, "Osmanlı Devleti'nin Son Yıllarında Türkiye'nin Demografik Durumuna Genel Bir Bakış", *Osmanlı*, Ankara 1999, IV, 568.

XVIII. yüzyılın sonlarından itibaren yenileşme hareketlerine giren Osmanlı Devleti, XIX. yüzyılın başlarında yeni bir vergi, askerlik ve idarî düzenlemeler içerisine girince ister istemez, bunlara kaynaklık teşkil edecek yeni sayım sistemlerine de ilgi duymaya başlamıştır.[78]

Sıralamaya çalıştığımız bu sebepler ve burada konunun sınırlarını aşmamak adına yer veremeyeceğimiz diğer sebeplerden,[79] aynı zamanda avarız ve cizye sayımlarındaki bir takıp problemlerden[80] dolayı Osmanlı Devleti'nde XVII. yüzyılın ikinci yarısıyla XVIII. yüzyılın bütünü, demografik bilgi kaynakları açısından gerçek bir "karanlık dönem" sayılmalıdır. Ondan önceki ve sonraki dönemler hakkında bildiklerimizi ve esas bilgi kaynaklarımızın hemen hiçbirini XVII. ve XVIII. yüzyıllarda bulamıyoruz. XVII. yüzyılın ortasıyla XIX. yüzyılın başları arasındaki dönem için elimizdeki tüm nüfus rakamları, daha önce kısmen vurgu yaptığımız üzere bu dönemde bir vesileyle Osmanlı topraklarına gelmiş çeşitli seyyah ve müsteşriklerin "olsa olsa" yöntemiyle yaptıkları tahminlere dayanır. Bilebildiğimiz kadarıyla da, tâ 1831 yılına kadar Osmanlı'da merkezden yönlendirilen bir sayım ya da yazım girişimi olmamıştır.[81]

1831 nüfus sayımı sonuçlarını zikretmeden önce bir fikir vermesi ve örneklik açısından şu ek bilginin de burada ifade edilmesi gerektiği kanaatini taşıyoruz: İncelenen 1571 tarihli bir cizye defterine göre, Anadolu ve Rumeli'de vergi-

---

[78] Mutullah Sungur, "XIX. Yüzyılda Osmanlı Devleti'nde Nüfus ve Nüfus Sayımları", *Osmanlı,* Ankara 1999, IV, 559.

[79] Geniş bilgi için bk. Behar, "Osmanlı Nüfus İstatistikleri ve 1831 Sonrası Modernleşmesi", *Osmanlı Devleti'nde Bilgi ve İstatistik,* s. 67-68.

[80] Geniş bilgi için bk. Oktay Özel, "Avarız ve Cizye Defterleri", *Osmanlı Devleti'nde Bilgi ve İstatistik,* s. 38 vd.

[81] Geniş bilgi için bk. Behar, "Osmanlı Nüfus İstatistikleri ve 1831 Sonrası Modernleşmesi", *Osmanlı Devleti'nde Bilgi ve İstatistik,* s. 67-68.

ye tâbî 960.742 hâne nüfus bulunmaktadır. Bunun 876.607'si cizye, 48.721'i Eflâk resmi, 818'i Voynuk ve Martoloz resmi, 1019'u baştina resmi, 6.096'sı yağcı ve küreci resmi, 9.589'u bağ resmi ve 17.892'si ispenç hânesidir. Ancak Türk oldukları düşünülen ve baştinalarından* dolayı deftere yazılan 1.019 hânelik Bosna akıncıları ile Zihne, Siroz ve Nevrekop'taki 9.589 kıt'alık bağ resmi çıkarıldığında; 950.134 hânelik gayrimüslim nüfus ortaya çıkmaktadır. Bunun 835.335'i Rumeli'de, 114.799'u da Anadolu'da kayıtlıdır. Bu dönemde Anadolu nüfusu 8, Rumeli nüfusu da kabaca 8-10 milyon olmak üzere toplm 16-18 milyon civarında bir nüfus tahmini yapılmaktadır. Gayrimüslimlerin Müslümanlara oranı Rumeli'de % 45-56 iken, Anadolu'da ise sadece % 8'dir.[82]

---

* **Baştina:** İrs yoluyla geçen arazi hakkında kullanılır bir tâbirdi. İslâvcadan alınmıştır. Osmanlı Türkleri Rumeli'nde fetheyledikleri yerlerdeki bağ-bahçe ve evlerin evlâda geçmesine müsaade etmişler, fakat arazinin intikaline izin vermeyerek araziyi "devlet malı" saymışlardı. Bununla beraber Hıristiyanlara ekip biçmek, mahsûlünü alıp satmak hakkı verilmişti. Onlar, yalnız toprağı satamazlar, evlâtları ile karılarına veremezlerdi. Yalnız Bosna Hıristiyanlarına karşı daha mûtedil davranmışlardı. Onların topraklarını irs yoluyla ailelerine bırakmalarına izin verilmişti. İşte böyle irs tarîkiyle geçen arazi, devlet malı olmaktan çıkmış, baştina olmuş olurdu, bk. Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü,* I, 170.

[82] Doğan Yörük, "XVI. Yüzyılın İkinci Yarısında Osmanlı İmparatorluğu'nda Yaşayan Gayrimüslimlerin Nüfusu", *S.Ü.S.B.E.D.,* Konya 2007, sy. 17, s. 642-643.

1831 nüfus sayımı sonuçlarına göre şöyle bir tablo karşımıza çıkmaktadır:[83]

Milletler	Rumeli		Anadolu		Toplam Nüfusu	%'si
	Nüfusu	%'si	Nüfusu	%'si		
İslâm	513.428	37,48	1.995.215	83,70	2.508.643	66,33
Reaya						
(Hıristiyan)	811.546	59,25	359.379	15,07	1.170.925	31,19
Kıpti	29.530	2,16	7.143	0,30	36.673	0,98
Yahudi	11.674	0,85	5.396	0,23	17.070	0,46
Ermeni	3.566	0,26	16.743	0,70	20.309	0,54
Toplam	1.369.744	100,00	2.383.876	100,00	3.753.620	100,00

Burada şu istatistikî bilgileri de zikretmenin faydadan hâlî olmadığını düşünüyoruz: Yukarıdaki 1831 sayımı sonuçlarına bakıldığında, Rumeli'de Kıptîler bir tarafa bırakılacak olursa -çünkü Kıptîlerin bir kısmı Müslümandır- toplam gayrimüslimlerin nüfus içindeki payı % 66,36'ya ulaşmaktadır. Bu duruma göre Müslümanlar Rumeli'de % 37,48'lik bir oranla azınlıktadır. Anadolu'da ise, Müslümanların nüfus içindeki payı % 83,70'dir. Buna karşılık gayrimüslimlerinki ise sadece % 16'dır. Osmanlı Devleti genelinde Müslümanlar % 66,33; Hıristiyanlar % 31, 19; Yahudiler % 0,46 ve Ermeniler de % 0.54'lük bir paya sahiptirler. Ermeni nüfusun büyük bir bölümü Anadolu'da yaşarken, Yahudilerin çoğunluğu ise Rumeli'de hayatını sürdürmüştür.[84]

---

[83] Enver Ziya Karal, *Osmanlı İmparatorluğunda İlk Nüfus Sayımı 1831,* Ankara 1943, s. 215; ayrıca krş. İbrahim Güler, "XVIII. Yüzyıl Osmanlı Toplumunda Ermeniler: Gözlemler ve Düşünceler", *Hoşgörü Toplumunda Ermeniler,* Kayseri 2007, II, 343-344.

[84] Eryılmaz, *Osmanlı Devletinde Gayrımüslim Teb'anın Yönetimi,* s. 73.

D. OSMANLI DEVLETİ'NDE GAYRİMÜSLİM TEBAANIN HAKLARI VE YÜKÜMLÜLÜKLERİ

1. Gayrimüslim Tebaanın Hakları

Gayrimüslimler, nerede yaşıyor olurlarsa olsunlar, zimmîlik statüsüne geçtikleri andan itibaren bazı siyasi haklar haricinde bütün medenî ve amme hakları noktasında Müslümanlarla eşit duruma gelirler ve onlar gibi bütün husûsî haklardan faydalanırlar.[85] Zimmîlerin her türlü can ve mal güvenliği hangi devletin tebaası ise onun güvencesi altındadır.[86] Devlet yetkilileri, zimmîlere yapılacak dahilî ve haricî haksız davranışları önlemekle mükelleftirler.[87] İşte Osmanlı Devleti, çizmeye çalıştığımız bu çerçeveyi titizlikle korumaya çalışmıştır.

Osmanlı toprakları içinde yaşayan gayrimüslimler, dinî bağla bir cemaatin üyesi idiler. Her gayrimüslim cemaat, bağımsız bir dinî zümre ya da "millet" olarak kabul edilmişti. Bu cemaatlerin liderleri, padişahla gayrimüslim tebaa arasında resmî ara mercii rolünü oynuyordu. Halk, millet liderleri aracılığı ile devlet yönetimiyle ilişki kurmakta; millet liderleri de, cemaat üyelerinin davranışları, vergi ödemeleri ve diğer yükümlülükler açısından padişaha ve onun yetki verdiği kişilere karşı sorumlu idiler.[88]

---

[85] Ahmet Özel, *İslam Hukukunda Ülke Kavramı Dârulislâm, Dârulharb,* İstanbul 1991, s. 315.

[86] Yusuf el-Karadavi, *Ğayru'l-Müslimîn fî Müctema'i-l İslâm,* Beyrut 1985, s. 7; Abdü'l-Kerim Zeydan, "İslam Hukukuna Göre Zimmîler" (çev. Hasan Güleç), *D.E.Ü.İ.F.D.,*İzmir 1994, sy. VIII, s. 435; Bozkurt, "İslam Hukukunda Zimmîlerin Hukûkî Statüleri, *D.E.Ü.H.F.D.,* c. III, sy. 1-4, s. 123.

[87] Karadavi, *Ğayru'l-Müslimîn fî Müctema'i-l İslâm,* s. 9 vd.

[88] Eryılmaz, *Osmanlı Devletinde Gayrımüslim Teb'anın Yönetimi,* s. 38.

Cemaat liderleri, gerek dinî, adlî ve eğitim işlerini, gerekse hükümetle olan münasebetlerini yürütmek için güçlü bir teşkilât oluşturmuşlardır. Ortodoksların cemaat işlerini Fener Patrikhânesi, Musevilerinkini Hahamhâne, Ermeni cemaatin işlerini de Ermeni Patrikhânesi yürütüyordu. Bunlardan başka Antakya, İskenderiye ve Kudüs'te de müstakil Ortodoks patrikler bulunmakta idi. Bu patrikler her ne kadar bağımsız bir özelliğe sahip iseler de, derece bakımından İstanbul Rum Patrikliği hepsinden önde idi. Bir mezhep toplantısı yapılacak olsa, Rum Patriğinin başkanlığında yapılması gerekirdi.[89] Her millet teşkilâtının din adamlarından oluşan bir rûhânî meclisi bulunmakta ve bu meclis, millet liderlerini seçmekteydi.[90]

Her cemaat kendi mezhebine göre dinî ibadet ve âyinlerini tam bir serbesti içinde yapabiliyordu. Zira zimmîlerin dinlerine saygı gösteriliyor, din değiştirmeleri konusunda baskı yapılmıyordu. Din hürriyetleri vardı.[91] Osmanlı Devleti, gayrimüslimlerin ibadetleri konusunda son derece hoşgörülü davranmıştır. Durumu, fermanlarla tayin ve tesbit edilen ibadet yerlerinin, bütünüyle dokunulmazlığı vardı. Devlet bu ibadet yerlerinin idaresine ve iç teşkilâtına kesinlikle karışmamış; ibadet mahallerinin idaresini tamamen cemaat teşkilâtlarına bırakmıştır. Osmanlı yönetimi, yeni kilise ya da havra yapılmasına, çok sınırlı sayıda izin vermiş; mevcutlarının tamiri konusunda da padişahtan yanà Babıâli'den izin alınmasını şart koşmuştur. Resmî ve şer'î görüş, fetihten sonra, gayrimüslimlerin kendilerine bırakılanların dışında yeni bir mabed yapılmasına müsaade edilmemesi yönündedir. Fakat buna rağmen, Osmanlı yönetiminin XVIII. yüzyıldan

---

[89] Ahmet Cevdet Paşa, *Tarih-i Cevdet,* İstanbul 1984, VI, 2775.

[90] Eryılmaz, *Osmanlı Devletinde Gayrımüslim Teb'anın Yönetimi,* s. 39.

[91] Bozkurt, "İslam Hukukunda Zimmîlerin Hukuki Statüleri", *D.E.Ü.H.F.D.,* c. III, sy. 1-4, s. 124.

sonra iç ve dış etkilerden dolayı yeni bazı kiliselerin yapılmasına izin verdiği dikkatimizi çekmektedir. Aslında yeni mabed yapma yasağı ve mevcutlarının tamiri için devletten izin alınması kuralının, gayrimüslimleri mağdur etmediği de bir gerçektir. Çünkü gayrimüslimlerin Osmanlı topraklarında yeteri kadar kilise ve havraları vardı.[92]

Osmanlı Devleti, toplum üzerindeki yetkilerini yönetim, maliye ve askerlik konularıyla sınırlandırmıştır. Bunların dışında kalan eğitim, haberleşme, sosyal güvenlik, adalet, nüfus ve dînî işler gibi günümüz devletlerinin temel sosyal fonksiyonlarını, din ve mezhep esasına dayalı millet teşkilâtları eliyle yürütülmek üzere reayaya veya bu amaçla kurulmuş vakıflara bırakmıştır. Bu cümleden olarak, gayrimüslimlerin kendileri arasındaki nikah akdi, feshi, çeyiz, nafaka, veraset ve vasiyetle ilgili işler, kendi mahkemeleri tarafından görülmekte idi. Cemaat mahkemelerinin bu konuda verdiği kararları devlet organları aynen uyguluyordu. Cemaat mahkemeleri gördükleri işler karşılığında, belirli oranda harç alıyorlardı.[93]

Patrikhâneler, kendi cemaatlerinin doğum ve ölüm kayıtlarını da tutmakla yetkili kılınmışlardı. Tanzimata yakın zamana kadar Hıristiyanların nüfus defteri, patrikhânelerde bulunuyordu. Her cemaat üyesi, bağlı bulunduğu patrikhânenin nüfus defterine kayıtlı idi. Daha sonraları devlet, bütün tebaanın nüfus kayıtlarını tutmaya başladığında, bu kayıt işini, patrikhânenin defterlerini esas alarak yapmıştır.[94]

Gayrimüslim cemaatler, okul açabilme ve okullarının programlarını serbestçe yapabilme yetkisine de sahip kılın-

---

[92] Eryılmaz, *Osmanlı Devletinde Gayrımüslim Teb'anın Yönetimi,* s. 39-40.

[93] Eryılmaz, *Osmanlı Devletinde Gayrımüslim Teb'anın Yönetimi,* s. 40-41.

[94] Ahmet Cevdet Paşa, *Tarih-i Cevdet,* VI, 2690-2691.

mışlardır. Devletin bu konuda, gayrimüslimlere bir müdahalesi söz konusu olmamıştır. Osmanlı hükümeti, kiliselerde papazların vaaz ve nasihatlerini, din işlerine müdahale olacağı gerekçesiyle denetlemediği gibi, azınlık mekteplerinin ders programlarını ve idaresini de kontrol edememiştir. Zira denetim işini yerine getirmek üzere yabancı dili bilen Müslüman elemana yeterli düzeyde sahip değildi. Bunun en önemli sebebi de XVII. yüzyılda başlayan ilmî taassubun yabancı dil öğrenimini de etkilemesiydi.[95] Cevdet Paşa'nın belirttiğine göre, bu dönemde yabancı lisanları öğrenenlere dinsiz gözüyle bakılıyordu.[96]

Osmanlı toplumunda zimmîlerin ikamet ve seyahat hakları da mevcuttu. Zaten İslâm hukukuna göre Müslümanlarca kutsal kabul edilen Mekke'nin Harem bölgesi dışında kalan yerlerde ticaret veya başka amaçlarla gayrimüslimlerin seyahat etmelerinde bir engelleme söz konusu değildi.[97] Şehirlerde kendilerine has mahallelerde oturabilecekleri gibi Müslümanlarla aynı mahalleyi paylaşmalarında da bir mahzur yoktu.[98] Osmanlı Devleti'nde zimmîler genellikle şehrin kenar semtlerinde, Rum, Ermeni ve Yahudi mahallerinde gruplar halinde yaşıyorlardı. Şehirlerde kendi mahallelerinde, kırsal kesimde ise kendi köylerinde yaşayan zimmîlerin Müslümanlarca kutsal sayılan bazı bölgelerde yerleşmeleri ise fermanlarla yasaklanmıştı.[99]

---

[95] Eryılmaz, *Osmanlı Devletinde Gayrımüslim Teb'anın Yönetimi*, s. 41-42.

[96] Ahmet Cevdet Paşa, *Tarih-i Cevdet,* VI, 2695.

[97] Vehbe Zuhaylî, *İslâm Fıkıh Ansiklopedisi* (Müt. Ahmet Efe ve diğerleri), İstanbul 1992, VIII, 209.

[98] Abdul-Kerim Zeydan, *Ahkâmu'z-Zimmiyyîn ve'l-Müste'menîn fî Dâri'l-İslâm,* Beyrut 1988, s. 78.

[99] Bozkurt, *Gayrimüslim Osmanlı Vatandaşlarının Hukûkî Durumu,* s. 18.

Gayrimüslim cemaatlere bazı alanlarda gümrük vergisinden muâfiyet de tanınmıştır. Örneğin, kiliselerin süslenmesine ve âyinlerin icrasına mahsus olan eşyanın hepsi gümrük vergisinden muaf tutulmuştur. Bu konuda tüzük ve yönetmelikler çıkarılmıştır.[100]

Gayrimüslim cemaatlerin dinî liderlerinin yargılanması özel bir şekilde yapılmaktaydı. Meselâ, metropolitlerin, vekillerinin veya piskoposların şer'i şerif ile ilgili olmaları söz konusu olursa, bunların duruşması doğrudan doğruya Divan-ı Hümayun'a havale edilmekte ve dava, sadrazam ve kazaskerlerin huzurunda görülmekteydi.[101]

Rum, Ermeni ve Musevi cemaatleri, İstanbul'un fethinden sonra elde ettikleri statülerini, her padişah döneminde geliştirmişler ve hükümet içinde hükümet gibi fonksiyon icra eder duruma gelmişlerdir. Aslında gayrimüslimlere tanınan bu statü, İslâm hukukuna aykırı olmadığı gibi, adalet, hakkaniyet ve insanlık bakımından, mahkum bir millet hakkında bundan daha fazlası da yapılamazdı. Ne var ki, öncelikle Rumlar ve Ermeniler, verilen bu hakların değerini yeterince takdir edemedikleri gibi, Osmanlı yönetimi de gayrimüslim halkı Müslümanlarla kaynaştıracak tedbirleri yeterli düzeyde alamamıştır. Özellikle XVII. yüzyıldan itibaren takip edilen siyaset, gayrimüslimlerin kendi kimliklerini korumasına yardımcı olmuştur.[102]

2. Gayrimüslim Tebaanın Yükümlülükleri

Yukarıda sıralamaya çalıştığımız ve kendilerine sağlanan bir takım imkân ve haklara karşılık, gayrimüslimlerin en

[100] Eryılmaz, *Osmanlı Devletinde Gayrımüslim Teb'anın Yönetimi*, s. 42.
[101] Eryılmaz, *Osmanlı Devletinde Gayrımüslim Teb'anın Yönetimi*, s. 42.
[102] Eryılmaz, *Osmanlı Devletinde Gayrımüslim Teb'anın Yönetimi*, s. 43-44.

önemli yükümlülüğü, cizye adında bir vergi ile, sosyal ve siyaset alanında bazı yasaklara uymaları idi. Cizye ile ilgili olarak aşağıda geniş bilgi verileceği için, bu konu üzerinde hiç durmadan sadece gayrimüslim milletlerin Osmanlı toplumundaki sosyal yükümlülükleri ve siyaset yasakları üzerinde bilinmesi gerekenleri kısaca zikretmek istiyoruz.

Osmanlı'daki gayrimüslim tebaa, kılık-kıyafet ve cemiyet hayatı yönünden bir takım düzenlemelere tâbî idiler. Onların özellikle kılık-kıyafet hususunda Müslümanlara benzemeleri yasaklanmıştı. Bu yüzden ara sıra kıyafetleri belirlenirdi. Ata binmeleri bazı istisnâlarıyla yasaktı;[103] hamamda nalınsız gezmeleri gerekiyordu. Gayrimüslimler için sokakta kaldırımdan yürümemeleri gibi, insanî hislere yakışmayacak bazı kurallar konulmuştu. Gayrimüslimlerin lüks sayılan giysileri giymeleri yasaktı. Ayrıca örneğin İstanbul'da Müslüman ve Hıristiyan evlerinin irtifaları yani yükseklikleri de farklı şekilde belirlenmişti. Kılık-kıyafette Müslümanlara benzememek, ata binmemek, lüks giysiler kullanmamak, kaldırımdan gitmemek gibi gayrimüslimlerle ilgili kuralların ortaya çıkması, onların toplumsal statü ve dinî inanç yönünden Müslümanlardan aşağı bir mevkide olduklarını sürekli olarak hissettirmek amacına matuftu.[104] Burada şu hususa açıklık getirmekte fayda mülâhaza ediyoruz: Yapılan bir araştırmadan hareketle yukarıda Osmanlı'daki gayrimüslimlerle ilgili olarak sıraladığımız bazı düzenlemeler ve kısıtlamaların aslında İslâm dini ile alâkası yoktur. Bu, sadece idârî tasarruflarla yapılmıştır.

Gayrimüslimlerle ilgili bu durum, tamamen sosyal hayata aitti. Aslî hukuk bakımından Müslim-gayrimüslim arasında eşitsizlik yoktu. Çünkü kadı, Müslüman olanlarla ol-

---

[103] Ahmet Cevdet Paşa, *Tarih-i Cevdet,* V, 2582.

[104] Eryılmaz, *Osmanlı Devletinde Gayrımüslim Teb'anın Yönetimi,* s. 48-49.

mayanlar arasındaki bir davada, aynı kanun hükümlerini uygulamakla yükümlü idi. Aile hukuku alanında, herkes kendi milletinin kanunlarına göre muamele görüyordu. Ortaçağ Avrupa'sında olduğu gibi hukuk kuralları, sınıflara ya da milletlere göre farklı şekilde uygulanmıyordu.[105]

Osmanlı Devleti'nde gayrimüslimler, kamu düzenine ve genel âdâba aykırı davranamayacakları gibi, siyasî faaliyetlerle de uğraşamazdı. Devlete karşı işlenen suçların cezası ağırdı ve çoğu zaman da ölümdü. Gerek millet başları, gerekse reaya, bu yasaklara harfiyen uymak mecburiyetindeydi. Hükümet, kamu düzeni açısından, daha ziyade millet başlarının faaliyetlerini takip eder, milleti içinde uygunsuz bir harekete şahit olduğunda onları sorumlu tutardı. Osmanlı Devleti'nin güçlü olduğu dönemlerde, Patrikhânenin hiçbir nüfûzu yoktu. Reayaya uygulanan cezalar patrikler hakkında da geçerli idi. Devlete karşı ihaneti sabit olan bir patriğin -ister Rum isterse Ermeni olsun- cezası idamdı.[106]

Açıklamaya çalıştığımız bu konuda sonuç olarak denilebilir ki, Osmanlı'da Müslüman tebaa, sosyal ve siyasi statü bakımından gayrimüslimlere göre hâkim bir millet gibi gözükmesine rağmen, iktisadî ve ticarî faaliyetleri onlara bırakmakla, ekonomik güç yönünden, zamanla "mahkum millet" pozisyonuna düşmüştür. Bu yüzden, şeklî olarak, gayrimüslimlerin Müslümanlara göre aşağı bir pozisyonda tutulmalarına yönelik gayretler, iktisadî hayatın ortaya çıkardığı gerçekleri değiştirmekte yeterli olamamıştır.[107]

---

[105] Bozkurt, *Gayrimüslim Osmanlı Vatandaşlarının Hukûkî Durumu*, s. 14-15.

[106] Eryılmaz, *Osmanlı Devletinde Gayrımüslim Teb'anın Yönetimi*, s. 49-50.

[107] Eryılmaz, *Osmanlı Devletinde Gayrımüslim Teb'anın Yönetimi*, s. 51.

II. GAYRİMÜSLİMLER VE MÂLÎ YÜKÜMLÜLÜKLERİ ÇERÇEVESİNDE CİZYE

A. CİZYE NEDİR?

Sözlüklerde "ehl-i zimmeden alınan şey"[108] şeklinde tanımlanan cizye; "kâfi gelmek, karşılığını vermek, ödemek" mânâsındaki ceza masdarından türemiş bir isim olup İslâm literatüründe tebaadan olan gayrimüslimlerin ödedikleri vergiye, harbî olanlardan ayrı tutulmalarına, can ve mal güvenliğine kavuşturulmalarına karşılık sayıldığı için bu ad verilmiştir.[109] Kelime hem Kur'ân-ı Kerîm'de*, hem de hadislerde[110] terim anlamında geçmektedir. 1670 tarihli "Kandiye Kanunu"nda cizye, şöyle tarif edilmiştir: "Harac iki nevi' üzere mebnî olub nev'i evvel-ki keferenin rü'ûsına vaz' olınur cizye ile müsemmâdır."[111] C. H. Becker ise cizyeyi, "ferd başına şahsî mükellefiyet; İslâm şeriatında ahl al-zimma üzerine tarh edilen himâyet ve emniyet vergisinin ismidir" şeklinde açıklamıştır.[112] Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır da tefsirinde, cizye ile ilgili olarak şöyle bir izahat yapmıştır: "Cizye, borcunu ödedi demek olan "'ceza deynehu' fı'linden bir nevi' borç ödeyiş mefhumunu ifade eder bir ism olup muâhidin ahdi üzerine vereceği vergiye ıtlak olunur ki hakkı hayat ve hürriyetlerinin himayesi mukabilinde zimmetlerine terettüb eder. Bunun farisî "gezit" kelimesinin muarrebi olduğu da

---

[108] Râzî, "Cizye" md., *Muhtârü's-Sıhâh,* Dımaşk 1971.

[109] Mehmet Erkal, "Cizye", *DİA,* İstanbul 1993, VIII, 42.

* Tevbe, 9/29

[110] A.J. Wensinck (İngilizceden Arapçaya çev. Muhammed Fuad Abdü'l-Bâki), "Cizye" md., *Miftâhu Künûzi's-Sünne,* Lahor 1921, s. 111.

[111] Ömer Lütfi Barkan, *XV ve XVI'ncı Asırlarda Osmanlı İmparatorluğunda Ziraî Ekonominin Hukûkî ve Malî Esasları* (Bundan sonra, Barkan, *Kanunnameler*), İstanbul 1945, I, 351.

[112] C.H. Becker, "Cizye", *İ A,* İstanbul 1977, III, 199.

söylenmiş ise de bunda şer'î ve hukûkî bir noktai nazar yoktur."[113] Cizyenin "cizyetü'l-arz" (toprak vergisi) ve "harâcü'r-re's" (baş vergisi) terkiplerinde görüldüğü üzere haraç kelimesi gibi mutlak vergi mânâsında kullanıldığı da olmuştur. Ancak müstakil kullanıldıkları zaman cizye ile baş vergisi, haraç ile de arazi vergisi kastedilir.[114] Biz burada çalıştığımız alan itibariyle söz konusu iki kavramın birbiriyle ilişkisi nedir, tarihin değişik dönemlerinde neyi ifade etmişlerdir, cizye ile haraç arasında bir ayrım yapılmışsa, bu ne zaman olmuştur tarzındaki sorular etrafında dönen tartışmalara[115] girecek değiliz. Sadece cizye ve haraç kavramları arasındaki farkın ne olduğuna ve Osmanlı'da bu iki kelimenin neye tekabül ettiğine ilişkin birkaç noktaya dikkat çekmek istiyoruz.

3. hicrî asırdan sonra İslâm'ın kanûnî ıstılahlarında cizye, daima gayrimüslimlere konulan şahsî vergi mânâsında yer almıştır. Arazi vergisi olan haraç ise hukûkî ıstılahta cizyeden çok farklıdır. Eskiden böyle bir fark yoktu. Cizye ve haraç tabirleri adeta müteradif olarak kullanılmış ve vergi mânâsını ifade etmiştir.[116]

Cizye, toprak vergisinden ayrı olarak gayrimüslimlerin şahısları üzerinden alınan şer'î bir vergidir. İslâm hukukuna göre Müslümanlar tarafından fethedilen topraklarda bulunan gayrimüslimler, zimmet antlaşmasına razı olarak zimmî sta-

---

[113] Muhammed Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili,* İstanbul 1936, III, 2507.

[114] Erkal, "Cizye", *DİA,* VIII, 42; Mehmet Erkal, *İslâm'ın Erken Döneminde Vergi Hukuku Uygulamaları,* İstanbul 2009, s. 229.

[115] Becker, "Cizye", *İA,* III, 200; Erkal, "Cizye", *DİA,* VIII, 42; Boris Christoff Nedkoff, *"Osmanlı İmparatorluğunda Cizye (Baş Vergisi)* (çev. Şinasi Altundağ), *Belleten,* Ankara 1944, c. VIII, sy. 32, s. 607-608; Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü,* I, 299; Erkal, *İslâm'ın Erken Döneminde Vergi Hukuku Uygulamaları,* s. 229-230.

[116] Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü,* I, 299.

tüsünde yer alırlar ve belli bir miktar cizye ödeme karşılığında da eski topraklarında yaşama hakkını elde ederler.[117] Haraç ile cizyenin en önemli farklarından biri, bu vergileri ödemekle yükümlü olan zimmînin Müslüman olması halinde cizyeden kurtulmasına rağmen[118] haraç ödemeye devam etmesidir.[119] Hattâ haracı ödenen arazinin Müslüman birinin eline geçmesi durumunda bile söz konusu arazinin haracının ödenmesine devam edilmiştir. Zira haraç, toprağa bağlı bir vergidir.[120]

Osmanlı Devleti'nde cizye adı, daha çok İmparatorluğun resmî kayıtlarında kullanılmıştır. Halk arasında bu vergiye genellikle haraç denmiştir. Resmî kayıtlarda da cizye yerine haraç kelimesinin kullanıldığı olmuştur.[121] Haraç ve cizye terimlerinin gerek devletin resmî kayıtlarında, gerekse halk arasında birbirine karıştırılması Osmanlı'ya özgü bir durum değildir. Daha İslâmiyetin ilk yıllarında ehl-i zimmetten haraç ve cizye alındığı zaman,[122] bu terimler birbirine karıştırılmış ve ayırt etmek için bir başka kelime ile tamlama yapma gereği hasıl olmuştur. Örneğin, haraç vergisine Cizyetü'l-Arz, cizye vergisine de Haracu'r-Ru'us denilmiştir.[123]

---

[117] Ömer Nasuhi Bilmen, *Hukuk-ı İslâmiyye ve Istılahatı Fıkhiyye Kamusu,* İstanbul 1950, III, 455.

[118] Ebû Ubeyd, *Kitâbü'l-Emvâl* (çev. Cemaleddin Saylık), İstanbul 1981, s. 68-71.

[119] Kardavi, *Gayru'l-Müslimîn fî Mûctemai'l-İslâm,* s. 32; ayrıca haraç ve cizye arasındaki farklar için bk. İbn Kayyim el-Cevziyye, *Ahkâmu Ehli'z-Zimme,* Beyrut 1995, I, 94 vd.

[120] Ebu'l-Hasan el-Maverdî, *el-Ahkâmu's-Sultâniyye ve'l-Vilâyâtü'd-Dîniyye* (thk. Ahmed Mübarek el-Bağdâdî), Kuveyt 1989, s. 186.

[121] Halil İnalcık, "Djizya", *EI²* (İng), Ed. E.J.Brill, Leiden 1983, II, 562.

[122] Salih Tuğ, *İslâm Vergi Hukuku'nun Ortaya Çıkışı,* İstanbul 1984, s. 112-132.

[123] Nedkoff, "Osmanlı İmparatorluğunda Cizye", *Belleten,* c. VIII, sy. 32, s. 608.

Osmanlı Devleti'ndeki cizye ve haracın kökü ileride biraz daha geniş açıklayacağımız gibi İslâm hukukuna, oradan da Yahudi, Roma, Bizans ve Sasanî hukuklarına dayanır. İslâmî dönemlerde dinsel bir vergi olan cizye, Osmanlı döneminde de bu özelliğini korumakta devam etmiştir. Ancak Osmanlı Devleti'ne gelinceye kadar cizye ve haracın nitelik ve niceliğinde bazı küçük değişiklikler olmuştur. Örneğin, paranın birimi ve değeri ile cizye veren zimmîlerde aranan şartlar bu değişiklikler arasındadır.[124]

B. CİZYENİN MAHİYETİ VE GAYESİ

İslâm dininin uluslararası ilişkiler politikasında üzerinde en çok durulan kavramlardan biri cizyedir. İslâmî literatürde, İslâm toplumunun bir ferdi olarak gayrmüslimlerin harbîlerden (savaşanlardan) ayrı tutulmalarına ve himaye edilmelerine karşılık olarak alınan cizye vergisi, aslında gayrimüslimlerle yapılan zimmet akdinin bir sonucudur. Yapılan bu antlaşma gereğince, zimmî statüsü kazanan ferdin ödemekle yükümlü olduğu bu vergi, devletin eşit haklı vatandaşları arasında ve âdil bir ortaklık temeli üzerine bina edilmektedir. Dolayısıyla zimmet hakkını kazanan şahıs, canı, malı ve dinine karşı gerek içeriden, gerekse dışarıdan gelebilecek saldırılara karşı devletin tam bir himayesi altına alınmış olmaktadır. O halde cizye vergisi, vatandaşlık hakkını kazanmış olan gayrimüslim tebaanın elde ettiği "güvence" ve sanıldığının aksine "himaye"nin yani, onların can ve mal güvenliklerinin teminat altına alınmasının karşılığıdır. Yoksa Müslüman olmadıkları için ödemek zorunda oldukları bir

[124] Yavuz Ercan, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Gayrimüslimlerin Ödedikleri Vergiler ve Bu vergilerin Doğurduğu Sosyal Sonuçlar", *Belleten,* Ankara 1991, c. LV, sy. 213, s. 372.

bedel değildir.[125] Aynı zamanda cizye, zimmîlerin içinde yaşadıkları devletin yönetimine itaat ve bağlılıklarının bir sembolü değil, askerlik hizmetinden muaf tutulmanın bir karşılığı ve ülkeyi koruma görevinin bir bedelidir. Başka bir ifade ile askerî hizmetten muâfiyet vergisidir.[126] Aslında gayrimüslimlerle yapılan zimmet akdinin hedefi, Müslümanların zimmîlerle birlikte yaşamasını sağlamaktır. Zira bu vesile ile gayrimüslimler İslâm dininin sosyal adalet ve toplumsal ilişkilere dair öngördüğü ilkelerin gerçek yüzünü keşfetme imkânı bulabileceklerdir.[127]

Çağdaş müfessirlerden Seyyid Kutub, İslâm'a göre savaşın amacının İslâm davetine yönelik maddî tecavüz unsurlarını ortak kaldırmak ve tam mânasıyla din özgürlüğünü güvence altına almak olduğunu belirttikten sonra, cizye vergisi almanın bu bağlamda ne anlama geldiğine şöyle işaret etmektedir:

"Cizye alınmasının birkaç amacı vardır ki, bunlardan birincisi, kişi cizye vermekle İslâmî otoriteye teslim olduğunu ve Allah'ın hak dinine daveti karşısında maddî güç kullanarak karşı koymayacağını ilân etmiş olur.

İkincisi, kişi canının, malının, namusunun ve diğer dokunulmaz temel insan haklarının savunulması için yapılacak masraflara katkıda bulunur.

---

[125] Said Ramazan, *İslâm Hukuku* (trc. Bayram Can), İstanbul 1988, s. 167 vd.

[126] Muhammed Esed, *Kur'an Mesajı,* İstanbul 1996, I, 355; Muhammed Hamidullah, *İslâm Peygamberi* (çev. Salih Tuğ), Ankara 2003, II, 968; Mevdûdî, "İslâm'da Gayrimüslimlere Tanınan Haklar", *OMÜİFD* (çev. Osman Güner), Samsun 1993, sy. 7, s. 194; Said Ramazan, *İslâm Hukuku,* s. 169.

[127] Osman Güner, "Bir Muâfiyet Vergisi Olarak Cizye: Tarihsel ve Kavramsal Bir Okuma", *OMÜİFD,* Samsun 2006, sy. 22, s. 64.

Üçüncüsü de kişi, çalışamayacak durumdaki vatandaşların geçimini ve bakımını güvenceye bağlayan İslâm devleti hazinesinin gelir fonlarını desteklemiş olur."[128]

Bulgar tarihçisi ve oryantalist Boris Nedkoff (öl. 1975)'a göre İslâmiyetin diğer din mensuplarına karşı mevkiini ifade eden en bariz tedbir, cizyenin idhâli idi; bu yalnız gayrimüslimlerin küçülmesini ve alçalmasını hedeflemekle kalmıyor, aynı zamanda İslâm müsamahasını da çok pahalıya mâl etmiş oluyordu. Her şeyden önce, cizyenin idhâli, tabiatıyla devletin gelirini emniyete almak gibi, sırf maddî gaye güdüyordu. Her ne kadar, inanmayanları imana getirmek ve Müslüman olmayanlara karşı daima cihad yapmak, evvel ve âhir, İslâmiyetin baş gayesi olarak kaldı ise de, cizye, gerçekte karşılıklı bir anlaşmayı ifade ediyordu; zira bunun toplanması, İslâm dininden başka inançta bulunanlara inançlarını koruyabilmelerini mümkün kılıyordu. Bu hareket tarzı Muhammed (İslâm Dininin Peygamberi)'in ferasetine delâlet eder; çünkü süratle fethedilen yerlerde zorla büyük kitlelere İslâmiyeti benimsetmek hemen hemen mümkün olmayacak bir şeydi. Cizye ile aynı zamanda zuhûru ihtimal dahilinde bulunan ayaklanmalar önlenmiş, devletin sükûn ve nizamı emniyet altına alınmış oluyordu. İslâmiyet, asıl hedefini, yani "İslâm dışı grupları imana davet etmek" meselesini hiçbir zaman bırakmamıştı. Bunu cizye vasıtasıyla, daha az incitici bir sûrette elde edecekti. Gerçekten de vergi siyaseti bu hedefine kısmen erişti..."[129]

---

[128] Seyyid Kutub, *Fî Zılâl-il-Kur'an* (trc. İ. Hakkı Şengüler), İstanbul 1970, VII, 249.

[129] Nedkoff, "Osmanlı İmparatorluğunda Cizye", *Belleten,* c. VIII, sy. 32, s. 605-607.

C. CİZYENİN YASAL / HUKÛKÎ DAYANAĞI

İleride açıklayacağımız gibi aslında cizye, İslâm dininin getirdiği bir vergi değildir. İslâm, kendinden önceki dönemlerde de çeşitli toplumlarda uygulama zemini bulan cizyeyi insanî bir boyuta çekmiş ve daha uygulanabilir bir foruma sokmuştur. Başlangıçta devlet otoritesini kabulün simgesel ifadesi iken, daha sonra bir takım uygulamalarla ağır bir vergi yükü haline dönüştürülebilmiştir.

İslâm hukuku kaynaklarında cizyeden, "cihâd" kavramı açıklanırken söz edilir. Müşrikler İslâm'ı kabul etmek veya ölmek şıklarından birini tercih etmekte muhayyer oldukları halde, ehl-i kitap olanlar, cizye vermek sûretiyle kendileri, aileleri ve malları için emniyet içinde yaşamaya ve himaye edilmeye hak kazanırlar.[130] Bu hüküm, Kur'an'da geçen Tevbe sûresinin 29. âyetine dayanır ki, meâli şöyledir: "Kendilerine Kitap verilenlerden Allah'a ve âhiret gününe inanmayan, Allah ve Resûlünün haram kıldığını haram saymayan ve hak dini kendine din edinmeyen kimselerle, küçülerek elleriyle cizye verinceye kadar savaşın." İslâm hukuku, bu âyete dayanarak, cizyeyi, Hıristiyanlar, Yahudiler, Mecûsîler ve Sâbiîler tarafından ödenmek üzere fert başına konulmuş şahsî bir vergi olarak telâkkî etmiştir.[131] H. 630 yılında nâzil olan ve İslâm ülkesinde yaşamak istediği halde Müslümanlığı kabul etmeyen gayrimüslimlere mâlî mükellefiyet getiren[132] söz konusu âyet, Mekke'nin fethi sırasında, ehl-i kitap taifesinden saldırganlık eğilimi göstererek İslâm'a ve Müslümanlara karşı tavır alan kimselerle savaşılmasını öngörmektedir.[133] Âyette geçen "an yedin" (elleriyle) ve "vehüm

---

[130] Becker, "Cizye", *İA,* III, 199.
[131] Becker, "Cizye", *İA,* III, 199-200.
[132] Erkal, "Cizye", *DİA,* VIII, 42.
[133] Güner, "Bir Muafiyet Vergisi Olarak Cizye: Tarihsel ve Kavramsal Bir Okuma", *OMÜİFD,* sy. 22, s. 65.

sâgirûn" (küçülüp boyun eğerek) ibareleri çok farklı şekilde anlaşılabilmiştir. Bazıları bunu, zimmîlerin zelil olarak cizye vermeleri biçiminde anlarken İmam Şafiî, İslâm'ın hükmüne bağlanmaları ve boyun eğmeleri tarzında yorumlamıştır.[134] İslâm dininin peygamberi cizye âyetinin inmesiyle birlikte pek çok halkla yaptığı barış antlaşmasına bu yükümlülüğü koymuştur.[135] İslâm tarihinin çeşitli dönemlerinde cizye uygulamaları yerine göre farklılıklar da arzedebilmiştir.[136]

Burada bir hususa dikkat çekmek istiyoruz: Cizye yükümlülüğü hakkında doğru bir değerlendirme yapabilmek için ilgili Kur'an âyetini bağlamından ve hedeflerinden koparmadan okumak ve ayrıca İslâm'ın ilk dönemlerindeki uygulamaları önemli tecrübeler olarak algılamak gerekmektedir. İslâm tarihinde karşımıza çıkan ve burada sayamayacağımız cizye uygulamalarıyla ilgili örnekler, İslâm dininin adalet ve hoşgörü anlayışını, insan haklarına ne derece saygı duyduğunu açıkça ortaya koymuştur. Her ne kadar geçmiş dönemlerde cizye âyeti bağlamında bu hoşgörü ve kolaylık ilkesine ters bazı yorumlar[137] yapılmış ve esef verici kimi olaylar yaşanmış ise de bunlar hiçbir şekilde İslâm medeniyetinin özüne ve hakîkî değerlerine zarar verebilecek boyutta değildir. Cizye âyetiyle ilgili olarak ortaya atılan ve maksadı aşan bazı yorumlar, yaşanan düşmanlık, çatışma ve savaş ortamının doğrudan etkisi altında kalınarak yapılmış olmalıdır. Aksi halde İslâm'ın insanlar arası ilişkilerde öngördüğü hak ve hukuka saygı, hoşgörü, yardımlaşma, iyilik ve adalet ilkeleriyle bu yorumları bağdaştırmak mümkün olmayacaktır.

---

[134] Erkal, "Cizye", *DİA,* VIII, 42.
[135] Erkal, "Cizye", *DİA,* VIII, 42.
[136] Geniş bilgi için bk. Erkal, *İslâm'ın Erken Döneminde Vergi Hukuku Uygulamaları,* s. 235-241.
[137] Güner, "Bir Muafiyet Vergisi Olarak Cizye: Tarihsel ve Kavramsal Bir Okuma", *OMÜİFD,* sy. 22, s. 70.

Dahası bu ilkelere ters yorum ve anlayışlar, günümüz dünyasında çoğu toplumlarda bir arada yaşamak durumunda olan Müslümanlarla gayrimüslimler arasında yapıcı bir işbirliğinin doğmasına ve uluslararası ilişkiler arasında muâsır bir İslâmî modelin oluşmasına engel olacak bir yapılanmayı tetikleyecektir. O halde bu konuda da İslâm'ın kalıcı ve sabit hedefleriyle, duruma bağlı ve taktik anlayışın gereği olarak görülebilecek tarihsel olayları birbirine karıştırmamak gerekmektedir.[138]

D. CİZYENİN TARİHSEL ARKA PLÂNI

Geçmişten günümüze insanlar tarafından oluşturulan devlet kapsamındaki organizasyonlar, varlıklarını sürdürebilmek için kültürel açıdan olduğu kadar malî açıdan da muayyen bir gelir ve kaynağa ihtiyaç duymuşlardır. Devletin aslî görevlerini yerine getirebilmesi ve bir takım hizmetleri gerçekleştirebilmesi, ancak vatandaşlarının ödemekle yükümlü oldukları vergiler sayesinde mümkün olabilmiştir. Bu işleyiş, günümüz toplumlarında olduğu gibi geçmişte de benzer uygulamaları zorunlu kılmıştır. Dolayısıyla bir vakıa olarak vergiye, tarihte, insan topluluklarının ortaya çıkışından itibaren rastlamaktayız. Pek tabiî ki, toplumun en küçük nüvesi olan aileden klan, kabile, şehir-devlet ve devlet şeklindeki topluluklara geçildikçe vergi de kendi yapısı içinde değişikliğe uğramış ve çeşitli toplumlarda değişik istikametlerde gelişmiştir.

Bu bağlamda tarihteki uygulamalara bakacak olursak, ziraî vergiler, bina vergisi, meslek ve sanat vergisinin yanı sıra, yapılan savaşlar sonrasında galip olanın mağluptan kişi başına tahsil ettiği vergi uygulaması, milâttan önce ve sonraki

---

[138] Güner, "Bir Muafiyet Vergisi Olarak Cizye: Tarihsel ve Kavramsal Bir Okuma", *OMÜİFD,* sy. 22, s. 73-74.

dönemlerde Akdeniz çevresinde hüküm süren birçok devlette mevcuttur. Gerek Arap Yarımadasında, gerekse komşu ülkelerde buna benzer vergilere sık sık rastlanmaktadır. Hattâ mîlâttan önceye ait çok eski bir devirde Asur Kralı Tiglath-Pileser III. (M.Ö. 745-727) Şimâlî-Arap Yarımadasında Peymâ bölgesini işgal ettiğinde, burada yaşayan ahaliden galibiyet hakkı olarak altın, deve ve baharat almıştır. Yine Duc'umluların Gassânîlerden, giriştikleri harp sonunda baş vergisi tahsil ettiklerini biliyoruz. Romalılar, Bizanslılar ve İran Sasanîleri çeşitli devirlerde fethettikleri toprakların halkından baş vergisi tahsil etmişlerdir.[139]

Kutsal kitaplarda benzer bir verginin ödendiğine işaret etmektedir. Nitekim Yeni Ahit'te bu tarz bir ödemenin yaygın olduğu belirtilirken, İsa-Mesih ile havari Petrus arasında geçen bir diyaloga şöyle işaret edilmektedir: "... Petrus eve gelince, daha kendisi bir şey söylemeden İsa ona, "Simun, ne dersin?" dedi. "Dünya kralları gümrük ya da vergiyi kimlerden alır? Kendi oğullarından mı, yabancılardan mı" Petrus'un, "Yabancılardan" demesi üzerine İsa, "O halde oğullar muaftır", dedi. Ama vergi toplayanları gücendirmeyelim. Göle gidip oltanı at. Tuttuğun ilk balığı çıkar, onun ağzını aç, dört dirhemlik bir akçe bulacaksın. Parayı al, ikimizin vergisi olarak onlara ver."[140] Ayrıca Yahudi bir grup olan Ferisiler, İsa-Mesih'i tuzağa düşürmek maksadıyla Kayser'e bu (cizye) vergisinin ödenip ödenmeyeceğini sorduklarında şu meşhur sözü söylemiştir: "... O zaman İsa, "Öyleyse Sezar'ın hakkını Sezar'a, Tanrı'nın hakkını Tanrı'ya verin" dedi."[141] Yeni Ahit, cizye (baş) vergisinin, yöneticilerin meşru bir hakkı

---

[139] Tuğ, *İslâm Vergi Hukukunun Ortaya Çıkışı,* s. 4-8, 112; Nedkoff, "Osmanlı İmparatorluğunda Cizye", *Belleten,* c. VIII, sy. 32, s. 606.

[140] KM, Matta, 17/25-26.

[141] KM, Matta, 22/21; Markos, 12/17; Luka, 20/25.

olduğunu ve Tanrı adına bunun verilmesi gerektiğini vurgulamaktadır.[142]

Yunanlılar ve Romalılarda asil ve hür insanların oluşturduğu idarecilerin, amme işlerine ait sahalarda kullanılmak üzere esirler, köylüler ve mağlup milletlerden tahsil ettikleri bazı vergilere rastlıyoruz. Yunanlılar, mağlup milletlerden alınan "tribut" vergisini, gümrük ve ticarî muamelelerden alınan diğer vergilerle birlikte tanımaktaydılar.[143] Kaynaklar, İslâm öncesi Arap Yarımadasında Romalıların "tribut" diye bilinen 'galibin mağluptan tahsil ettikleri' bir vergiye işaret etmektedir. Daha önce bir nebze işaret ettiğimiz gibi, kuzeyde Bizanslıların himayesi altında yaşayan bir Arap devleti olan Duc'umlular, Yemen'deki Ma'rib seddinin yıkılması üzerine kuzeye göç eden Gassânîler'den savaş sonrası fert başına 1-2 dinar arası değişen miktarda "baş vergisi" almışlardır. Ayrıca bu vergiyi ilk defa İran kralı Enuşirvan'ın yasal hale getirdiği, kurallarını belirlediği ve ülkesine tâbî müstemlekelerden olan Hire krallığından "gizyet" adıyla tahsil ettiği zikredilmektedir. Ahmet b. Hanbel'in naklettiği bir rivâyetten de anlaşıldığına göre, İslâm öncesi dönemde Yarımada'da "baş vergisi" "cizye" adıyla anılmakta idi. Âramca'daki "gzitha" (bazı kaynaklarda "cezit")[144] sözcüğü de cizye kelimesiyle aynı anlamda kullanılmaktadır. Bu noktada şunu hemen belirtmeliyiz ki, galip devletlerin mağluplardan veya zayıf toplumlardan tahsil ettikleri "baş vergisi" her ne kadar İslâm öncesi dönemde Suriye ve Mezopotamya gibi Yarımada'ya komşu bazı toplumlarda mevcut olsa da, bu uygulama-

---

[142] KM, Romalılar, 13/6-7: "Vergi ödemenizin nedeni de budur. Çünkü yöneticiler Tanrı'nın bu amaç için gayretle çalışan hizmetkârlarıdır. Herkese hakkını verin: Vergi hakkı olana vergi, gümrük hakkı olana gümrük, saygı hakkı olana saygı, onur hakkı olana onur verin."

[143] Tuğ, *İslâm Vergi Hukukunun Ortaya Çıkışı,* s. 4-5.

[144] Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü,* I, 299.

nın İslâmî dönemde öngörülen cizye vergisiyle aynı olduğunu söylemek mümkün değildir. Zira cizye vergisine İslâm toplumunda yüklenilen anlam ve belirlenen hukûkî statü, diğer toplumlarda uygulanmakta olan vergilendirme şekliyle muhteva ve amaç bakımından farklılık arz etmekteydi.[145] Nedkoff'a göre İslâm vergi sisteminin binası tabiatiyle, süratle hilâfetin hemen ilk senelerinde meydana gelmedi; bilâkis bu, ilk halifelerin bu sahada yaptıkları nizamlarla başlayan, uzun tarihî bir tekâmülün neticesi idi.[146]

İslâm toplumunda gayrimüslimlerden alınan baş vergisi olarak cizyenin ortaya çıkışı tamamen hicretten sonra Medine döneminin son yıllarına tesadüf etmektedir. Medine döneminin ilk yıllarında kurulan şehir devleti mensupları arasında başta Yahudiler olmak üzere önemli sayıda gayrimüslim bulunmaktaydı. Bunlar, hazırlanan anayasa gereğince, ayrı bir dînî grup olarak tam bir eşitlik ve hürriyet içinde varlıklarını sürdürüyordu. Katılmaları istenmedikçe savaşlara katılmak zorunda değillerdi. Ancak katılacak olurlarsa, savaşın maliyetinden kendilerine düşen payı temin etmek zorundaydılar. Müslümanlarla aynı haklara sahip, eşit katılımlı bir siyasî organizasyonda, henüz cizye gibi malî bir yükümlülük bulunmuyordu. Bu durum, Yahudilerin anayasayı ihlal etmeleri sebebiyle sürgün edilmelerine (h. 4-5. yıllara) kadar devam etmişti. İslâm'ın peygamberi, Mekkelilerle yapmış olduğu Hudeybiye anlaşmasıyla birlikte şehir devletin bağımsızlığını ve gücünü daha da pekiştirdikten sonra, komşu kabilelerle yaptığı anlaşmalarda ve h. 6. yıldan sonra komşu ülkelere gönderilen İslâm'a davet mektuplarında siyasî ve hukûkî himaye anlamına gelen "zimmet" kavramına vurgu yapmıştır.

---

[145] Güner, "Bir Muafiyet Vergisi Olarak Cizye: Tarihsel ve Kavramsal Bir Okuma", *OMÜİFD,* sy. 22, s. 60-61.

[146] Nedkoff, "Osmanlı İmparatorluğunda Cizye", *Belleten,* c. VIII, sy. 32, s. 600.

Bu kavram çerçevesinde, hem Müslümanlara, hem de gayrimüslimlere bazı haklar tanımış, söz konusu dönemde Müslümanlar zekât karşılığında bu hakları elde ederken, gayrimüslimlere herhangi bir ödeme yapılmaksızın birtakım haklar tanınmıştır.[147]

Yukarıda işaret ettiğimiz gibi hicreti müteakip Medine'de İslâm devletinin kurulmasından sonra gayrimüslim halkın yaşadığı şehirlerin Müslümanlar tarafından fethedilmeye başlanmasıyla birlikte buraların sakinleri ile İslâm devleti arasındaki ilişkiler yeni bir boyut kazanmıştır. Bu durum, ister istemez bir takım anlaşmaların yanı sıra cizye meselesini de gündeme getirmiştir. Mekke'nin fethi ve özellikle de Tebük seferi sonrasına, yani h. 9. yılda cizye yükümlülüğünün getirildiği ilgili Kur'an âyeti (Tevbe, 9/29)'nin nüzûlünden sonra yazılan İslâm'a davet mektuplarında daha hâkimâne bir dil kullanılmış ve ihtida etmeyip kendi dininde kalmakta ısrar edilmesi durumunda cizye ödeme mecburiyeti getirilmiştir. Dolayısıyla Tebük Seferi'ni, gayrimüslimlerden cizye talep edilmesine ilişkin faaliyetlerin yoğunlaştığı bir aşama olarak kabul etmek mümkündür.[148]

Tebük Seferi öncesinde gayrimüslimlerden cizye alınıp alınmadığı hususunda farklı kanaatler ortaya konmuştur. Bazı araştırmacılar, ilk cizye uygulamasının ilgili âyetin nüzûlünden sonra ve özellikle de h. 9. yılda vukû bulan Tebük Seferi sırasında olduğunu ifade ederken,[149] tarihî kaynaklar ve konuyla ilgili diğer bazı araştırmalar, ilk cizye uygulamasının h. 9. yıldan önce de mevcut olduğuna atıf yapmaktadırlar. Nitekim Ebû Ubeyd (v. 224) ve Belâzurî (v.

---

[147] Tuğ, *İslâm Vergi Hukukunun Ortaya çıkışı,* s. 124-126.
[148] Hamidullah, *İslâm Peygamberi,* I, 337-338.
[149] Erkal, "Cizye", *DİA,* VIII, 42; Mustafa Fayda, *Hz. Ömer Zamanında Gayr-i Müslimler",* İstanbul 1989, s. 118.

279) gibi ilk dönem kaynakları, ehl-i kitaptan ilk olarak cizye veren topluluğun Necranlılar olduğunu kaydetmişlerdir.[150] Muhammed Hamidullah'a göre de, İslâm devletine bağlanmayı kabul eden tebaalar olarak cizye vergisini ilk ödeyen ehl-i kitap zümre Necranlılardır. Bilindiği gibi, bu hukûkî sisteme Eyle ahalisi, h. 9. yılın Recep ayında dahil olmuştur ki; bu da Tebük seferine rastlamaktadır. Bu durumda Necranlılar, aynı sistemi bu tarihten önce kabul etmiş olmalıdırlar.[151] Necranlı Hıristiyanlarla yapılan görüşmeler ve varılan anlaşma sonrasında kabul ettirilen cizye yükümlülüğü, aynı şekilde Bahreyn Yahudileri tarafından da kabul edilmiştir.[152] Bu sebeple ilk cizye tatbikatıyla ilgili olarak verilen tarihlerde çok önemli bir farklılık olmasa da İslâm peygamberi, Tebük seferi öncesi ve sonrasında İslâm'ı kabul etmemekle beraber Müslümanların himayesini kabul eden gayrimüslimlerden cizye tahsil etmiştir. Müfessirlerin de belirttiği gibi, İslâm peygamberi Mekke'nin fethiyle Tebük gazvesi arasındaki zaman diliminde nâzil olan ilgili âyetten önce de ehl-i kitapla savaşmış ve onlardan cizye almıştır. Söz konusu bu âyet, siyakından da anlaşılacağı üzere, mevcut cizye uygulamasının meşrûiyetini teyit etmekle birlikte, insanları öldürüp mallarını gasbetmek sûretiyle başkalarının dokunulmaz haklarına saygı göstermeyen saldırgan ehl-i kitap taifesine karşı Müslümanları savaşa teşvik etmek, cesaretlendirmek ve hazır hale getirmek için nazil olmuştur. O halde bu âyetin nüzul tarihini, ilk cizye uygulaması için bir milât olarak görmek doğru olmasa gerektir.[153]

---

[150] Ebû Ubeyd, *Kitâbü'l-Emvâl,* s. 46.
[151] Hamidullah, *İslâm Peygamberi,* I, 619.
[152] Hamidullah, *İslâm Peygamberi,* I, 619.
[153] Güner, "Bir Muafiyet Vergisi Olarak Cizye: Tarihsel ve Kavramsal Bir Okuma", *OMÜİFD,* sy. 22, s. 62-63.

Cizye vergisinin tarihsel süreciyle alâkalı olarak müsteşrikler tarafından bazı iddialar ortaya atılmıştır. Biz bu iddialar üzerinde uzun uzadıya duracak değiliz. Zaten hatırlanacağı üzere, daha önce haraç ile cizye kavramları arasındaki ayrımdan söz ederken bir nebze de olsa bu konuya değinmiş ve yukarıda sözü geçen iddiaların yer aldığı ilgili kaynaklara işaret etmiştik. Burada sadece şunu söyleyebiliriz ki; müsteşriklerin, cizye ve haracın bir asır gibi uzun bir süre geçtikten sonra sistemleştiğine ilişkin kanaatleri bugün artık geçerliliğini tümüyle yitirmiştir. Mevcut araştırmalar bize, cizye ve haracın henüz Hz. Ömer döneminde iki ayrı vergi olarak görüldüğünü ve uygulandığını göstermektedir.[154]

Çalıştığımız konu itibariyle değinmek gerekirse, kendinden önceki İslâm ülkelerinde uygulama zemini bulan cizye, Osmanlı Devletinde de İslâm hukukuna göre gayrimüslim tebaadan toplanan bir baş vergisi idi. Cizyenin, Osmanlı öncesi Balkan toplumlarının ödemiş oldukları vergilerin, Osmanlılarca yeni bir düzenlemeyle -ki bu düzenlemenin boyutları ileride geniş olarak açıklanacaktır- bir baş vergisi haline getirildiği de öne sürülmüştür.[155]

E. CİZYE MÜKELLEFLERİ, CİZYENİN MİKTARI VE CİZYE ÇEŞİTLERİ

Yukarıdaki başlık bağlamında hemen ifade etmek istediğimiz husus şudur: Biz burada cizye vermekle yükümlü olanları ve cizyeden muaf tutulanları sıralarken, konuyu İslâm hukuku çerçevesinde ve genel hatlarıyla izah etmeye çalışacağız. Yine cizye çeşitlerini açıklarken belki birkaç cümle ile Osmanlı örneğinden de hareket ederek kısa bir izah

[154] Bk. Fayda, *Hz. Ömer Zamanında Gayr-i Müslimler,* s. 80-85.
[155] Bilgin Aydın-Rıfat Günalan, *XV-XVI. Yüzyıllarda Osmanlı Maliyesi ve Defter Sistemi,* İstanbul 2008, s. 147.

ile yetineceğiz. Çalışmamızın özü diyebileceğimiz ikinci bölümde ise, XVIII. yüzyıla ait Konya Şer'iye Sicilleri'nden hareketle bu başlıkta zikredilen konuların, Osmanlı İmparatorluğunda neye tekabül ettiğini, çeşitli dönemlerde hangi değişikliklerle uygulanabildiğini ve İslâm hukukuyla örtüşüp örtüşmeyen yönlerini geniş olarak ele alacağız.

İslâm hukukuna göre cizye vergisini ödemekle mükellef tutulanlar, yanız bedence ve zihince sağlam, ödemek kudretine hâiz ve reşîd (âkil-bâliğ) olan erkeklerdir.[156] Kadınlar, çocuklar, deliler ile yaşlı (ihtiyar) erkekler, harp etmekle mükellef olmadıkları için cizyeden muaf tutulurlar. Bir yıl ya da daha fazla bir süre hasta olan yani hastalığı müzmin hale gelenler, dilenciler ve esirler (köleler) de cizye vermezler. Ayrıca rahipler, fakir ise cizye vergisinden muaftırlar; fakat mensup oldukları manastırlar zengin ise, onların vergilerini reisleri ödemeye mecbur tutulurlar. Aslında "din adamlarından cizye alınıp alınmayacağı" meselesi ihtilâflıdır.[157] Körler ile sakat ve mâlul olanlardan ancak servet sahipleri cizye ödemekle yükümlüdürler.[158] Diğer taraftan askerî hizmet için gönüllü olan ve savunmaya katılan bütün gayrimüslimler de, doğal olarak cizye yükümlülüğünün dışındadırlar.[159]

Hz. Peygamber zamanında cizyenin yetişkin erkeklerden alındığını belirten hadislerin yanında,[160] yetişkin kadın-

---

[156] Ziya Kazıcı, *Osmanlılarda Vergi Sistemi,* İstanbul 1977, s. 37.

[157] Bu konudaki tartışmalar için bk. Nuh Aslantaş, *İslâm Dünyasında İktisadi ve İlmi Hayatta Yahudiler,* İstanbul 2009, s. 275 vd.

[158] Zuhaylî, *İslâm Fıkhı Ansiklopedisi,* I, 205; Becker, "Cizye", *İA,* III, 200; Nedkoff, "Osmanlı İmparatorluğunda Cizye", *Belleten,* c. VIII, sy. 32, s. 608-610; İbn Kayyim, *Ahkâmu Ehli'z-Zimme,* I, 48 vd.

[159] Esed, *Kur'an Mesajı,* I, 355; Mevdûdî, "İslâm'da Gayr-i Müslimlere Tanınan Haklar", *OMÜİFD,* sy. VII, s. 194.

[160] Belâzurî, *Fütûhu'l-Büldân* (nşr. Rıdvân Muhammed Rıdvân), Beyrut 1983, s. 89.

lardan da alınmış olduğunu gösterir hadisler de vardır.[161] O halde Hz. Peygamber zamanında cizye mükelleflerinin kadın-erkek ayrımına tutulmamış oldukları ve fakat bunlarda ergin olmaları şartının arandığı anlaşılmaktadır.[162]

Hz. Ömer zamanında ise kadın ve çocuklar, fakirler, kilise vakfından geçinen rahipler cizyeden muaf tutulmuşlardır.[163] Hattâ Hz. Ömer, ordu kumandanlarına gönderdiği bir emirnâmede, kadın ve çocuklara cizye vergisi koymamalarını emretmiş, cizye ile mükellef olacak erkeklerin ergenlik yaşını belirtmek için de "yüzlerine ustura verilen kimseler" şeklinde bir açıklık getirmiştir.[164]

İslâm hukukunda cizye, zimmîlerle yapılan zimmet antlaşması sonucunda alınır. Hanefî mezhebine göre İslâm devleti sınırları içinde bir yıldan fazla ikamet eden gayrimüslimlerden de (müste'men) bu verginin tahsil edilmesi gerekmektedir.[165]

Baş vergisi, bazı durumlarda, dört aydan fazla, kazanç maksadıyla Müslüman ülkesinde kalmak isteyen başka devlet tabiiyetinde olanlardan da alınırdı.[166]

Baş vergisini vermekle yükümlü olan bir gayrimüslim, İslâmiyeti kabul ettiği takdirde, doğrudan doğruya baş vergisinden muaf tutulurdu. Fakat o şahsın İslâmiyeti kabulü, vergi senesinin başlamasından sonra vukû bulduğu takdirde, İslâm'ı kabul etmesine rağmen, bu geçmekte olan sene için

---

[161] Ebû Ubeyd, *Kitâbü'l-Emvâl,* s. 46.
[162] Erkal, *İslâm'ın Erken Döneminde Vergi Hukuku Uygulamaları,* s. 236.
[163] Ebû Ubeyd, *Kitâbü'l-Emvâl,* s. 56-57, 59; Ebû Yusuf, *Kitâbü'l-Harâc,* Beyrut 1302, s. 122 vd.
[164] Ebû Ubeyd, *Kitâbü'l-Emvâl,* s. 56-57.
[165] Erkal, "Cizye", *DİA,* VIII, 42.
[166] Nedkoff, "Osmanlı İmparatorluğunda Cizye", *Belleten,* c. VIII, sy. 32, s. 611.

vergi vermek mecburiyetinde idi. Fakat artık buna şahsen getirilmesi gereken bir borç nazarıyla bakılmazdı.[167]

Osmanlı Devleti'nde 14 ila 75 yaş arasındaki sağlıklı ve akılca salim her zimmî erkekten cizye alınmaktaydı.[168] Bununla birlikte bazı zamanlarda 14 yaşından küçük olanlardan da cizye tahsili yapılmıştır.[169] Ancak Osmanlılar şer'î hukuka uygun olarak -daha önce de belirttiğimiz gibi- kadın, çocuk, kör, mâlul, işsiz ve fakir kimseleri bu vergiden sürekli olarak muaf tutmuşlardır. Yalnız kocalarının arazileri kendilerine intikal etmiş dul kadınlar cizye ödemekle yükümlüydüler.[170] Bir de 1691 yılından itibaren mâluller dışındaki bütün zimmî din adamlarından cizye alınmaya başlanmıştır ki, bu nokta üzerinde ileride daha geniş olarak duracağız.[171]

İslâm'ın ilk dönemlerinden itibaren alınacak cizyenin miktarı zamana, alındığı bölgeye ve ferdî ya da müşterek (toplu) oluşuna göre farklılık göstermiştir. İslâm hukukçularının cizye miktarlarını belirlerken bölgelerindeki uygulamaların etkisinde kaldıkları söylenebilir. Nitekim Hanefîler, Hz. Ömer'in Sevâd topraklarında yaşayan zimmîlere yaptığı uygulamanın tesirinde kalarak zengin, orta halli ve fakirler için olmak üzere 48, 24 ve 12 dirhemlik üç ayrı cizye miktarı belirlemişlerdir. Hanefî fakihlerinin zenginlik ve fakirliğin tesbitinde ölçü olarak, yaşadıkları muhit ve dönemin sosyal ve iktisadî şartlarını göz önünde bulundurdukları bir gerçek-

---

[167] Nedkoff, "Osmanlı İmparatorluğunda Cizye", *Belleten,* c. VIII, sy. 32, s. 611; Erkal, "Cizye", *DİA,* VIII, 45.

[168] Nedkoff, "Osmanlı İmparatorluğunda Cizye", *Belleten,* c. VIII, sy. 32, s. 621.

[169] Karataş, *Osmanlı Devleti'nde Gayrimüslimlerin Toplum Hayatı,* s. 238.

[170] Halil İnalcık, "Osmanlılarda Cizye", *DİA,* İstanbul 1993, VIII, 46.

[171] İnalcık, "Osmanlılarda Cizye", *DİA,* VIII, 46; aynı müellif, "Djizya", *EI²,* II, 563.

tir.[172] Buna göre İslâm hukukunda zimmîler mâlî durumlarına göre a'lâ (zengin), evsât (orta) ve ednâ (fakir) olmak üzere üç grup olarak tasnif edilmiş, zaman zaman farklı miktarlar olsa da, genellikle zenginlerden 48 dirhem (4 dinar), orta hallilerden 24 dirhem (2 dinar) ve fakir olanlardan da 12 dirhem (1 dinar) alınması benimsenmiştir.[173] Ebû Yusuf'a göre sarraflar, kumaş tacirleri, emlâk sahipleri, büyük tüccarlar, tabipler ve bunlara benzer geliri 10.000 dirhemden yukarı olanlar zengin grubu; terziler, kumaş boyacıları, eskiciler ve kunduracılar gibi 200 dirhemden az geliri olan sanat erbabı da fakir sınıfı oluşturuyordu.[174] Ebû Yusuf orta halli tabaka hakkında hiçbir tafsilat vermemiştir. Bir fikir vermesi ve konumuzla da bağlantısı bakımından şu bilgiyi burada zikretmekte fayda mülâhaza ediyoruz: Osmanlı İmparatorluğu vilâyet kanunnâmelerine (Hatvan livası kanunnâmesi, birinci sayfa) göre bir zimmî reayadan cizye vergisi alınabilmesi için evinden, bağından ve evi içindeki örtü döşek eşyasından başka, koyun, keçi, hububat, şarap gibi mahsullerden üç yüz akça tutarında malı olması şarttır. Söz konusu akçaya gücü yetmeyenlerden hiçbir şey alınmazdı...[175]

Osmanlı Devleti'nde toplanan cizyenin miktarı da İslâm hukukundaki cizye hükümlerine uydurulmaya çalışılmıştır. Zimmîler gelir gruplarına göre üçe ayrılmış; a'lâdan 48, evsâttan 24 ve ednâdan 12 akçe alınmıştır.[176] Ancak zaman

---

[172] Erkal, "Cizye", *DİA,* VIII, 44.

[173] Bilmen, *Istılahât-ı Fıkhiyye Kamusu,* III, 578; Becker, "Cizye", *İA,* III, 200; Nedkoff, "Osmanlı İmparatorluğunda Cizye", *Belleten,* c. VIII, sy. 32, s. 608-609.

[174] Ebû Yusuf, *Kitâbü'l-Harâc,* s. 123-124; Becker, "Cizye", *İA,* III, 200; Nedkoff, "Osmanlı İmparatorluğunda Cizye", *Belleten,* c. VIII, sy. 32, s. 610.

[175] Neşet Çağatay, "Osmanlı İmparatorluğunda Reayadan Alınan Vergi ve Resimler", *AÜDTCFD,* Ankara 1947, c. V, s. 494.

[176] İnalcık, "Osmanlılarda Cizye", *DİA,* VIII, 46.

içerisinde akçenin değerinin düşmesiyle birlikte paranın cinsi veya miktarı değiştirilmiştir. Örneğin İslâmiyetin ilk yıllarında alınan 12 dirhem ile Osmanlı'da alınan 12 akçe değer bakımından aynı değildi. Bundan dolayı cizyenin a'lâ, ednâ ve evsât olarak tasnifi aynı kalmakla birlikte ödenmesi gereken meblağın katsayısı değişmiştir.[177] Buna rağmen bazen Osmanlı Devleti'nde alınan cizye miktarı, şer'î dirhem üzerinden hesap edilerek de toplanmış ve böylece para değeri bakımından standarda uyulmaya ve aynı zamanda para değerinin düşmesi ile azalan gelir, yükseltilmeye çalışılmıştır.[178]

Osmanlı'da cizyenin, sınıflara ayrılmadan herkesten eşit olarak toplandığı da olmuştur. Fermanlarda bu durumun meşrûiyeti için de İslâm hukukundan örnekler verilmiştir.[179] İmparatorluğun her tarafında toplanan cizye, miktar bakımından aynı değildi.[180] Bazen bir bölgenin verimsiz olmasına veya stratejik durumuna bakarak vergide ayarlama ve indirme yapıldığı da olmuştur.[181]

Birçok kanunnâmelerde mîrî (devlet) hizmetlerinde çalışan veya herhangi bir mîrî işe yardım edenlerden cizyenin affedildiği veya çok az olarak alındığı görülmektedir.[182] Örneğin geçit yerlerinde, kalelerde, adalarda ve sınır boylarında bulunan gayrimüslimler coğrafî konumları ve buralarda gördükleri hizmetler sebebiyle ya cizye ve diğer vergilerden

---

[177] Yavuz Ercan, *"Osmanlı Yönetiminde Gayrimüslimler"*, Ankara 2001, s. 253.

[178] Yavuz Ercan, "Osmanlı İmparatorluğunda Gayrimüslimlerin Ödedikleri Vergiler ve Bu Vergilerin Doğurduğu Sosyal Sonuçlar", *Belleten,* c. LV, sy. 213, s. 373.

[179] Barkan, *Kanunnâmeler,* I, 83.

[180] Bk. Barkan, *Kanunnâmeler,* I, 201, 204, 226, 230.

[181] Barkan, *Kanunnâmeler,* I, 83, 180, 193.

[182] Çağatay, "Osmanlı İmparatorluğunda Reayadan Alınan Vergi ve Resimler", *AÜDTCFD,* c. V, s. 495; ayrıca bk. İnalcık, "Osmanlılarda Cizye", *DİA,* VIII, 47.

muaf tutulurlar veya pek az vergi öderlerdi.[183] Diğer yandan uçlarda bulunan kalelerin onarım ve yapımında çalışan[184], madenlerde çalışan[185], müslümanlara ait bir kuruma vakfedilen topraklar üzerinde yaşayan[186], vergi toplanmasına yardım eden[187], zimmî iken Müslüman olan[188], verimsiz topraklarda oturan[189], çalışamayacak kadar yaşlanan zimmîlerden[190] durumlarına göre kısmen veya tamamen vergi alınmazdı.

Cizye vergisinden elde edilen gelirin çoğu, sınır kalelerindeki muhafızların ulûfesine ve bazı devlet giderlerine harcanır; bazılarından da esham çıkarılıp satılır; geri kalan paralar da devlet hazinesine gelir olarak kaydedilirdi.[191]

İslâm hukukuna göre cizye antlaşma şartlarıyla belirlenmiş, değişmez, sabit bir meblağ (maktû) ve şahıslardan toplanan vergi (cizye ale'r-ruûs) olmak üzere iki çeşide ayrılmaktaydı.[192] Fetih zamanında sulh yoluyla belirlenen ve karşılık olarak ne şekilde ve ne miktarda kararlaştırılmış ise öylece alınan[193] maktû cizye usûlü geniş ölçüde iki alanda uygulanıyordu. Bunlardan ilki, Osmanlılara bağlı bazı Hıris-

---

[183] İnalcık, "Djizya", *EI²*, II, 564; Ercan, "Osmanlı İmparatorluğunda Gayrimüslimlerin Ödedikleri Vergiler ve Bu Vergilerin Doğurduğu Sosyal Sonuçlar", *Belleten,* c. LV, sy. 213, s. 377, 378.

[184] Barkan, *Kanunnâmeler,* I, 204, 396.

[185] Barkan, *Kanunnâmeler,* I, 72.

[186] Barkan, *Kanunnâmeler,* I, 85.

[187] Barkan, *Kanunnâmeler,* I, 201-202, 204.

[188] Ercan, "Osmanlı İmparatorluğunda Gayrimüslimlerin Ödedikleri Vergiler ve Bu Vergilerin Doğurduğu Sosyal Sonuçlar", *Belleten,* c. LV, sy. 213, s. 378.

[189] Barkan, *Kanunnâmeler,* I, 197.

[190] Barkan, *Kanunnâmeler,* I, 326.

[191] Eryılmaz, *Osmanlı Devletinde Gayrımüslim Teb'anın Yönetimi,* s. 47.

[192] İnalcık, "Osmanlılarda Cizye", *DİA,* VIII, 46; Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü,* I, 301-302.

[193] Eryılmaz, *Osmanlı Devletinde Gayrımüslim Teb'anın Yönetimi,* s. 45.

tiyan prensliklerin belirli bir miktar üzerinden yıllık olarak ödemeyi taahhüt ettikleri vergi olup bu durumda prensliğin idaresi altındaki halk, padişahın haraçgüzâr tebaası sayılıyordu. İkincisi ise Osmanlı topraklarında yaşayan ve padişahın tebaası olan zimmîlerden fert başına değil de cemaat olarak toplu bir meblağın tahsil edilmesiydi. Çünkü bazı bölgelerdeki zimmîler cizye toplayıcılarının suistimallerinden kurtulmak için toplu ve belirli bir meblağı ödeme yolunu tercih etmişler, aksi halde yerlerini ve yurtlarını terk edecekleri tehdidinde bulunmuşlardır. Köylerin ve kasabaların boşalmasını arzu etmeyen Osmanlı idaresi de zimmîlerin maktû olarak cizye ödeme konusundaki taleplerini kabul etmiştir.[194] Ancak cizyenin maktû olarak ödenmesi, ilerleyen zamanlarda hem devletin hem de zimmîlerin aleyhine bir durumun ortaya çıkmasına sebep olmuştur.[195] Zira böyle bir uygulamada ödenecek meblağ belli olduğu için, zimmî nüfusun artmasına karşılık maktû cizyenin sabit kalması nedeniyle devlet zarara uğruyor, diğer taraftan değişik sebeplerle nüfusu azalan zimmî grupların aynı miktarda vergiyi ödemeye devam etmeleri kendilerine daha ağır bir yük getiriyordu...[196]

Cizyenin ikinci çeşidi olan "ale'r-ruûs" uygulamada ise cizye vermekle yükümlü olan zimmîler, mâlî durumlarına göre sınıflandırılarak, her birinden takdir edilen miktar ne ise o alınıyordu ki, bu konu üzerinde daha önce ana hatlarıyla durmaya çalışmıştık.

Burada yeniden bir hatırlatma sadedinde şu noktaya dikkat çekmek istiyoruz: Cizye konusu ve özellikle de Osmanlılarda cizye, müslim-gayrimüslim münasebetleri bakı-

[194] İnalcık, "Osmanlılarda Cizye", *DİA,* VIII, 46.
[195] T. Tankut Soykan, *Osmanlı İmparatorluğunda Gayrimüslimler,* İstanbul 2000, s. 165.
[196] İnalcık, "Osmanlılarda Cizye", *DİA,* VIII, 46.

mından oldukça zengin bir muhtevaya sahiptir. Dolayısıyla bizim yukarıda birinci bölüm içerisinde cizye ile alâkalı olarak çizmeye çalıştığımız kavramsal ve teorik çerçeveden sonra ikinci bölümde Konya Şer'iye Sicilleri'nden hareketle XVIII. yüzyıldaki cizye uygulamalarında karşımıza çıkacak çok sayıda örneklerle pratik çerçevenin ortaya konulacak olması; hem cizyenin muhtevası içinde eksik kalan unsurları kavramamıza yardımcı olacak, hem de çalıştığımız konuyu daha anlaşılabilir bir zemine oturtabilecektir.

İKİNCİ BÖLÜM

KONYA ŞER'İYE SİCİLLERİNE GÖRE XVIII. YÜZYILDAKİ CİZYE UYGULAMALARI VE GAYRİMÜSLİMLER

I. SİCİLLERDE GEÇEN GAYRİMÜSLİM GRUPLAR

XVIII. yüzyılın Konya Şer'iye Sicilleri'nde karşımıza çıkan gayrimüslim gruplardan söz etmeden önce bir geçiş mâhiyetinde şu hususları zikretmek istiyoruz:

Osmanlı Devleti'nin hâkimiyeti altında yaşayan gayrimüslim unsurları Ortodoks Rumlar, Ortodoks Ermeniler, Katolikler, Yahudiler ve Protestanlar olarak daha önce bir tasnife tâbî tutmuştuk. Ancak, Katoliklerle Protestanlar, Osmanlı'nın son zamanlarına kadar "millet" sistemine dahil edilmemişlerdir. Pek tabiî ki çalışmamızın sınırları bakımından söz konusu dinî grupların, Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan yıkılışına kadar ki tarihî süreçte nasıl ve ne şekilde yer aldıklarına baştan sona yer vermek gibi bir amaç gütmediğimizi belirtmeliyiz. Üstelik bu alanda birçok araştırma da yapılmıştır. Bizim burada ortaya koymak istediğimiz şey, Konya Şer'iye Sicilleri'nde XVIII. yüzyıl itibariyle hangi gayrimüslim grupların zikredildiğini, bunların hangi coğrafî bölgelerde yaşadıklarını ve nüfus bakımından -çok net olmasa da- ne kadarlık bir orana tekâbül ettiklerini, en sonunda da devlete cizye verirken ne gibi uygulamalara muhatap olduklarını ve bu uygulamaların Osmanlı toplum hayatına nasıl yansıdığını tesbit edebilmektir. Konunun iyi anlaşılabilmesi için de sözkonusu gayrimüslim toplulukların tarihî süreçteki rollerine bir nebze işaret etmek gerekmektedir.

Osmanlı Devleti'nde en büyük gayrimüslim millet topluluğunu Ortodoks Rumlar oluşturmuştur. İstanbul'un fethinden sonra Fatih tarafından "millet" statüsü tanınan bütün Ortodoks teb'anın ruhânî reisi Rum Patriği olmuştur.[197] İstanbul'daki Fener Patrikhânesi, Ortodoksların dînî ve idarî merkezi sayılmış, Ortodoksların çoğunluğu Rum olduğundan, Fener Patrikhânesine, Rum Patrikhânesi de denilmiştir. Ortodoks Kilisesi'nin hiyerarşik yapısına hiçbir şekilde müdahale edilmemiş, Rum Patriği Ortodokslara ait dînî ve sosyal işlerde tek otorite olmuştur.[198] Ortodoksların yoğun olarak yaşadıkları yerlerin başında Balkanlar gelmekteydi. Başta Rumlar olmak üzere Eflâk-Boğdan halkı, Karadağlılar ve Sırplar, Ortodoks mezhebine bağlı idi. Bu milletler, dînî bakımdan İstanbul'daki Rum-Ortodoks Patrikhânesi'nin yönetimi altında bulunuyorlardı.[199]

Osmanlı Devleti'nin Hıristiyan tebaasından olan Ermeniler, Ortodoks ve Katolik mezheplerinden ayrı bağımsız bir kiliseye ve dînî düşünceye sahiptirler. İstanbul'un fethinden sonra Ortodokslar ve Mûseviler gibi Ermeniler de bağımsız bir cemaat olarak tanınmışlar, patrikhâneye sahip olmuşlar, bir takım haklar ve imtiyazlardan yararlandırılmışlardır.[200]

Osmanlı topraklarının Doğu ve Kuzey bölgelerinde yalnız Ortodoks ve Ermeni Kiliseleri vardı. Osmanlı hükü-

---

[197] Yusuf Oğuzoğlu, *Osmanlı Devlet Anlayışı,* İstanbul 2000, s. 147.

[198] Geniş bilgi için bk. Bilal Eryılmaz, *Osmanlı Devletinde Gayrımüslim Teb'anın Yönetimi,* s. 51-55; Eroğlu, *Osmanlı Devleti'nde Yahudiler,* s. 67, 69-72; Süreyya Şahin, *Fener Patrikhânesi ve Türkiye,* İstanbul 1980, s. 38-42.

[199] Geniş bilgi için bk. Eryılmaz, *Osmanlı Devletinde Gayrımüslim Teb'anın Yönetimi,* s. 52; Bahaeddin Yediyıldız, "XIV.-XIX. Asırlarda Gayrimüslimlerin Türk Toplumu İçindeki Yeri", *Tarih Boyunca Türklerin Ermeni Toplumu İle İlişkileri Sempozyumu,* Ankara 1985, s. 146.

[200] Eryılmaz, *Osmanlı Devletinde Gayrımüslim Teb'anın Yönetimi,* s. 55-56.

meti, başlangıçta Hıristiyan tebaası için sadece bu iki mezhebi tanımıştı. Ber-rûş Şam'da (Sayda) ve Basra'da Nemçe sınırı üzerinde ve Akdeniz adalarında Latin mezhebine (Papalığa) bağlı reaya varsa da bunlar, nüfusları çok az olduğu için bir mezhep ve millet gibi görülmezlerdi. Osmanlı Devleti'nde Katolik mezhebine bağlı bu reayanın papazlarının çoğu ecnebi olduğu için, bu mezhebe yabancı gözüyle bakılırdı. Protestanlık hiç bilinmezdi.[201]

Osmanlı Devleti'nde Ermeniler, İstanbul'daki Ermeni Patriği tarafından yönetiliyordu.[202] Ermenilerin rûhânî merkezleri, Erivan yakınlarındaki Eçmiyazin Kilisesi idi. Ayrıca Ermenilerin biri Ahtamar, diğeri de Sis olmak üzere iki rûhânî merkezleri daha vardı. Erivan yöresinin Ermenileri (Rusya'dakiler dahil) Eçmiyazini; Van bölgesinin Ermenileri Ahtamar'ı; Kozan, Maraş ve Halep civarının Ermenileri ise Sis'i rûhânî merkez olarak kabul etmişlerdir. Bu üç katoğikosluk içinde Eçmiyazin, kiliselerin en kıdemlisi, katoğikoslarının seçimle belirlenmesi ve bağlıların çok oluşu sebebiyle en üstün dînî merkez durumundaydı. Fakat, Osmanlı Devleti'nin tanıdığı haklarla, yönetim bakımından İstanbul Ermeni Patriği, diğer merkezlerin rûhânîlerinden daha önemli bir konuma gelmiştir.[203]

Bu arada şunu da ifade edelim ki; her ne kadar Ermeniler de Ortodoks olarak niteleniyorsa da, Ermeni Kilisesi aynı zamanda "Monofizit* Kilise"dir. Bu bakımdan, Ermeni Kili-

---

[201] Ahmet Cevdet Paşa, *Tarih-i Cevdet,* I, 375.

[202] Oğuzoğlu, *Osmanlı Devlet Anlayışı,* s. 147.

[203] Geniş bilgi için bk. Eryılmaz, *Osmanlı Devletinde Gayrımüslim Teb'anın Yönetimi,* s. 56-63; Eroğlu, *Osmanlı Devleti'nde Yahudiler,* s. 67, 72-75.

* **Monofizitizm:** Hıristiyan teolojisinde İsa'daki insanî tabiatın ilâhî tabiat içerisinde yok olduğunu ve dolayısıyla onda yalnız bir tek ilâhî tabiatın bulunduğunu savunan Kristolojik doktrin. Geniş bilgi için bk. Mehmet

sesinin ayrı bir hiyerarşik yapısı vardır[204] ve Rum Patrikliği ile hiçbir şekilde bağımlılığı yoktur.[205]

Osmanlı Devleti'nde varlığını sürdüren önemli bir gayrimüslim topluluk da Katoliklerdir. Katolikler, başlangıçta nüfusları az olduğu için önemli bir mezhep olarak görülmemişti ve diğer gayrimüslim gruplar gibi bir statüye bağlanmamışlardı.

Osmanlı Devleti'nin Katoliklerle münasebeti İstanbul'un fethiyle başlamıştır. Aslında İstanbul'un Türkler tarafından fethi, İstanbul'daki Katolik kiliselere hiçbir zarar getirmemiştir. Sadece St. Antony Fransisken manastırına el konulmuş ve St. Mary Venedik kilisesi de geçici olarak kapatılmıştır. 3 Haziran 1453 günü Fatih Sultan Mehmet, Katoliklerin yoğun bulunduğu Galata'yı ziyaret etmiştir. Fetih sırasında kaçan Katoliklerin mallarının sayılmasını, evlerinin mühürlenmesini ve üç ay içinde evlerine gelmeyenlerin mallarının devlete aktarılmasını emretmiştir.[206] Sultan Fatih, fetihten sonra, Galata'da oturan ve Latin reayası denilen Katoliklere, dînî âyinlerinde serbest olduklarına ve rızaları olmadan Müslüman yapılmayacaklarına dair bir ferman vermiştir. Yine Fatih, Bosna'nın fethiyle birlikte orada bulunan Katolik rahiplere, dinî faaliyetlerini serbestçe yürütebileceklerini ve kiliselerinin emniyete alındığını bildirmiştir. Bu konuları bir ferman hâlinde düzenleyerek rahiplere vermiştir. Ancak verilen bu fermanlar, İstanbul ve Bosna'daki belirli Katolik grup-

---

Aydın, *Ansiklopedik Dinler Sözlüğü,* Konya 2005, s. 515-516; Şinasi Gündüz, *Din ve İnanç Sözlüğü,* Ankara 1998, s. 266.

[204] Ermeni Kilisesi hakkında geniş bilgi için bk. Abdurrahman Küçük, "Ermeni Katoğikosluğu ve Ermeni Meselesine Dair Bir Arşiv Vesikası Üzerine", *A.Ü.İ.F.D.,* Ankara 1983, sy. XXXVI, s. 727-750.

[205] Eroğlu, *Osmanlı Devleti'nde Yahudiler,* s. 67'deki dipnot bilgisi.

[206] Mehmet Aydın, "Türkiye'ye Yönelik Katolik Misyonerliğin Dünü ve Bugünü", *Türkiye'de Misyonerlik Faaliyetleri,* İstanbul 2004, s. 103.

ları kapsamaktadır. Osmanlı Dünyası'na başka Katolik gruplar da dahil olunca, ayrı fermanlara ihtiyaç duyulmuştur. Fakat Papalık, İstanbul'un Türkler tarafından fethini hiçbir zaman hazmedememiştir. Dolayısıyla Katolikler, belli bir dönem millet olarak tanınmamıştır.[207]

Sultan Fatih'in Katoliklere bir millet statüsü vermemesinin çeşitli sebepleri olabileceği üzerinde durulmuştur. Bu sebeplerden ilki, Katoliklerin o dönemde nüfuslarının az oluşudur. İkincisi, Katoliklerin ülke toprakları dışındaki bir otoriteye, yani Roma'daki Papalığa bağlı oluşlarıdır. Üçüncü sebep ise, Ortodoks Kilisesi'ni canlandırmak sûretiyle Osmanlı'ya karşı Hıristiyan ittifakına mânî olmaktır.[208]

Fatih Sultan Mehmet İstanbul'u fethedince, Doğu Roma İmparatorluğu'nun vârisi konumuna sahip olmuştur. Daha önce söz konusu İmparatorluğun teb'ası olan insanlar, fetihten sonra Osmanlı Devleti'nin teb'alığına geçmiştir. Bu insanlar, mezhep bakımından Katoliklerle asırlardan beri süregelen bir mücadelenin içinde olmuşlardır. Ayrıca Fatih'in Katoliklere "millet" statüsü tanımaması ve Ortodoksluğu himaye etmesi, gayrimüslim teb'anın büyük çoğunluğunu oluşturan Ortodoksları memnun etmiş; onları çeşitli müzakerelere rağmen bir türlü anlaşamadıkları Roma Kilisesi'nin nüfûz ve hâkimiyeti altına düşmekten ve Katolik olmaktan kurtarmıştır. Ancak bu siyaset, iki mezhep arasındaki ittifakı önlemekle birlikte, Katolik reayanın da başsız olmasından dolayı her zaman dış tesirlere karşı hassas hâle gelmesine yol açmıştır.[209]

---

[207] Eryılmaz, *Osmanlı Devletinde Gayrımüslim Teb'anın Yönetimi,* s. 63-64; Aydın, "Türkiye'ye Yönelik Katolik Misyonerliğin Dünü ve Bugünü", *Türkiye'de Misyonerlik Faaliyetleri*, s. 103.

[208] Eryılmaz, *Osmanlı Devletinde Gayrımüslim Teb'anın Yönetimi,* s. 64.

[209] Eroğlu, *Osmanlı Devleti'nde Yahudiler,* s. 67; Eryılmaz, *Osmanlı Devletinde Gayrımüslim Teb'anın Yönetimi,* s. 64.

Osmanlı Devleti'nde diğer bir önemli grup da Yahudiler idi. Osmanlı yönetiminin hoşgörülü ve akılcı siyaseti sayesinde Avrupa'nın değişik bölgelerinden özellikle XIV. ve XV. yüzyıllarda göç edenlerle beraber, İmparatorluk bünyesindeki Yahudilerin sayısı giderek artmıştır. Yahudiler, Osmanlı Devleti'nde mazhar oldukları himayeyi dünyanın hiçbir ülkesinde görmemişlerdir. Önceleri siyasî konularla fazla ilgilenmemişler, daha çok iktisadî ve ticarî faaliyetlerle iştigal etmeyi tercih etmişlerdir.[210]

Fatih Sultan Mehmet, Yahudileri de "millet" olarak kabul etmişti. Fakat Yahudilerde, Ortodokslardaki ve Ermenilerdeki gibi bir hiyerarşik yapılanma yoktu. XIX. yüzyılın başlarına kadar, İstanbul'daki Hahambaşı'nın önemli bir konumu olmasına rağmen, Yahudi cemaati mahallinden yönetiliyordu. Bir yerleşim bölgesindeki Yahudiler, menşe'lerine ve geleneklerine göre kendi içlerinde bir yönetim oluşturuyordu. İstanbul Hahambaşısının, Devletin başşehrinde oturması sebebiyle, onların Devlet ile münasebetlerinde, gönüllü bir aracı konumu vardı.[211]

Üzerinde durduğumuz yüzyıl (XVIII) itibariyle daha önce gayrimüslim cemaatler içerisinde sıraladığımız Protestanlar üzerinde çok fazla duracak değiliz. Sadece hatırlatma kabilinden Protestanlarla ilgili olarak birkaç hususu hatırlatmak istiyoruz.

XIX. yüzyılın başlarında Fransızlar Katoliklerin, Ruslar ise Ortodoksların hâmisi sıfatıyla Osmanlı topraklarında kendi çıkarlarını geliştirmeye ve nüfûz alanlarını çoğaltmaya çalışırlarken; Doğu'da dinin oynadığı rolü geç de olsa kavrayan İngiltere, siyasî ve idarî nüfûzunu artırmak için, dini bir

---

[210] Eryılmaz, *Osmanlı Devletinde Gayrımüslim Teb'anın Yönetimi,* s. 68-69.

[211] Eroğlu, *Osmanlı Devleti'nde Yahudiler,* s. 68.

araç olarak kullanmaya başlamış ve bu amaçla en uygun yer olarak seçtiği Ortadoğu'da kendisi için bir himaye hakkı aramaya koyulmuştur. Ancak İngiltere, bu himayeye esas olacak bir topluluğun mevcut olmaması nedeniyle, Osmanlı topraklarında bir Protestan cemaati meydana getirmeye teşebbüs etmiş ve XIX. yüzyılın başlarından itibaren bu bölgeye çok sayıda Protestan papazlar göndererek misyonerlik faaliyetlerine ağırlık vermiştir. İngiltere'nin bu girişimlerine Amerika ve Almanya da destek vermiştir. Belli bir süreçten sonra Osmanlı Devleti, İngilizlerin baskısıyla 1850 yılında Protestanları bir "millet" olarak kabul etmek zorunda kalmıştır. Bir takım ortak çalışmaların sonucunda İngilizlerin himayesi altında bir Protestan topluluğu oluşmuştur. Ancak, bütün gayretlere rağmen Protestan mezhebine girenlerin sayısında büyük bir gelişme kaydedilmemiş; XIX. yüzyılın sonunda Osmanlı Devleti'ndeki Protestan teb'anın toplam nüfusu 50 bini bulmamıştır.[212]

Osmanlı Devleti'nde yaşayan gayrimüslim topluluklarla ilgili olarak verdiğimiz bu genel bilgiden sonra konunun bizi ilgilendiren kısmına gelecek olursak; Konya Şer'iye Sicilleri'nin XVIII. yüzyıla ait olanlarında kayıt altına alınan cizye beratları ve fermanlarının hemen başında, kendilerinden cizye alınması gereken gayrimüslim gruplar zikredilmiştir. Fakat bu gruplar sıralanırken berat ve fermanların hepsinde aynı ifadeler geçmemektedir. Örneğin, 45, 48, 49, 57, 58, 60, 64. defterlerde geçen cizye beratlarında,[213] 62. defterde yer alan iki ayrı cizye beratında,[214] ileride idarî taksimat yönüyle çok geniş olarak açıklayacağımız Karaman Eyâleti'nde yaşayan gayrimüslimler, "Ehl-i zimmet kefere-Yahûd-Erâmine-i

[212] Geniş bilgi için bk. Eryılmaz, *Osmanlı Devletinde Gayrımüslim Teb'anın Yönetimi,* s. 70-71.
[213] K.Ş.S., 45/295, 48/281, 49/269, 57/180, 58/172, 60/96, 64/64.
[214] K.Ş.S., 62/134, 62/171.

Acem" şeklinde sıralanırken; 39. ve 43. defterlerde kayıtlı cizye beratlarında[215] "Nasârâ-Yahûd-Erâmine-i Acem" başlığıyla yer almışlardır. 47. defterdeki cizye beratında ise gayrimüslim tebaa "Erâmine-i Acem-Yahûd" ifadesiyle karşımıza çıkmaktadır.[216] Çok ilginç olması bakımından burada aktarmak istediğimiz bir örnek de şudur: Bizim çalıştığımız döneme çok yakın olması bakımından dikkatimizi çeken ve XVII. yüzyılın 2. yarısında oluşturulan iki farklı Konya Şer'iye Sicili defterinde (10. ve 11. defter) kayıtlı olan bir cizye fermanında[217] ve berâtında[218] geçmesi hasebiyle yukarıdaki örneklerden hareketle bizim üzerinde durmamız gereken şey "kefere" ifadesidir. Bu ifade "Konya Keferesi" örneğinde olduğu gibi tek başına kullanılmışsa, Konya vilâyetinde yaşayan tüm gayrimüslim grupları içine almaktadır. Zaten Osmanlı dönemine ait pek çok vesikada ve resmî kayıtlarda "kefere" tabiri geçmekte, yine o dönemde yazılan bir takım eserlerde bu kavram kullanılmaktadır. Meselâ XVII. yüzyılda yaşayan Evliya Çelebi, Seyahatnâmesi'nde, gezip gördüğü yerlerin halkıyla ilgili bir takım değerlendirmeler yapmış, özellikle Anadolu'da yaşayan gayrimüslimlerden söz ederken "kefere" tabirini çokça kullanmıştır.[219] Fakat "kefere" kavramı yine yukarıda işaret edildiği gibi diğer bazı ehl-i zimmet gruplarla birlikte zikredilmişse, bizim anlayabildiğimiz kadarıyla iki farklı şekilde mütâlâa edilebilir. Sıralamada başta yer alan "Ehl-i zimmet kefere" ifadesinden, ya kendisinden sonra adlarıyla zikredilen gayrimüslim tebaa kastedilmektedir, ya da kendisinden sonra sıralanan gruplar içinde "Nasârâ" yoksa, "kefere" tabirinden büyük bir ihtimalle "Hıristiyanlar"

---

[215] K.Ş.S., 39/265, 43/263.
[216] K.Ş.S., 47/279.
[217] K.Ş.S., 10/249.
[218] K.Ş.S., 11/195.
[219] Bk. Sami Baybal, *Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi'nde Anadolu'da Yaşayan Gayrimüslimler,* Konya 2009, s. 48-94.

anlaşılmaktadır. Şâyet 39. ve 43. defterlerde dikkatimizi çeken cizye beratlarında geçtiği gibi sıralamanın başında "Nasârâ" ifadesi yer almışsa, veyahut yine 49. ve 64. defterlerde karşılaştığımız cizye beratlarında zikredildiği üzere "Yahûd" tabiriyle birlikte yine "Nasâra" terimi geçmişse, bundan kastedilen de, bizim araştırmamıza dahil olan yüzyıl ve coğrafî bölge itibariyle Ortodoks Rumlar ve Karamanlı Ortodoks Türklerdir.

XVIII. yüzyılda Osmanlı Devleti'nin Karaman Eyâleti'nde yaşayan gayrimüslim gruplar içinde Ortodoks Rumlar, yine aynı kiliseye bağlı Karamanlı Ortodoks Türkler, Yahudiler ve büyük ihtimalle İran bölgesinde veya bu coğrafyaya yakın yerlerde yaşayıp ticaret yapmak için söz konusu bölgeye gelen Ermeniler yer almaktadır.

Biz burada Ortodoks Rumlar ve Yahudilerden daha çok, önemine binâen "Karamanlı" lâkabıyla bilinen Hıristiyan Türkler ve Ermenilerle alâkalı bazı noktalara değinmek istiyoruz.

Anadolu'da Bizans döneminden kalma Hıristiyan birçok Türk boyunun varlığı görülmektedir. Paralı asker, thema veya göçlerle Anadolu'ya gelen ve Hıristiyanlaştırılan bu Türklerden bir kısmı varlıklarını cumhuriyet dönemine kadar sürdürmüşlerdir. İşte bunlardan birisi de Karamanlılar olarak adlandırılan Türk Hıristiyanlardır.[220] Bu gruptan ilk defa söz eden, bir Alman seyyah, Hans Derns Chwam olmuştur. Ona göre İstanbul'da Yedikule civarında bir mahallede oturan ve kendilerine başkaları tarafından Caramanos adı verilen bu insanlar, Karaman'dan gelmiş olan Ortodoks Hıristiyanlardır.[221] Fakat bunlar, kendilerine verilen Karamanlı ismini

[220] Mehmet Aydın, "Türk Ortodoks Hıristiyanları ve Türk Ortodoks Patrikhanesi'nin Kuruluşu", *T.İ.M.A.A.D.,* Konya 2009, sy. 8, s. 10.

[221] Mehmet Aydın, "Türk Ortodoks Hıristiyanları ve Türk Ortodoks Patrikhanesi'nin Kuruluşu", *T.İ.M.A.A.D.,* sy. 8, s. 10; Nejat Göyünç, *Os-*

kullanmazlar, kendi kendilerini yayınlarında "Anadolu Hıristiyanları", "Anadolu Ortodoks Hıristiyanları", "Grekçe'yi bilmeyen Anadolu Hıristiyanları", "Anadolulular" diye adlandırırlar.[222] Karamanlıca adı verilen bir dili kullanan Karamanlılar, milliyetlerinin tespitini güçleştirecek şekilde Yunan alfabesi ile Türkçe konuşup yazıyorlardı.[223]

Karamanlı Hıristiyan Türklerin soylarının nereye dayandığı, Anadolu'ya ne zaman ve nasıl geldikleri konusu, oldukça tartışmalıdır. Topluluğun, Türkleşmiş Rumlar ya da Selçuklular döneminde Bizans'la sıkı ilişkileri sonucunda Hıristiyanlığı benimseyen Türklerin soyundan geldikleri ileri sürülmüştür.[224] Bazı Yunanlı ilim adamlarının iddia ettikleri gibi Karamanlı Hıristiyan Türklerin, Türkler tarafından zorla müslüman yapılmış Rumlar olmadığını ileri süren bir görüşe göre bu topluluk, büyük bir ihtimalle Bizans hizmetinde bulunan Türk askerlerinin soyundandırlar, yahut mülteci ya da harp esiri olarak Bizans İmparatorluğu'nun Anadolu'daki vilâyetlerine gelip yerleştirilmişler ve Hıristiyanlığı din olarak benimsemişlerdir.[225] Anadolu'daki gayrimüslimlerin hep tartışılagelen etnik kökenlerine ilişkin ciddi bir eser ortaya koyan Mehmet Eröz'e göre Bulgar, Peçenek, Avar, Uz ve Kumanlar, Bizanslılar tarafından Hıristiyanlaştırılarak Anadolu'ya iskan edilmişlerdir. Dolayısıyla hemen hemen Anadolu'nun her tarafında onlardan kalma iz ve isimlere rastlanmaktadır. Örneğin, Konya vilâyetinde bilhassa bunlardan

---

manlı İdaresinde Ermeniler, İstanbul 1983, s. 29; Bayram Polat, "Karaman İli Dini Tarihi ve Günümüz İnanç Coğrafyası", *Karaman Tarihi ve Kültürü,* İstanbul ts., IV, 668.

[222] Göyünç, *Osmanlı İdaresinde Ermeniler,* s. 29.

[223] Osman Gümüşçü, *XVI. Yüzyıl Larende (Karaman)Kazasında Yerleşme ve Nüfus,* Ankara 2001, s. 193.

[224] Gümüşçü, *XVI. Yüzyıl Larende (Karaman)Kazasında Yerleşme ve Nüfus,* s. 193.

[225] Göyünç, *Osmanlı İdaresinde Ermeniler,* s. 30.

Bulgar ve Avarlara ait yerleşim merkezleri bulunmaktadır. Yine Eröz'ün tesbitlerine göre özellikle Tarsus, Gülnar, Karaman, Konya ile çevrili bölgede Bulgarlar, Konya, Kırşehir, Nevşehir ve Aksaray bölümünde de Avarlar daha çok yerleştirilmişlerdir.[226] Bu konuda dikkat çekeceğimiz bir husus da şudur: Bazı bilginler, Rum Türkmenlerinin, Karaman ve Eşrefoğullarının ve diğer Türkmenlerin 20.000 çadır kadar kalabalık bir kitle halinde Tuğrul Bey ile Anadolu'ya gelerek burada yerleştiklerini belirtmektedirler. Kendilerine Karamanlılar denilen, Türkçe konuşan ve Türkçe ibadet eden[227] Ortodoksların adlandırılmasında etken olduğu düşünülen Karamanoğulları, Orta Anadolu'da birçok yerleşim yerini ele geçiren, Osmanlı Devleti'nin kuruluş aşamasında ve sonrasında onu en çok meşgul eden ve hattâ onun karşısında en fazla kuvvete sahip beylik olarak tarihte yerini almıştır. Karamanoğullarının toprakları üzerinde yoğun bir nüfusa sahip olan bu Ortodoks topluluğun isimlendirilmesi konusunda eldeki mevcut kaynaklar, isimlendirmenin coğrafî bir temele dayalı olduğu noktasına işaret etmektedir.[228] Faroghi de bir çalışmasında, Orta Anadolulu Karamanlıların, Ortaçağlarda Hıristiyanlaşmış Türk topluluklarından birinin soyundan geldiği fikrini vurgulamış olmakla birlikte; tam aksine Rum olmayan Anadolu yerlisi bir halkın Türkleşmesi ile meydana geldiği fikrini de belirtmeyi ihmal etmemiştir.[229]

Adları ve dilleri Türkçe olan bu Ortodoks Türklere, Anadolu'nun Karaman bölgesinde rastlanıldığından dolayı

---

[226] Mehmet Eröz, *Hıristiyanlaşan Türkler,* Ankara 1983, s. 1-29.

[227] Semavi Eyice, "Anadolu'da Karamanlıca Kitabeler" *Belleten,* Ankara 1975, sy. 153, s. 6.

[228] Yonca Anzerlioğlu, *Karamanlı Ortodoks Türkler,* Ankara 2003, s. 116.

[229] Gümüşçü, *XVI. Yüzyıl Larende (Karaman)Kazasında Yerleşme ve Nüfus",* s. 193.

Karamanlı Rumlar adını verenler olduğu gibi; Anadolu'nun birçok bölgesinde yaşayan Ortodoks Türklerin çoğunluğu, Karamanoğulları döneminde bu beyliğin egemenlik alanında yaşadıkları için bu Türkler, Karamanlılar adını almıştır, diyenler de vardır.[230] J. Eckmann ise, Karamanlı Türklerin iskan yerleri konusunda daha geniş bir coğrafya çizmekte, Suriye'de, Balkanlar'da, Besarabya'da, Kırım'da Türkçe konuşan Ortodokslara rastlandığını ifade etmektedir. Bu Hıristiyanların Anadolu'da, özellikle Kayseri, Nevşehir, Niğde, Konya bölgesinde, Karadeniz sahillerinde, İstanbul'da ve daha başka yerlerde dağınık olarak oturmakta olduklarını söylemektedir.[231] J. Eckmann'ın bu görüşü, aslında yukarıda sıraladığımız yerleşim birimlerinden bir kısmını içine alan Karaman Eyâleti'nde -ileride bu eyâletin sınırlarıyla ilgili geniş bilgi vereceğiz- hem araştırdığımız yüzyıl, hem de bölge itibariyle Karamanlı Hıristiyan Türklerin yaşadığını bir bakıma teyit etmektedir.

Mufassal tahrir defterlerinde kişiler ve topluluklar, mensup olduğu dinler yazılarak kaydedilmişlerdir. Gayrimüslim nüfus ise "gebran" veya "zimmî" olarak belirtilmiştir. Larende kazasını ilgilendiren defterlerde, gebran olanların isimleri incelendiğinde Rum isimlerinin yanında aşağıda görüleceği üzere oldukça fazla Türkçe veya Türklerce kullanılan isim bulunmaktadır. Akkoca, Alagöz, Aslan, Arslan, Aslı, Allahverdi, Balı, Bayram, Budak, Çalabverdi, Dorayağmuru, Durmuş, Durbeyi, Elvan, Emre, Emir, Emirşah, Eymirdoğan (İmirdoğan), Gündoğdu, Hızır, Hüdaverdi, Hoca, İnebey, Kara, Karaca, Karagöz, Musa, Murad, Ozan, Pınar, Sevindik, Sinan, Selman, Şehri, Tanrıvermiş, Yağmur ilk akla gelen

---

[230] Aydın, "Türk Ortodoks Hıristiyanları ve Türk Ortodoks Patrikhanesi'nin Kuruluşu", *T.İ.M.A.A.D.*, sy. 8, s. 10.

[231] J. Eckmann, "Anadolu-Karamanlı Ağızlarına Ait Araştırmalar", *A.Ü.D.T.C.F.D.*, Ankara 1950, c. VIII, sy. 1-2, s. 165.

isimlerdir.[232] Larende kazasında bulunan gayrimüslimlerin Türkçe isimler kullandığına İbrahim Hakkı Konyalı da dikkat çekmiştir.[233] Yine yapılan bir çalışmada Türkçe isim alan gayrimüslimler konusuna değinilmiş ve onların "Karamanlı Hıristiyan Türkler" olabileceği ileri sürülmüştür.[234] Türkçe isim kullanımının çokluğu, söz konusu bölgede bir Hıristiyan Türk unsurunun varlığına en büyük delildir.[235] Anadolu'daki gayrimüslimlerin Türkçe isim kullanmalarına, Sivas, Tokat, Ankara, Adana, Konya, Niğde, Nevşehir gibi şehirlerde ve çevresinde ikamet eden gayrimüslimlerde de rastlanmaktadır.[236] XVIII. yüzyılda Konya'da Şer'iye mahkemelerine herhangi bir dava nedeniyle müracaat eden gayrimüslimlerin isimleri de dikkat çekici bir durum arzetmekte olup, bu isimlerin bir kısmı gerçek anlamda Hıristiyan ismi olurken, büyük bir çoğunluğu da Türk ismi olarak dikkat çekmektedir.[237]

Burada Türkçe isim taşıyan bir çok gayrimüslimin varlığını, Türkçe'nin etkisi ile veya bir takım baskılarla açıklamak zor görünmektedir. Hele gayrimüslimlerin daha ziyade

---

[232] Gümüşçü, *XVI. Yüzyıl Larende (Karaman)Kazasında Yerleşme ve Nüfus",* s. 223-224'de zikredilen arşiv vesikaları ve EK 7'deki örnekler; K.Ş.S. 45/52, 160; 46/125; 47/56, 116, 141; krş. M. Mesud Koman, "Anadolu Hıristiyanlarında İslâm ve Türk Adları", *Konya Mecmuası,* Konya 1936, sy. 3, s. 181-183.

[233] İbrahim Hakkı Konyalı, *Abideleri ve Kitabeleri İle Karaman Tarihi, Ermenek ve Mut Abideleri,* İstanbul 1967, s. 119.

[234] Y. Kurt, "Sivas Sancağında Kişi Adları (XVI. yy)", *OTAM,* Ankara 1993, sy. 4, s. 238-239.

[235] Osman Turan, "Selçuk Devri Vakfiyeleri, III. Celaleddin Karatay Vakıfları ve Vakfiyeleri" *Belleten,* Ankara 1948, c. XII, s. 45, 67-69.

[236] Aydın, "Türk Ortodoks Hıristiyanları ve Türk Ortodoks Patrikhanesi'nin Kuruluşu", *T.İ.M.A.A.D.,* sy. 8, s. 11.

[237] Geniş bilgi için bk. Mehmet Aydın, "Konya Şer'iye Sicillerine Göre XVIII. Yüzyılda Konya'da Gayr-i Müslimlerin Oturdukları Mahalleler, Nüfus Durumları ve Sosyo-Kültürel Çevre", *XVI. Türk Tarih Kongresi,* Ankara 1999, s. 1393.

köylerde yaşıyor olması, baskılar ve zorlamaların olma ihtimalini azaltmaktadır. Anadolu'nun diğer bölgelerindeki gayrimüslimler, özellikle de Rumlar, Türk isimlerini hiçbir zaman kullanmayacaklarına göre, bu kişilerin Türk kökenli olduklarını düşünmek yanlış olmasa gerektir.[238]

Gayrimüslimler arasında Türk isimleri dışında daha ziyade Rumlarca kullanılan isimlerden "Vasil, Kirvasil, Yorgi, Köstedil, İstefenos, Yoran, Evranos, Hirustos, Nikola, Mihayıl, Maski, Kirebit, Ayvaz (İvad), Ercüş, Gebran, Erburus, Ranis, Rumbeyi, Nikide (Niğde)" gibi isimler yer almaktadır. Bu hususu Jennings de vurgulamış, Larende'de adı Türkçe olan gayrimüslimlerin milliyetlerini teşhis etmenin zorluğunu ifade ettikten sonra, İvad ve İstefenos gibi isimleri taşıyan kimselerin Rum olduklarını iddia etmiştir.[239]

Karamanlılar İstiklâl Harbi'nden sonra, Lozan Antlaşması gereğince, Yunanistan'a göçe zorlanmışlardır.[240]

Anadolu'da Osmanlı Devleti döneminde daha önce vurguladığımız gibi Rum Ortodoks Kilisesi'ne bağlı Hıristiyan Türkler olduğu gibi, Osmanlı Tahrir Defterleri'nde zikredilen Ermeni cemaati arasında tamamiyle Türkçe adlar taşıyanların da bir hayli yekün teşkil etmesi, Ermeni Kilisesi'ne bağlanmış Hıristiyan Türklerin de mevcut olduğu ihtimalini ortaya çıkarmaktadır.[241]

Ermenilere gelince; Fatih Sultan Mehmet, İstanbul'u fethettikten sonra bu şehirdeki Rum Patrikhânesini muhafaza ettiği gibi, 1461'de Bursa'daki Ermeni Piskoposu Ovakim'i bir kısım Ermeni Milletleri ile birlikte İstanbul'a getirtmiş,

---

[238] Kurt, "Sivas Sancağında Kişi Adları (XVI. yy)", *OTAM,* sy. 4, s. 239.
[239] Gümüşçü, *XVI. Yüzyıl Larende (Karaman)Kazasında Yerleşme ve Nüfus,* s. 194.
[240] Göyünç, *Osmanlı İdaresinde Ermeniler,* s. 30.
[241] Göyünç, *Osmanlı İdaresinde Türkler,* s. 30.

onu Ermeni Patriği tayin ederek, Samatya'daki Sulu Manastır denilen kiliseyi bunlara tahsis etmiştir.[242] Ayrıca bu şehre Konya, Lârende (Karaman), Aksaray, Ereğli gibi Orta Anadolu kasabalarından, Kefe'den, Ankara, Bayburt, Adana, Tokat ve Sivas çevresinden bir kısım Ermeni ailelerini getirterek şehrin muhtelif yerlerine iskân etmiş, İstanbul'da Ermeni nüfusunu çoğaltmıştır.[243]

Osmanlı Devleti'nde "millet-i sâdıka" olarak bilinen Ermeniler, Türk arşivlerindeki bilgilere göre XVIII. ve XIX. yüzyıllarda Osmanlı'nın sînesinde korunmuşlar, Osmanlı yönetimi içinde devletten her zaman birinci sınıf vatandaş muamelesi görmüşler, askere gitmedikleri gibi, özellikle ticarî hayatta kilit noktaları ellerine geçirmek sûretiyle toplum içinde ön plâna geçerek zengin olmuşlardır. Ancak bu durum, XIX. yüzyılda İngiliz, Fransız ve Rus entrikaları ile değişmiştir.[244]

Osmanlı Devleti, tüm tebaa üzerindeki koruyuculuğu çeşitli şekillerde gösterirken Ermeniler de bu yardımlara mazhar olan toplulukların içindeydi. Bazen mahsulün iyi olmadığı zamanlarda, bazen manastırların biriken emlâk vergisinin ödenemediği durumlarda, yangın, deprem gibi âfetlerde yıkılan binalar ve kiliselerin tamiratında aflar ilan ediliyor, bazen de manastır dahilindeki okullardaki öğrencilerin ihtiyacı olan Avrupa malı eşyaların gümrük muâfiyeti, okul ve manastırların gider açıklarının kapatılması ve paskal-

---

[242] Davut Kılıç, *Tarihten Günümüze İstanbul Ermeni Patrikhanesi,* Ankara 2008, s. 39 vd.

[243] Eremya Çelebi Kömürcüyan, *İstanbul Tarihi, XVII. Asırda İstanbul* (tercüme ve notlar: Hrand D. Andreasyan), İstanbul 1952, s. 3, 80.

[244] Yücel Özkaya, "Arşiv Belgelerine Göre XVIII. Yüzyıl ve XIX. Yüzyıllarda Osmanlı İmparatorluğu'nda Ermenilerin Durumu", *Tarih Boyunca Türklerin Ermeni Toplumu İle İlişkileri Sempozyumu,* Erzurum 1984, s. 149, 154.

ya zamanlarında artan zarurî ihtiyaçların karşılanması için Patrikhane'ye verilen paralar gibi yardımlar Ermenilerin en büyük yardımcıları oluyordu.[245]

Bizim üzerinde yoğunlaştığımız dönemi ilgilendirmesi açısından Ermenilerle ilgili şu bilgileri de zikretmeyi uygun buluyoruz: XVIII. yüzyıl belgeleri incelendiğinde Ermenilerin de diğer azınlıklar gibi ülkenin değişik yerlerinde daha çok ticaret yaparak yaşadıklarını görürüz. Ermeniler açısından yıldızın parladığı dönem olan XVIII. yüzyıl ortalarından sonra tarımsal ve küçük ölçekli sanayi üretiminin merkezleri olan Konya, Kayseri, Elazığ, Malatya, Sivas ve Tokat'ta yün ve tiftik merkezi olan Ankara'da, ipek ve tütün merkezi olan Bursa'da, İstanbul'un Asya'daki köprü başı ve Anadolu ve İran ticaretinin son noktası Üsküdar'da, yabancı tüccarlarla bağlantılı olarak ticarette daha büyük rol oynamaya başlayan Ermeniler yoğun olarak varlıklarını hissettirmişlerdir.[246] Ermeniler, kiliselerinde âyinlerini serbestçe yerine getirirler ve yönetimden memnuniyetlerini ızhar ederlerdi. Kiliseleri onarılacağı zaman durum İstanbul'a iletilir, keşif yapılır ve sonunda gerekli onarım uygulanırdı. Ermeni cemaati sosyal yaşantısını -âyin, nikâh, boşanma- rahipleri vasıtasıyla yerine getirirdi. Murahhasa, rahip tayinleri padişah tarafından yapılır ve tayin olanlara "berât-ı hümâyûn" verilirdi. Bu berât için de diğer tayinlerde olduğu gibi devlete bir miktar para ödenirdi. Cemaat halinde yaşayan Ermenilerin kendi aralarındaki her türlü uyuşmazlıkta ve antlaşmazlıkta Osmanlı başkentine başvurarak meseleleri çözdükleri, çok açık bir şekilde arşiv belgelerinde karşımıza çıkmaktadır. Dolayısıyla XVIII. yüz-

[245] Nurdan İpek, "Millet Sistemi İçinde Ermeniler", *Hoşgörü Toplumunda Ermeniler,* Kayseri 2007, III, 433.

[246] Mesut Aydıner, "XVIII. Yüzyılın ikinci Yarısında Osmanlı Ermenileri ve Bazı Önemli Sîmâlar", *Hoşgörü Toplumunda Ermeniler,* Kayseri 2007, III, 180-181.

yılda Ermenilerin Osmanlı toplumu içerisinde özel bir yeri olduğu ve çok rahat bir hayat sürdürdükleri açıktır.[247]

Belki bir değerlendirme sadedinde XVIII. yüzyıl Osmanlı toplumunda Ermeniler ile ilgili olarak şu tespitleri sıralayabiliriz:

"XVIII. yüzyılda Ermeniler, Osmanlı toplumunun bir parçası olarak, yaşamlarını mevcut devlet koşulları içinde diğer üyeler gibi devam ettirmişlerdir.

Onlar, söz konusu dönemde, bir bütünün parçası olarak Osmanlı kültür ve medeniyetinin renkliliğin zenginleşmesine katkıda bulunmuş ve Osmanlı toplumunda bir takım işlevleri yerine getirmişlerdir.

Osmanlı Devleti'nin genel tebaa ilkeleri içinde bu anlamda aralarında İslâmiyet'i kabul edip devlet hizmetinde idarî, askerî, sanat, mimarî vs. alanlarda çok önemli mevkîlere gelenleri olmuştur. Onlar, ülkenin bayındır hâle gelmesinde, Osmanlı sanatının ve mimarîsinin zenginleşmesinde katkı sahibi olmuşlardır.

Söz konusu devirde üretim (tarım, hayvancılık), zanaat, ticaret, Ermenilerin geçim kaynakları olarak dikkat çekmektedir.

XVIII. yüzyıl Osmanlı toplumu içinde Ermenilerin, ayrılıkçı davranışlarını görmek şöyle dursun, bilâkis, Osmanlı toplumunda mezhep ayırımcılığı yaparak huzursuzluk yaratanlara karşı devletin ilgili makamlarına müracaat etmek sûretiyle onların bertaraf edilmesine katkıda bulunmaları söz konusudur.

Fransızların kapitülasyonlar yoluyla Ermeniler üzerinde himaye elde etmeleri söz konusu ise de, onlardan bazıları

---

[247] Özkaya, "Arşiv Belgelerine Göre XVIII. Yüzyıl ve XIX. Yüzyıllarda Osmanlı İmparatorluğu'nda Ermenilerin Durumu", *Tarih Boyunca Türklerin Ermeni Toplumu İle İlişkileri Sempozyumu,* s. 150-151.

Fransızlara muhalif olarak Osmanlı yargı makamlarından adalet ve hak isteme yoluna gitmişlerdir.

Ermeniler, belirtilen dönemde, gerek Fransızların, gerek Yahudilerin, gerekse Rumların taassubuna, tahkirlerine de maruz kalmışlardır. Onlar tarafından bütün bu sorunları aşmanın yolu olarak, Osmanlı idarî ve adlî makamları görülmüştür."[248]

Burada bir hususa daha dikkat çekmekte yarar görüyoruz: Daha önce bizim incelediğimiz dönemin Konya Şer'iye Sicilleri'nde geçen "Erâmine-i Acem" tabiriyle, Osmanlı topraklarına genellikle ticaret için gelen İranlı Ermeni tacirlerin anlaşılması gerektiğini ve bunların da cizye mükellefi statüsünde olduklarını[249] ifade etmiştik.

Bir ihtimal dahilinde değerlendirmek kaydıyla şu noktayı da gözden uzak tutmamamız gerektiği kanaatindeyiz: "Erâmine-i Acem" tabirinde yer alan "Acem" kelimesi, söz konusu dönemde "Yabancı/Şiî" anlamında kullanılmaktaydı. Dolayısıyla Osmanlı yönetimi Ermeniler'i yabancı olarak kabul etmekteydi. Örneğin, Karaman Eyâleti sınırları içinde yer alan Kayseri bölgesinde yerli Ermeniler ikamet ediyordu. Fakat bu Ermeniler Osmanlı'nın gözünde yabancı idi. Bu yüzden Osmanlı bürokratının cizye beratları ve fermanlarında işaret ettiği ve cizye vermekle sorumlu tuttuğu "Erâmine-i Acem" zayıf bir ihtimal olmakla birlikte XVIII. yüzyıl itibariyle yukarıda adı geçen eyâlete dahil olan coğrafî bölgelerde yaşayan Ermeniler de olabilir diye düşünüyoruz.

---

[248] Güler, "XVIII. Yüzyıl Osmanlı Toplumunda Ermeniler: Gözlemler ve Düşünceler", *Hoşgörü Toplumunda Ermeniler,* II, 357.
[249] İnalcık, "Osmanlılar'da Cizye", *DİA,* VIII, 47.

II. SİCİLLERDE GAYRİMÜSLİMLERİN YAŞADIKLARI YERLER VE NÜFUS DURUMU

XVIII. yüzyıl Konya Şer'iye Sicil Defterdeki cizye beratlarında ve fermanlarında cizyenin muhatabı olan gayrimüslimlerin yaşadıkları coğrafi yerler de zikredilmiştir. Örneğin, 60. defterdeki cizye beratında ve 61. defterdeki cizye ile alâkalı fermanda "Karaman eyâleti ve tevâbiinde" şeklinde, 39. defterde yer alan cizye teftişi için fermân-ı şerifte ve 48. defterdeki cizye beratında "Konya, Beyşehri - Akşehir - Kırşehri, Aksaray, Niğde sancakları ve tevâbiinde" lafzıyla, 43. defterdeki cizye beratında "Beyşehri, Akşehir, Kırşehri, Aksaray, Niğde sancakları" ifadesiyle, 45. defterdeki cizye beratında diğerlerinden farklı olarak, "Karaman Eyâleti'nde vâki' Konya, Beyşehri, Akşehir, Kırşehri, Aksaray, Niğde, Adana, Sis, Tarsus ma'â İçil, Kayseriye sancakları ve tevâbi'lerinde" şeklinde uzun bir ifadeyle, 47. defterde karşımıza çıkan cizye beratında "Konya, Beyşehri, Akşehir, Kırşehri, Aksaray, Niğde, Kayseriye sancaklarında" cümlesiyle, 49. 57. 58. ve 62. defterlerde kaydedilen cizye beratlarında ise "Karaman, Beyşehri, Aksaray, Akşehir, Kırşehir, Niğde sancakları ve tevâbiinde ve nihâyet 64. defterde yer alan cizye beratında da "Karaman, Kırşehri, Niğde, Aksaray, Akşehir kazalarında ve tevâbi'lerinde" şeklinde bir sıralamaya yer verilmiştir. 1661 tarihli cizye fermânında (10. defter) "Nefs-i Konya" (Konya vilâyetinin merkezi) tabiri geçerken, 1662 tarihli cizye berâtında da (11. defter) "Konya vilâyeti" şeklinde geçmektedir.

Yukarıda gayrimüslimlerin iskân edildikleri yerlerle ilgili olarak cizye beratlarında ve fermanlarında karşımıza çıkan gruplandırmayı iyi kavrayabilmek için öncelikle Osmanlı Devleti'nin idarî taksîmâtını, sonra da bu çerçevede Karaman eyâletinin coğrafî sınırlarını çok iyi bilmek gerekmektedir. Zira bizim daha sonra gayrimüslim nüfusa ait yapacağımız

bir takım mülâhazaların doğru temellendirilmesi, ancak söz konusu bölgenin iyi tanınmasıyla ve XVIII. yüzyıla ait fotoğrafının net çekilmesiyle mümkündür.

İlk başta söylememiz gereken şey, Osmanlı'daki idarî yapılanmanın temelini ekonomik gerekçelerin oluşturduğudur. Klasik idarî yapının değişmesi de Tanzimat'la başlamıştır.

Osmanlı Devleti'nde taşra idaresi, aşağıdan yukarıya köy (karye), nahiye, kaza, sancak (livâ) ve eyâlet şeklinde teşkilâtlanmıştı. Kendisine bağlı köylerle birlikte nahiyelerin birleşmesiyle kazalar meydana gelmişti. Kazaların birleşmesinden sancaklar, sancakların birleşmesinden ise eyâletler ortaya çıkmıştı. Eyâletler, beylerbeyiler veya buna eşit değerde mîr-i mîranlar tarafından yönetilirdi. Eyâletlerin, en büyük idarî birim karşılığında bir tabir olarak kullanılışı, muhtemelen 1591 yılında yani XVI. yüzyılın sonuna doğru benimsenmiştir.[250] Sancaklar da Sancakbeyi ismi verilen bir kişi tarafından kanun ve nizamlar çerçevesinde idare edilirdi. Kazaların başında da kadı vardı. XVI. yüzyıl ortalarına doğru istikrarlı bir şekil alan Osmanlı eyâletleri has ile idare edilenler yani salyânesiz (yıllıksız) ve salyâneli (yıllıklı) olmak üzere iki kısma ayrılmıştı. Salyânesiz olanlar daha çoktu ki, bunların arasında Karaman Eyâleti de vardı.[251]

Osmanlı idarî teşkilâtında, Rumeli, Anadolu ve Rum vilâyetlerinden sonra kurulmuş, dördüncü ana askerî birim Karaman Beylerbeyliği idi.[252] Beylerbeyliğin kuruluş tarihi, 1468-1512 tarihleri arasıdır.[253] Karaman ülkesinin, Osmanlı

---

[250] Halil İnalcık, "Eyâlet", *DİA,* İstanbul 1995, XI, 548.

[251] Halaçoğlu, "Klâsik Dönemde Osmanlı Devlet Teşkilâtı", *Türkler,* IX, 804-805.

[252] Halaçoğlu, "Klâsik Dönemde Osmanlı Devlet Teşkilâtı", *Türkler,* IX, 805.

[253] Tuncer Baykara, *Anadolu'nun Tarihî Coğrafyasına Giriş,* Ankara 1988, s. 96.

Devleti hâkimiyeti altına geçmesi, Karamanoğlu İbrahim Bey'in 1464'de ölümü üzerine yapılan mücadeleler sonucunda vukû bulmuş, kesin ilhak, II. Bayezid devrinde olmuştur. Karaman, Osmanlı hâkimiyetine girmesinden hemen sonra, ayrı bir beylerbeylik olarak teşkil edilmiştir.[254] Böylece beylerbeylik sayısı dörde çıkıyor,[255] aynı zamanda mahallî bir mânâ da kazanmış oluyordu. Karaman bölgesinin ilhâkından sonra Sultan Fatih, önce oğlu Şehzâde Mustafa'yı, onun ölümünden sonra ise diğer oğlu Şehzâde Cem'i vali (beylerbeyi) tayin etmiştir. Beylerbeyliklerin sayısı zamanla otuz ikiye çıkmıştır.[256]

Bizim üzerinde durduğumuz yüzyıl (XVIII.) itibariyle Doğu Anadolu'daki yurdluk, ocaklık sancaklar müstesna olmak üzere Anadolu kıtasında Anadolu (merkezi Kütahya), Karaman (merkezi Konya), Adana, Dülkadir veya Maraş, Rakka (merkezi Urfa), Sivas, Diyarbekir (merkezi Amid), Van, Erzurum, Çıldır (ocaklık eyâlet), Trabzon eyâletleri bulunuyordu.[257]

Sultan I. Ahmed zamanında (h. 1018/m. 1696-1697) Ayn-î Ali Efendi tarafından kaleme alınan "Kavanin-i Âl-i Osman Der Hülâsa-i Mezamin-i Defter-i Divan" adlı çalışmada Karaman Eyâletinin yedi livaya (sancağa) ayrıldığına dikkat çekilerek, bu sancaklar Konya, Aksaray, Niğde, Beyşehri, Kırşehri, Kayseriye, Akşehir şeklinde sıralanmış-

---

[254] M. Tayyib Gökbilgin, "XVI. Asırda Karaman Eyâleti ve Lârende (Karaman) Vakıf ve Müesseseleri", *Vakıflar Dergisi,* İstanbul 1968, sy. VII, s. 29.

[255] Geniş bilgi için bk. Metin Kunt, *Sancaktan Eyâlete,* İstanbul 1978, s. 27.

[256] Bk. Evliya Çelebi, *Seyahatnâme* (sadeleştiren: Tevfik Temelkuran-Necati Aktaş), İstanbul ts., I, 143-146.

[257] İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi (XVIII. Yüzyıl),* Ankara 1983, IV, 247.

tır.[258] Bu sıralama XVIII. yüzyıl için de geçerlidir.[259] Nitekim aynı sıralama, daha önce örneklerini verdiğimiz şekilde, üzerinde yoğunlaştığımız birçok cizye berâtında gözler önüne serilmiştir.[260]

Karaman Eyâleti'ne, değişik dönemlerde, Maraş, Bozok, İçel ve Tarsus gibi sancakların da eklendiğini görürüz. Nitekim XVI. asırdaki Osmanlı idarî düzenini ortaya koyan bir takım arşiv belgelerinde, Karaman Eyâleti'nin livaları farklı tablolarla karşımıza çıkmıştır.[261] Demek ki zaman içinde Karaman Eyâleti'nin coğrafî olarak kapsadığı alan değişebilmiştir. Karaman Vilâyeti'nin idarî olarak tam birliği, III. Murad'ın saltanatında sağlanmıştır. Zira bu dönemden sonra söz konusu eyâlette değişiklik yapılmamıştır. Bu eyâletin paşa sancağı, kuruluşundan itibaren Konya olmuştur. Kanunî devrinde bir ara Kayseri olduğu görülüyorsa da bu durum uzun süre devam etmemiştir.[262]

Osmanlılar, Karaman ülkesini hâkimiyetleri altına aldıktan sonra, yaptıkları idarî taksimatla ülkenin yönetim birliğini bozmuşlardır. Alanya, Osmanlı öncesinde Karaman topraklarından sayıldığı halde, Osmanlı Devleti, bu bölgeyi önce Anadolu Beylerbeyliği'ne daha sonra da Tarsus ve İçel'le birlikte Kıbrıs'a bağlamıştır.[263] Bozok, Maraş ve Tarsus bölgelerini de Karaman Vilâyeti'nden çıkarmıştır. Önce-

---

[258] İbrahim Hakkı Konyalı, *Abideleri ve Kitabeleri İle Aksaray Tarihi,* İstanbul 1974, I, 16; ayrıca bk. Tuncer Baykara, *Anadolu'nun Tarihî Coğrafyasına Giriş,* s. 101.

[259] Tahir Sezen, *Osmanlı Yer Adları,* Ankara 2006, s. 18, 82, 302, 315, 327, 393.

[260] Örnek olarak bk. K.Ş.S., 45/295, 47/279.

[261] Kunt, *Sancaktan Eyâlete,* s. 128, 138, 156, 188; Muhittin Tuş, *Sosyal ve Ekonomik Açıdan Konya (1756-1856),* Konya 2001, s. 26-28.

[262] Doğan Yörük, *XVI. Yüzyılda Aksaray Sancağı (1500-1584),* Konya 2005, s. 31.

[263] İnalcık, "Eyâlet", *DİA,* XI, 549.

leri yapılmış olan idarî üniteleri daha da küçülterek bu bölgelerde merkezî otorite hâkimiyetinin daha kolay kurulmasını sağlamıştır.[264]

Karaman Eyâleti'ne tâbî sancakların gayrimüslim nüfusuna geçmeden önce burada özellikle belirtmek istediğimiz bir husus vardır ki, bunun açıklanması hem zihinlerdeki karışıklığı önleyecek, hem de araştırdığımız konunun daha iyi anlaşılmasına katkı sağlayacaktır.

Karaman-Larende tabirleri çoğu zaman ifade ettikleri anlamlar bakımından birbiriyle karıştırılmaktadır. Karaman, çoğunlukla bugünkü Orta Anadolu coğrafi bölgesinin "Konya Bölümü" içinde yer alan bir Osmanlı vilâyeti (daha sonra eyâlet)dir. Bu sebeple bugün adı Karaman olan şehir ile geçmişin Karaman vilâyeti birbiriyle karıştırılmamalıdır. Larende, bugünkü Karaman il merkezi olan şehrin eski adı olup, bu isim en eski zamanlardan itibaren kullanılmış olmasına rağmen, XIX. yüzyılda terk edilmiştir. Gerçi Groot ve Reed, "Larende adının Karamanoğulları döneminde 1300'lerden itibaren terk edilerek, Karaman adının kullanıldığını" söylerse de bu, doğru değildir. Çünkü XIV, XV, XVI, XVII ve XVIII. yüzyıllara ait Karamanoğulları ve Osmanlı belgelerinde şehrin adı, hep Larende olarak kaydedildiği gibi, bu şehrin merkezi bulunduğu kaza da Larende kazası adıyla kaydedilmiştir. Bazı yerlerde dile getirildiği gibi şehrin halk arasındaki adının Karaman, resmî adının ise Larende olduğu da kabul edilecek gibi değildir. Zira, vilâyet merkezi olmayan bir şehrin -vilâyet merkezi Konya'dır- adının vilâyet adı ile aynı yani, Karaman olması mantıklı değildir. Kaldı ki dönemin "Anonim" kaynaklarında bile şehrin adı Larende'dir. Larende isıni 1863 yılında kabul edilen "Vilâyet

[264] M. Akif Erdoğdu, "Karaman Vilâyetinin İdarî Taksimatı", *Osmanlı Araştırmaları,* İstanbul 1992, XII, 429-430.

Nizamnâmesi"nin uygulanmasından sonra bırakılmış, onun yerini Karaman adı almıştır. Daha önce eyâletin adı Karaman iken, bu nizamnâme ile eyâletler, vilâyetlere dönüştürülmüş, Konya'nın merkez olduğu vilâyete de (eski Karaman Eyâleti) merkez adına ithafen "Konya vilâyeti" adı verilmiştir. Bu değişiklik ile Larende şehrinin adı Karaman olurken, bağlı bulunduğu vilâyetin adı da Konya'ya çevrilmiştir.[265] Bu bağlamda hemen şunu vurgulamalıyız: XVIII. yüzyıla ait Konya Şer'iye Sicilleri arasında yer alan 49. 57. 58. ve 62. defterlerde "Karaman Sancağı" ifadesi geçmektedir ki, bundan maksat "Konya Sancağı"dır. Yine 64. defterde "Karaman Kazası" tabiri yer almıştır. Bundan kastedilen de "Lârende Kazası"dır. Çünkü o dönemde Lârende, paşa sancağı olan Konya'ya bağlı bir kazadır.

Anadolu'nun en eski medeniyet ve kültür merkezlerinden biri olan Konya, tarih boyunca kültürel hareketlilik içinde bulunan önemli bir yerleşim yeridir. İslâm medeniyetinin Anadolu Selçuklular döneminin başkenti olan Konya, Osmanlı Devlet yönetimi içinde de önemini muhafaza etmiş, XVIII. yüzyılda da Karaman Eyâleti'nin paşa sancağı olarak önemli bir rol üstlenmiştir. Hattâ o dönemde vezir rütbeli valiler, hem Karaman Eyâleti'ni, hem de Konya sancağını yönetirken Konya şehrinde ikamet etmişlerdir.[266] Konya'nın kültürel ve ekonomik önemi her dönemde kendini göstermiştir. XIII. yüzyılda mistik dinî düşüncenin önemli bir ocağı haline gelen Konya, bir ucu Kurtuba'ya, diğer ucu Semerkand'a ve Buhara'ya uzanan uçsuz bucaksız coğrafyada, felsefî ve dinî düşüncelerin bir buluşma noktası olabilmiştir. Fikir plânındaki bu canlılığa, ekonomik ve ticarî hareketlilik te eşlik etmiştir. İslâmiyetin engin dinî hoşgörüsünün

---

[265] Gümüşçü, *XVI. Yüzyıl Larende (Karaman) Kazasında Yerleşme ve Nüfus,* s. 2-3.

[266] Tuş, *Sosyal ve Ekonomik Açıdan Konya,* s. 34 vd.

pratik plânda âdetâ bir uygulanışını temsil eden tasavvufî düşüncenin hazırladığı zemin üzerinde, Konya'da farklı kültürler ve dinî inançlar da yaşama şansı bulmuştur.[267]

Gerek Selçuklular ve gerekse Osmanlılar döneminde Konya'da İslâm dışı sosyal ünitelerin varlığı devam etmiştir. Bu gayrimüslim gruplar, Müslümanlarla birlikte yaşamışlar, sevinç ve üzüntüyü beraberce paylaşmışlardır. Bu birlikteliği ise İslâmiyetin ve Türklüğün engin dinî hoşgörüsü sağlamıştır. Konya'da yaşayan bu gayrimüslim unsurların kalıntıları günümüze kadar gelmiştir. Bugün itibariyle Konya merkezde bir, Sille'de üç kilise varlığını devam ettirmektedir.[268]

Bölgedeki konumu itibariyle çok eski bir yerleşim merkezi olan Konya'nın, XII. yüzyılın başlarında 3-4 bin civarında olduğu tahmin edilen nüfusu, Anadolu Selçuklularının başkenti olmasından sonra, XIII. yüzyıl ortalarında 60.000 kişiye kadar yükselmiştir.[269] Fakat Selçuklulardan sonra, gerek bölge ve gerekse Konya şehri büyük bir kargaşa ve savaşların ortasında kalmış; dolayısıyla nüfusta ciddî oranda azalma meydana gelmiş; hattâ XIII. yüzyılda sahip olduğu bu nüfus potansiyeline, XIX. yüzyılın sonlarında hâlâ ulaşamamıştır.[270] Ancak Konya nüfusu, XIX. yüzyıla kadar düşük de olsa tedrîcî bir artış göstermiştir. Bu artışın, tabiî sebeplerden

---

[267] Aydın, "Konya Şer'iye Sicillerine Göre XVIII. Yüzyılda Konya'da Sosyo-Kültürel Çevre", *XIII. Türk Tarih Kongresi,* s. 1389.

[268] Konya ve çevresindeki kilise ve manastırlarla ilgili olarak bk. Hayri Erten, "Konya'da Dinsel Topluluklar ve Cemaatler", *Gez Dünyayı Gör Konya'yı,* İstanbul 2001, s. 371-372.

[269] Bu konudaki veriler ve tahminler için bk. Tuncer Baykara, *Türkiye Selçukluları Devrinde Konya,* Ankara 1985, s. 138 vd.

[270] Şehrin 1940 yılında yapılan sayımı 56.465, 1945 sayımı da 58.457 kişidir, bk. İbrahim Hakkı Konyalı, *Abideler ve Kitabeleri İle Konya Tarihi,* Konya 1964, s. 257; *Konya İl Yıllığı 1967,* Ankara ts., s. 135.

kaynaklanabileceği gibi, daha ziyade, yakın ve uzak çevreden yapılan göçlerden meydana geldiği de söylenebilir.[271]

Konya'nın, eski bir Roma-Bizans şehri ve aynı zamanda Anadolu Selçuklular döneminde devlet merkezi olması[272] ve nüfusunun da yukarıda işaret ettiğimiz üzere 60.000'e kadar çıkması hasebiyle dinî açıdan daha heterojen bir yapıda olması bekleniyordu. Ancak XVI. yüzyılın başında, genel nüfusun yanı sıra zimmî nüfusta da büyük bir düşüş olmuştur. Ömer Lütfi Barkan'ın 1520-1530 yılları arasında yapmış olduğu alan araştırmasına göre Konya'da 22 Hıristiyan hânenin tesbit edilmesi ve şehirde hiç Yahudinin bulunmaması,[273] yukarıda zikredilen iddiayı desteklemektedir. Bu hâne sayısının Hıristiyan nüfusuna yansıması ise yaklaşık olarak yüz on kişi yapmaktadır.[274] Muhtemelen bu, sadece merkezdeki gayrimüslim sayısını göstermektedir. 1570 senesinde Konya'daki gayrimüslimler ancak 17 avârız hânesi*

---

[271] Tuş, *Sosyal ve Ekonomik Açıdan Konya,* s. 125.

[272] Tuncer Baykara, Konya'da özellikle şehrin başkent oluşuna bağlı olarak Frenk, Ermeni, Rum ve Yahudilerin bulunduğunu belirtmektedir, bk. Baykara, *Türkiye Selçukluları Devrinde Konya,* s. 134 vd.

[273] Özer Ergenç, *1580-1596 Yılları Arasında Ankara ve Konya Şehirlerinin Mukayeseli İncelenmesi Yoluyla Osmanlı Şehirlerinin Kurumları ve Sosyo-Ekonomik Yapısı Üzerine Bir Deneme* (A.Ü.D.T.C.F. Yeniçağ Tarihi Kürsüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ankara 1973.

[274] Konya'nın tahminî nüfusunun hesaplanabilmesi için "hâne" tabiri ile kaç kişinin kastedildiğini tayin etmek gerekmektedir. Yukarıda hâne sayısı (5) ile çarpılmıştır. Bu konudaki farklı görüşler için bk. Yusuf Küçükdağ, *Lâle Devrinde Konya* (S.Ü.S.B.E. Yeniçağ Tarihi Anabilim Dalı, Basılmamış Doktora Tezi), Konya 1989.

* "Avârız hânesi" deyimi, itibarî bir hâneyi ifade eder. Bununla, bir ailenin ikamet ettiği ev değil; emlâki ve arazisi olan belirli sayıda vergi mükellefi erkekler grubu kastediliyordu. Konya'nın yıllara göre avârız hânesi, çeşitli vergilerin toplanması sırasında Konya Şer'iye Sicilleri'ne kaydedilmiştir, bk. Küçükdağ, *Lâle Devrinde Konya,* s. 73.

teşkil edebilmekte idiler.[275] Ancak, açık olmamakla birlikte bu miktar, şehir dahili olmayıp, belki Konya kazası için olmalıdır. 1584 tarihinde ise, mevcut 119 mahalle arasında sadece 1 Hıristiyan mahallesi dikkat çekmektedir ki bu da 16 vergi yükümlüsünü içine almaktadır.[276] Şâyet iç kaledeki zimmîler de hesaba katılırsa, bu rakam biraz daha artabilir.[277] XVII. yüzyılda Konya'da gayrimüslim cemaatler tek bir mahallede değil, bilâkis 10'dan fazla farklı mahallede ikamet etmişlerdir.[278] Bu durum XVII. yüzyılın ikinci yarısından itibaren değişmiş; nüfusun % 16'sını gayrimüslimlerin oluşturduğu[279] ve İçkale, Gâzi-alemşah, Çifte-merdiven mahallelerinde yoğunluk arzettikleri şeklinde bir tesbit yapılmıştır.[280] XVII. yüzyılın yarısında tesbit edilebildiği kadarı ile Konya'da 1968 gayrimüslim yaşamıştır. Buna göre 1659 yılında Konya'da 232 cizye yükümlüsü gayrimüslimin bulunduğunu görürüz.[281] Bu cizye yükümlüleri 24 mahalleye dağılmışlardır.[282] Daha önce görüşlerine başvurduğumuz bir çalışmada ise, oldukça ciddî bir nüans karşımıza çıkmaktadır. Buna göre, 1659 ile 1668 yıllarında devlete cizye vermekle yükümlü gayrimüslimlerin hâneleriyle ilgili kayıtta yaklaşık 233 hânenin İçkale mahallesinde yerleşik olmasına rağmen; diğer mahallelerde de azımsanmayacak oranda bulundukları anla-

---

[275] K.Ş.S., 11/47.
[276] Ergenç, *Ankara ve Konya,* s. 78.
[277] Konyalı, *Konya Tarihi,* s. 255.
[278] Erten, *"Konya'da Dinsel Topluluklar ve Cemaatler",* Gez Dünyayı Gör Konya'yı s. 370.
[279] Yusuf Oğuzoğlu, *XVII. Yüzyılda Konya Şehir Müesseseleri ve Sosyo-Ekonomik Yapısı Üzerine Araştırma (A.Ü.D.T.C.F. Basılmamış Doktora Tezi),* Ankara 1980, s. 51.
[280] Hayri Erten, *Konya Şer'iye Sicilleri Işığında Ailenin Sosyo-Ekonomik ve Kültürel Yapısı (XVIII. y.y. İlk Yarısı),* Ankara 2001, s. 29.
[281] K.Ş.S., 18/335.
[282] Aydın, "Konya Şer'iye Sicillerine Göre XVIII. Yüzyılda Konya'da Sosyo-Kültürel Çevre", *XIII. Türk Tarih Kongresi,* s. 1390.

şılmaktadır.[283] Yine Konya Şer'iye Sicilleri içinde yer alan ve h. 1071-1072 / m. 1661-1662 yıllarına ait 11 nolu defterde dikkatimizi celbeden bir cizye berâtında, Konya Vilâyeti'nde sözkonusu dönem itibariyle 230 cizye hânesi olduğuna ve her bir hâneden 250 akça mîrî cizye, 40 akça ise mîrî gulâmiye adı altında vergi tahsil edildiğine işaret edilmiştir.[284] Bir başka kaynaktan aldığımız bilgiye göre de, XVII. yüzyılın ikinci yarısında Konya'da 235 vergi yükümlüsü gayrimüslimin bulunduğu tespit edilmiştir. Bunların 168'i İçkaledeki ayrı zimmî mahallesinde, geri kalan 67 vergi yükümlüsü ise 23 mahallede Müslümanlarla karışık olarak oturmuştur.[285] Cizye yükümlülerinin 1689 yılına doğru arttığı ve sayılarının 598'e yükseldiğini,[286] yine XVII. yüzyılın sonlarına doğru Konya'nın bir mahallesi olan Sille'de 396 cizye yükümlüsünün yaşadığını görürüz.[287]

Konya sancağındaki gayrimüslim nüfusla ilgili olarak yukarıda sıraladığımız farklı bilgi ve rakamların yanında makale boyutundaki bir çalışmada da şu bilgiye yer verildiğini görüyoruz: Konya Şer'iye Sicilleri'nde Konya'da bulunan cizye hânelerini gösteren 1659, 1666, 1667, 1668 tarihli belgelere göe, şehirde 23 mahalleye dağılmış olarak 233 gayrimüslim aile yaşamaktadır. Ancak bunların yüzde elliden fazlası (119 aile) İçkaledeki zimmîler mahallerinde oturmaktadır. Tahmînî olarak bunların nüfusu 233x4=932'dir. Ancak bu rakam şehirdeki meskun gayrimüslimlerin sayısını ver-

---

[283] Erten, *"Konya'da Dinsel Topluluklar ve Cemaatler"*, Gez Dünyayı Gör Konya'yı, s. 370; K.Ş.S. 10/249.
[284] K.Ş.S. 11/195.
[285] Tuş, *Sosyal ve Ekonomik Açıdan Konya,* s. 127.
[286] K.Ş.S., 18/293.
[287] K.Ş.S., 22/182.

mekte, yaya vergisine tâbi tüccar ve göçmenlerin sayısı bunun dışında tutulmaktadır.[288]

Bir araştırmaya göre 1690 yılında yani XVIII. yüzyıla girerken Konya'da 50'si Kayseri'den göçmüş, 99'u ise gurbette bulunan 747 gayrimüslim aile bulunmaktadır.[289] Oğuzoğlu'na göre bunların nüfusu 747x4=2988 olup bu da genel nüfusun yüzde 16'sına tekabül etmektedir.[290] Lâle devri (1718-1730)'nde, zimmî nüfusu tahmin etmede yardımcı olacak belgeye rastlanmamıştır. Ancak, önceki asra göre biraz artmış olduğu söylenebilir. Zira, XVIII. yüzyıl başlarında, seyahat hakkını çok iyi kullanarak çevre sancak ve kazalardan Konya'ya gelip yerleşmiş çok sayıda gayrimüslimin varlığı, Konya Şer'iye Sicilleri'ndeki kayıtlardan anlaşılmaktadır.[291] Bunlar, bilhassa Niğde ve Kayseri şehri ve köylerinden gelmiş olup daha çok ticaretle iştiğal ediyorlardı. 1666'da Müslümanlarla birlikte oturdukları mahalle sayısı 23 iken, Lâle devrinde 51'e ulaşması, şehirde nüfuslarının eskiye göre çoğaldığını göstermektedir. Bunlar genelde, surla çevrili mıntıkada bulunan mahallelerde meskûn idiler.[292] Konya Şer'iye Sicilleri'nden, Konya'da ev, dükkan, bağ, bahçe ve tarlaların Müslümanlarınkiyle yan yana olduğu; farklı dinden olan insanların ayırım yapmadan birbirlerinden mal alıp sattıkları anlaşılmaktadır.[293]

Yukarıda bir nebze işaret ettiğimiz gibi, bir kısmı ticaret, bir kısmı da daha değişik nedenlerle esas oturdukları şe-

---

[288] Mustafa Gülcan, "Konya Azınlıkları", *Tarih ve Medeniyet Dergisi,* İstanbul 1997, sy. 45, s. 21.
[289] Gülcan, "Konya Azınlıkları", *Tarih ve Medeniyet Dergisi,* İstanbul 1997, sy. 45, s. 21.
[290] Oğuzoğlu, *XVII. Yüzyılda Konya Şehir Müesseseleri ve Sosyo-Ekonomik Yapısı Üzerine Araştırma,* s. 51.
[291] Küçükdağ, *Lâle Devri'nde Konya,* s. 92.
[292] Küçükdağ, *Lâle Devri'nde Konya,* s. 92.
[293] Küçükdağ, *Lâle Devri'nde Konya,* s. 92.

hirlerden, diğer şehirlere göç eden gayrimüslimlerden örneğin, 50 zimmî XVII. yüzyılın ikinci yarısında Kayseri'den Konya'ya gelmiştir. Böylece Konya'da cizye verenlerin sayısı zaman zaman artmış ve 742'ye kadar çıkmıştır. Dolayısıyla bu dönemde Konya'daki gayrimüslim nüfusun 2000 ile 2500 civarında olduğu tahmin edilebilir.[294]

XVIII. yüzyıla gelindiğinde Konya'daki gayrimüslim sayısında çok fazla bir değişiklik gözümüze çarpmamaktadır. Konya Şer'iye Sicilleri'ne göre bu yüzyılda Hıristiyan ailelerin, Konya'nın hemen her mahallesinde yaşadığı tespit edilmekle birlikte İçkale mahallesinin dışında, Aklan, Çiftemerdiven, Eflatun, İmaret, Kalecik, Mihmandar, Şeyh Osman Rumi, Zelve, Biremâni, Bey Hekim ve Ayinedâr gibi mahallelerde[295] daha yoğun olarak yaşadıkları bir vâkıadır. Bu dönemde 16 hânelik bir gayrimüslim topluluğunun da, Konya'ya yaklaşık 10 km uzaklıktaki çok eski bir yerleşim yeri olan Sille'de ikamet ettiği ifade edilmektedir.[296] Geçmiş dönemlerde çok sayıda manastır ve kilisenin inşa edilmesi ve söz konusu yapılardan bazılarının günümüzde hâlâ varlığını sürdürmesi, yine geçmişte Ortodoks Rumlar'ın Sille'de yaşadıklarını çok net olarak gözler önüne sermektedir.[297]

Burada konu Sille'den açılmışken, şu an itibariyle Konya'nın Selçuklu ilçesine bağlı bir mahallesi konumundaki Sille'nin özellikle Osmanlı dönemindeki demografik yapısı-

---

[294] Aydın, "Konya Şer'iye Sicillerine Göre XVIII. Yüzyılda Konya'da Gayrimüslimlerin Oturdukları Mahalleler, Nüfus Durumları ve Sosyo-Kültürel Çevre", *XIII. Türk Tarih Kongresi,* s. 1390.

[295] Bu mahallelerle ilgili olarak bk. K.Ş.S., 40/63, 193, 252; 39/128; 43/171; 49/106; 50/31, 201; 54/127; 44/6, 68; 45/91, 134; 46/82, 156; 47/41, 49, 156; 48/24, 89, 196; 49/175, 259; 51/58, 99; 55/90; 56/95; 57/57.

[296] Erten, *"Konya'da Dinsel Topluluklar ve Cemaatler",* Gez Dünyayı Gör Konya'yı, s. 370.

[297] Geniş bilgi için bk: Hasan Özönder, *Sille,* Konya 1998, s. 92-122.

na, gayrimüslimlerden ne kadar vergi hânesinin olduğunun bilinmesi açısından değinmenin yararlı olacağı kanaatindeyiz.

Bölgenin, Selçuklular zamanındaki demografik yapısını gösterecek kayıtlar olmamasına rağmen, XV. asrın ikinci yarısına gelinceye kadar tamamen gayrimüslimlerle meskun olduğu rahatlıkla tahmin edilebilir. Çünkü ilk nüfus verilerine rastladığımız h. 907/m. 1501 tarihli II. Bayezid tahririnde, Sille'nin 77 vergi hânesinden 72 gebran hânesine karşılık, 5 müslim hânesi vardır. Bu da toplam nüfusun % 93.5'nin gayrimüslimlerden, % 6.5'nin ise müslimlerden oluştuğunu gösterir. XVI. asır boyunca nüfus artışlarına karşılık, müslim-gayrimüslim dengesi çok fazla değişmemiştir. Yavuz Sultan Selim'in yaptırmış olduğu 1518 tahririnde, toplam 94 vergi hânesinin 90 hânesi gebran, 4 hânesi ise müslimdir. Bunların toplam hâne nisbeti de; gebran % 95.75, müslim % 4.25'dir. Kanuni Sultan Süleyman'ın 1520 tarihli icmalinde, 93 gebran hânesine karşılık 6 müslim hânesi vardır ki nisbetleri % 94 ile % 6'dır. Yine Kanuni tarafından yaptırılan 1541 tahririnde de dengenin değişmediği görülür. Bu dönemde toplam hâne 169, gebran hâne 159 (% 94), müslim hâne 10 (% 6)'dur. Asrın sonlarına doğru III. Murad tarafından yaptırılan 1584 tahririnde, müslimlerin gayrimüslimlere oranı bir miktar artış göstererek % 9'a ulaşmıştır. Bu tarihte Sille karyesinde 22 müslim 22 müslim vergi hânesine karşılık, 4 mahalleden oluşan 223 gebran hânesi vardır.[298]

XVI. yüzyıldaki tahrir verilerinden sonra XIX. yüzyıla kadar Sille karyesindeki müslim-gebran oranının ne şekilde geliştiği ve değiştiğini gösterebilecek kayıtlar elimizde mevcut değildir. Ağustos 1641 tarihli Konya Cizye Defteri'ne

[298] Alâaddin Aköz-Bayram Ürekli, "Tarihi Seyir İçinde Sille'de (Konya) Müslim-Gayrimüslim Yerleşimi", *Ata Dergisi,* Konya 1997, sy. 7, s. 199.

göre, Sille'de yaşayan gayrimüslim nüfus 1584 dönemine nisbetle % 78 artarak 397 hâneye yükselmiştir. Bu tarihte söz konusu beldede 3 gebran mahallesi vardır ve isimleri de 1584 yılında olduğu gibi Kurd Keşiş, Kaplan Keşiş ve Satı Keşiş şeklinde Türkçe'dir. Fakat aynı dönem müslim nüfusun ne kadar artmış olduğunu tahmin etmek, veri bulunmadığı için mümkün olmamıştır.[299]

22 Ekim 1848 tarihli Vergi Defteri'nde, Sille karyesinin hem müslim hem de gayrimüslim vergi hâneleri mevcuttur. Bu defterde gayrimüslimler için mahalle ismi zikredilmezken, Müslümanlar 8 mahallede meskun gösterilmiştir. Gayrimüslimlere ait mahalle kaydının olmamasından onların, Müslümanlarla aynı mahallelerde oturdukları tahmin edilebilir. Nitekim 1907 tarihli bir defter, bu tahminin doğruluğunu teyit etmektedir. Söz konusu tarihte Sille'de 514 gayrimüslim vergi hânesi dikkat çekmektedir ve bu 514 hâne, 20 vergi sınıfına ayrılmıştır. Birinci sınıf vergi hânelerinden 650 guruş alınırken, rakam her sınıf için biraz daha düşürülerek, yirminci sınıf vergi hânelerinden 13 guruş vergi alınmıştır. Aynı tarihte Sille'nin müslim vergi hânesi 531'dir. Bu dönemde, müslim-gayrimüslim toplamı 1045 hânedir ve önceki dönemlerden farklı olarak toplam nüfus içerisinde müslim oranı (% 50.81) gayrimüslim oranını (% 49.19) geçmiştir. Fakat XVII. ve XVIII. yüzyıllara ait veriler olmadığı için toplam nüfus içerisinde, Müslüman nüfusun artış sürecini takip etmek oldukça zordur.[300]

XX. yüzyıla gelindiğinde, XIX. yüzyıldaki demografik yapının fazla değişmediği ve Müslüman nüfusun toplam nüfus içerisindeki oranının yükselişini sürdürdüğü görülür.

---

[299] Aköz- Ürekli, "Tarihi Seyir İçinde Sille'de (Konya) Müslim-Gayrimüslim Yerleşimi", *Ata Dergisi,* sy. 7, s. 198-199.

[300] Aköz- Ürekli, "Tarihi Seyir İçinde Sille'de (Konya) Müslim-Gayrimüslim Yerleşimi", *Ata Dergisi,* sy. 7, s. 199-200.

1907 tarihinde düzenlenen Konya ve Sudirhemi Nahiyesinin Maliye ve Arazi Emlak Defteri'ne göre Sille'nin müslim ve gayrimüslim reayası 13 mahallede birlikte yaşarken, bir-iki mahallede (Karataş ve Ak) sadece Müslümanlar, bir mahallede de (Kilise-i Kebir) sadece Hıristiyanlar yaşamaktadır. 1692 hânenin 948 hânesi müslim (% 56), 744 hânesi de gayrimüslim (% 44)'dir.[301]

Ortaya koymaya çalıştığımız bu tablodan çıkardığımız sonuç şudur: XVIII. yüzyılda Konya'da 63 mahallede 500 hâneye yakın zimmî oturmaktadır. Bir hânenin 5 kişi olduğu varsayımından hareketle, yaklaşık 2500 civarında gayrimüslim nüfusun varlığından söz edilebilir.[302] XVII. yüzyılın ikinci yarısındaki gayrimüslim nüfusun, aşağı yukarı XVIII. yüzyılda da aynen devam ettiği dikkatlerden kaçmamaktadır. Bu ise, gayrimüslim nüfustaki istikrarı gözler önüne sermektedir. Söz konusu istikrar, zimmîlerin can, mal ve din hürriyetlerinin korunmasının bir sonucu olarak değerlendirilebilir. Burada belki de tekrar dikkat çekilmesi gereken en önemli hususlardan biri, XVIII. yüzyılda Konya'daki gayrimüslimlerin ayrı mahallelerinin olmayışıdır. Osmanlı Devleti'nin bütün topraklarında gayrimüslimler genel olarak getho'larda (ayrı mahalle) değil, Müslümanlarla birlikte oturmuşlardır. Bu ise, Müslüman ve gayrimüslim ilişkilerindeki düzenliliği ve hoşgörünün hâkimiyetini açıkça göstermektedir. Diğer beldelerde olduğu gibi Konya'da da XVIII. yüzyıl itibariyle gayrimüslimler, her türlü insanî haklardan yararlanan, iyi komşuluk ilişkileri içinde, Müslüman çevre ile iç içe yaşayan bir sosyal muhit bünyesinde varlıklarını sürdürmüşlerdir. Os-

---

[301] Aköz- Ürekli, "Tarihi Seyir İçinde Sille'de (Konya) Müslim-Gayrimüslim Yerleşimi", *Ata Dergisi,* sy. 7, s. 200.

[302] Mehmet Aydın, "la situation socio-economique des non-ımusulmans à Konya au XVIII e siècle" *Chretiens et Musulmans A L'epoque De La Renaissance,* Zaghouan 1997, s. 17.

manlı Devleti'nin 600 yıldan daha fazla bir dönem yaşattığı "çokluk içinde birlikte yaşama" modelinin en güzel örnekleri bizzat gayrimüslim gruplar tarafından fazlasıyla müşahade edilmiştir.[303]

Konya'daki gayimüslimler ve nüfuslarından söz ederken, belki de en başta zikretmemiz gereken hususa burada işaret etmek isteriz. Konya'da Selçuklulardan beri Müslüman Türklerle yaşayan Ermeni ve Rumların varlığı, Cumhuriyet dönemine kadar devam etmiştir. Konya'da Selçuklu devrinde, mühim bir Hıristiyan nüfusu yaşamaktaydı. Fakat bunların menşei konusu tam olarak aydınlanmış değildir.[304] XVIII. yüzyılda bu şehirde Rumlar ve Ermeniler mevcuttu. Hattâ 1923-1928 yıllarındaki Yunanistan'la olan göç mübadelesine kadar, Hıristiyan Rumlar Sille'de ve Konya'nın mahallelerinde yaşamaya devam etmişlerdir.[305] Konya şehrindeki Ermeni ve Rumların ehl-i örf taifesi ile aralarındaki resmî işleri takip eden ve bir adı da "kethudâ" olan birer "kâhyâ"ları bulunuyordu. 1730 yılında Ermenilerin kâhyâsı Şamlı veled-i Azostor, Rumlarınki ise, Bali veled-i Nevruz idi.[306]

Konya'da Selçuklular zamanında Yahudiler bulunmasına rağmen, bir çalışmaya göre incelediğimiz dönemde onların varlığına tesadüf edilmemiştir.[307] XIV. yüzyıldan sonra Konya'da Yahudiler pek görülmemektedir.[308] Fakat bu du-

---

[303] Aydın, "Konya Şer'iye Sicillerine Göre XVIII. Yüzyılda Konya'da Gayrimüslimlerin Oturdukları Mahalleler, Nüfus Durumları ve Sosyo-Kültürel Çevre", *XIII. Türk Tarih Kongresi,* s. 1392-1395

[304] Geniş bilgi için bk. Küçükdağ, *Lâle Devri'nde Konya,* s. 91 vd.

[305] Erten, "Konya'da Dinsel Topluluklar ve Cemaatler", *Gez Dünyayı Gör Konya'yı*, s. 370.

[306] Küçükdağ, *Lâle Devri'nde Konya,* s. 94.

[307] Tuş, *Sosyal ve Ekonomik Açıdan Konya,* s. 127.

[308] Erten, "Konya'da Dinsel Topluluklar ve Cemaatler", *Gez Dünyayı Gör Konya'yı*, s. 372.

rum, Karaman eyâletine bağlı diğer coğrafî bölgelerde Yahudi nüfusun hiç olmadığı şeklinde anlaşılmamalıdır.

Osmanlı Devleti'nde, çingenelerin toplu olarak oturdukları yerler daha çok Rumeli'de bulunmasına rağmen, Lâle devri Konya'sında da "Kıbtiyân tâifesi" adı ile bir grup çingene yaşıyordu. Miktarları tesbit edilememekle birlikte, müslim ve gayrimüslim olmak üzere, iki ayrı topluluk oluşmuştu. Konya'da bir "Çinkâne" mahallesinin bulunması, bunların şehirde yerleşik olduklarını göstermektedir.[309] Tanzimat döneminde ise, toplam 20 hâne kadar olan ve birkaç mahallede üç-beş hâne olarak dağınık bir şekilde oturan Çingeneler'in bulunduğu tesbit edilmiştir.[310]

Bu konuda çalışmamızın sınırlarını aşmakla beraber, son olarak söyleyebileceğimiz şey şudur: XIX. yüzyılın ikinci yarısından başlayarak XX. yüzyılın başına kadar ki bir süreci ihtiva eden Konya Salnâmeleri, o dönemde Konya'daki gayrimüslimlerin durumlarını, yönetimdeki katkılarını, mal ve can güvenliklerinin iyi bir şekilde sağlandığını, dînî ve ekonomik hak ve özgürlüklerinin sadece Müslümanlara değil, onlara da sunulduğunu ortaya koymaktadır. Söz konusu tutum, Osmanlı Devleti'nin, gayrimüslimlerin özgürlüklerine hayatın hiçbir safhasında sınırlama getirmediğini göstermektedir. Bu ise, Türk-İslâm medeniyetinin, evrensel medeniyete sağladığı en büyük katkıdır.[311]

Anadolu Selçuklu Devleti'ne başkentlik yapan Konya, Osmanlı devletine ilhak edilince Karaman Eyâleti'nin merkezi haline getirilmiş ve Lâle Devri'nde de bu statüsünü ko-

---

[309] Küçükdağ, *Lâle Devri'nde Konya,* s. 96-97.

[310] Tuş, *Sosyal ve Ekonomik Açıdan Konya,* s. 127.

[311] Geniş bilgi için bk. Mehmet Aydın, "XIX. Yüzyılın Son Çeyreğinden XX. Yüzyıla Kadarki Dönemde Konya Salnâmelerine Göre Konya'da Yönetimdeki Gayr-i Müslimler", *T.İ.M.A.A.D. (Konya Özel Sayısı),* Konya 2008, sy. 5, s. 103-116.

rumuştur. Eyâlet içinde, diğerlerinden daha önemli bir yeri olan Konya sancağının kaza sayısı, yıllara göre değişiklik göstermiştir. Nitekim XVII. yüzyılda sayıları 12 iken, 1723 yılında 14'e çıkmıştır. Lâle devrinden sonra ise, kaza sayısı 13'e inmiştir.[312] Belki burada Konya sancağına bağlı kazaların değişik dönemlerdeki sayılarına dair verdiğimiz bilgi gereksiz gibi görülebilir. Ancak, gayrimüslim nüfusla ilgili olarak gerçeğe yakın sonuçlar elde edebilmek için, hem -daha önce bir nebze temas ettiğimiz gibi- Konya'ya çevreden gelen göçler ve buradan çeşitli nedenlerle başka diyarlara gidenler sebebiyle, hem de Konya'nın kaza sayısının dönem dönem değişmesi hasebiyle belli bir oranda ortaya çıkan hareketlenmeyi dikkate almak gerekmektedir.

Lârende (Karaman) kazası, XVIII. yüzyılda da Konya sancağının önemli kazaları arasında yerini almıştır. Nitekim bu döneme ait Konya Şer'iye Sicilleri'ne bir göz atıldığında, pek çok belge arasında kendisine yer bulan cizye beratlarında bu kazanın da isminin zikredildiğine şahit oluruz. Bu sebeple, Lârende kazasının gayrimüslim nüfusuyla ilgili kısa da olsa bir bilgi vermeyi uygun bulduğumuzu söylemeliyiz. Bizim burada hareket noktamız, XVI. yüzyıl itibariyle Lârende'deki gayrimüslim nüfustur. Şâyet bu döneme iyi ışık tutulabilirse, yani gerçeğe yakın sonuçlar ortaya konabilirse bu, çalıştığımız dönem olan XVIII. yüzyıl için de doğru değerlendirmeler yapabilme imkânını bize sunacaktır. Bu durum, incelemek istediğimiz Karaman Eyâleti'ne bağlı bütün sancaklar için de geçerlidir. Dikkatle takip edildiğinde gayrimüslimlere yönelik nüfus hareketleri Tanzimat'a kadar çok fazla inişli-çıkışlı bir grafik çizmemektedir. Başka bir ifade ile XV. yüzyılla Tanzimat arasındaki dönemde gayrimüslim nüfus, Anadolu topraklarında önemli sayılabilecek düzeyde çoğalma veya

[312] Küçükdağ, *Lâle Devri'nde Konya,* s. 105.

azalmaya maruz kalmamıştır. Dolayısıyla bize yol haritası çizecek olan bir takım arşiv belgelerinde ve kaynaklarda bulduğumuz XV., XVI. veya XVII. yüzyıla ait gayrimüslimlerden söz eden her türlü bilgi, XVIII. yüzyıldaki müslim-gayrimüslim münasebetleri, zimmî toplulukların yapısı ve nüfusuyla ilgili doğru açılımlar sağlayabilecektir. Fakat Osmanlı'daki gayrimüslimlerin Tanzimat'tan sonraki durumları, ayrı bir inceleme ve değerlendirme konusudur.

Batılı kaynakların bir çoğunda XVI. yüzyıl Anadolu'sunda gayrimüslim nüfusun fazla olduğu vurgulansa da, mufassal tahrir defterleri hiç de öyle olmadığını beyan etmektedir. Bilindiği gibi Türklerin Anadolu'ya gelmesinden önce bu topraklarda başka din ve milletlerden insanlar yaşıyordu. Türkler Anadolu'ya yerleşip, kendi millî devletlerini kurduktan sonra bile başka din ve milletten olanlara baskı yapmamışlar, birlik ve beraberlik içinde yaşayarak onlara sürekli hoşgörü ile bakmışlardır. Bu nedenle burada yaşayan başka milletler, Anadolu'nun Türkleşmesi üzerinden çok uzun süre geçmesine rağmen, Osmanlı Devleti'nin çeşitli yerlerinde az da olsa varlıklarını korumuşlardır.[313]

Lârende kazasında gayrimüslimlerin yaşadığı köyler olmasına rağmen, bunların sayıca az oldukları mufassal tahrir defterlerinden çıkarılabilmektedir. Kazada yaşayanların büyük çoğunluğu Müslüman Türklerdir. Gayrimüslimler arasında bulunan Türkçe veya Türkler tarafından kullanılan isimlere bakılırsa, Rumlar yanında Hıristiyan Türklerin varlığından da söz etmek mümkündür. Aslında yukarıda ifade ettiğimiz gibi, XVI. yüzyıl itibariyle Anadolu'nun hemen hemen her tarafında gayrimüslim nüfus azınlıkta olup, bu konu bazı kaynaklarda çarpıtılmaktadır. Fakat XVI. yüzyıl-

[313] Gümüşçü, *XVI. Yüzyıl Lârende (Karaman) Kazasında Yerleşme ve Nüfus,* s. 131-192.

dan sonra bilhassa Osmanlı İmparatorluğu'na komşu olan devletlerde yaşayan başka milletten insanlara baskılar yapılınca, buradakilerin bir kısmı, gayrimüslimlere her türlü hakkın verildiği Anadolu'ya göç etmiş olmalıdır. Aksi halde, özellikle XVIII. ve XIX. yüzyılda Anadolu'nun birçok yerinde bulunan -ki XVI. yüzyılda söz konusu coğrafî alanın çoğunda ya hiç gayrimüslim yoktur ya da çok az bir orandadır- gayrimüslimleri açıklamak imkânsızdır.[314]

Yeri gelmişken Lârende kazası (bugünkü adıyla Karaman)'nın demografik yapısıyla ilgili olarak şu ilâve bilginin zikredilmesinde fayda mülâhaza ediyoruz: Şemseddin Sami h. 1314/m. 1896 tarihli eserinde Karaman'ın 28493 toplam nüfusunun olduğunu; bu nüfusun 500 kadarını Ermeni, 50 kadarını da Rum'un oluşturduğunu belirtmektedir. Buna göre toplam Hıristiyan nüfus 550 (% 1.93) kişidir. Ayrıca o dönemde Karaman'da iki Ermeni mektebi, bir Rum mektebi, bir Ermeni bir de Rum kilisesi olmak üzere iki kilise dikkat çekmektedir.[315]

Karaman Eyâleti'nin bir sancağı olarak sancaklık statüsünü XVII. ve XVIII. yüzyıllarda koruyan Aksaray, XIX. yüzyılın ortalarından sonra yapılan idarî düzenleme ile Niğde'nin kazası haline getirilmiştir.[316] Biz burada Aksaray sancağının coğrafî durumunu, tarihî süreçte hangi devletlerin idaresi altında yaşadığını ve ne gibi tarihî eserleri barındırdığını açıklayacak değiliz. Asıl bizi ilgilendiren konu, Tanzimat'tan önceki dönemde Aksaray'ın demografik yapısı içinde gayrimüslimlerin yüzde kaçlık bir orana tekabül ettiğini, hangi milletten olduklarını ve Anadolu topraklarında çeşitli

---

[314] Gümüşçü, *XVI. Yüzyıl Lârende (Karaman) Kazasında Yerleşme ve Nüfus,* s. 192, 217-218.

[315] Şemseddin Sami, "Karaman", *Kâmûsu'l-A'lâm,* İstanbul 1314/1896, V, 3645.

[316] İlhan Şahin, "Aksaray", *DİA,* İstanbul 1989, II, 292.

sebeplerle yapılan gayrimüslim göçlerinden Aksaray'ın ne kadar göç aldığını irdelemektir.

XVI. yüzyılda (1500-1584)-ki XVII. yüzyılın başında da durum hemen hemen aynıdır- Aksaray şehri merkezinde mevcut olmayan gayrimüslimler, az sayıda da olsa köylerde görülmektedir. Orta Anadolu'nun birçok yerinde olduğu gibi Aksaray'daki gebrân diye nitelendirilen gayrimüslimlerin de, daha önce geniş olarak üzerinde durduğumuz Türkçe konuşan, Türkçe isimler alan ve kendilerine "Karamanlı", konuştukları dile ise "Karamanlıca" denilen guruptan olduğu düşünülmektedir. Türkçe isim aldıkları mufassal defterlerden tespit edilebilen gayrimüslimlerin, menşeinin yanında, bölgeye ne zaman ve ne şekilde geldikleri önemli bir problem oluşturmaktadır.[317]

Aksaray kazâsı nâhiyelerinde bulunan gebrân nüfusun tamamı tarım sektöründe çalışmakta olup köylerde meskûn idiler. 1500 yılında tamamen gebrân nüfustan oluşan köylerin oranı % 0,8, Müslim ve gebrân nüfusun birlikte yaşadığı köy oranı ise % 0,6'dır. 1522'de tamamen gebrân olan köy oranı % 0,5 iken, yine bu tarihte içinde karışık nüfus bulunan köy oranı ise % 0,4'tür. 1584 yılında ise tamamen gebrân nüfustan teşekkül etmiş köy kalmamıştır. Bu tarihte gebrân nüfus yine aynı köylerde meskûn olup topluca Müslümanlarla birlikte yaşamaya başlamışlar ve aynı sosyal mekânları kullanmışlardır. Nüfusu karışık (müslim-gayrimüslim) olan köylerin diğerlerine oranı ise % 0,3'tür. Bu oranlar gösteriyor ki, gayrimüslim unsurun yaşadığı köy sayısı, yüzyıl boyunca sancak dâhilinde % 1'i bile bulmamıştır.[318]

Karaman Eyâleti ve Aksaray Sancağı'ndaki gebrân nüfusun saraya devşirme oğlanı verdiği de görülmektedir. Dev-

[317] Yörük, XVI. Yüzyılda Aksaray Sancağı (1500-1584), s. 73.
[318] Yörük, XVI. Yüzyılda Aksaray Sancağı (1500-1584), s. 72-73.

şirme kanununun, XV. yüzyılın sonlarından itibaren Erzurum, Harput, Diyarbekir, Bursa ve İstanbul civarı dışında Anadolu'da da uygulandığı bilinmektedir. Karaman Eyâleti'ndeki kazâlardan ve Aksaray Sancağı'ndan acemi oğlanı devşirildiği mühimme kayıtlarından anlaşılmaktadır.[319]

XVI. yüzyılda Aksaray'ın değişik köylerinde ikamet eden gayrimüslimlerin nüfusu 1500 yılında 448 nefer (337 hâne), 1522'de 431 nefer (266 hâne), 1584'te ise 1084 nefer (hâne verilmemiş)'dir. Bilindiği gibi hâne rakamları 5, nefer rakamları ise 3 kat sayısı ile çarpılarak toplam tahmînî nüfus değerleri bulunabilmektedir. Bu durumda her üç tahrirde ortak değer olan nefer rakamlarına göre gayrimüslimlerin toplam tahmînî nüfusu 1500'de 1344, 1522'de 1293, 1584'te ise 3252 kişidir. Kaza genelindeki gayrimüslimlerin Müslüman unsura oranı 1500'de %7, 1522'de % 5.4, 1584'te % 6'dır.[320] Görüldüğü gibi Aksaray genelinde gayrimüslimler XVI. yüzyıl boyunca % 10'luk bir dilime bile ulaşamamışlardır.

Bütün bu açıklamalardan sonra her ne kadar araştırmamızın sınırlarını aşıyorsa da, ehemmiyeti bakımından 1843 tarihli cizye defterine göre Aksaray Kazası'ndaki gayrimüslimlerin durumlarıyla ilgili genel bir değerlendirmeyi burada paylaşmamız gerektiğini düşünüyoruz.

1843 yılına ait Aksaray cizye defterinde 724 hâne, 136 a'lâ, 349 evsat ve 160 ednâ olmak üzere toplam 645 gayrimüslim nefer cizye vergisiyle yükümlü tutulmuştur. Fakat bunlardan sadece 283 hâne, 48 a'lâ, 229 evsat ve 145 ednâdan müteşekkil 422 nefer, daimî veya geçici olarak Aksaray'da ikamet etmeleri sebebiyle cizye vergilerini burada, diğerleri ise bulundukları yerlerde vermişlerdir. Bunlardan

[319] Yörük, XVI. Yüzyılda Aksaray Sancağı (1500-1584), s. 70-71.
[320] Yörük, XVI. Yüzyılda Aksaray Sancağı (1500-1584), s. 74.

alınan cizye vergisinin toplamı ise 11925 akçedir. Söz konusu defterde kayıtlı olan gayrimüslimlerin toplam nüfusu, hâne esasına göre (724x5) 3620 kişidir. Cizye vergisini Aksaray'da verenlere göre yapılacak bir nüfus değerlendirmesinde ise (283x5) 1415 kişidir. Aksaray'daki gayrimüslimler üç etnik gruba ayrılmışlardır. Buna göre, şehir merkezi ve buradaki hanlarda ikamet edenler Ermeni, köylerde yaşayanlar da Rum olarak adlandırılırken, yabancı reayanın etnik kimliği belirtilmemiştir. Gayrimüslimlerin yaş dağılımı incelendiğinde, nüfusun % 36'sının 20 yaş altı fertlerden oluştuğu dikkat çekmektedir. Bu durum, söz konusu zümrenin ne kadar genç ve dinamik bir nüfus yapısına sahip olduğunu da göstermektedir. Aksaray'ın 4 köyünde yaşayan gayrimüslimlerin bu dönemde büyük bir göç dalgasına mâruz kaldığı ve mevcut nüfuslardan çok daha fazlasını İstanbul, Adana, Tarsus ve Niğde gibi şehirlere göç verdiği anlaşılmaktadır. Bu şehirlere yerleşen gayrimüslimlerin en büyük özelliği ise, neredeyse tamamının meslek sahibi vasıflı kişiler olmasıdır. Fakat bütün tespitlere rağmen, göç hareketinin meydana gelmesinde etkili olan âmiller ile Gelveri, Helvadere, Sivrihisar ve Genetala gibi köylerde bu kadar nitelikli iş gücünün nasıl ortaya çıktığı tam anlamıyla açıklanamamıştır.[321]

Niğde, 1466 yılında Osmanlı hâkimiyetine geçtikten sonra II. Bayezid devrinde oluşturulan ve eski Karamanoğulları Beyliği'nin hâkimiyet sahasını ihtiva eden Karaman Eyâleti'nin sınırları içinde kalmış ve bu eyâletin sancaklarından biri olarak idarî yapı içerisindeki yerini almıştır. Niğde'nin durumuyla ilgili en ayrıntılı bilgiler, Osmanlı dönemine ait tahrir defterlerinde yer almıştır. Bu bölgeye ait bilgilerin bulunduğu ilk defter XVI. yüzyıl başlarına aittir. 1500

[321] Geniş bilgi için bk. Doğan Yörük, "1843 Tarihli Cizye Defteri'ne Göre Aksaray Kazası'ndaki Gayrimüslimler", *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi,* İstanbul 2007, sy. 170, s. 143-160.

yılında yapılan tahririn sonuçlarını ihtiva eden bu deftere göre Niğde'de 29 mahalle, 731 hâne mevcuttu. Şehirdeki Müslüman hâne sayısı 674, gayrimüslim hâne sayısı 57 idi. Gayrimüslimler 2 mahallede oturmakta olup biri Ermeni, diğeri zimmî adıyla kaydedilmişti. Bu rakamlar Niğde'nin bu tarihlerde 4000-5000 dolayında bir nüfusu bulunduğuna işaret etmektedir. 1518'de Niğde'de mahalle sayısı 32 olarak zikredilir, ancak nüfusta kısmî bir düşüş görülür. Hâne sayısı 624'ü Müslüman, 49'u Hıristiyan olmak üzere 673'tür (yaklaşık 4000 nüfus). Bu düşüşün bölgeden yapılan sürgünlerle ilgili olabileceği düşünülmektedir. 1522 tarihli icmal defterinde şehrin hâne sayısı 619'u Müslüman ve 59'u gayrimüslim olmak üzere 678 olarak kaydedilmiştir. 1584'te ortaya çıkan tahrir sonuçlarına göre ise, şehrin mahalle sayısı 39'a yükselmiştir. Söz konusu tarihte Niğde'de 116'sı gayrimüslim olmak üzere 2632 vergi mükellefi erkek (nefer) nüfusa kayıtlı idi. Şehrin tahmînî nüfusu yaklaşık 13.000 dolayındaydı. XVI. yüzyılda şehrin Müslümanlarla gayrimüslimlerin bir arada yaşadığı tek mahallesi, Hacı Hızır mahallesidir. Yine şehrin gayrimüslim mahalleleri olan Ermeniyân ve Zimmiyân mahalleleri orta büyüklükte mahallelerdir.[322]

1286 (1869) tarihli Konya Vilâyeti Salnâmesi'nde Niğde'nin nüfusu 9929 olarak kayıtlıdır. Bu tarihte şehrin hâne sayısı da 3464'tür.[323] 1317 tarihli (1899) Konya Vilâyeti Salnâmesi'ne göre ise şehirdeki 2323 hânede 10.385 kişi mevcuttur. Bu nüfusun 7128'i Müslüman, 2340'ı Rum, 809'u Ermeni, 98'i Protestan'dı. On kişi ise ecnebi olarak kayde-

---

[322] Mustafa Oflaz, "Niğde", *DİA*, İstanbul 2007, XXXIII, 93-94.

[323] *Hicri 1286 Konya Vilâyeti Sâl-nâmesi -2- (1869 Konya Yıllığı),* bugünkü harflere çeviren: Mehmet Eminoğlu, Konya 2007, s. 143; krş. Hilmi Bayraktar, "Tanzimat Dönemi Niğde Sancağı Mali Verileri ve Bunların Değerlendirilmesi", *Niğde Tarihi Üzerine,* İstanbul 2005, s. 85'deki Niğde Sancağı'na ait nüfus tablosu.

dilmişti. Kayabaşı semtinde yaşayan Hıristiyan nüfusun büyük bir kısmı Türkçe konuşmaktaydı.[324]

Niğde'de gayrimüslim nüfusla ilgili bir takım verilerin daha da netleşmesi açısından XIX. yüzyılda Niğde Sancağı'nda toplanan cizye evrakı ve miktarıyla ilgili bazı bilgilere burada yer vermek istiyoruz.

1840/41 senesinde Niğde Sancağı'nda toplam 4.766 cizye evrakı yani mükellefi vardır. Bunun 274 adetle % 5.74'ü a'lâ, yani zengindir ve toplam 16.440 kuruş cizye ödemişlerdir. 2788 adetle % 58.49'u evsat yani orta hallidir ve toplam 83.640 kuruş ödemişlerdir. Nihâyet ednâ mükellef sayısı 1.704 adet olup toplam mükelleflerin % 35.75'i nispetindedir ve bunlar da 25.560 kuruş cizye vermişlerdir. Böylece tahsil edilen toplam cizye miktarı 125.640 kuruş olmuştur. 1842/43 senesinde ise Niğde Sancağı'nda toplam 10.543 cizye mükellefi gözükmektedir ve bunlardan toplam 287.880 kuruş cizye tahsil edilmiştir. Bu dönemde 1.660 adet a'lâ denilen mükellef vardır ve toplam mükellefin % 15.75'i nispetindedir. Evsat mükellef sayısı 5.646 olup, toplam mükellefin % 53.73'ünü teşkil etmekte ve nihâyet 2.508 adet ednâ mükellef dikkat çekmektedir ve bunların toplam mükellefe oranı ise % 23.86 nispetindedir. Bu verilere bakarak yukarıda ifade ettiğimiz senede Niğde'deki cizye mükelleflerinin çoğunun orta halli olduğunu söyleyebiliriz. 1851/52 senesine gelince, toplam cizye evrak sayısı 11.122 kişiye çıkmıştır. A'lâ mükellef sayısı 1.892 kişi ile ve % 17, evsat mükellef sayısı 6.631 kişi ve % 59.62 ve ednâ mükellef sayısı 2.598 ile % 23.35 nispetindedir.[325]

---

[324] Oflaz, "Niğde", *DİA,* XXXIII, 94; bu verileri krş. Bayraktar, "Tanzimat Dönemi Niğde Sancağı Mali Verileri ve Bunların Değerlendirilmesi", *Niğde Tarihi Üzerine,* s. 86-87'deki Niğde Sancağı'nın nüfusuna ve demografik yapısına ait tablolar.

[325] Bayraktar, "Tanzimat Dönemi Niğde Sancağı Mali Verileri ve Bunların Değerlendirilmesi", *Niğde Tarihi Üzerine,* s. 116-117, 119.

Niğde Sancağı'ndaki gayrimüslim nüfusun ödediği cizye vergisiyle alâkalı olarak ortaya koyduğumuz bütün bu verilerden sonra şunu vurgulayabiliriz: 1840/41 ve 1842/43 senelerinde iki yıl gibi kısa bir ara ile hem mükellef sayısında, hem de niteliğinde çok büyük değişiklikler olmuştur. Bunun nedeni hakkında bir takım tahminler yapılabilir. Gayrimüslim nüfusunda normal yollarla bu kadar büyük artış olması imkânsızdır. Bu dönem içerisinde büyük çaplı bir göç olayı da sözkonusu olmamıştır. Geriye bir tek şey kalmaktadır ki, o da gayrimüslim nüfusun sayımında yaşanan zorluklar yani cizye mükelleflerinin tesbitindeki güçlükler ve cizye toplanması sırasında meydana gelen yolsuzluklardır. Tanzimat döneminde Niğde Sancağı nüfusunun sürekli arttığı görülmüş, ancak aynı dönem içerisinde Hıristiyan nüfusun toplam nüfus içerisindeki oranı % 24,5'ten % 14,5'e inmiştir. Başka bir ifadeyle Müslüman nüfus, Hıristiyan nüfusa oranla yaklaşık % 10'luk bir artış göstermiştir. Bunun sebebi, muhtemelen göçebe Müslüman Türk aşiretlerinin Niğde'ye yerleşmesidir. Bu durum, Niğde Sancağı'nın demografik ve dinî yapısının Müslüman Türklerin lehine olarak değişmesine neden olmuştur.[326]

Beyşehir sancağı, 1583 tarihinde Karaman vilâyetine bağlı yedi sancaktan (Konya, Beyşehir, Aksaray, Niğde, Akşehir, Kırşehir ve Kayseri) biridir. 1583 tarihli Beyşehir sancağı İcmal Defteri'ne göre, sancak, bugünkü Beyşehir, Seydişehir ve Bozkır kazaları ile çevresini içerisine almakta olup, sancağın merkezi Beyşehir idi.[327]

---

[326] Bayraktar, "Tanzimat Dönemi Niğde Sancağı Mali Verileri ve Bunların Değerlendirilmesi", *Niğde Tarihi Üzerine,* s. 119, 142.

[327] Mehmet Akif Erdoğru, "Beyşehir Sancağı İcmal Defteri", *Belgeler,* Ankara 1988, c. XIII, sy. 17, s. 118.

Beyşehir sancağı, XVI. yüzyılın ilk çeyreğinden itibaren, Karaman vilâyetinin diğer sancakları arasında, daha belirgin bir özelliğe sahip olmuştur.

Beyşehir sancağının bizim araştırmamızı ilgilendiren yönüne yani nüfusunun çeşitliliğine gelince, XV. ve XVI. yüzyıllarda gayrimüslimler bulunmadığından dolayı Beyşehir kent merkezinde tabiî olarak gayrimüslim mahalleleri oluşmamıştır. Halbuki Konya kenti, XVI. yüzyılın sonlarında Orta Anadolu kentleri arasında kozmopolit yapısıyla dikkat çekiyor; Rumlar, Yahudiler, Müslümanlar ve İranlılar (Acem) kentte iç içe yaşıyorlardı. Etnik kökenleri ve dinleri açısından incelendiğinde, XVI. yüzyılda Beyşehir köylüleri (raiyet), hür Müslüman Türkler ve köle kökenli İslâmlaşmış ve Türkleşmiş olanlar; Hıristiyan Türkler (Karaman Rumları) olarak üç kümede sınıflandırılabilir. Bu bilgiden hareketle şunları açıklayabiliriz: Osmanlı tahrir defterleri, Beyşehir sancağı gibi çok küçük bir alanda, çok sayıda köyün mevcut olduğunu onaylamaktadır. Beyşehir kazası içerisinde altı köyde, yani Kıstıvan, Davgana, Mada, Kesi, Girapa (Akburun) ve Mili köylerinde nüfusun bir kısmı, XVI. yüzyılın ilk yarısında, Hıristiyan Karaman Türkleri'nden oluşmaktaydı. Mili, Kesi ve Mada köylerinin bu gayrimüslim nüfusu, Karaman vilâyetinin pek çok gebr köyünde olduğu gibi, XVI. yüzyılın ikinci yarısında İslâmlaşmış bulunmaktaydı. 1584 yılında, hem Kıstıvan hem Girapa köyü, çok az oranda bir gebr nüfusu barındırmaktaydı. Bunlar, çoğunlukla köylerinde ziraat ile uğraşmaktaydılar. Onlar, mal ve çiftlikler edinmişlerdi. Büyük olasılıkla devşirmeler bunlardan alındı.[328]

---

[328] Mehmet Akif Erdoğru, *Osmanlı Yönetiminde Beyşehir Sancağı (1522-1584),* İstanbul 2006, s. 61, 137, 139-140, 146; ayrıca krş. XVI. yüzyıl verileri ışığında hazırlanmış Beyşehir çevresinde yaşayan gayrimüslim nüfusla ilgili dağılımı gösteren tablo için bk.Bilâl Alperen, *Beyşehir ve Tarihi,* Konya 2001, s. 45.

Bir hususu daha burada ifade etmek isteriz ki; Osmanlı Devleti'nde 1831'de gerçekleştirilen ilk nüfus sayımından sonra değişik dönemlerde, her bölgede olduğu gibi Beyşehir sancağında da nüfus, farklı rakamlarla karşımıza çıkmış ve inişler-çıkışlar yaşamıştır. Örneğin, 1879 yılında bu sancakta 17 Ermeni ve 73 Rum'un varlığından söz edilmiştir. Ermeni sayısı 1882'de 1'e düşmüştür. 1887'de ilk kez kadınlar da sayılmış ve toplam nüfus 34.000'e yaklaşmıştır (17074'ü erkek ve 16904'ü kadın).[329] Bütün bu istatistiklerin gösterdiği en önemli şey, Osmanlı döneminde Beyşehir sancağında yaşayan insanların kahir ekseriyetinin (belki % 99) Müslüman olduklarıdır.

Osmanlıların ilk zamanlarında Kırşehir, Paşa sancağı olan Konya'dan maâdâ Niğde, Aksaray, Beyşehir, Kayseri ve Akşehir'le beraber Türkmen vilâyeti de denilen Karaman Eyâleti'ne bağlı idi. Kırşehir'in zaman zaman Amasya ile beraber bir mutasarrıfın idaresinde bulunduğu; Konya, Niğde ve Ankara'ya bağlandığı görülmüştür.[330] Türklerin Anadolu'ya geldiği erken dönemlerden itibaren yoğun bir Türk iskânına sahne olan Kırşehir ve çevresi, farklı tarihlerde birçok nüfus dalgalanmalarına maruz kalmıştır. Araştırabildiğimiz kadarıyla özellikle XVII. ve bizim yoğunlaştığımız XVIII. yüzyıllardaki nüfus durumu hakkında herhangi bir kesin bilgi bulunmamaktadır.[331] Dolayısıyla Kırşehir'de gayrimüslim unsurların söz konusu dönemlerde yaşayıp yaşamadığına dair bir şey söylemek oldukça zordur. Yalnız XVIII. yüzyıla ait Konya Şer'iye Sicilleri'nde yer alan cizye beratlarının bir kısmında Karaman Eyâleti'ne bağlı diğer sancaklarla beraber Kırşehir'in de adının geçmesi, bu bölgede çok az da olsa gay-

---

[329] Alperen, *Beyşehir ve Tarihi,* s. 48-49.

[330] *Kırşehir Tarihi Üzerinde Araştırmalar,* Kırşehir Vilâyet Matbaası, Kırşehir 1938, s. 16.

[331] İlhan Şahin, "Kırşehir", *DİA,* Ankara 2002, XXV, 482.

rimüslim grupların olabileceği ihtimalini karşımıza çıkarmaktadır.

Kayseri, idarî yapı olarak XV. yüzyılın sonu ile XVI. yüzyıl başında Karaman Eyâleti'ne bağlı bir sancağın merkezi olmuştur.[332] XVIII. yüzyılda da aynı konumunu devam ettirmiştir.

Kayseri'nin nüfusu ve mahalleleriyle ilgili ilk ayrıntılı bilgiler 1500 tarihli tahrir defterinde yer almıştır. Bu sayıma göre şehirde, tamamında Müslümanların oturduğu 35 mahalle bulunmaktaydı. Bu dönemde gayrimüslimler için müstakil mahalle adları deftere kaydedilmemiştir. Bunlar cemaat halinde genellikle Sivaskapısı, Kiçikapı ve Boyacıkapısı semtlerinde oturmaktaydılar. Ermeni ve Rumlar arasında Emîr, Bülbül, Yâdigâr, Yûsuf, İskender, Dursun, Yahşi vb. isim taşıyanlar vardı. Bu sayımda şehirde 7000 dolayında Müslüman (1249 hâne), 1600 civarında Hıristiyan (330 hâne) olmak üzere yaklaşık 8600 nüfus göze çarpıyordu. 1520 tarihli deftere göre mahalle sayısı 38'e, hâne sayısı 1752'ye yükselmişti. Bunun 1352 hânesi Müslümanlara, 400 hânesi gayrimüslimlere ait olup toplam nüfus miktarı bir önceki tarihtekiyle hemen hemen aynıdır.[333]

1543 yılına ait kayıtlarda Kayseri'de mahalle sayısının 56'ya yükseldiği, nüfusun da artarak iki katına yaklaştığı dikkati çeker. Nüfus, bu dönemde, 2870 Müslüman, 580 Ermeni ve 80 Rum olmak üzere 3530 erkek nüfus ve toplamda 11.000 kişiyi bulmuştur. Bu artış eğilimi XVI. yüzyılın sonlarına doğru da sürmüştür. Nitekim 1583 yılı tespitlerine göre şehirde toplam 6015 hâneden söz edilmiştir. Buna göre şehrin nüfusu 30.000 dolaylarına yaklaşmıştır. Mahalle sayısı da 50'si Müslümanlara, 13'ü Hıristiyanlara ve dokuzu karışık

[332] Kâzım Özdoğan, *Kayseri Tarihi,* Kayseri 1948, s. 34.
[333] Mehmet İpşirli, "Kayseri", *DİA,* Ankara 2002, XXV, 98.

olmak üzere 72'ye çıkmıştır. Burada toplam nüfus artışı kadar müslim-gayrimüslim oranları da önemlidir. 1500 senesinde % 86 Müslüman, % 14 gayrimüslim olan oran, 1520'de % 81 ve % 19, 1583'te de % 78 ve % 22 şeklinde bir değişim göstermiştir.[334] 1584 senesinde, Kayseri şehir nüfusunun yaklaşık % 2.4'ünü Karamanlı Hıristiyan Türkler oluşturmaktadır.[335] Kayseri'de 1500-1523 arasında Müslümanlar aleyhine bir nüfus gelişmesi olmuştur. Müslüman nüfus % 3'lük bir azalma gösterirken, buna karşın Ermeni nüfus % 40 artmıştır. XVI. yüzyılda Kayseri şehri halkından bir kısmı hakkında defterlerde "cemâat-ı ermeniyân-ı Sisiyân" ve "cemâat-ı ermeniyân-ı Şarkiyân" kayıtlarının bulunuşu, bunların Sis (Kozan) ve Doğu Anadolu'dan gelip yerleşen Ermeniler olduğunu kanıtlamaktadır.[336]

Kayseri, Karaman Eyâleti içinde 1520'de % 19, 1583'te % 22 ile en fazla Hıristiyan nüfusu barındıran bölgedir. Eyâletin diğer sancaklarında bu oran daha düşüktür (% 9'un altında). Osmanlı döneminde Kayseri'de Ermeni nüfus daima Rum nüfustan fazla olmuştur. Rumlar daha önce isimlerine yer verdiğimiz Sivaskapısı, Boyacıkapısı ve Kiçikapı semtlerine tâbî olarak kaydedilmiş, Ermeniler için mahalle veya semt belirtilmemiştir. XVI. yüzyıl sonlarında 35.000 nüfusuyla sadece Anadolu'da değil, Akdeniz dünyası ölçeğinde de büyük bir şehir konumunda olan Kayseri, XVII. ve XVIII. yüzyıllarda da XVI. yüzyıl sonlarındaki fizikî özelliklerini ve nüfus yapısını korumuş olmalıdır.[337]

1021 tarihinde Van'ı işgal eden Bizans ordusu, Van gölü havzasında oturan kırk bin civarından Ermeniyi Orta Ana-

---

[334] İpşirli, "Kayseri", *DİA,* XXV, 98.
[335] Erdoğru, *Osmanlı Yönetiminde Beyşehir Sancağı (1522-1584),* s. 140-141.
[336] Göyünç, *Osmanlı İdaresinde Ermeniler,* s. 37-38.
[337] İpşirli, "Kayseri", *DİA,* XXV, 98.

dolu'ya sürerek bunları özellikle Sivas ve Kayseri yörelerine yerleştirmiştir. Diğer taraftan Türk hâkimiyetinden sonra da Kayseri yöresine Ermeniler yerleşmeye devam etmiştir. Meselâ, XV. asrın sonu ile XVI. asrın başlarında Safevî İmparatorluğunun baskısından kurtulmak için seksen Ermeni ailesi Doğu Anadolu ve Kafkasya'dan göç ederek kayseri'nin 6 km güneyinde yer alan Talas'a yerleşmişlerdir.[338] Osmanlı belgelerinde de Kozan'dan kayseri'ye göç eden Ermenilerden bahsedilmektedir.[339]

1618-19'lı yıllarda Kudüs'ten yurduna dönerken Kayseri'ye uğrayan Polonyalı Simeon, iki kat surla çevrili olan Kayseri'de 500 hâne kadar Ermeni bulunduğunu ve bunların Türkçe'den başka bir dil bilmediklerini yazmıştır.[340] Evliyâ Çelebi de 1649'da sadece kale içinde 600 ev olduğunu belirtir. Evliyâ Çelebi'nin, kentteki gayrimüslimler hakkında verdiği bilgiler ise kısıtlıdır. Seyahatnâmede Kayseri'den söz edilirken bir miktar Yahudi nüfusun mevcut olduğu belirtilmekte, Rumların 1 kilisesinin, Yahudilerin de 1 havrasının bulunduğuna ve Frenk kilisesi olmadığına ilişkin bir bilgi dikkatimizi çekmektedir.[341] Fakat bu hususta kaynaklarda XV ve XVI. yüzyıl arşiv kaynakları ile 1612 ve 1647 tarihli cizye defterinde ve 1642 avarız defterinde bilgiler yoktur. Ancak 1649'da şehre gelen Evliyâ Çelebi'nin Yahudi cemaatinden bahsetmiş olması, bunların şehre cizye tahririnden hemen sonra yani 1647 yılı sonları veya 1648 yılında gelmiş olabileceği düşüncesini akla getirmektedir. Nitekim sadece

---

[338] Ramazan Adıbelli, "XIX. Asırda Ermeni Cemaatinde Görülen Dînî Farklılaşma Süreci ve Kayseri'deki Yansımaları", *Hoşgörü Toplumunda Ermeniler,* Kayseri 2007, IV, 16-17.

[339] M. Akif Erdoğru, "XVI-XVII. Yüzyıllarda Kayseri Zimmîleri", *I. Kayseri ve Yöresi Sempozyumu Bildirileri (11-12 Nisan 1996),* Kayseri 2000, s. 73.

[340] Osman Eravşar, *Seyahatnamelerde Kayseri,* Kayseri 2000, s. 51.

[341] Evliyâ Çelebi, Seyahatnâme, III, 145.

1692 tarihli defterde "Cizye-i gebran ma'a Yahudiyân-ı kaza-i Kayseriyye şeklinde yer alan kayıttan, Kayseri'de Yahudi cemaatinin mensuplarının yerleştikleri anlaşılmaktadır.[342] XVIII. yüzyılın sonlarında Kayseri'de 6000 hâne Türk, 2000 hâne Ermeni ve 1500 hâne Rum'un yaşadığının ifade edilmesi, toplam nüfusun 40.000 dolayına eriştiğini göstermektedir.[343]

Yüzyıl olarak araştırmamızın biraz dışına çıkmakla birlikte şu bilgiyi de ilâve etmek istiyoruz: Otuz yıllık bir dönemi kapsayan (h. 1247-1277/m. 1831-1860) Kayseri müfredat defterinde Müslüman reaya için "ehl-i İslâm" terimi kullanılmakta, gayrimüslimler ise "millet" terimiyle ifade edilmektedir. Ortodoks Hıristiyanlar için "millet-i rûmiyân terimiyle belirtilmektedir. Bu millet-i Ermeniyân'ın da kendi içinde cemaat-ı Ermeniyân-ı Kayseriyân-ı Sisiyân ve Cemaat-ı Ermeniyân-ı Şarkiyân şeklinde kendi içinde bir ayrıma tâbî tutulduğu görülmektedir ki, bu sınıflandırmaya yukarıda kısmen değinmiştik. Özellikle XVIII. asır Kayseri tarihi alanında uzman olan İngiliz tarihçi R.C. Jennings'e göre söz konusu ayırım, büyük bir ihtimalle Ermenilerin bağlı bulundukları piskoposluk merkezlerindeki farklılıktan kaynaklanmaktadır.[344]

Akşehir, Anadolu Selçuklu Devleti'nin başkentine yani Konya'ya yakın olması, Bizans ile Konya arasındaki en önemli ticaret yolu üzerinde bulunması sebebiyle büyük bir ticaret, kültür ve nüfus potansiyeline ev sahipliği yapma gibi

---

[342] Mehmet İnbaşı, "Nüfus ve Ekonomik Yönden XVI. ve XVII. Yüzyıl Kayseri'sinde Ermeniler", *Hoşgörü Toplumunda Ermeniler,* Kayseri 2007, III, 26.

[343] İpşirli, "Kayseri", *DİA,* XXV, 98.

[344] Adıbelli, "XIX. Asırda Ermeni Cemaatinde Görülen Dinî Farklılaşma Süreci ve Kayseri'deki Yansımaları", *Hoşgörü Toplumunda Ermeniler,* IV, 17.

özellikleriyle XIII-XIV. yüzyıllarda iktisadî, içtimaî ve siyasî bakımdan ön plâna çıkmıştır. Özellikle Moğol istilasından sonra Sivas, Kırşehir ve Kayseri gibi yerlerden kopup gelen kalabalık bir ahi ve Türkmen kitlesinin yerleşimine sahne olmuştur. Bu özelliğini Osmanlı'ya ilhak edildiği döneme (1468) kadar korumuştur.[345] Kanûnî dönemine kadar idarî statüsü hakkında açık bir bilgi bulunmayan Akşehir, 1525 tarihinden itibaren Karaman Eyâleti'ne bağlı bir sancak olmuştur.[346] Dolayısıyla bizim üzerinde çalıştığımız dönem olan XVIII. yüzyılda da bu özelliğini devam ettirmiştir. Bu bağlamda şu hususa dikkat çekmeliyiz ki; sözkonusu yüzyılda "Akşehir" ile ilgili bir takım doğru değerlendirmeler yapabilmek için özellikle bu beldenin Osmanlı'ya dahil olmasından sonraki dönemi iyi bilmek gerekmektedir.

Akşehir'in nüfus durumuna dair doğruya yakın tahminler yapabilme noktasında öncelikle XVI. yüzyıla bir göz atmak gerektiği kanaatindeyiz. XVI. yüzyılda Akdeniz havzasında ve Osmanlı devleti genelinde görülen nüfus artışına Akşehir'de de rastlanmaktadır. Fakat nüfustaki daralma ve genişlemeye sebep olan etmenler tam olarak açıklanamamıştır. Kentteki fizikî yapılanma Anadolu Selçuklu ve Karamanoğulları zamanında şekillenmiş, Osmanlılar döneminde gelişerek devam etmiştir.

Yine Anadolu Selçukluları ve Karamanoğulları devrinde uç bölgede bulunması hasebiyle önemli ticaret, kültür ve

---

[345] Doğan Yörük, "XV-XVI. Asırlarda Akşehir Kent Merkezinin Nüfus Yapısı", *Bilig Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi,* s. 189; krş. Doğan Yörük, "XV. Yüzyılın İkinci Yarısında Akşehir'deki İktisadî Faaliyetler", *Tarihin Peşinde (Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi),* Konya 2009, sy. 1, s. 71.

[346] İlhan Şahin, "Akşehir", *DİA,* İstanbul 1989, II, 299.

nüfus potansiyeline sahip olan şehir, Osmanlılar devrinde sıradan bir kent olmanın ötesine geçememiştir.[347]

Akşehir ve çevresini diğer Karaman Eyâleti topraklarından ayıran en belirgin özellik, Osmanlı hâkimiyetine giren ilk yerlerden olmasıdır. Bu bakımdan Konya, Kayseri, Aksaray, Niğde, Lârende, Ereğli gibi kaza ve sancaklara ait mevcut ilk mufassal defterler 1483 ve 1500-1501 tarihli iken Akşehir'inki 1466 tarihlidir. Defter, ilhakın hemen akabinde hazırlanmış olduğundan geçiş dönemi sürecinde Osmanlı Devleti'nin ilk uygulamaları hakkında detaylı bilgiler sunmaktadır.[348]

Akşehir'in bilhassa XV. ve XVI. yüzyıllara ait nüfusuna ilişkin yapılan çalışmalarda ortaya konan rakamlar ve oranlar genelde farklı şekilde karşımıza çıkabilmektedir. Bunun sebebi şöyle izah edilebilir: Nüfus hesaplamalarında genelde hâne, zaman zaman da nefer verileri dikkate alınmaktadır. Hâne 5, nefer de, 3 katsayısı ile çarpılarak toplam tahminî nüfus bulunabilmektedir. Başında erkeklerin bulunduğu hâneler 5 ile, dul kadınların reisliğini yaptığı hâneler ise 4 katsayısı ile hesaplanmaktadır. Fakat hâne yerine nefer rakamlarından hareketle tahminî nüfus bulunmak istenildiğinde, dul kadınlar da dahil olmak üzere deftere yazılı şehirlinin hepsi nefer içine alınmaktadır. Akşehir'in 1466'da nefer, 1539 ve 1584 tarihli mufassal defterlerinde de hâne sayıları yazılmamıştır. Akşehir bölgesine ait bütün tahrir sonuçları için ortak bir çarpanın kullanılması, tahminî nüfus rakamlarını daha anlaşılır kılabilir.[349] Dolayısıyla Akşehir'le ilgili araş-

---

[347] Yörük, "XV-XVI. Asırlarda Akşehir Kent Merkezinin Nüfus Yapısı", *Bilig,* sy. 45, s. 190.

[348] Yörük, "XV-XVI. Asırlarda Akşehir Kent Merkezinin Nüfus Yapısı", *Bilig,* sy. 45, s. 173.

[349] Yörük, "XV-XVI. Asırlarda Akşehir Kent Merkezinin Nüfus Yapısı", *Bilig,* sy. 45, s. 174.

tırmalarda tahminî nüfus hesaplanırken farklı katsayı ve formüllerin tercih edilmesi, elbette farklı verileri de beraberinde getirecektir. Bizim çalışmamız açısından önemli olan, söz konusu dönemlerde Akşehir kentinde hangi gayrimüslim grupların yaşadığını, ayrı mahalleler oluşturup oluşturmadıklarını, içinde yaşadıkları topluma çeşitli yönlerden etki edip etmediklerini ve nihâyet gayrimüslim nüfus oranının Müslümanlara göre neye tekâbül ettiğini ortaya koyabilmektedir.

Bir araştırmada Akşehir, Osmanlı döneminde yapılan 1501 tarihli tahrire göre 2750-3000 civarında bir nüfusa sahip olan Akşehir'de bu nüfusun 40-50 kişi kadarını Hıristiyan unsur teşkil ediyordu. 1525'te yapılan diğer bir tahrirde şehrin toplam nüfusu 3000-3200 kişiden oluşup, bunun yine 40-50 kişisi Hıristiyanlardan ibaretti. XVI. yüzyıl ortalarında nüfusu 4000-4500 civarında iken bu rakam 1584'te 7000'e yükselmiştir. XIX. yüzyıl sonlarında ise 8500 civarında idi.[350]

Kanûnî zamanında Akşehir kazasını değişik yönleriyle ele alan bir doktora çalışmasında, sonuç olarak araştırma yapanın ifadesiyle şöyle bir değerlendirme yapılmıştır: "İncelediğimiz dönemde Akşehir'in mahalle sayısı 40 ilâ 41 arasında değişirken, şehir halkının % 98'ini Müslümanlar, % 2'sini ise zimmîler meydana getirmekte idi. Akşehir'in Ahi Yadigâr ve Seyyid Mahmud Hayran mahallelerinde Müslümanlar ile zimmîler birlikte oturmakta idiler. II. Bâyezid dönemi (1501)'nde şehrin tahminî nüfusu 2430'u Müslüman ve 44'ü gayrimüslim olmak üzere toplam 2474'dür. 1521'de Akşehir'in tahminî nüfusu 3067 Müslüman ve 71 de gayrimüslim olmak üzere toplam nüfus 3138'dir. 1525'de ise, şehrin tahminî nüfusu 3193'ü Müslüman ve 63'ü zimmî olmak üzere toplam nüfus 3256'dır. Şehrin tahminî nüfusunda 1501-1525

[350] Şahin, "Akşehir", *DİA,* II, 298-299.

yılları arasında (24 yılda) meydana gelen değişiklik şöyledir: Müslüman nüfus 2430'dan 3193'e yükselmiş, yani Müslüman nüfus 763 kişi artmıştır. Artış oranı % 31 civarındadır. Aynı yıllar arasında gayrimüslim nüfus 44'den 63'e yükselmiş, yani 19 kişilik bir artış olmuştur. Artış oranı % 43 civarındadır. Söz konusu olan dönemde, toplam tahminî nüfus 2474'den 3256'ya yükselmiş, yani 782 kişi artmıştır. Artış oranı, % 31 civarındadır."[351]

Akşehir'le ilgili bir başka doktora çalışmasında ise, muhteva olarak belki aynı şeylere dikkat çekilmekle birlikte özellikle nüfus ile ilgili veriler az da olsa farklılık arzetmektedir. Söz konusu çalışmada, öncelikle XVI. yüzyıl Osmanlı şehirlerindeki mesken alanlarının mahalleler şeklinde tasnif edilmiş olduğuna ve Osmanlı toplumunda mahallelerin sınıfsal olmaktan ziyade, dinî ve etnik gruplara göre farklılaşma gösterebildiğine işaret edildikten sonra Müslüman, Rum, Ermeni ve Yahudi mahallelerinin şehirlerde birbirinden ayrıldığına vurgu yapılmış; daha sonra da Akşehir kazasındaki Hıristiyan unsurlardan sözedilmiştir.[352]

Söz konusu araştırmaya göre Akşehir kazasından Hıristiyan unsur sadece iki mahallede mevcut olup, burada yaşayan gayrimüslimler Müslümanlar ile beraber hayatlarını sürdürmüşlerdir. Muhtemelen Hıristiyan unsurun sayıca az olması, ayrı mahallede ikamet etmemelerinin bir sebebi olarak görülebilir. 1500-1584 yılları arasındaki süreçte Hıristiyan nüfusun Müslüman nüfusa oranı üç misli artış göstermiştir. Yüzyılın başındaki % 1,5'lik oran, 1584'te % 4,6'ya kadar yükselebilmiştir. Akşehir sancağının merkez nüfusuyla alâka-

---

[351] Alâeddin Ceylan, *Kamûnî Zamanında Akşehir Kazası* (S.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi), Konya 1993, s. 133.

[352] Volkan Ertürk, *XVI. Yüzyılda Akşehir Sancağı (Tahrir Defterlerine Göre)* (Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi), Ankara 2007, s. 90.

lı ilk bilgiler 1502 tarihinde tertip edilen mufassal tahrir defterleriyle başlamaktadır. Bu tahrire göre şehirde mevcut 40 mahallede, 416 hâne ve 679 vergi mükellefi nefer yaşamaktadır. Toplam nefer sayısının on tanesi Hıristiyan olup toplam nefer sayısına oranı % 1,5'tir. 1518 yılında 41 mahallede 473 hâne, 783 nefer kayıtlıdır. Neferlerin 16'sı hıristiyandır. Hıristiyanların toplam nefer sayısına oranı % 2'dir. 1524 tarihinde ise 41 mahallede 559 hâne, 791 nefer kayıtlıdır. Neferlerin 14'ü Hıristiyan olup Hıristiyanların toplam nefer sayısına oranı 1.8'dir. 1539 ve 1584 tahrirlerinde yukarıda işaret ettiğimiz vechile hâne sayıları kaydedilmeyip sadece vergi mükellefi neferler kayıtlıdır. Bu neferlerin 12'si hıristiyandır. Hıristiyanların toplam nefer sayısına oranı % 1.3'tür. 1584 tarihinde ise 42 mahallede 1760 nefer kayıtlıdır. Bu neferlerin 81'i Hıristiyan olup Hıristiyanların toplam nefer sayısına oranı % 4.6'dır.[353]

Arşiv vesikalarından hareketle Kanûnî devrinde Akşehir'e bağlı köyler incelendiğinde, bazılarında gayrimüslim nüfus dikkatimizi çekmektedir. Örneğin, Nadir köyünde 46 Hıristiyan mükellef erkek, babalarının adlarıyla beraber zikredilmiş, Bermada adlı yerde 83 Hıristiyan'dan söz edilmiş ve yine Doğanhisarı (Bugün ilçe konumundadır)'nda mevcut nüfusun içinde 9'u Hıristiyan olarak kaydedilmiştir.[354]

Bir başka çalışmada ise, Akşehir'deki gayrimüslimlerle ilgili çok daha farklı bilgiler de gözümüze çarpmaktadır. Buna göre Osmanlı Devleti'ndeki gayrimüslimlerin çoğunluğunu Hıristiyanlar, Ermeniler ve Yahudiler oluşturmaktadır. Ermeni ve Yahudiler daha ziyade etnik kimlikleri ile adlandırılırken, Hıristiyanlar ise genellikle gebran ismiyle nitelendi-

[353] Ertürk, *XVI. Yüzyılda Akşehir Sancağı (Tahrir Defterlerine Göre)*, s. 90-92.

[354] İbrahim Hakkı Konyalı, *Nasreddin Hocanın Şehri Akşehir,* İstanbul 1945, s. 134-135, 137.

rilmişlerdir. Bunlar ırk itibariyle çoğu zaman Rum olabildikleri gibi Türk de olabilmişlerdir. Nitekim Orta Anadolu'nun birçok yerinde olduğu gibi Akşehir'de de gebran adıyla anılan, Türkçe konuşan ve Türkçe isimler alan Hıristiyan Türklere rastlanmaktadır. Bunların konuştukları dile Karamanlıca, kendilerine de Karamanlı denilmektedir. Dil, kültür ve etnik açıdan Türk, dinî bakımdan Hıristiyan olan bu Türklerden bir kısmı, nicelik itibariyle az da olsa Akşehir kent merkezinde ikamet etmekteydiler. 1466'da Akşehir'deki gayrimüslimlerin tamamı Ermeniyân mahallesinde oturuyorlardı. İsminden de anlaşılacağı üzere bu mahallede Ermenilerin yaşıyor olması beklenmekte iken, ismi yazılı olanlara bakıldığında, Ermenilere izafe edebileceğimiz hiçbir şahıs adına rastlanmamaktadır. Çoban, Kaplan, Aydın, Tanrıvermiş, Yakub, Satılmış, Murad, Emir, Karagöz, İskender, Hızır, Abraham, Evanis ve Arslan gibi isimlerin mevcudiyeti, Ermenilerden ziyade gebran diye nitelendirilen Hıristiyan Türkleri çağrıştırmaktadır. Buradaki Ermeni mahallesinin idarî bir ünite mi, yoksa gayrimüslim unsuru ifade etmek için kullanılan izafî bir terim mi olduğu tam olarak anlaşılamamaktadır. Sonraki tahrirlerde bu mahallenin adının geçmemesi ve gayrimüslimlerin 2 ayrı mahallede zikredilmeleri, izafiyete yönelik bir kanaat uyandırırken, Ermeni mahallesinde bir tek Ermeninin bile bulunmaması da gerçek bir mahalle olabileceği ihtimalini akla getirmektedir. Yukarıdaki görüşleri serdeden araştırmaya göre, mahallenin Ermeniyân şeklinde anılması, şehirdeki gayrimüslimleri bir başlık altında toplama gayretinden kaynaklanmaktadır. Yine 1584'te gebran nüfusun "Mahalle-i gebrân ---------- der mahalle-i Seydi Mahmud Hayran" ve "Gebrân --------- der mahalle-i Ahi Yadigâr" şeklinde Müslümanlardan ayrı yazılması bu kanaati destekler niteliktedir. Tahrir defterlerinden yola çıkarak 1466'lı yıllarda 115 kişi civarında bir gayrimüslim nüfusun olduğu söylenebilir. Bu dönemde gayrimüslimlerin Müslüman nüfusa oranı %

2,80'dir. 1500 ile 1584 tarihleri arasında ise Akşehir gayrimüslimleri, daha önce zikrettiğimiz gibi Müslümanlarla birlikte Ahi Yadigâr ve Seydi Mahmud Hayran mahallelerinde yaşamışlardır. Tahrirlere göre gayrimüslim nüfus, 1500'de 28, 1522 ve 1524'te 35, 1539'da 42 ve 1584'te 283 kişidir. En kalabalık oldukları 1584'te bile Müslüman nüfusun ancak % 4,64'ünü oluşturabilmişlerdir.[355]

III. OSMANLI'NIN CİZYE UYGULAMASINDA İSLÂM HUKUKU'NU ESAS ALDIĞINA DAİR SİCİLLERDE GEÇEN İFADELER VE BU UYGULAMANIN İSLÂM HUKUKU ESASLARI ÇERÇEVESİNDE FETVA VE KANUNLARLA ŞEKİLLENMESİ

Cizyenin, Osmanlı Devleti'nde zimmîlerden alınan şer'î bir baş vergisi olduğunu ve İslâm hukukuna dayandığını daha önce ifade etmiştik. Diğer arşiv belgelerinde de muhtemelen yer almakla birlikte, bizim üzerinde çalıştığımız XVIII. yüzyıl Konya Şer'iye Sicilleri'nde kayıtlı cizye beratlarında, söz konusu iddiayı destekleyecek ifadeler karşımıza çıkmaktadır.

Nedkoff'a göre Osmanlı'da cizye, sadece devlet hazinesinin mühim bir gelir kaynağı olmakla kalmamış; bilâkis şeriat emirlerinin, İslâm Devleti'nin, cihadla itaat altına alınan diğer din sâliklerine karşı olan münasebetini tanzim eden, tabiî bir neticesini de ifade etmiştir. O'na göre Sultan'ın cizyeye ait hemen her resmî tahriri, İslâm hukukunun (şeriatın) cizyeyle ilgili kararlarına dayanmıştır. Hattâ Türkler bu kararların tatbikinde -ileride tekrar izah edeceğimiz gibi- kendilerinde mer'iyyette bulunan Ebû Hanîfe ve onun mektebinin (mezhebinin) kanaatlerine dayanmışlardır.[356]

---

[355] Yörük, "XV-XVI. Asırlarda Akşehir Kent Merkezinin Nüfus Yapısı", *Bilig,* sy. 45, s. 180-181.

[356] Nedkoff, "Osmanlı İmparatorluğunda Cizye", *Belleten,* c. VIII, sy. 32, s. 621.

Yavuz Ercan'a göre ise, Osmanlı Devleti'nde bir bölgeye veya şahsa cizye veya haraç tayin edileceği zaman verilen ferman, berat, hüküm, nişan ve benzeri belgelerde meselenin aslının İslâm hukukundan geldiği ve İslâmiyetin ilk yıllarında nasıl uygulandığı ve ne miktar vergi alındığı belirtilmek sûretiyle cizye ve haracın meşrûluğu gösterilmeye çalışılmıştır. Bu dinsel mazeret bir tarafa bırakılsa bile, Osmanlı Devleti'nin Müslüman olmayan halktan aldığı cizye ve haraç vergisinde, Müslümanlara nazaran bir gayr-i meşrûluk görülmemektedir. Çünkü yalnız zimmîlerin verdiği bu vergilere karşılık, zekât gibi yalnız Müslümanlara özgü olan vergiler de vardır...[357]

Yalnız gayrimüslimler açısından değil, İmparatorluk içindeki bütün toplumların sosyo-ekonomik yapılarını ortaya koyma açısından birinci elden kaynaklar olan şer'iye sicillerinden, İslâm hukukuna dayanan pek çok hükmün -cizye de dâhil- Osmanlı'da ne dereceye kadar uygulandığını açık olarak çıkarabilmek mümkündür. İşte çalışmamızın sonuna ilâve edeceğimiz ekler kısmında hem metin hem de metnin bugünkü Lâtin harflerle çevirisi şeklinde tamamı görüleceği üzere söz konusu döneme ait cizye beratlarında ilgimizi çeken cizye uygulamalarının temel hareket noktasının İslâm hukuku olduğunu çok net bir şekilde fark edebildik. Zira devletin merkezinden gelen bütün cizye beratlarının hemen başında bu hususa işaret edilmekte; "Memâlik-i mahrûsemde..." diye başlayan cümlede, devletin idaresi altındaki tüm topraklarda yaşayan ehl-i zimmetten her biri (erkek) için söz konusu olan yani kelle başına düşen cizye (malı)nın, beytü'l-mâlin meşrû mallarından ve asıl unsurlarından olduğuna, hemen akabinde de Hanefî mezhebinin görüşüne (içtihâdına) göre cizye öde-

[357] Ercan, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Gayrimüslimlerin Ödedikleri Vergiler ve Bu Vergilerin Doğurduğu Sosyal Sonuçlar", *Belleten,* c. LV, sy. 213, s. 372.

meye hak kazananlardan cizyenin alınacağına vurgu yapılmaktadır.[358] Diğer taraftan irdelediğimiz cizye beratlarının satır aralarında, ".... verilen fetevây-ı şerîfe mu'cibince..."[359] ifadesi, cizye uygulamasının şer'î fetvâlara göre gerçekleştirildiğini, yine "... mâl-ı cizye nassen ve ictihâden vâridât-ı şer'iyyeden olup..."[360] ifadesi de cizye malının İslâm hukuku açısından ne anlama geldiğini ortaya koymaktadır.

Üzerinde durduğumuz konu başlığıyla alâkalı olarak şu açıklamayı da buraya dâhil etmek istiyoruz: Osmanlı'nın cizye uygulaması, İslâm hukuku esasları çerçevesinde fetva ve kanunnâmelerle şekillenmiştir. Ebussuud Efendi'nin fetvâlarında cizye ile ilgili çeşitli hükümler yer almıştır. Buna göre cizye ödemede kabul edilen kriterlerin karşılığı Ebussuud Efendi tarafından açıklanmış, ayrıca fetvâlarda cizye ödemekten kaçınan zimmîlerin hapsi gerektiği de ifade edilmiştir. [361]

Kanunnâmelerde cizye ile alâkalı değişik hükümlere rastlanmaktadır. Farklı tarihler içeren kanunnâmelerde[362] yer alan cizyeye ait değişik hükümler üzerinde bizim durmamız, çalışmamızın sınırlarını oldukça zorlayacaktır. Yalnız bir örnek olması ve çalışmamızın muhtevasını doğrudan ilgilendirmesi açısından "Kanunnâme-i Ahvâl-i Zimmiyân-ı Vilâyet-i Karaman"[363] başlığıyla literatüre giren kanunnâmenin içeriğine dair bir hususa dikkat çekmenin gereğine inanıyoruz. Bu kanunnâmede, her ferdin cizyesinin mufassal defter-

---

[358] K.Ş.S., 39/265, 43/263, 45/295, 47/279, 48/281, 49/269, 57/180, 58/172, 60/96, 62/134, 171, 64/64.

[359] Örnek olarak bak. K.Ş.S., 39/266, 43/263.

[360] Bk. K.Ş.S., 43/264, 45/295, 47/279, 48/281, 49/269, 57/180, 58/172, 60/96, 62/134, 171.

[361] Kenanoğlu, *Osmanlı Millet Sistemi: Mit ve Gerçek,* s. 381.

[362] Geniş bilgi için bk. Kenanoğlu, *Osmanlı Millet Sistemi: Mit ve Gerçek,* s. 381-384.

[363] Akgündüz, *Kanunnâmeler,* III, 329.

de açıkça yazılmamasının sebebi olarak cizyenin şer'an herkesin mâlî durumuna göre alınan bir vergi olması hasebiyle, zaman içerisinde mükelleflerin mâlî durumlarında meydana gelecek değişmelerin dikkate alınması zorunluluğu gösterilmiştir. Kanunnâmede fakirlerden otuz akçeden az olmamak üzere, orta hallilerden otuzla altmış akça arasında, zenginlerden ise altmışla seksen-doksan akçe arasında cizye alınmasının karara bağlandığı görülmektedir. Üç yılda bir de defter kayıtları vilâyet kadılarına gözden geçirtilerek ölenlerin defterden çıkarılması istenmiştir. Ayrıca bu süre içerisinde mâlî durumlarda değişiklik olanların kayıtlarının da düzeltilmesi gerektiği ifade edilmiştir. Buradan da cizyenin ale'r-ruûs olarak ve esnâf-ı selâse üzere alındığı görülür. Bu nedenle cizyenin a'lâ, evsat ve ednâ şeklinde 1690'lı yıllardan itibaren uygulandığı görüşü -yukarıdaki ifadelere çalışmasında yer veren araştırmacıya göre- pek isabetli değildir. Yine kanunnâmede cizyelerin tımar şeklindeki tasarruflarının yasaklandığı görülmektedir.[364]

IV. SİCİLLERE GÖRE CİZYE YÜKÜMLÜLERİ VE CİZYEDEN MUAF TUTULANLAR

Aslında daha önce cizyenin teorik çerçevesini oluşturmaya çalıştığımız bölümde, İslâm hukukuna göre kimlerin cizye vergisini ödemekle yükümlü tutulduğuna, kimlerin de cizyeden muaf olduklarına dair genel bir bilgi vermiştik. Bizim yukarıdaki başlık altında asıl üzerinde yoğunlaşmak istediğimiz nokta, Osmanlı Devleti'nde cizye tahsili yapılırken İslâm hukuku çerçevesinde hareket etmeye özen gösterilmekle birlikte, özellikle cizyeden muaf tutulanlar bağlamında gayrimüslim din adamlarına karşı sergilenen tutumu bir ta-

[364] Kenanoğlu, *Osmanlı Millet Sistemi: Mit ve Gerçek,* s. 383.

kım resmî kayıtlardan da hareketle ortaya koymaya çalışmaktır.

İslâm hukukuna göre cizye (baş vergisi) konusunda ruhban sınıfına özel bir nizam vardı. Bunlar yalnız hîbelerden maîşetlerini temin etmekte iseler, cizyeden hâriç tutulur, fakat zengin manastırlarda yaşadıkları takdirde, manastır reisi olan baş rahip, her bir papaz için tam olarak baş vergisini öderdi.[365]

Osmanlı'da da cizye vergisinden bağışlanma ile ilgili olarak Müslüman olmayan din adamlarının özel bir yeri vardı. Başlangıçta yani ilk dönemlerde bütün din adamları vergiden bağışlanmışlardı.[366] Örneğin II. Mehmed devrinde bir metropolidin cizyeden muaf tutulduğuna dair kayıt vardır.[367] Yine 1661 yılında Bursa'daki bazı Ermeni din adamları padişaha müracaat ederek bu âna kadar kendilerinden cizye istenmemişken şimdi talep edildiğini şikâyet etmeleri üzerine hazinede bulunan haraç muhasebesi defterlerine bakılmış ve Osmanlı sınırları içinde yaşayan papaz ve keşişlerden cizye alınmadığı kaydı görülünce Bursa'daki Ermeni din adamlarından da cizye alınmamasına karar verilmiştir.[368]

Yaygın olan kanaat, 1691 yılından sonra mâlüller dışındaki bütün zimmî din adamları cizye mükellefi sayılmışlardır.[369] Bunun üzerine 1692'de hükümete bir arzuhal sunan

---

[365] Nedkoff, "Osmanlı İmparatorluğunda Cizye", *Belleten,* c. VIII, sy. 32, s. 611.

[366] Soykan, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Gayrimüslimler,* s. 164.

[367] İnalcık, "Osmanlılarda Cizye", *DİA,* VIII, 46; Ercan, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Gayrimüslimlerin Ödedikleri Vergiler ve Bu Vergilerin Doğurduğu Sosyal Sonuçlar", *Belleten,* c. LV, sy. 213, s. 379.

[368] Karataş, *Osmanlı Devleti'nde Gayrimüslimlerin Toplum Hayatı,* s. 238.

[369] İnalcık, "Osmanlılarda Cizye", *DİA,* VIII, 46; aynı müellif, "Djizya", *EI² (İng),* II, 563; Soykan, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Gayrimüslimler,* s. 164.

rahipler, kazancı olmayan ve geçimlerini temin edemeyenlerin şer'î bakımdan muaf olmaları gerektiğini ileri sürdülerse de devlet İmam Yusuf'un görüşünü esas alarak bu talebi reddetmiştir. Nitekim 1839'da Athos Manastırı rahipleri bütün vergilerden muaf olmalarına rağmen cizye ödemeyi sürdürüyorlardı.[370]

Din adamları Osmanlı Devleti'nde sahip oldukları aşırı imtiyazı, zaman içinde kötüye kullanmışlardır. Meselâ, önceleri bütün din adamları vergiden muaf iken sonradan çalışan, para kazanan ve ticaret yapanlar vergiye tâbî olmuşlardır. Vergiden bağışlanma, hastalar, sakatlar, yaşlılar ve kendini tamamen ibadete vermiş ve başka hiçbir işle uğraşmayan gerçek din adamlarına uygulanmıştır.[371]

Ruhban sınıfından cizye alındığını gösterir kayıtlar belgelerde yer almıştır. Patrikler, fakir olan rahiplerden ednâya müstahak olanlara evsat ya da a'lâ yüklenip rencide edilmemeleri için padişaha müracaat etmişlerdir. Ermeni patriği Eğin'deki ruhban ve papazların cizyelerini esnâf-ı selâse üzere ödedikleri halde cizyedarların kendilerine evrak vermeyerek daha fazla akçe istemelerinden şikâyet etmiştir. İstanbul Rum patriği de arzında, gözetimi altındaki manastırlardan Kıbrıs'ta bulunan Meryem Ana Manastırı'ndaki 180 rahibin cizyelerini zamanında tamamen ödedikleri halde kendilerinden tekrar cizye talep edildiğini ifade edip bunun önlenmesi için kadılara ferman verilmesini istemiştir.[372]

Bizim üzerinde yoğunlaştığımız XVIII. yüzyıl Konya Şer'iye Sicilleri'ne gelince, bu sicillerde muhteva bakımın-

---

[370] İnalcık, "Osmanlılarda Cizye", *DİA,* VIII, 46.

[371] Ercan, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Gayrimüslimlerin Ödedikleri Vergiler ve Bu Vergilerin Doğurduğu Sosyal Sonuçlar", *Belleten,* c. LV, sy. 213, s. 379.

[372] Daha geniş bilgi için bk. Kenanoğlu, *Osmanlı Millet Sistemi: Mit ve Gerçek,* s. 388-389.

dan farklı konuları içeren çok sayıda berat ve fermanla birlikte yer alan cizye beratlarında, Osmanlı yönetiminin, ruhban sınıfından cizye tahsil edilip edilmeyeceğine dair farklı bir üslûbu ve ikazıyla karşılaştığımızı söyleyebiliriz. Buna göre söz konusu cizye beratlarında, metnin içinde rahatlıkla görüleceği gibi, vakıf köylerinde yaşayan gayrimüslimler; padişahların, vezirlerin, mîr-i mîrân ve mîr-livâların hâs ve ocaklıklarına dâhil olan ehl-i zimmet; rahip, patrîk, kıssîs gibi bir takım sebeplerle cizye defterinden düşen veya kaydı silinen din adamları; bir yolunu bulup ellerine berat alarak tercümanlık, müsellemlik* ve muâfiyet (vergiden muaf olma) iddiasında bulunanlar, ayrıca "ben vergiden muafım" diyenler (muâfiyet iddiasında bulunanlar) şâyet çalışıyorlarsa, sürekli düçar oldukları bir hastalıkları yoksa ve felçli değil iseler, cizye vergisini mutlaka ödemeleri gerektiğine ve bu insanların diğer zimmîlerden ayrı tutulamayacaklarına vurgu yapılmıştır.[373] Ayrıca bu vurgu ile de yetinilmemiş, âmmenin arasında şuyu' bulmuş ve halkın dilinde de dolaşıp duran "Ruhbandan cizye alınmaz" sözünü sebep göstererek veya ileri sürerek, onların cizyelerini almamak gibi bir eyleme cizye toplayıcıları tarafından başvurulmaması gerektiğine dikkat çekilmiştir.[374] Bu ifadelerin hemen akabinden cizyeye hak kazanmayan sabîlerden, pîr-i fânî olup zâhiru'l-gına (zengin) olmayanlardan ve amelden kesilmiş yani hiçbir şekilde çalışıp para kazanacak gücü kendinde bulamayanlardan şer'i

---

* **Müsellem:** Osmanlı Devleti'nin ilk dönemlerinde ellerindeki çiftliklere karşılık atlarıyla sefere giden, daha sonra geri hizmet kıtası olarak hizmet gören, vergiden muaf oldukları için bu ünvanla anılan askerî grup, bk. *DİA,* İstanbul 2006, XXXII, 83'deki açıklama, ayrıca krş. Halil Sahillioğlu, "Askerî", *DİA,* İstanbul 1991, III, 488-489.

[373] K.Ş.S., 39/266, 43/263, 45/295, 47/279, 48/281, 49/269, 57/180, 58/172, 60/96, 62/134, 171, 64/64.

[374] K.Ş.S., 39/266, 43/263, 45/295, 47/279.

şerîfin hilâfına cizye talep edilmemesi hatırlatılmıştır.[375] Bu bağlamda belki yukarıdaki alt başlığa nisbetle zikredilmesinde fayda mülâhaza ettiğimiz bir husus da şudur: Ağırlık verdiğimiz döneme ait bazı cizye beratlarında, kendilerinden cizye alınması gereken gayrimüslim gruplar sıralandıktan sonra karşımıza çıkan "... ve emret mürâhık hükmüne dâhil olub şer'an cizyeye müstahak olan gulamları gereği gibi teayyün ve tefahhus olunub..." şeklindeki ifadelerden, artık çocukluktan kurtulup bıyığı yeni terlemeye başlamış gençlerin tesbit edilip araştırılarak bunlardan da cizye talep edilmesi hususu[376] ilgililerin (resmî görevlilerin) dikkatine sunulmuştur.

Her ne kadar yukarıda zikrettiğimiz gibi cizye beratlarında, tercümanlık yaptığını ileri sürenlerin de cizye vermeleri gerektiğine dair ifadeler geçiyorsa da, bunun tam aksine cizye muâfiyeti tanınanlar arasında tercümanların da olduğu bilgisi bazı araştırmalarda yer almıştır. Buna göre ahidnâmelerde konsoloslara tercüman edinme hakkı verilerek Osmanlı Devleti tebaası olan reayadan kendilerine kifâyet edecek miktarda tercüman istihdam etmelerine müsaade olunmuş ve bu beratlı tercümanların kendileri, oğulları, iki adet hizmetkârları ve konsolosların kendi cinslerinden (vatandaşlarından) olan adamları cizyeden ve diğer bütün tekliflerden muaf tutulmuştur. Ancak bunun suistimal edilmesi üzerine bu imtiyazın sınırlandırıldığı görülmektedir.[377]

Diğer taraftan Türklerin mutad vechile frenk dedikleri ve İstanbul'da oturması resmen tasdik edilen (itimatnâmesini vermiş) bir sefirin himayesi altında bulunan ecnebiler, baş

---

[375] K.Ş.S., 45/295, 47/279, 48/281, 49/269, 57/180, 58/172, 60/96, 62/134, 171, 64/64.

[376] Örnek olarak bk. K.Ş.S., 58/172, 62/134.

[377] Daha geniş bilgi için bk. Kenanoğlu, *Osmanlı Millet Sistemi: Mit ve Gerçek,* s. 389.

vergisinden muaf idiler. Ecnebilerin Müslüman topraklarında bir seneden fazla kaldıkları haller, bundan hariçti. Fakat vergi toplayanlar, uzak eyâletlerde bu kanuna pek ehemmiyet vermezlerdi. Genellikle yolda karşılarına çıkan ecnebileri cizye vermeye zorlarlardı...[378]

V. SİCİLLERDE UYGULANIŞ BİÇİMİ OLARAK YER ALAN ALE'R-RUÛS CİZYE VE BUNA GÖRE CİZYE ÖDEMEDE KABUL EDİLEN KRİTERLER, CİZYE MİKTARLARI

Daha önce cizyenin, İslâm hukukuna göre maktû cizye ve ale'r-ruûs cizye olmak üzere iki kısma ayrıldığını; maktû cizyenin, fetih zamanında sulhen tayin edilen maktû bedel olduğunu, ne şekilde ve ne miktarda kararlaştırılmış ise öylece alındığını, ale'r-ruûs cizyenin ise, herkesin mâlî gücü göz önüne alınarak şahıs üzerine ve adam başına tarh olunan vergi şeklinde açıklanabileceğini, yine bu verginin, kişilerin maddî durumuna göre a'lâ (yüksek), evsat (orta) ve ednâ (aşağı) olmak üzere üç derece olarak düzenlendiğini kısaca açıklamıştık. Bu izahtan sonra şimdi de söz konusu iki cizye çeşidi üzerinde biraz daha teferruatlı durmak ve zikredilen terimlerden ale'r-ruûs cizyenin uygulama biçimi olarak XVIII. yüzyıl cizye beratlarında nasıl yer aldığını irdelemeye çalışalım.

Osmanlı Devleti'nde sulhen fethedilen yerlerde cizye miktarı karşılıklı rıza ile (maktû olarak) belirlenmiş, buna aykırı davranan devlet görevlileri uyarılmış ve aksine davranışın şeriat ve kanuna aykırı olduğu açıkça belirtilmiştir. Osmanlı'da ale'r-ruûs uygulamasına geçildikten sonra da bazı bölgelerde maktû cizye uygulaması sürdürülmüştür. Midilli

[378] Nedkoff, "Osmanlı İmparatorluğunda Cizye", *Belleten,* c. VIII, sy. 32, s. 621, 624.

adası reayasının maktû olarak ödedikleri cizyenin ale'r-ruûs ve esnâf-ı selâse üzere tahsili hakkında yaptıkları yazışmalardan anlaşıldığına göre, bu dönemde değişik kasaba ve köylerde cizye uygulamalarının da farklı olduğu ve bazı yerlerde cizyenin kocabaşılar* tarafından toplandığı anlaşılmaktadır. Maktû cizye tahsilinden ale'r-ruûs cizye uygulamasına geçişin gelirlerde azalmaya yol açacağı mülâhazasının da ağır bastığı görülmektedir. 1706 yılında Kıbrıs ceziresinde cizyenin maktû olarak ödendiği dikkatimizi çekmektedir.[379]

Zaman içinde karşılıklı görüşmeler yapılarak miktarında ayarlamaya gidilebilen maktû cizyenin uygulanışıyla ilgili olarak Osmanlı dönemine ait başka örnekler de verebiliriz. Efkar ve Boğdan emeklileriyle Dobravenedik (Dubrovnik) Cumhuriyeti'nin vergisi, maktu cizyedir.[380] Arnavutluk'ta Klementi dağ kabilelerinin yaşadığı beş köy dağ geçitlerini bekleme ve koruma (derbend) hizmeti karşılığında topluca sabit bir rakam üzerinden 1000 akçe cizye veriyorlardı. Yine Arnavutluk'ta Kurveleş'te isyan halindeki 17 köy halkı, bervech-i maktû olarak 1695'te sabit bir meblağ üzerinden 3031 esedî kuruş ödemek şartıyla itaat altına alındılar. Bütün bu örneklerden hareketle bazen devletin zimmî reaya ile bir anlaşma zemini aradığı söylenebilir. Bazı durumlarda maktû cizye, cizye toplayıcıları ile kendi cemaatleri içinde cizye tevziinde yetkili olup bunun karşılığında da kendi payına düşen miktarın azaltılması gibi bir menfaat elde etmeyi uman ve yukarıda kısaca izah ettiğimiz vechile kocabaşı adı verilen cemaat ileri gelenleri arasında yapılan anlaşma yoluyla tesbit ediliyordu.[381] Başka bir ifade ile hükümet özel durumu olan

---

* Kocabaşı: Hıristiyan köylerinin muhtarlarına verilen isim, bk. Mithat Sertoğlu, *Osmanlı Tarihi Lûgatı,* İstanbul 1986, s. 188.

[379] Kenanoğlu, *Osmanlı Millet Sistemi: Mit ve Gerçek,* s. 384.

[380] Eryılmaz, *Osmanlı Devletinde Gayrımüslim Teb'anın Yönetimi,* s. 45.

[381] İnalcık, "Osmanlılar'da Cizye", *DİA,* VIII, 46.

bazı bölgelerde, cizyeyi kesimle, yani maktû olarak reaya üzerine bırakmış ve onların kocabaşıları tarafından toplanarak toptan hazineye teslimine müsaade etmişti. Reaya bazen hükümete resmî miktardan fazlasını teklif ederek, cizyede maktû usûlünün uygulanmasını sağlardı. Bazı yerlerde de bu tahsil işlerinde Müslüman âyân gibi şahsî çıkarları olan kocabaşılar reayayı tahrik ederek bunu sağlamaya çalışırlardı.[382] Devlet bu gibi uygulamaları çeşitli yolsuzluklara sebep olduğundan kaldırmıştı. Diğer yandan maktû sistemin uygulandığı Safed'deki Yahudi cemaatinin din adamları cizyeden muaf tutulmuştu.[383]

Maktû uygulamalara rağmen devlet cizyenin temel niteliğinin baş vergisi olduğunu düşünerek ferdî ödenmesinde ısrar ediyordu. Diğer taraftan maktû cizye, daha önce bir nebze işaret ettiğimiz gibi değişmeyen sabit bir meblağı içerdiği için herhangi bir sebeple bir gayrimüslim cemaatin nüfusunun azalması durumunda, geride kalanlara düşen pay fazlalaştığından giderek daha ağır bir yükümlülükle karşı karşıya kalınıyordu. Nitekim böylesi durumlarda vergi miktarını düşürmek veya ferdî hale getirmek için yeni bir sayım isteğinde bulunulduğu bilinmektedir. Cizyede maktû sistem merkezî idarenin çöküş döneminde oldukça yaygınlaştı, dolayısıyla eyâletlerdeki vergi yükümlülükleri üzerinde devlet otoritesi ve kontrolü zayıfladı. Kocabaşılar, çorbacılar ve knezler, tıpkı Müslüman cemaat içindeki âyan gibi kendi gruplarının vergi toplama işini üstlendiler. Bu da Balkanlar'da XVIII. yüzyılda yerli bir üst tabakanın doğuşuna zemin hazırladı. Maktû sistem, reaya menfaatine olduğu inancıyla Tanzimat

---

[382] Halil İnalcık, "Tanzimat'ın Uygulanması ve Sosyal Tepkileri", *Osmanlı İmparatorluğu (Toplum ve Ekonomi Üzerinde Arşiv Çalışmaları, İncelemeler),* İstanbul 1996, s. 368; krş. Halil İnalcık, "Aynı makale", *Belleten,* c. XXVIII, sy. 112, Ankara 1964, s. 623-690.

[383] İnalcık, "Osmanlılar'da Cizye", *DİA,* VIII, 46.

döneminde genelleştirildi (17 Mart 1841) ve bir fetva ile sisteme meşrûiyet sağlandı.[384]

Ale'r-ruûs cizyeye gelince, bu cizye çeşidinin uygulanmasında, şer'î kaidelere göre şeyhülislâm tarafından verilen fetva ile her yıl cizye miktarının belirlenmesi ve ilânı hükümdarın sorumluluğu altındaydı. Başka bir ifadeyle cizye mükelleflerinin Osmanlı terminolojisinde a'lâ, evsat ve ednâ şeklinde üç sınıfa ayrılması yahut daha doğrusu, cizye kağıtlarının bu üç nevînin muayyen bir mıntıkaya verilen miktara nazaran nisbetleri her sene hüküm sürmekte olan Sultan tarafından verilen bir fermanla kat'î olarak tesbit edilirdi. Bunun için esas olan şey, geçmiş senenin tecrübeleri ve tabiatiyle Devlet hazinesinin ihtiyaçları idi.[385] Üç grubu ifadeden terimler zengin, orta halli ve çalışabilme gücüne sahip fakirler için kullanılmakta olup gruplara dahil olanların ödedikleri cizye miktarları, saf gümüş olarak sırasıyla 48, 24 ve 12 şer'î dirhem, altın olarak 4, 2 ve 1 dinar şeklinde tesbit edilmişti.[386] Nitekim 16 Nisan 1491 tarihli bir belgede cizyenin şer'î ölçülere göre alındığı görülmektedir. Ancak 1475 tarihli bir fermanda da vergi toplayıcılarının sabit bir rakam üzerinden cizyeyi almaları emredilmişti.[387]

Yukarıda zikrettiğimiz cizye miktarlarının Osmanlı'da bütün dönemler itibariyle sabit tutulamadığına ilişkin geniş mâlûmâta geçmeden önce, cizye tahsilinin hangi çeşit paralar üzerinden yapıldığı, bu paraların değeri ve neye tekabül ettiği üzerinde kısaca durmak ve ileride XVIII. yüzyıl Konya Şer'iye Sicilleri'nde sıkça karşılaşacağımız "ecnâs-ı nükûd"

---

[384] İnalcık, "Osmanlılar'da Cizye", *DİA,* VIII, 46.
[385] İnalcık, "Osmanlılar'da Cizye", *DİA,* VIII, 46; Nedkoff, "Osmanlı İmparatorluğunda Cizye", *Belleten,* c. VIII, sy. 32, s. 622.
[386] Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü,* I, 50; Barkan, *Kanunnâmeler,* I, 351; İnalcık, "Djizya", *EI² (İng.)*, II, 564.
[387] İnalcık, "Osmanlılar'da Cizye", *DİA,* VIII, 46.

tabirinden hareketle Osmanlı Devleti'nin para düzeni ve bunun gayrimüslimleri ilgilendiren yönünden geniş olarak söz etmek istiyoruz.

Osmanlı Devleti'nde cizye ödemeleri piyasadaki gümüş ve altın para üzerinden olabilir, nâdiren tedavüldeki bakır para ile de (mangır) yapılırdı. 1690 Nisanında en düşük derece olan ednâ, bir eşrefî altın veya 2.25 esedî kuruş yahut 90 para veya 1170 mangırdı. Fakat cizye XVI. yüzyılın sonlarına kadar akçe, daha sonraları ise "para" birimi üzerinden toplanmıştı. Mâlî bunalımın baş gösterdiği dönemlerden itibaren akçenin değerinin üst üste düşürülmesi üzerine cizye toplayıcılarına her yıl tedavüldeki paranın resmî değer ve miktarını bildiren fermanlar yollanmaya başlanmıştı. Fakat paranın resmî değeri ile piyasa arasındaki farklılık mükellefler ile cizye tahsildarları arasında ihtilaflara yol açtı ve hazine bazen sadece altın parayı esas almayı tercih etti. Diğer zamanlarda da vergi toplayıcıları tamamen kendi insiyatiflerinden hareketle gayrimüslim halkı altın para vermeye zorluyor, sonra topladığı altını piyasada akçeye çevirerek hazineye teslim ediyor ve aradaki farktan bir menfaat elde ediyordu. Hattâ bu durumu engellemek için vergi toplayıcılarının gümüş para da kabul etmelerine dair ferman çıkarılmıştı. Bu bağlamda Osmanlı gümüş parasına göre 1691'den 1834'e kadar cizye miktarları, esedî kuruş olarak aşağıdaki şekildeydi:[388]

Yıllar	a'lâ	ednâ	evsat
1102/1691	9	4,5	2.25
1108/1696	10	5	2.25
1156/1743	11	5,5	2.75
1218/1804	12	6	3

[388] İnalcık, "Osmanlılar'da Cizye", *DİA,* VIII, 46-47.

1231/1816	16	8	4
1239/1824	24	12	6
1242/1827	36	18	9
1244/1829	48	24	12
1249/1834	60	30	15

II. Mahmud, çıkardığı fermanda, cizye miktarındaki artışın (zemâim), verginin yeni konulmuş olmasından değil eski miktarı aynı kalmakla birlikte paradaki ayarlamalar sebebiyle meydana geldiğini izah etmek durumunda kalmıştı. Fakat bu durum her ne kadar gerçek bir artışı göstermeyip paranın ayarından kaynaklanmışsa da zimmî tebaa arasında çeşitli hoşnutsuzluklara yol açmıştı.[389]

Tekrar başa dönecek olursak, Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan Tanzimat'ın ilânına kadar tam beş buçuk asır boyunca cizyenin tarh ve taksim usûlünde bir değişiklik meydana gelmemiştir. Cizyenin şer'î ölçüleri ve nisbeti devam etmiş, ancak bazen tevzî ve tahsilinde ıslahat yapılmıştır[390] ki, yeri geldikçe bu ıslahatlara değineceğiz.

Osmanlı'da adam başına tarh olunan cizye miktarı, devletin maddî durumu ve para değerindeki -yukarıda kısmen izah etmiştik- değişmelerden dolayı sabit tutulamamıştır. İslâm hukuku kitaplarında cizye, a'lâ için 48 dirhem, evsat için 24 dirhem ve ednâ için ise 12 dirhem gümüş olarak öngörüldüğü halde, uygulamada buna pek riâyet edilmediği anlaşılmaktadır. Nitekim III. Murad'dan önce cizye vergisi, a'lâ için 30; evsat için 20 ve ednâ için de 10 akçe olarak belirlenmişti. III. Murad zamanında (1574-1595), devlet gelirlerini artırmak için yapılan reformlar sonucunda içkiye vergi

[389] İnalcık, "Osmanlılar'da Cizye", *DİA,* VIII, 47.
[390] Kenanoğlu, *Osmanlı Millet Sistemi: Mit ve Gerçek,* s. 379.

konmuştu. Reaya, içkiye konan vergiden şikâyet ederek, bunun kaldırılıp cizye bedeline eklenmesini talep etmiş, bunun üzerine hükümet, cizyenin miktarını artırarak sırasıyla 45, 30 ve 15 akçeye çıkarmıştır.[391]

Göriceli Koçi Bey, IV. Murad'a sunduğu meşhur lâyihasında, 1582 yılına kadar reayadan cizye olarak 40-50 akça; ev başına da 40 akça toplandığı halde, IV. Murad'ın saltanatı yıllarında ise bu miktarın cizye için 240 akça ve evler için de 30 akçaya yükseltildiğini belirtmektedir.[392]

En önemli ıslahatlardan birisi Sadrazam Köprülü Fazıl Mustafa Paşa zamanında (1689-1691) yapılmış, cizye miktarları yeniden düzenlenmiştir. Paşa, ulema ile müşavere ederek cizye mükelleflerine verilmek ve her sene değiştirilmek üzere a'lâ, evsat ve ednâ adıyla mühürler bastırıp renkli tevzî kağıtları tanzim ettirmiş, o dönemin parasıyla a'lâdan dörder, evsattan ikişer, ednâdan birer şerifî altın (360 akçe kıymetinde bir altın) alınması ve devletçe bu iş için cizyedar namıyla hususî memurlar ve mübaşirler tayin edilerek, bu verginin onların vasıtasıyla tahsil edilmesi karara bağlanmıştır.[393]

Araştırmamızın sınırlarını aşmakla beraber konunun daha iyi anlaşılabilmesi açısından şu bilgilere de burada yer vermeyi faydadan hâlî görmüyoruz: Cizye vergisi, devletin harp masraflarının artması ve para değerindeki düşmeler sebebiyle değişik zamanlarda tekrar ayarlanmıştır. 1856 senesinde cizye vergisi bedel-i askeriye çevrilip kaldırıldığı sırada a'lâsı 60, evsatı 30 ve ednâsı 15 kuruş idi. Tanzimat fermanının ilânından sonra, valilerin aylık maaşları 75 bin, muhassıl-

---

[391] Eryılmaz, *Osmanlı Devletinde Gayrımüslim Teb'anın Yönetimi,* s. 45-46.

[392] Eryılmaz, *Osmanlı Devletinde Gayrımüslim Teb'anın Yönetimi,* s. 46.

[393] Kenanoğlu, *Osmanlı Millet Sistemi: Mit ve Gerçek,* s. 379-380; Eryılmaz, *Osmanlı Devletinde Gayrımüslim Teb'anın Yönetimi,* s. 46.

ların* ve emniyet müdürlerinin 7.500-10.000 ve kâtiplerin ise 1.500-2.000 kuruş olduğu dikkate alındığında, gayrimüslimlerden alınan cizye miktarının çok sembolik bir rakam olduğu rahatlıkla anlaşılabilir.[394]

Cizyenin tevzî ve tahsilindeki önemli ıslahatlardan birisi de Sultan II. Mahmud zamanında (1808-1839) yapılmıştır. Gayrimüslimlerden cizye ile beraber mübaşiriye, tahsildariye, kefilleme, kuşadiye, ikramiye ve kolcu hakkı gibi çeşitli adlar altında bir takım paraların toplandığı anlaşıldığından, Osmanlı yönetimi 1830 yılında bir kararnâme neşrederek, cizyedar ve tahsildarların, her ne isim altında olursa olsun cizyenin dışında bir vergi almalarını yasaklamıştır.[395] Yönetim bu yasağı koyarken, cizye miktarlarına da bir miktar zam yapmıştır. Ayrıca, cizyedarlar tarafından cizyelerin toplanması için kaza, nahiye ve köylere gönderilen memurların masrafları için reaya tarafından her memura yüz dirhem ekmek; binek hayvanları için birer kutu arpa ve dörder kıyye saman verilip, bunlardan fazla bir şey verilmemesi kararlaştırılmıştır. Bu usûlün de bir takım şikâyetlere sebep olduğu anlaşılınca 1833'de bir başka kararnâme yayınlanarak, reayadan asıl cizyeden başka para ve mal tahsil edilmemesi emredilmiştir.[396]

---

* **Muhassıl:** Devlete ait vergi ve resimleri tahsil ile mükellef olan memurlar hakkında kullanılır bir tâbirdir. Geniş bilgi için bk. Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü,* II, 569-570; Sertoğlu, *Osmanlı Tarih Lûgatı,* s. 228.

[394] Eryılmaz, *Osmanlı Devletinde Gayrımüslim Teb'anın Yönetimi,* s. 46-47.

[395] Kenanoğlu, *Osmanlı Millet Sistemi: Mit ve Gerçek,* s. 380; Eryılmaz, *Osmanlı Devletinde Gayrımüslim Teb'anın Yönetimi,* s. 46-47.

[396] Eryılmaz, *Osmanlı Devletinde Gayrımüslim Teb'anın Yönetimi,* s. 47.

Başlangıçta yani Osmanlı'nın ilk yıllarında cizye tahsili (yave cizyesi* hariç) hâne hesabı üzerinden ve ortalama alınarak yapılırken, 1691'de yapılan cizye reformu ile yükümlünün mâlî durumuna göre üç sınıfa ayrılarak tahsil edilmeye başlanmıştır. Bu şablona uymayan uygulamalar da olmuştur. Örneğin, yukarıda ifade etmeye çalıştığımız uygulama Mısır ve civarında ancak I. Mahmut zamanında 1743'te başlayabilmiş, bu tarihe kadar Mısır cizyesi iltizamla toplanmıştır. Bundan başka Kıptîyan cizyesi de iltizam yoluyla toplanıyordu. Meliklik adını taşıyan çeşitli tâbî devletçikler de cizyelerini maktû olarak ödemekteydiler.[397]

Daha önce Osmanlı Devleti'nde ale'r-ruûs cizye uygulamasının her dönemde çeşitli sebeplerle sabit tutulamadığına kısaca değinmiştik. Bunun en bariz örneklerini, üzerinde çalıştığımız XVIII. yüzyıl Konya Şer'iye Sicilleri'nde görebiliyoruz. Şimdi bu örnekler üzerinde biraz daha teferruatlı olarak durmaya çalışalım.

39. Konya Şer'iye Sicil Defteri'nde yer alan h. 1114 / m. 1702 (her ne kadar Ahmet Akgündüz, Şer'iye Sicilleri, I, 198'de 39. defter h. 1113 tarihli olarak geçiyorsa da) tarihli bir cizye berâtında, değişik yıllar itibariyle cizye tahsilindeki farklı uygulamaların ve tercihlerin yer alması dikkate şâyandır. Buna göre, 1102/1690 ve 1103/1691 senelerinde cizye a'lâ, evsat ve ednâ üzerinden hesaplanıp, ehl-i zimmetin fakirinden 12 dirhem fızza (gümüş) bedeli olarak 1 dinar, orta hallisinden 24 dirhem fızza bedeli olarak 2 dinar, zenginlerinden ise 48 dirhem fızza bedeli olarak 4 dinar tahsil edilmiştir. Fakat 1103/1691 senesinde dağıtılan a'lâ ve evsat kağıdı 1102/1690 senesinde noksan verildiğinden, 1104/1692

* **Yave Cizyesi:** Belli bir yerde oturmayan ve belli bir işi olmayan gayrimüslimlerden alınan cizyeye yave cizyesi denirdi. bk. Ahmet Tabakoğlu, *Gerileme Dönemine Girerken Osmanlı Maliyesi,* İstanbul 1985, s. 136.

[397] Kenanoğlu, *Osmanlı Millet Sistemi: Mit ve Gerçek,* s. 381.

senesinde zimmet ehline, üç sınıf için de geçerli olmak kaydıyla evsat kağıdı dağıtılması emredilmiştir. Daha sonra 1105/1693 ve 1106/1694 yıllarında her 100 evraktan 20'si a'lâ, 60'ı evsat ve 20'si ednâ olacak şekilde dağıtılması ferman buyurulmuştur. Bu şekildeki bir taksimâtın, hem esnâf-ı selâse kağıdını dağıtan cizyedarlara hem de reayaya sıkıntı vermesi kesin olduğundan, 1107/1695 yılında yine esnâf-ı selâse tasnifi reayanın arasında dikkate alınarak, her 100 kağıttan 10 a'lâ, 70 evsat ve 20 ednâ itibariyle ortalama evsat kağıdı verilmiştir. 1109/1697 senesine gelince, ehl-i zimmetin zenginleri, orta halli ve fakir olanlarına zulüm ve haksızlık yaparak, zengin olanların ekserîsi a'lâ yerine evsat kağıdının karşılığı olan akçeyi ödediğinden dolayı aralarında karışıklık çıkmış, bu da cizye malının tahsilini geciktirmiştir. 1110/1698'de ehl-i zimmetin nüfus bakımından az olduğu yerlerin dışındaki kasaba ve köylerde, zâhiru'l-gınâ olan gayrimüslimlere köy kocaları, papazları ve mahalle başıları tarafından dağıtılmak şartıyla o bölgelere bakan cizyedâra verilen evrâkdan her yüz adet evsat evrakı içinde 10'u yine a'lâ olarak değerlendirilmiş, reayanın büyük bir bölümünü meydana getirenler olarak durumları zayıf olduğu için ednâ sınıfından cizyelerini ödeyenler, yine ednâ evrakı almışlardır. Dolayısıyla cizye konusu 1102/1690 senesinde cibâyet olunduğundan bu tarihe (1110/1698) kadar tek düze bir şekilde kararlaştırılmayıp (uygulanmayıp) devamlı değişikliğe uğramıştır. Bu durum ise hem reayaya hem de cizyedarlara zorluk yaşatmıştır. Dolayısıyla cizye malları şer'î gelirlerden sayılıp belli bir kurala bağlandığından, İslâm hukukuna uygun olarak esnâf-ı selâseyi dikkate almış ve hem reayaya hem de tahsildarlara daha kolay gelmesi bakımından 1110/1698 senesi Ramazan ayının gurresinden (ilk günü ve gecesi) toplanan 1111/1699 senesi için, 1111/1699 Ramazan-ı gurresinden toplanan 1112/1700 senesi için, 1112/1700 Ramazan-ı gurresinden toplanan 1113/1701 senesi için ve 1113/1701 Ramazan-ı

gurresinden toplanacak 1114/1702 senesi için ehl-i zimmete verilecek her 100 kağıdın 10'u a'lâ, 10'u ednâ ve 80'i evsat olacak şekilde dağıtımı esas alınmak üzere a'lâsından 4, evsatından 2 ve ednâsından 1 cedîd eşrefî altun* alınması emir buyrulmuştur.[398]

43. Konya Şer'iye Sicil Defteri'nde kayıt altına alınmış olan ve 1120/1708 senesine mahsûben kaleme alınan cizye beratının hemen başında, toplanacak cizye miktarıyla ilgili husus hatırlatılmıştır. Buna göre, reayanın fakirlerinden 12 dirhem fızza bedeli 1 dinar, orta halli olanlarından 24 dirhem fızza bedeli 2 dinar ve zenginlerden de 48 dirhem fızza bedeli 4 dinar alınacağı kurala bağlanmıştır. Hem reayaya hem de tahsildarlara uygun olması bakımından cizye, esnâf-ı selâseye göre gruplandırılarak tahsil edilecek ve gayrimüslimlere verilecek her 100 kağıdın 10'u a'lâ, 10'u ednâ ve 80'i de evsat olacak, a'lâsından 4, evsatından 2, ednâsından ise 1 eşrefî altun* 1120/1708 yılına mahsûb olmak üzere 1119/1707 Şa'ban ayının ilk günü alınacaktır.[399]

45. defterde bulunan ve "Karaman Eyâleti'nin 1127/1715 Yılı Zimmî Cizyeleri Berâtı" başlığını verebileceğimiz belgede, cizye ile mükellef olan reayadan a'lâ, evsat ve ednâ itibariyle tahsilat yapılmasına dikkat çekilmiş, geçmiş

---

* **Cedit eşrefî:** II. Sultan Mustafa zamanında ilk defa tuğralı olarak darbolunan altın sikkelerdir. Bunlara "tuğralı altın" da denilirdi. Mısır'da bu altınlara "zer-i mahbub" ismi verilmiştir, bk. Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü,* I, 564.

[398] K.Ş.S., 39/265.

* **Eşrefî altun:** Eski paralardan birinin adıdır. Yavuz Sultan Selim, Mısır'ı fethettikten sonra 1517 tarihli ve nâmına olarak orada sikke kestirmiş ve bunların üzerinde yalnız "sultan" ünvanının derciyle iktifa olunmuştur. Üzerlerinde "şah" ünvanı bulunmayan bu altınlarla diğer emsaline Mısır'da "sultanî" denildiği gibi "eşrefî" de ıtlak olunmuştur... Geniş bilgi için bk. Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü,* I, 564.

[399] K.Ş.S., 43/263.

sene mûcibince 1127/1715 senesinin cizyelerinin 1126/1714 Şa'ban ayının gurresinde, belgedeki ifade biçimiyle fakîr-i mu'temilden 1 altun, mutavassıtü'l-hâl olanlardan 2 altun ve zâhirü'l-gınâ mükesser olanlardan ise 4 altun eşrefî cedit alınması gerektiği ifade edilmiştir.[400]

Konusu, "Karaman Eyâleti Sancaklarının Cizyeleri Hakkında" olan bir berât da 47. defterde ilgimizi çekmiştir. Bu berâtta, İslâm hukukuna uygun olması öncelikli şart kabul edilerek, gayrimüslimler hangi sınıfa dahil ise ona göre fakirinden 1 altun, orta hallisinden 2 altun ve mâlî açıdan zengin hükmünde olanlardan da 4 eşrefî altun alınması gerektiğine vurgu yapılmıştır.[401]

48. Defterde karşımıza çıkan ve "...1131/1719 senesine mahsûben" diye başlayan cizye berâtındaki cizye miktarlarıyla alâkalı ifadeler, yukarıda yer verdiğimiz 47. defterdeki cizye berâtında belirtilenlerle aynıdır.[402]

49. Defterdeki 1137/1725 senesine mahsûben kaleme alınmış cizye berâtına gelince, bu berâtta, toplanacak cizye miktarlarıyla alâkalı çok farklı uygulamalar dikkatimizi çekmektedir. Belgeden anlayabildiğimiz kadarıyla, söz konusu sene için yine esnâf-ı selâse esas alınmak kaydıyla fakirden 1 altun, durumu orta halli olandan 2 altun, zenginden ise 4 altun alınması emredilmiştir. Bu durumda cizyedarlar, eşrefî altun başına beşer para gibi bir fark elde edebilmek uğruna yani küçük bir menfaat için "berâtlarımızda altın alınmak tasrîh olunmuştur" diyerek aynî altın isteme noktasında reayayı zorlamışlar, reayada altın bulamadıkları takdirde her altın karşılığında 105 pâre talebiyle bu miktarı tahsil ederek, bir şekilde reaya fukarasına düşmanlık yapmışlardır. Dolayı-

[400] K.Ş.S., 45/295.
[401] K.Ş.S., 47/279.
[402] Bk. K.Ş.S., 48/281.

sıyla söz konusu belgede vurgulanan emir doğrultusunda bundan sonra yani yukarıdaki tarihten itibaren reayadan aynî altun istenmeyip, her kuruşu kırkar para hesabıyla a'lâdan 10 kuruş, evsattan 5 kuruş ve ednâdan da 2,5 kuruş olmak üzere para cinslerinden ayarı halis ve vezni de tam olmak kaydıyla hangi parayı getirirlerse o alınacaktır. Bu bağlamda üzerinde durduğumuz cizye berâtında, ecnâs-ı nükûddan bir kaçının adı ve cizye tahsilinde neye tekabül ettiği de zikredilmiştir. Reayada zencirekli Mısır altunu* varsa, bu para cinsinin değeri üzerinden yapılan hesabı karşılamak üzere 110'ar para, zencirekli müdevver İstanbul altunu mevcutsa, yine o günkü raiç değeri hesaplanarak ortaya çıkan sonuca tekabül eden 400 akçe, cizye vergisi olarak ödenmesi gerekmektedir.[403]

57. Defterde gözümüze ilişen bir cizye berâtında 1162/1750 senesine ait toplanacak cizyenin hangi unsurlar ve değerler dikkate alınarak toplanacağına ilişkin ifadeleri rahatlıkla görebiliyoruz. Bu ifadelerden anlaşıldığına göre, en başta cizyenin a'lâ, evsat ve ednâ şeklindeki sınıflandırma dikkate alınarak toplanması gerektiğine vurgu yapılmış; hemen akabinden tahsil edilmek üzere 690 a'lâ, 6025 evsat ve 900 ednâ, toplam 7615 cizye evrakının bu iş için görevlendirilen ilgili şahsa gönderildiği açıklanmaktadır. Bu bağlamda basit bir mantık yürütecek olursak, yukarıdaki bilgi, belgede bizatihi adına yer verilen Karaman, Beyşehri, Aksaray, Akşehir, Kırşehri ve Niğde sancaklarında söz konusu dönemde yaklaşık 7615 gayrimüslim erkek nüfusun var olabileceğini ortaya koymaktadır.[404]

---

* **Mısırlı Zencirli Altını:** Osmanlı altın paralarından birinin adıdır. Mısır Darphanesi'nde basıldığı ve etrafı zencirli olduğu için bu adı almıştır. 17 cumadelûlâ 1201 (1786-87) tarihli bir fermana göre o tarihteki kıymeti iki buçuk bir rubu' kuruştu, bk. Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü,* II, 529-530.

[403] K.Ş.S., 49/269.

[404] K.Ş.S., 57/180.

Aynı cizye berâtında şu husus da dikkatlerden kaçmamaktadır: Osmanlı Devleti'nin merkezinden gelen yeni emir gereğince reayanın fakirinden ednâ itibariyle 1 zer-i mahbûb*, orta hallilerden evsat itibariyle 2 zer-i mahbûb ve zengin olanlardan da a'lâ itibariyle 4 zer-i mahbûb cizye alınacaktır. Şâyet gayrimüslimler zer-i mahbûbun tedarikinde zorluk yaşarlarsa, zer-i mahbûb hesabı üzere a'lâdan 11 kuruş, evsattan 5,5 kuruş ve ednâdan 2,5 kuruş 1 rub' olmak üzere para cinslerinden hangisini getirirlerse getirsinler ayarları ve veznleri tam olmak kaydıyla İstanbul altını 440 akçe ve zer-i mahbûb ile zencirli Mısır altını 330 akçe, tuğralı Mısır altını 315 akçe ve tuğralı sağ paranın* her 40 adedi 1 kuruş hesabıyla cizyeleri toplanacaktır.[405]

1177-1179/1764-1766 yıllarını içine alan 58. Konya Şer'iye Sicil Defterinde kayıtlı olan ve muhtevasını 1179/1766 senesinin cizye uygulamasının oluşturduğu cizye berâtında, en başta gayrimüslimlerin cizye evrakının, geçmiş senedeki gibi a'lâ, evsat ve ednâ şeklinde ayrılarak, söz konusu senenin ilk gününden itibaren dağıtımına başlanması gerektiğine işaret edilmiştir. Bu berât, Karaman, Beyşehri, Aksaray, Akşehir, Kırşehri, Niğde sancakları ve buralara bağlı yerlerde dağıtılmak üzere 691 a'lâ, 6033 evsat ve 901 ednâ olmak üzere esnâf-ı selâse itibariyle toplam 7625 cizye evrakından söz etmektedir. Demek ki yukarıda 57. defterle alâkalı yaptığımız izahattân anlaşılacağı gibi, aynı coğrafi

---

* **Zer-i Mahbûb:** Altın paralardan birinin adıdır. Hicrî 1202 (1787)'de üç buçuk kuruş raiç konulmuştu, bk. Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü,* III, 655.

* **Sağ Akça (Para):** Sağlam para yerinde kullanılır bir tabirdir. Devletçe para sıkıntısı yüzünden bir aralık değerinden fazlasıyla istihkak sahiplerine verildiği ve bu türlü paralara "çürük akça" denildiği için bu tâbir meydana gelmiştir. Geniş bilgi için bk. Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü,* III, 90-91.

[405] K.Ş.S., 57/180.

bölgede 1750'li yıllarda cizye verecek gayrimüslim erkek nüfus bakımından sadece 10 sayılık bir artış gerçekleşmiştir. Burada reayadan alınacak cizye miktarlarıyla ilgili verilen değerler, 57. defterde kayıtlı cizye berâtında verdiğimiz değerlerle aynıdır. Sadece hangi sınıftan ne kadar zer-i mahbûb alınacağı sıralanırken, büyük bir ihtimalle sehven a'lâ sınıfında olanlardan alınacak zer-i mahbûbun miktarı belirtilmemiştir. Ayrıca zer-i mahbûb olarak cizye ödemesi gerekirken bu para çeşidinin tedarikinde zorlananlar, zer-i mahbûb hesabı üzerinden ödemek şartıyla ellerindeki para çeşitlerinden hangisi varsa o paranın o günkü raiç değeri hesap edilmek sûretiyle örneğin bir önceki belgede, yeni yürürlüğe girmiş yani tedavülde olan İstanbul altını üzerinden 440 akçe cizye vergisi ödeyeceklerken, bu belgeden anladığımız kadarıyla dönem itibariyle 465 akçe ödeyeceklerdir.[406]

60. Defterde kayıtlı cizye berâtında ise, Karaman Eyâleti'nde ve bu eyâlete tâbî yerlerde 1185/1772 senesinde dağıtılacak cizye evrakının sayısı, 691 a'lâ, 6033 evsat ve 901 ednâ olmak üzere toplam 7625'tir. Bu rakam, 58. defterdeki cizye berâtında karşılaştığımız toplam cizye evrakı sayısıyla aynıdır. Bu durum 1766'lı senelerden 1772'ye kadarki süreçte, gayrimüslim erkek nüfusunda herhangi bir artışın olmadığını göstermektedir. Bu berâtta ifade edildiğine göre, yeni kanunlar gereğince zengin olan gayrimüslimden 11 esedî kuruş, orta halliden 5,5 kuruş ve fakirden ise 2,5 esedî* kuruş ile 1 rub' cizye alınacaktır. Şâyet cizye mükellefi olan gayrimüslimler esedî kuruş tedarik edemiyorlarsa, devlet bunda ısrarcı olmayacaktır. Reayanın elinde altın çeşidi ola-

---

[406] K.Ş.S., 58/172.

* **Esedî:** Üzerinde aslan resmi bulunan Felemenk parasına verilen isimdir. Bunlara Türkçe olarak "Arslanî" de denilirdi. Bunlar "Ecu de lion" denilen kuruşlardı, bk. Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü,* I, 551.

rak ne varsa, ayarları ve ölçüleri tam olmak şartıyla o çeşidin piyasadaki raiç değeri üzerinden hesap yapılarak, örneğin İstanbul fındık altınından 4 kuruş, İstanbul zer-i mahbûbtan 3 kuruş, Mısır zer-i mahbûbu ile Mısır zencirli altınından 2,5 kuruş 1 rub' ve tuğralı sağ paranın her 40 adedi 1 kuruş hesabıyla cizye tahsil edilecektir.[407]

62 numaralı Konya Şer'iye Sicil Defteri'nde iki cizye beratı yer almaktadır. Bunlardan ilkine göre, 1189/1776 senesine mahsûb olmak üzere dağıtılacak cizye evrakı adedi, 503 a'lâ, 4537 evsat ve 704 ednâ şeklinde toplam 5744'tür. Karşımıza çıkan bu rakam, geçmiş senelere göre gayrimüslim erkek sayısının azaldığı sonucunu ortaya koymaktadır. Bunun dışında üzerinde durmaya çalıştığımız berâtta, ödenmesi gereken cizye miktarları hakkında bir önceki berâtta (60. defter) belirtilen para cinsleri ve rakamlar aynen yer almaktadır.[408]

62. Defterde kayıtlı olan ikinci cizye berâtı, 1188/1775 senesinin cizye uygulamalarından bahsetmektedir. Yine bu berâtta cizye miktarları ve cizye evrakı sayısıyla ilgili olarak kullanılan ifadeler, aynı defterdeki ilk cizye berâtıyla paralellik arzetmektedir.[409]

Son olarak Konya Şer'iye Sicilleri içinde yer alan 64. deftere kaydedilmiş bir cizye berâtında 1198/1784 senesinin cizyesinden söz edilmiştir. Bu senede dağıtılacak toplam cizye evrakı sayısı, 62. defterdeki iki ayrı cizye berâtında verilen sayıyla örtüşmektedir. Yine toplanacak cizye miktarları da az önce işaret ettiğimiz cizye berâtlarıyla aynıdır. Yani bir kere daha tekrarlayacak olursak, zengin olanlardan a'lâ itibariyle 11 esedî kuruş, vasat bir gelire sahip olanlardan evsat itibariyle 5,5 kuruş ve fakirlerden de ednâ itibariyle 2,5 kuruş 1

[407] K.Ş.S., 60/96.
[408] K.Ş.S., 62/134.
[409] K.Ş.S., 62/171.

rub' cizye miktarı alınacaktır. Şâyet esedî kuruş zor elde ediliyorsa veya mevcut değilse, reayadan aynı kuruş talep edilmeyecek, ellerinde para çeşidi olarak ne varsa, onun üzerinden raici dikkate alınarak ve o günkü değerlerle hesaplanarak, örneğin İstanbul fındık altını* 4 kuruş, İstanbul zer-i mahbûb 3 kuruş, Mısır zer-i mahbûb ile Mısır zencirli altını 2,5 kuruş hesabıyla tahsil edilecektir.[410]

Yukarıda bir takım belgelere dayanarak, "gayrimüslimlerden esnâf-ı selâseye göre ne kadar cizye alınacağına ve bu tahsilât yapılırken hangi para çeşitlerinin geçerli olduğuna" ilişkin yapmış olduğumuz açıklamaların sağlam bir zemine oturtulabilmesi için Osmanlı'daki para düzeninin, para politikasının ve para tarihinin özellikle gayrimüslimleri ilgilendiren kısmının bilinmesi şarttır. Zira Osmanlı Devleti'nin tebaasından aldığı vergiler içerisinde bize göre önemli bir yeri olan ve sadece gayrimüslimleri ödemekle mükellef tutan cizye vergisi, ileride geniş olarak değineceğimiz gibi uygulamadaki bir takım yanlışlıklar, suistimaller ve yolsuzluklar sebebiyle zaman zaman devletin iktisadî sistemini felce uğratmıştır. Bu duruma gelinmesinde elbette reayanın da payı göz ardı edilmemelidir.

Biz burada çalıştığımız konu itibariyle Osmanlı para tarihine ve takip ettiği para politikalarına[411] girecek değiliz.

---

* **Fındık Altını:** Üçüncü Sultan Ahmet zamanında yirmi üç ayarında ve bir dirhem beş buğday ağırlığında kesilen altın sikkenin adıdır. İki fındık altını tam bir yüzlük altına muadildi. "Cedit zer-i İstanbul" adındaki altınların Mısır'a naklinde namları evvelâ (zencirli)'ye, sonraları (fındık) yahut (fındıkî)'ye tebdîl olunmuştur... Geniş bilgi için bk. Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü,* I, 626.

[410] K.Ş.S., 64/64.

[411] Geniş bilgi için bk. Mustafa Öztürk, "Genel Hatlarıyla Osmanlı Para Tarihi", *Türkler,* Ankara 2002, X, 802-822; Şevket Pamuk, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Paranın Tarihi,* İstanbul 1999, kitabın tamamı.

Sadece birkaç hususa dikkat çekerek, konumuzla olan bağlantısını kurmaya çalışacağız.

Bir devlette, iktisat politikaları ile siyasî iktidar ve düzenlerin devamlılığı arasında sıkı bir bağ vardır. Dolayısıyla Osmanlı para politikasının belirlenmesinde Osmanlı Devleti'nin uzun bir dönem içerisinde içinde bulunduğu iktisadî ve siyasî ortam büyük rol oynamıştır. Para, iç dengelerin korunmasında önemli bir unsurdur. Devletlerin takip ettikleri iktisat politikaları, gerçekte paranın ülke içindeki dolaşımının düzenlenmesinden ibarettir.[412] İşte Osmanlı Devleti de bu dolaşımın siyasal iktidarı, merkezî otoriteyi tehdit etmeyecek şekilde düzenlenmesine azamî gayret göstermiştir. Fakat zaman zaman çeşitli sebeplerle Osmanlı'nın iktisat politikası arzu edilen hedefleri tutturamamıştır. Osmanlı tarihi boyunca askerî ve siyasî gücüne paralel olarak hiçbir zaman güçlü bir paraya sahip olunamamıştır.[413] Devletin para politikası çerçevesinde çeşitli padişahlar döneminde, cizye beratlarında bazı örneklerini görebildiğimiz üzere çok çeşitli gümüş paralar ve altın paralar[414] basılmıştır. Bu paraların değeri ve râici[415] her dönemde değişiklikler arzetmiş, bir türlü istikrar sağlanamamıştır.

Ankara, Konya ve Bursa Şer'iye Sicilleri içinde yer alan bazı belgeler,[416] XVII. ve XVIII. yüzyıllarda Osmanlı topraklarında para meselelerine dair olup Osmanlı toplumu-

---

[412] Öztürk, "Genel Hatlarıyla Osmanlı Para Tarihi", *Türkler,* X, 802.

[413] Öztürk, "Genel Hatlarıyla Osmanlı Para Tarihi", *Türkler,* X, 804.

[414] Geniş bilgi için bk. Şevki Nezihi Aykut, "Osmanlı Sikkeleri", *Türkler,* Ankara 2002, X, 823-842.

[415] Geniş bilgi için bk. Halil Sahillioğlu, "XVII. Asrın İlk Yarısında İstanbul'da Tedavüldeki Sikkelerin Râici", *Belgeler,* Ankara 1964, c. I, sy. 2, s. 227-233.

[416] Bazı belge örnekleri için bk. Bekir Sıtkı Baykal, "Osmanlı İmparatorluğunda XVII. ve XVIII. Yüzyıllar Boyunca Para Düzeni İle İlgili Belgeler", *Belgeler,* Ankara 1988, c. XIII, sy. 17, s. 88-115.

nun yaşayışını, bir yönüyle de olsa, aksettirmeleri bakımından önemlidir. Gerçekten de bu vesikalarda, İmparatorluğun günden güne gerilediği XVII. ve XVIII. yüzyıllar boyunca para düzeninde hüküm süren istikrarsızlık ve bu yüzden doğan karışıklıklar, para üzerinde oynanan oyunlar ve bu durumu önlemek için devletin harcadığı çabalar; bir yandan toplumda iktisadî, sosyal ve ahlâkî bünyenin gittikçe bozulduğu, öte yandan da devlet otoritesinin laçka olduğu gâyet açık bir şekilde önümüze serilmektedir.[417]

Belgelerden anlaşıldığına göre para düzenini bozan, böylece genel ekonomik hayatı ve kitlenin yaşama koşullarını alt üst eden çeşitli unsurlar faaliyet halinde bulunmaktadır: Bir yandan kalpazanlar, piyasaya bol miktarda sahte para sürmekte, aynı zamanda satıcılar da tartı ve ölçüden çalmaya başvurmaktadırlar; öte yandan devletin resmî paralarını kenarlarından kırkmak ve yanlarından kazımak sûretiyle esas veznini ve değerini düşüren hilekârlar, çeşitli uydurma söylentileri yayarak bazı cins paraları ayarı düşüktür diye kötüleyip ucuza toplamak imkânını elde eden ve bunları dış memleketlere, özel olarak Venedik'e götüren, burada damgasını değiştirdikten sonra tekrar Osmanlı topraklarına sokup daha yüksek bir değer ile piyasaya sürmek sûretiyle zahmetsiz kârlar sağlayan "Yahûd ve Nasârâ tâifesi" durmadan çalışmaktadır; aynı zamanda külçe gümüşü toplayıp İran'a veya başka ülkelere kaçırmak sûretiyle kıymetli mâdenin kıtlaşmasına sebep olan açıkgöz yerli ve yabancı bezirgânlar bütün kötülükleri ile aynı bencil gaye peşinde koşup durmaktadırlar.[418]

---

[417] Baykal, "Osmanlı İmparatorluğunda XVII. ve XVIII. Yüzyıllar Boyunca Para Düzeni İle İlgili Belgeler", *Belgeler,* c. XIII, sy. 17, s. 87.

[418] Baykal, "Osmanlı İmparatorluğunda XVII. ve XVIII. Yüzyıllar Boyunca Para Düzeni İle İlgili Belgeler", *Belgeler,* c. XIII, sy. 17, s. 87.

Çoğu kez genel düzeni yıkacak derecede büyük bir tehlike hâlini alan bu duruma karşı devlet, gâyet sert mâlî ve cezâî tedbirler almak zorunluluğunu duymuştur. Defalarca sahte, karışık, ayarı düşük veya vezni noksan paraları gerçek değerlerini ödeyerek toplatmış ve bunları İstanbul darphanesinde eriterek "sağ para" hâline getirmiştir. Ayrıca, sağlam paranın memleket yüzeyine kolayca yayılabilmesini sağlamak amacıyla bir çok merkezlerde darphâneler açmıştır. Buna paralel olarak, devlet, meydana getirdiği düzene aykırı davrananlara ve böyle yolsuzluklara âlet olanlara veya meydan verenlere gâyet şiddetli cezalar koymuştur. Fakat alınan bütün tedbirler, öyle anlaşılıyor ki, ancak kısa bir süre için etkili olabilmiş, çok geçmeden aynı karakterde olan kimseler her seferinde başka bir yol bularak aynı hilekârlıklarına devam etmek imkânlarını zorlamışlardır. Bütün bunların sonucu olarak zaten mağdur ve mazlum durumunda olan "reaya fukarası"nın geçim şartları son derece zorlaşmış, mânevî değerlere bağlılığı gevşemiş ve sosyal hayatı bir çıkmaza girmiştir. Tebaasının vergi ödeme gücünü kaybetmesi ile de devletin geliri günden güne düşmüştür.[419]

Bu tarihlerde memlekette kullanılan para cinsleri de dikkati çekecek ve mevcut karışıklığı bir kat daha artıracak kadar çoktur: Esedî kuruş, Riyal kuruş, Arslanlı kuruş, Polye kuruş, Tuğralı kuruş, Kara kuruş, Mangır, Çil akça, Babka, Tahtî, Şerifî altun, Zencirli, Zencirekli altun, Zencirli müdevver, İstanbul altunu, Zencirli Mısır altunu, Tuğralı İstanbul altunu, Tuğralı Mısır altunu, Engerus, Macar altunu, Tokat, Lipur-i kebir, Lipur-i sağîr, Zolta, Zolta-i atîk, Frengi Yaldız altunu, Venedik Yaldız altunu, Fındık altunu, Zer-i mahbûb, Mârbas gibi deyimler, vesikalarımızda yerli ve yabancı paralar için kullanılmış adlardır. Art arda sıraladığımız paraların

[419] Baykal, "Osmanlı İmparatorluğunda XVII. ve XVIII. Yüzyıllar Boyunca Para Düzeni İle İlgili Belgeler", *Belgeler,* c. XIII, sy. 17, s. 87-88.

değerinin dalgalanması ile bu bunalımlar arasında bir takım ilişkilerin mevcut olduğu açıkça görülmektedir.[420]

Buraya kadar özellikle Osmanlı Devleti'nin XVII. ve XVIII. yüzyıllarına ait para düzenindeki istikrarsızlığa dair verdiğimiz bilgiler ışığında şöyle bir değerlendirme yapabilmek mümkün gözükmektedir: Osmanlı ticaret hayatını genelde ellerinde bulunduran gayrimüslimlerin, söz konusu yüzyılda da diğer dönemlerde olduğu gibi tedavüldeki paraya kendi çıkarları doğrultusunda yerine göre müdahale etmesi kadar tabiî bir şey olamaz. Dolayısıyla ortada para düzeniyle ilgili bir problem söz konusu ise, bunda gayrimüslimlerin az veya çok bir payı olduğunu vurgulamak gerekir. Diğer taraftan Osmanlı'da çeşitli sebeplerden dolayı paranın değerindeki iniş-çıkışlar, toplumun ahlâkî yapısını da hâliyle olumsuz anlamda etkilemiş, bu etkileme ise gayrimüslimlerden alınan cizye vergisinde de kendisini göstermiştir. Devlet, bu vergiyi reayadan tahsil ederken ille de şu veya bu para cinsinden ödeme yapmayı şart koşmamıştır. Daha önce bir takım belgelerden örnekler vererek açıkladığımız gibi, reayaya zulmetmemek ve haksızlık yapmamak adına onların ellerinde hangi para çeşidi varsa onun değeri üzerinden bir hesap yapılarak, esnâf-ı selâseye göre vermeleri gereken miktar alınmıştır. Fakat bunu fırsat bilen ve ahlâkî zafiyeti olan bazı cizyedarlar, güya insiyatif kullanarak, gayrimüslim tebaanın cizyelerini alırken onları altın para vermeye zorlamışlar, topladıkları altını piyasada akçeye çevirmişler, akçe olarak hazineye teslim etmişler ve aradaki farktan az da olsa bir menfaat temin etmişlerdir.[421] Bu durum, elbette gayrimüslimler arasında hoşnutsuzluğa sebep olmuştur.

---

[420] Baykal, "Osmanlı İmparatorluğunda XVII. ve XVIII. Yüzyıllar Boyunca Para Düzeni İle İlgili Belgeler", *Belgeler,* c. XIII, sy. 17, s. 88.
[421] Bk. K.Ş.S., 49/269.

VI. SİCİLLERE GÖRE CİZYENİN TOPLANMASINDA ÖNGÖRÜLEN ESASLAR, DİKKAT EDİLMESİ GEREKEN HUSUSLAR

Osmanlı Devleti'nde cizye, önceleri devlet memurları tarafından toplanmaktaydı. Fakat bu tarz vergi tahsilinde, devlet hazinesi aleyhine bir çok suistimaller meydana geldiğinden, II. Mehmet zamanında (1451-1481), vergi iltizam sistemi konuldu. Böylece devletin vergilerinin toplanması belli bir bedel karşılığında mültezimlere devredilmeye başlanmış oldu. Örneğin, 1197/1783 yılı Bursa merkez ve kazalarından Mudanya, İnegöl ve Yenişehir'in cizyesinin toplanması işi, bu işe talip olan hassa hasekilerinden Mehmet Ağa'ya verilmiştir.[422] Fakat bununla da suistimallerin arkası kesilmedi; eskiden Devlet aleyhine olan zarara, şimdi vergi vermekle mükellef olanlar katlanmak zorunda kaldılar; çünkü mültezimler, kendi menfaatleri için zorla, kanunun müsaadesinden daha yüksek meblağlar aldılar. Senelik iltizam usûlünün tatbik edilmesi, durumu müsbet anlamda çok fazla değiştirmedi. Her ne kadar devlet, vergi mültezimlerinin yardımıyla süratle vergileri elde ediyordu. Fakat bu sistemle tebaanın iş görme kabiliyeti mahvediliyor ve tamamiyle istismar ediliyordu. Sistemin en zayıf noktası elâstiki olmayışı idi. Masraflar zamanla büyüdüğü halde, vergi geliri daima aynı kalmıştı. Ne olursa olsun, vergi mültezimleri, devletin zararına olarak daima kârda idiler. II. Mustafa (1695-1703), Defterdar Köse Halil'in tavsiyesi üzerine, kötülükleri bertaraf etmek gayesiyle, vergi iltizamının kayd-ı hayat şartıyla verilmesini denedi. Fakat ne yazık ki hissedilir bir muvaffakiyet elde edilemedi. Senelik iltizam, memuriyetin kısalığı sebebiyle, vergi alanları keyfî harekete sevkettiği halde, bunlar kayd-ı hayat şartıyla olan iltizamda, memuriyetlerinin geçici

[422] Karataş, *Osmanlı Devleti'nde Gayrimüslimlerin Toplum Hayatı*, s. 238.

olmadığından yani sürekliliğinden kuvvet alarak başka türlü hareket etmediler. Bunun neticesi olarak, kayd-ı hayat şartıyla yapılan iltizam III. Ahmed devrinde (1703-1730) kaldırıldı; bunu takip eden devirde yeniden kondu, tekrar kaldırıldı. 1839 senesine kadar cizye meselesi böylece kaldı.[423] 1839 yılından sonraki cizye vergisiyle alâkalı bir takım gelişmeleri bilâhare zikretmeyi uygun bulurken, cizye toplanmasında öngörülen diğer hususlara değinmek istiyoruz.

Fethedilen topraklar bir Osmanlı eyâletine dönüştürüldüğünde cizye vermekle mükellef durumda olanların tahriri o bölgenin kadısı[424] tarafından yapılır, hazırlanan defterlere "defter-i cizye-i gebrân" adı verilirdi. Asıl defter olarak nitelendirilen bu nüsha iki kopya hâlinde hazırlanır, biri hazineye gider, diğeri ise Beylerbeyilik merkezinde muhafaza edilirdi. Yapılan tahrirler bir süre sonra yenilenmek zorundaydı. Ancak bu tahrirler, uzun süre yenilenmediğinden ölüm, doğum, göç, ihtidâ gibi değişikliklerin tesbit edilemediği ve mevcut defterlerin gerçek durumu tam anlamıyla yansıtmadığı görülmüştür. II. Mehmed zamanında bir köyden kaçan yükümlülerin cizyelerinin yarısı tımar sahibine tazmin ettirilir, diğer yarısı ise köyde kalanlara paylaştırılırdı. Fakat XVI. yüzyıl sonlarında tımar sisteminin çöküşüyle bütün yük ikinci grubun üzerinde kaldı. Bu duruma ancak 1691'deki cizye reformu ile çözüm getirilebildi ve herkesin sadece kendi vergisin-

---

[423] Nedkoff, "Osmanlı İmparatorluğunda Cizye", *Belleten,* c. VIII, sy. 32, s. 622, 626-627.

[424] Cizyenin tahsilinde özel görevliler kullanılmıştır. Defterdarlar ve kadılar cizyenin toplanmasında ve bu işle görevlendirilenlerin görevlerini gereği gibi yapmalarında önemli rol oynamışlardır. Hattâ görev yerinde durmadığı için cizye ve diğer vergilerin toplanması güçleştiği gerekçesiyle bir kadı tekdir edilmiştir, bk. Ömer Lütfi Barkan, "894 (1488/1489) Yılı Cizyesinin Tahsilatına Ait Muhasebe Bilançoları", *Belgeler,* Ankara 1964, c. 1, sy. 1, s. 110; Kenanoğlu, *Osmanlı Millet Sistemi: Mit ve Gerçek,* s. 384.

den sorumlu olduğu belirtilerek yapılan ödemeleri ispatlamak üzere mükelleflerin ellerine "kağıt" veya "varak" denen bir belge verilmesi kararlaştırıldı. Belgenin üzerinde mükellefin adı, eşkali, bölgesi, a'lâ, evsat ve ednâdan hangisine mensup olduğu yazılmaktaydı.[425] Bu hususu biraz daha genişleterek izah edecek olursak, Nedkoff'un verdiği bilgiye göre cizye kağıdının üzerinde, "Gayrimüslimlerin Cizyesi" (Cizye-i Gebrân)* yazısı yer alırdı. Ayrıca beş tane mühür dikkat çekiyordu. Cizye kağıtları, daha önce de ifade ettiğimiz gibi cizyenin sınıfını, cizye senesini (hicrî), baş hazinedarın, cizye muhasebecisinin ve cizye umum mülteziminin isimlerini ihtiva ediyordu. Tahsildar, cizye kağıdına mevkiin ismini, cizye verenin adını işaret eder ve özellikle husûsî alâmetlerini tebaruz ettiren, uzun boylu, aralık kaşlı, matruş, kır bıyıklı gibi kısaca şahsî vasıf ve farik alâmetlerini sayardı. Bu kayıtlar, bugünkü fotoğraf yerini tutardı. Cizyeyi vermekle mükellef olan reaya tahsildara vadesi gelen baş vergisini öder ve bunun karşılığında cizye kağıdını alırdı. Bu kağıdın özenle saklanması ve yeri geldiğinde vergi memurlarının talebi üzerine gösterilmesi gerekirdi.[426] İşte Osmanlı Devleti'nde söz konusu belgeyi almaktan kaçanlar, ya sıkı takibata uğradı veya 1705 yılında Manastır sancağında terkedilmiş köylere yeniden nüfus çekilmesi örneğinde olduğu gibi cizye vergi-

---

[425] Ercan, *Osmanlı Yönetiminde Gayrimüslimler,* s. 256.

* **Cizye-i Gebrân:** Hıristiyanlar'dan alınan cizye hakkında kullanılır bir tâbirdir. Yahudiler'den alınana "cizye-i Yehudân" denilirdi. Farisî bir kelime olan gebr'in lügat anlamı Mecûsi, ateşperesttir. Bu tâbir ilk önce İran ateşperestlerinden alınan cizye hakkında kullanılmıştır. Sonra Selçuklular'a, onlardan da Osmanlılar'a geçti. Anadolu'da Mecûsi olmadığı halde bu tâbir resmî kayıtlarda Hıristiyanlar'dan alınan cizye hakkında kullanılmıştır, bk. Pakalın, "Cizye-i Gebrân", *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü,* I, 303.

[426] Nedkoff, "Osmanlı İmparatorluğunda Cizye", *Belleten,* c. VIII, sy. 32, s. 623.

sinde indirim uygulanacağı vaadiyle geri döndürülmeye çalışıldı.[427]

Cizye için düzenli olarak her üç yılda bir "nev-yâfte yılı" adıyla genel bir teftiş yapılır, ölüler kayıttan düşülür, herhangi bir sebeple gözden kaçıp deftere işlenmeyenlerle cizye mükellefi durumuna gelenler (bâliğ) "nev-yâfte" olarak ilâve ve kaydedilirdi. Bu teftişler esnasında daha önceden tesbit edilmiş olan cizye sorumlusu sayısının düşürülmemesine hükümetin talimatı çerçevesinde dikkat edilirdi. Diğer taraftan başka bir coğrafî bölgedeki yabancılarla yolcuların bulundukları yerde cizye ödemeleri usûlü 1691 reformundan sonraki fermanlarda yer almıştır.[428]

Gayrimüslimlerle ilgili vergilerin tahsiline bakan cizye muhasebesinde defterler gâyet düzenli ve özenle tutulurdu. Önce merkezden atanan bir memur, vergi toplanacak bölgeyi yazar ve cizye muhasebesinde buna dayanılarak vergi mükelleflerine ait bir defter oluşturulurdu. Her cizye toplama bölgesi için bu işlem ayrı ayrı yapılırdı. Padişah tuğrası ile onaylanan bu defterler cizyedarlara verilerek, ilgili bölgelere gönderilirdi. Bu arada o bölgesinin kadısına da bir ferman gönderilir ve cizye toplamada yardımcı olması istenirdi. Cizye, cizyedarın elindeki deftere dayanılarak toplanır ve bu işlem yapılırken de ayrıca bir defter cizyedar ve bir defter de kadı tutardı. Cizye toplandıktan sonra defterler birbirleriyle karşılaştırılarak kontrol edilirdi. Bundan sonra defter, kadı tarafından imzalanıp mühürlenir ve bir torba içine konduktan sonra tekrar torbanın ağzı mühürlenir ve cizyedar eliyle cizye muhasebesine gönderilirdi. Bu sıkı kayıtlarla hem zimmînin hem de devletin herhangi bir zarara uğraması önlenirdi. Bu defter-

[427] İnalcık, "Osmanlılar'da Cizye", *DİA,* VIII, 45-46.
[428] İnalcık, "Osmanlılar'da Cizye", *DİA,* VIII, 46.

ler merkezde icmal defterlerine kaydedilir, ayrıca cizye ve haraçla ilgili hükümler de ayrı defterler halinde tutulurdu.[429]

Yukarıda bir takım defterlerden ve bunların fonksiyonlarından söz açılmışken, konunun biraz daha iyi anlaşılabilmesi açısından burada söz konusu defterler ile alâkalı birkaç hususa değinmek istiyoruz. İslâm'da bir tapu sicil hukuku bulunmamasına rağmen Osmanlılar, defter kayıtlarına büyük önem vermişler, düzenli bir arşiv oluşturmuşlardır. Defter deyimiyle, tahrir sonucu bir bölgenin ve o bölge halkının aldığı hukûkî durumu tesbit eden ana kütük defterleri kastedilmektedir. Meselâ, mufassal defterler, icmal defterleri, vakıf ve emlâk defterleri, avârız ve cizye defterleri, voynuk* ve eflak defterleri gibi. Örf ve yasalarla çözülemeyen herhangi bir meselede derhal bu defterlere başvurulur ve defterde nasıl yazılmış ise, öyle hareket olunurdu.[430]

Osmanlı Devleti'ndeki defter kayıtları, kuruluş yıllarına kadar çıkarılabilir. Çünkü ilk Osmanlı padişahları devrinde düzenlenmiş olan vakfiye ve mülknâmelerde görülen bey, paşa ve benzeri gibi bir takım belirli ünvan ve memuriyetlerin bulunması, Osman Gazi ve ondan sonraki padişahların, sanıldığı gibi basit bir göçebe boy beyi olmadıklarını göstermektedir.[431]

---

[429] Ercan, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Gayrimüslimlerin Ödedikleri Vergiler ve Bu Vergilerin Doğurduğu Sosyal Sonuçlar, *Belleten,* c. LV, sy. 213, s. 380-381; ayrıca bk. Eryılmaz, *Osmanlı Devletinde Gayrımüslim Teb'anın Yönetimi,* s. 47.

* **Voynuk:** Seferde ordunun ve vezirlerle devlet adamlarının atlarına bakmak ve sair zamanlarda Has ahır ve çayır hizmetinde kullanılmak üzere gayrimüslimlerden ve bilhassa Bulgarlardan tertip olan bir sınıf hakkında kullanılır bir tabirdir. Geniş bilgi için bk. Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü,* III, 595-597.

[430] Halil İnalcık, "Adâletnâmeler", *Belgeler,* Ankara 1967, c. II, sy. 3-4, s. 53.

[431] Barkan, Kanunnâmeler, l, LXXI.

Özellikle Müslüman olmayan halkla ilgili olan haraç ve cizye gibi vergilerin toplanmasından önce ve sonra tutulan defterler, Defterdarlık dairesine bağlı Cizye Muhasebesi Kalemi tarafından tutulurdu. Ayrıca Cizye Baş Kulu, Cizye Mukataacısı gibi memuriyet ve kalemler vardı.[432]

Osmanlı İmparatorluğu'nda vergi mükelleflerinin sayımı yapılırken cizye ödemekle yükümlü gayrimüslimlerin de sayımı yapılır ve bunlar tahrir defterlerine kaydedilirdi. Fakat bu kayıt işlemlerinin haricinde gayrimüslim reaya için ayrıca cizye tahrirleri de yapılabilmekteydi. Fakat bunlar genel sayımlar değildir. Nüfus ve arazi tahrirlerinin dışında yapılan bu cizye tahrirleri, normal tahrir prosedürüne paralel olarak yükümlülerin adları cizye defterlerine tek tek kaydedilerek gerçekleştirilirdi. Mufassal tahrir defterleri tarzında hazırlanan bu defterlerin, daha sonra vergi yükümlülerinin adlarını ihtiva etmeyen ve icmâl defteri denilen özetleri de hazırlanırdı.[433]

Daha önce kısmen ifade ettiğimiz gibi cizye defterleri iki nüsha olarak düzenlenirdi. Bunlardan biri kadı tarafından ilgili mahalde tutulurken, diğeri merkeze gönderilirdi. Zaman zaman cizye mükellefleri için mahallî kadılardan müstakil cizye defterleri hazırlamaları da istenebilirdi. Bu müstakil defterlerde, kayıtlı bulunduğu köy ve şehirleri terk eden gayrimüslimler ayrıca kayda geçerdi. Cizye defterleri ölümler ve ihtidalar (defterlere nev-müslim adıyla kaydedilen ve İslâm'ı seçen gayrimüslimler) sebebiyle ihtiyaç duyuldukça yeniden düzenlenirdi. Belli bir bölgede kayıtlı bulunan cizye mükelleflerinin başka bir vergi bölgesine geçmesi (örneğin tımar

---

[432] Ercan, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Gayrimüslimlerin Ödedikleri Vergiler ve Bu Vergilerin Doğurduğu Sosyal Sonuçlar, *Belleten,* c. LV, sy. 213, s. 380.

[433] Aydın-Günalan, *XV-XVI. Yüzyıllarda Osmanlı Maliyesi ve Defter Sistemi,* s. 148.

toprağından vakıf toprağına veya has bölgesine geçmesi) ya da yeni mükelleflerin vergi nüfusuna eklenmesi halinde de yeni defterler düzenlenir veya eski defterlere bu durum kaydedilirdi. Tabiî ki vergi nüfusunda yaşanan büyük değişmeler yeni defterlerin tutulmasını zarûrî kılardı. Deftere yeni kaydedilen hânelerden normal cizye vergisine ek olarak "ziyade" adıyla ilâve bir vergi alınırdı.[434]

Osmanlı Arşivi'nde 1585-1660 yılları arasında düzenli olarak tutulduğu anlaşılan bir cizye defteri serisi karşımıza çıkmaktadır. Bunların çoğu bir sancak bölgesi esas alınarak hazırlanmıştır. Bazı defterler ise birkaç sancak bölgesini kapsar. Fakat İmparatorluğun tamamını içine alan cizye defterleri mevcut değildir. Bu döneme ait cizye defterlerinden 1590-1600 yılları arasında tutulanlar III. Murat döneminde (1574-1595) yapılan genel nüfus ve arazi tahrir defterleri esas alınarak düzenlenmiş olmalıdır. 1600'lü yıllardan sonraya ait cizye defterleri ise düzenli tahrirlerin yapılmadığı bölgelere ait yeni kayıtları yansıtır gözükmektedir. Bu defterlerin bir kısmı kadılar tarafından yapılan periyodik nev-yaftegan kayıtlarını bir araya getirmekte olup iki büyük sayım arasındaki değişiklikleri göstermektedir. [435]

Maliye defterleri arasında bulunan cizye defterlerinin bir diğer grubunu da cizye icmâl (özet) defterleri oluşturmaktadır. İcmâl defterleri cizye mükelleflerinin adlarını vermez. Bu defterlerde sadece toplam hane sayıları verilir. Köy ve mahalleler esas alınarak düzenlenen bu defterler bir eyâletin tümünü kapsayabilirdi. Gerek merkezde gerekse eyâletlerde hazırlanmış olsun, cizye icmâl defterleri kadılar tarafından tasdik edilen mufassal defterler esas alınarak hazırlanırdı.

---

[434] Aydın-Günalan, *XV-XVI. Yüzyıllarda Osmanlı Maliyesi ve Defter Sistemi,* s. 148.

[435] Aydın-Günalan, *XV-XVI. Yüzyıllarda Osmanlı Maliyesi ve Defter Sistemi,* s. 148-149.

Cizye muhasebesi kalemi kâtipleri İmparatorluğun bütün cizye bölgelerinden gelen defterleri derlemek ve muhafaza etmekle görevliydi. İcmâl defterlerini hazırlamak, her cizyedarın/cizye tahsildarının tahrir defterinin kopyalarını yıllık olarak düzenlemek ve cizyeyle alâkalı soru ve şikâyetlere cevap vermek de cizye muhasebesi kâtiplerinin görevleri arasındaydı. Cizye muhasebesi kalemi 977-1013/1569-1605 yılları arasında kurulmuş olmalıdır. Bu kalemin kuruluşu, III. Murat döneminde hazırlanan cizye tahrirlerinin sayıca çoğalmasıyla ve tapu-tahrir defterlerinden cizye kayıtlarının derlenmesiyle eş zamanlı olarak gerçekleşmiş gözükmektedir. 1604-1623 yılları arasında cizye vergisi tahrirleri tımar tahrirlerinden ayrıldı ve cizye kaleminde çalışan maaşlı kâtip sayısı 3'ten 16'ya yükseldi. Cizye muhasebesi kalemi kurulmadan önce cizye muhasebesiyle Rumeli muhasebecisi ilgileniyordu. Rumeli muhasebecisi, İstanbul ve Rumeli'de bulunan padişah ve vezir vakıfları mütevellîlerinin hesaplarını ve bütün cizye defterlerini tetkik ve kaydeder, bunları daha önceki hesaplarla karşılaştırarak gerekli kayıtları yaptıktan sonra ruznâme kalemine gönderirdi. Rumeli muhasebesi kaleminde cizye gelirlerinin kayıtları şu şekilde tutulurdu: Cizyedarlar, cizye gelirlerini getirir, muhasebeci rakamları görür, eski muhasebe kayıtları ile karşılaştırır ve kendi adamlarına kayıt için verip kaydettirirdi. Bu kalem, ayrıca İstanbul'daki şehremini, arpa emini ve matbah emini defterlerini de tutmaktaydı.[436]

Günümüze kadar ulaşmış en eski cizye defterleri II. Bayezid dönemine (1481-1512) aittir. Bunlardan bir kısmı belli bir vilâyet veya livâyı ihtiva ederken bazıları ise Osmanlı İmparatorluğu'nun geneline aittir. Günümüze ulaşmış en eski cizye defteri, maliyeden müdevver defterler içinde

[436] Aydın-Günalan, *XV-XVI. Yüzyıllarda Osmanlı Maliyesi ve Defter Sistemi,* s. 149-150.

14817 numarada kayıtlı olan ve Rumeli bölgesinin çeşitli şehirlerine ait 891 tarihli cizye defteridir...[437]

Tekrar esas konumuza dönecek olursak, Osmanlı'da cizye vergisinin toplanması hususunda devletin öngördüğü esaslar ve dikkat edilmesini istediği şeyler çerçevesinde yukarıda izah ettiklerimizin dışında şu noktalara da dikkat çekmek istiyoruz:

Ömer Lütfi Barkan, her sene cizye vergisini toplamaya memur edilmiş olan tahsildarların devlet merkezine dönüşlerinde hesap vermek için tetkik ve tasdik edilmek üzere Cizye Muhasebesi bürosuna muhasebe bilançoları verdiklerini ifade etmektedir. Onun zikrettiğine göre bazı büyük sultan ve vüzerâ vakıflarının cizyeleri vakıf idaresi tarafından toplanmaktaydı. Daha sonraki dönemlerde merkezden uzak ve mâlî açıdan husûsî bir idareye sahip olan eyâletlerin cizye muhasebeleri eyâlet merkezlerinin maliye daireleri tarafından tutulmakta ve merkeze sadece eyâlet dahilindeki ihtiyaçlar için sarf edilenlerden geriye kalan sınırlı bazı varidat fazlaları gönderilmekteydi.[438]

Osmanlı Devleti'nde bazen cizyelerini ödemeyenlerin cizyelerinin zorla alınması yoluna da gidilmiştir. Özellikle bazı bölgelerde cizye toplamakla görevli olanlara cizye ödenmediği gibi silahlı mukavemette bulunulmuştur. Bazı yerlerde cizyenin sipahiler tarafından toplandığı görülmektedir. Bu gibi durumlarda sipahilerin, daha çok cizyelerini ödemek istemeyenlerden cizyelerin toplanması için kullanılmış olması kuvvetle muhtemeldir. Bir hükümden anlaşıldığına göre sipahiler cizye, iltizam ve adet-i ağnam (koyun resmi) toplamada kullanılmakta idiler. Harem-i Hümayun ağala-

[437] Daha geniş bilgi için bk. Aydın-Günalan, *XV-XVI. Yüzyıllarda Osmanlı Maliyesi ve Defter Sistemi,* s. 150 vd.

[438] Barkan, "894 (1488-1489) Yılı Cizyesinin Tahsilatına Ait Muhasebe Bilançoları", *Belgeler,* c. 1, sy. 1, s. 2-3.

rının da cizye toplamada kullanıldığı vakidir. Bazı yerlerde ise ellerine cizye defteri verilenlerin cizyeyi bizzat kendileri değil de başkalarına satmak sûretiyle toplamaya çalışmaları sebebiyle cizye gelirlerinin düşmesi üzerine Diyarbakır beylerbeyi ve defterdarına gönderilen hükümde, hangi yol yararlı ise onun tercih edilmesi ve reayaya zarar verilmemesi emredilmiştir. Bazı durumlarda da bir bölgeye sürgün edilme kararı alınan gayrimüslimlerin böyle bir muameleye tâbî tutulmalarının, ödeyecekleri cizye itibariyle hazineyi zarara uğratacağı anlaşıldığından bu uygulamadan vazgeçilmiştir.[439]

Bazı adaların cizyeleri o adanın mukataasını iltizam eden gayrimüslimlerce toplanmıştır. Bu kişiler cizyeyi peşin ödemekte, sonradan oradaki halktan toplamaktaydılar. Reayadan haksız olarak fazla cizye talep etmek yasaklanmış, buna teşebbüs eden görevliler azledilmiş ve kendilerine gereken ceza verilmiştir. Zaman zaman ehl-i örfün cizye konusunda reayaya zulmetmesi üzerine, İstanbul Ermeni Patriği Babıâlî'ye yaptığı müracaatında, kendi milletinden olanların cizyelerini ellerindeki cizye kağıtlarına göre esnâf-ı selâse üzere ödedikleri halde, ziyaret için yolculuk yaptıklarında geçtikleri yerlerde ehl-i örfün kendilerinden tekrar cizye istediklerini belirterek bunun için tedbir alınması talebinde bulunmuş ve talebi devletçe kabul görmüştür. Ayrıca bağlı olduğu yerde cizye ödeyip bir başka yere gidenlerden tekrar cizye alınmaması gerektiği de kesin olarak ifade edilmiştir.[440]

Cizyenin tahsil edilmesinde gayrimüslim rûhânî liderlerin rolleri ise bilhassa XIX. yüzyılda karşımıza çıkmaktadır. Daha önceki dönemlerde cizye konusunda ruhânî liderlere herhangi bir yetki tanınmamıştır. İstanbul cizyedarının, bir beyanla cizye kağıdı almamakta direnen Rum, Ermeni ve

[439] Kenanoğlu, *Osmanlı Millet Sistemi: Mit ve Gerçek,* s. 385.
[440] Kenanoğlu, *Osmanlı Millet Sistemi: Mit ve Gerçek,* s. 385-386.

Yahudilerin bu tavrının cizye gelirlerinde azalmaya yol açtığı şeklindeki şikâyeti üzerine h. 1240 / m.1825 tarihinde Ermeni patriğine gönderilen bir emirde, cizye kağıdı almaları konusunda milletine gerekli uyarıyı yapması, aksi takdirde cezalandırılacakları belirtilerek bu hususun Rum patriği ile hahambaşıya da tenbih edildiği, kendisinin de yine aynı konuda dikkatli olması emredilmiştir. Ermeni patriğine gönderilen emirde, Osmanlı ülkesinde bulunan reaya cizyelerinin esnâf-ı selâse itibariyle a'lâsı 24, evsatı 12 ve ednâsı 6 kuruş olmasına karar verildiği belirtilmiş ve patriklerin, kendi cemaat mensuplarından cizye kağıdı almayanları âyinleri vechile aforoz tehdidi ile ikaz etmeleri emredilmiştir.[441]

Tanzimatla birlikte cizyenin toplanması usûlünde değişiklik yapılarak Dersaâdet'te patrikhâneler, taşrada ise piskopos ve kocabaşılar vasıtasıyla toplanması ve toplanan bu cizyelerin Dersaâdet'te Hazineye, taşralarda ise maliye memurlarına teslimi usûlü benimsenmiş ve bu usûl h. 1256 / m. 1841 ve 1257/1842 tarihlerinde uygulanmış ancak pek verim alınamamıştır. Patrikler de bu konuda cizyenin zamanında toplanabileceği yolunda gerekli teminatı vermeye yanaşmamışlardır. Bunun üzerine farklı bir usûl benimsenmiştir. Buna göre cizyedar ve kolcular kullanılmayarak reayanın zulme uğramaması için, Dersaâdet'te oturan gayrimüslimlerin Muharrem ayının ilk gününden itibaren takım takım, mahalle mahalle Yeni Cami havalisinde bulunan Postahane'ye gelerek, her gayrimüslim grup için patrikhaneleri tarafından gönderilen mutemet bir kimse de hazır olduğu halde, cizyelerini zikrolunan patrikhane memurları ve esnaf kahyaları vasıtasıyla yine esnâf-ı selâse itibariyle ödemeleri karara bağlanmıştır. Buna göre örneğin, a'lâ mertebede cizye ödeyeceklerin Muharrem ayı içinde, evsat mertebede cizye ödeyecekle-

[441] Kenanoğlu, *Osmanlı Millet Sistemi: Mit ve Gerçek,* s. 390.

rin Muharrem ayının ilk gününden itibaren Safer ayının sonuna kadar iki ay içerisinde, ednâ kategorisinden cizye ödeyeceklerin de yine Muharrem ayının ilk gününden Rebiülevvel ayının sonuna kadar üç ay içerisinde ödemeleri ve cizyesini ödemiş olanlara tekrar cizye teklif edilmemesi için makbuz sûretinde kendisine bir alâmet verilmesi gerektiği belirtilerek, üstünde defne yaprağı şekliyle süslenmiş olarak imal ettirilen evraklardan her sınıf reayaya cizyesini ödediğini gösteren bir kağıt verilmesi ve taşralarda da reaya tahsis olunacak mahallere celbedilerek cizyenin her bir eyâlet müşiri tarafından tayin olunacak memurlar vasıtasıyla, o yerdeki piskopos, kocabaşılar veya vekilleri yanlarında bulundukları halde tediyesi ve ödeyenlerin ellerine makbuz verilmesi karara bağlanmıştır.[442]

Ermeni patriğine gönderilen h. 1261 / m. 1846 tarihli bir emirde 1262/1847 yılı cizyesinin toplanması için memurlar tayin edildiği, şâyet cizye kağıdı almayanlar olursa veya patrikhane görevlilerinin bu konuda bir ihmali görülürse gerekli cezanın uygulanacağı ve hileli yollara başvurarak daha az cizye ödeme girişiminde bulunanların da hakkından gelineceği belirtilmiş ve patriğin bu hususa dikkat etmesi istenmiştir. Cizyenin geçmiş yıllarda olduğu gibi tahsil edilmesi amacıyla kol kol memurlar tertip ve tayin olunduğu ifade edilerek Ermeni milletinden kağıt almayanlar olursa veya mahalle kahyalarının bu hususta kayıtsız kaldıkları anlaşılırsa gerekli cezanın verilmesi, taşradan gelip ticaret amacıyla İstanbul'da bulunanlarda görüldüğü üzere hileye başvurarak kendilerini gerçek durumlarından daha düşük seviyede gösterip daha az cizye ödeme yoluna gidenlerin yine cezalandırılacağı, Rum ve Katolik patrikleri ile hahambaşıya da bu konuda gerekli uyarının yapıldığı hatırlatılmış ve Ermeni patriğine

[442] Kenanoğlu, *Osmanlı Millet Sistemi: Mit ve Gerçek,* s. 391.

de cizye kağıtlarının zamanında yerlerine ulaştırılması için gayret göstermesi emredilmiştir.[443]

Daha sonraki bir tarihte ise cizyenin tamamen rûhânî liderler vasıtasıyla tahsili yoluna gidilmiştir. Bu konuya ilişkin belgelerde söz konusu uygulamanın gerekçesi, cizyenin mükerrer alınmasını ve cizye memurlarının tevzî ve taksimdeki suistimalini önlemek olarak gösterilmiştir. Bu uygulamada kağıt dağıtılmasından vazgeçilmiştir. Cizye yine üç sınıf üzerinden tahsil edilecek olmakla birlikte, zenginlerin fakirlere yardım yapabilmesi imkânı tanındığı, ödenmeyen miktarlar içinse rûhânî reislerin sorumlu tutulacağı ifade edilmiştir. Konuya ilişkin belgede cizyenin Tanzimat'ın başlangıcından bir müddet geçerli olduğu üzere, her bölgede cemaat liderleri vasıtasıyla, mükelleflerin mal ve şahsî durumuna göre "an cemaatin" tahsili ve patrikhaneler tarafından Hazine'ye teslim olunması hususunda emir çıkarılmıştır. Buna göre cizye, rûhânî reislerin bilgisi dahilinde memleket kocabaşıları ve millet tahsildarları tarafından herhangi bir suistimale meydan verilmeksizin toplanıp Hazine'ye teslim edilecektir.[444]

Bu konuda benimsenen usûl bir başka belgede de izah edilmektedir. Bu usûle göre cemaatin topladığı cizyeyi senet karşılığı teslim almak ve her gün yapılan tahsilâtı Hazineye teslim etmek üzere Hazine tarafından Ermeni Patrikhânesi'ne birkaç kâtip ve veznedar ve bu memurlara eşlik etmek üzere yerine göre Patrikhâne tarafından memurlar tayin edilecektir. Bu usûlde tebaaya cizye evrakı verilmeyip defterde kayıtlı tüm nüfusun cizyeleri yine esnâf-ı selâse üzere tahsil edilecek, fakat zenginlerin fakirlere yardım edebilmesi noktasında aralarında yapacakları yardımlaşmaya herhangi bir müdahalede bulunulmayacak, bu husus Patrikhâne tarafından ayarla-

[443] Kenanoğlu, *Osmanlı Millet Sistemi: Mit ve Gerçek,* s. 391-392.
[444] Kenanoğlu, *Osmanlı Millet Sistemi: Mit ve Gerçek,* s. 392.

nacaktır. Önemli olan, toplam miktarın azalmaması hususudur. Bu gibi durumlardan ve cizyenin zamanında toplanmasından rûhânî reisler sorumlu tutulacaklardır. Bundan böyle cizye "an cemaatin" alınacağından tek tek kimseden cizye talep edilmeyecektir.[445]

Cizyenin "an cemaatin" tahsili usûlünün h. 1271 / m. 1856 tarihinde de devam ettiği görülmektedir. Dersaâdet ve Bilâd-ı Selâsede oturan reayanın isimlerini gösteren defterleri mahalle muhbir ve kahyaları vasıtasıyla düzenlenerek İhtisab Nezaretine takdim edilmekte, taşralı olan reayadan cizyesini memleketinde ödediğine dair o yerdeki memurun mührünü taşıyan senetleri ibraz edenlerin isimleri üzerine defterde işaret konulmaktaydı. İbraz edemeyenlerin cizyelerinin tahsili amacıyla da yeni bir usûl geliştirilmiş ve geçmiş yıllara ait ödenmemiş cizyelerin tahsili için cizye toplamaya memur olan kâtiplerin refakatlerine patrikhâneler tarafından görevlendirilecek memurların süratle seçilip tayin edilmesi istenmiştir.[446]

Cizye mükellefi olma noktasında bazı belgelerde yer alan bilgilere baktığımızda çalışamayacak derecede hasta, ihtiyar ve cizyelerini ödeyemeyecek kadar fukara olanlar için kullanılması amacıyla Rum ve Ermeni patriklerine ednâ üzerinden ödenmek ve patriklerinin gözetimi dâhilinde tevzî ve taksim olunmak üzere her sene yüz adet cizye evrakı verildiğini, bu husus cizye defterlerine kaydolunarak 1259/1844 senesinden itibaren her sene bu sayıda ednâ evrakının patriğe verileceğinin vurgulandığını görüyoruz.[447]

Yukarıda Osmanlı'daki gayrimüslimlerden cizyenin nasıl toplandığına ve tahsil zamanında nelere dikkat edildiğine

---

[445] Kenanoğlu, *Osmanlı Millet Sistemi: Mit ve Gerçek,* s. 392.
[446] Kenanoğlu, *Osmanlı Millet Sistemi: Mit ve Gerçek,* s. 393.
[447] K.Ş.S., 39/266.

ilişkin geniş bir çerçeve oluşturmaya çalıştık. Şimdi de incelediğimiz arşiv belgelerinden hareketle cizye toplama hususunda dikkatimizi çeken bazı bilgilere burada yer vererek konuyu pekiştirmek istiyoruz.

Konya Şer'iye Sicilleri arasında yer alan 39. defterde kayda geçen bir fermanda, ellerinde cizye kağıdı, (evrakı) bulunmayan zimmîlere, durumlarına göre bir neferi dahi hâriç kalmamak üzere kağıtları verilip, şer'î olan cizyelerinin tahsil edilmesi emredilmiştir.[448] Yine aynı defterde gözümüze çarpan bir cizye berâtında ise, kendisine işaret edilen cizyedarın, cizye malını toplamaya başladığında yaptığı işin bilinebilmesi için başka bir defter tutup bu deftere gayrimüslimlerden kasabada olanları mahallesiyle, köyde yaşayanları köyüyle kaydedip, ayrıca hem kendi isimleri ve şöhretlerini, hem de bağlı oldukları papazların (ruhanî lider) isimlerini sıralayarak, hesabı gördükten sonra cizye muhasebesi kalemine teslim etmek üzere muhafaza etmeleri gerektiği hatırlatılmıştır.[449]

43. Defterde yer alan bir cizye berâtının hemen başında, reayanın cizyeyi eda edip etmediklerinin bilinmesi için esnâfı selâse sınıflandırmasına göre her ferde mîrî mühür ile mühürlenmiş bir kağıt verilmesi ve toplanan cizyenin olduğu gibi hazineye teslim edilerek muhasebesinin görülmesi öngörülmüştür. Ayrıca 39. defterdeki cizye berâtında, cizye tahsili ile alâkalı olarak ifade ettiğimiz şeyler burada da aynen zikredilmiştir.[450]

İncelediğimiz diğer bütün sicil defterlerinde karşılaştığımız cizye berâtlarının muhtevası içinde cizyenin tahsili hususunda şu ortak ifadelerle karşılaştığımızı söylemeliyiz:

---

[448] K.Ş.S., 39/274.
[449] Kenanoğlu, *Osmanlı Millet Sistemi: Mit ve Gerçek,* s. 393.
[450] K.Ş.S. 43/263-264.

Dönemin bürokratı ülkesinde yaşayan gayrimüslimlerden cizye vergisini toplatacağında onların ikamet ettikleri bölgelere göre görevlileri yani cizye memurlarını tayin eder ve bu durumu padişah imzalı bir berât veya fermanla resmî olarak bildirirdi. Merkezin kendilerine güven duyduğu bu cizyedarlar görevlendirildikleri bölgeye giderek, uhdelerine gönderilen ve devlet mührüyle mühürlenmiş cizye evrakı torbasını kadı huzurunda açarlardı. Torbadan çıkan evrâka göre cizyeleri toplayan cizyedarlar, söz konusu evrâkı bir köşeye koyup yine vilâyet kadısının huzurunda mühürledikten sonra merkeze yani İstanbul'a gönderirlerdi.[451]

Diğer taraftan her bir gayrimüslimin cizyesini ödeyip ödemediğinin bilinmesi için cizyedarlar, merkezdeki cizye muhasebesi kaleminde mevcut defterin dışında ikinci bir defter tutarlardı. Bu deftere, reayadan kasabada yaşayanları mahallesiyle, köyde yaşayanları karyesiyle veya yabancı olup da gelip geçenleri hem kendilerinin hem de babalarının isimleriyle ve şöhretleriyle (resimleriyle) bir liste halinde kaydeder, hesabı gördükten sonra cizye muhasebesi kalemine teslim etmek üzere muhafaza edip İstanbul'a getirirlerdi. Bunun yanı sıra cizyedarlar, kendilerine cizye tahsilinde yardımcı olan kolcular vasıtasıyla memur oldukları kaza ve nâhiyelere cizye evrâkını dağıtırlarken eşkalsiz kağıt vermemeye ve evrâkın resmî kalemler tarafından mühürlenmesine de dikkat ederlerdi. Cizye toplandıktan sonra ise, gerektiğinde birtakım şüpheleri gidermek ve bir mutabakat sağlamak için kalemde muhafaza edilen mühürleriyle bu evrakları mühürleyerek, bir bakıma kontrol ederlerdi.[452]

---

[451] K.Ş.S., 45295; 47/279; 48/281; 49/269; 57/180; 58/172; 60/96; 62/134, 171; 64/64.

[452] K.Ş.S. 45/295-296; 47/279; 48/281; 49/270; 57/181; 58/173; 60/97; 62/134, 172; 64/64.

Son olarak cizye vergisinin toplanması hususunda, Mübahat Kütükoğlu'nun bir çalışmasında dikkatimizi çeken şu bilgiyi de önemine binaen burada aktarmak istiyoruz ki, aşağıda yer vereceğimiz bilgiler, Konya Şer'iye Sicilleri arasında yer alan 39. defterdeki bir cizye berâtında karşılaştığımız ifadelerle de paralellik arzetmektedir.

Kütükoğlunun, araştırmasında yer verdiği malûmâta göre cizye kağıdı veya cizye varakası da denen cizye tezkirelerinin hazırlanışında üzerlerinde sadece üstte tâbi'-i cizye-i gebrân/Kıştiyân/Yahudiyân yazısı ile dört mühür bulunur. Mühürlerden ikisi üstte, hemen yazının altında, ikisi de bunların simetriği olan alt köşelerdedir. Üsttekiler resmî mühürler olup sağ köşedeki cizye mükellefinin sınıfını (a'lâ, evsat, ednâ) soldaki cizyenin ait olduğu hicrî yılı gösterirler. Alttakiler ise başdefterdar ile cizye muhasebecisinin şahsî mühürleridir. Cizye kağıtları teslim edilirken cizyenin alındığı yer ve mükellefin adı ile uzun boylu, aralık kaşlı, matruş, kır bıyıklı gibi kısaca tavsîfi yapılırdı. Vakıf yerlerdekilerin ise hangi vakfa tâbî oldukları belirtilmiştir. Cizye kâğıtları her zaman ve her sınıf için beyaz değildi. Gerek sınıfların tayininde gerekse herhangi bir sahtekârlığın önlenmesi için yıllarının birbirinden kolayca ayrılmasını temin bakımından farklı renkler kullanılırdı.[453]

Osmanlı'da gayrimüslimlerden cizye tahsili konusunda hem ek bir bilgi olarak, hem de bir bölgedeki cizye uygulamasına örneklik teşkil etmesi açısından aşağıdaki hususun da bilinmesi gerektiği kanaatini taşıyoruz.

---

* Kolcu: Gümrük, orman ve tütün rejisi gibi vâridat temin eden müesseselerde muhafaza memuru yerinde kullanılır bir tabirdir, bk. Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü,* II, 288.

[453] Mübahat S. Kütükoğlu, *Osmanlı Belgelerinin Dili (Diplomatik),* İstanbul 1994, s. 259-260.

Lübnan'da özellikle Mârûnîler'in* oturdukları yerlerde vergi toplama işi "Mukaddemîn" denilen yerli memurlara verilmiştir. Buna göre daha Kölemen egemenliği sırasında Mârûnîler'in ikamet ettikleri yerler bölgelere ayrılmış ve her bölgeye bir mukaddemîn tayin edilmiştir. Bu mukaddemînler Kölemenlerin Tırablus naipliğine bağlanmıştır. Mukaddemînler vergi toplama işinin dışında hükümet nezdinde Mârûnîler'i temsil etmişlerdir. Mukaddemînlik babadan oğula geçebilirdi. Bunlar genellikle köy papazı kıyafetinde idiler. Osmanlı'nın fethinden sonra da teşkilât olduğu gibi devam etmiştir. Yine görevleri vergi toplamak ve toplumla devlet arasındaki bağlantıyı sağlamaktı. Fakat bu defa herhangi bir naipliğe değil, devletin tayin etmiş olduğu mültezime bağlanmışlardır. Osmanlı fethinden bir müddet sonra mukaddemînliğin babadan oğula geçmesi kaldırılmıştır. Bazı yerli ailelerin rekabeti ve vergi toplama istekleri karşısında, mukaddemînlik teşkilâtı da 1655 yılında kaldırılmış ve bu görevi yerli aileler yapmaya başlamıştır. XVII. yüzyılın sonunda bu bölgelerde yerli ailelerin meydana getirdiği emirlikler, özellikle "Şihab" ailesinden gelen emirlikler kurulmuştur.[454]

---

* **Mârûnîler (Maronitler):** Kurucusu Aziz Mârûn'a nisbet edilen ve V. yüzyıldan itibaren ağırlıklı olarak Lübnan'da yaşayan bir Hıristiyan cemaati. Geniş bilgi için bk. İsmail Taşpınar, "Mârûnîler", *DİA,* Ankara 2003, XXVIII, 71-72; Gündüz, *Din ve İnanç Sözlüğü,* s. 248.

[454] Ercan, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Gayrimüslimlerin Ödedikleri Vergiler ve Bu Vergilerin Doğurduğu Sosyal Sonuçlar", *Belleten,* c. LV, sy. 213, s. 375.

VII. SİCİLLERE GÖRE CİZYEYİ TOPLAMA ZAMANI VE CİZYENİN TAHSİLİNDE GAYRİ-MÜSLİMLERE SAĞLANAN KOLAYLIKLAR (TAKSİT İMKÂNI)

Her şeyden evvel belirtmemiz gereken şey, İslâm dininde verginin senevî oluşudur. Yani bir senelik devreler hâlinde tahsil olunur. Vergi tahsili zamanları için de kamerî takvim esas alınır ki, bu da devletin, netice olarak her 36 takvim senesinde bir defa olmak üzere fazla tahsilde bulunması demektir. Örneğin zekât vergisinin tahsil edileceği ayın Muharrem veya Ramazan olması gerektiği hususunda da birtakım görüşler serdedilmiştir. Biz bu görüşlere ve Hz. Peygamber dönemindeki vergi tahsilâtı ile ilgili uygulama örneklerine girecek değiliz.[455] Burada esas dikkat çekmek istediğimiz nokta, yukarıda ifade etmeye çalıştığımız hususların, Osmanlı döneminde de cizye konusunda dikkate alınmış olmasıdır.

Mübahat S. Kütükoğlu, cizyenin toplanma zamanının hicrî yılbaşı olduğunu, Muharrem ayında cizye muhasebesi kaleminde hazırlanıp toplayacak olanlara teslim edilerek mahalline gönderilen bohçaların, ait oldukları kazada kadı huzurunda açılarak vergilerin toplandığını söylemektedir.[456] Nedkoff da aynı görüşe katılarak, her yeni hicrî senenin başında, yani Muharrem ayında tahsildarların, mıntıkalarını dolaşarak vergi mükelleflerinden baş vergisini topladıklarını ileri sürmüştür.[457] Neşet Çağatay ise, cizye vergisinin bazı kanunnâmelerde nevruz, bazılarında kasım, bazılarında da yarısı nevruzda, yarısı kasımda olmak üzere iki taksit olarak

---

[455] Geniş bilgi için bkz. Tuğ, *İslam Vergi Hukukunun Ortaya Çıkışı,* s. 98-100.

[456] Kütükoğlu, *Osmanlı Belgelerinin Dili (Diplomatik),* s. 259.

[457] Nedkoff, "Osmanlı İmparatorluğunda Cizye", *Belleten,* c. VIII, sy. 32, s. 623.

alındığının zikredildiğini açıklamaktadır.[458] Son olarak Bilal Eryılmaz, her kazanın cizye kağıtlarının Hazine'ce düzenlenip bohçaları içine konarak mühürlendikten sonra, cizyedar denilen memurlar eliyle mahalline yollandığını, Muharrem ayı gelince bu bohçaların mühürlerinin mahkemelerde açılarak, bu şekilde tahsil yoluna gidildiğini, Muharrem ayından önce cizye bohçasının açılmadığını ve belli zamanlar dışında gayrimüslim halktan cizye istenmediğini ifade etmiştir.[459]

Bizim incelediğimiz cizye berâtlarında cizyenin ne zaman toplanması gerektiğine dair yer alan bir takım ifadelerin, konunun daha iyi anlaşılabilmesine yardımcı olacağı kanaatindeyiz.

Söz konusu berâtlardan birinde örneğin, "1111/1699 senesinin cizyesi 1110/1698 Ramazan ayının gurresinde yani ilk gününden itibaren, 1112/1700 senesinin cizyesi 1111/1699 Ramazan ayı gurresinde ve yine 1113/1701 senesinin cizyesi ise 1112/1700 Ramazan ayı gurresinde toplanmaya başlanacaktır" şeklinde muhteva olarak ortaya koymaya çalıştığımız bir kayıt dikkatimizi çekmektedir.[460] Bir diğer cizye berâtında, geçmiş senede olduğu gibi 1120/1708 yılına mahsûb olmak üzere 1119/1707 yılı Şa'ban ayının ilk günü itibariyle cizye toplamaya başlanması emredilmiştir.[461] Bir başka berâtta ise, 1127/1715 senesinin cizyesinin, 1126/1714 senesi Şa'ban ayının ilk gününden itibaren toplanmasına işaret edilmiştir.[462] Yine 1128/1716 yılının Şa'ban ayının gurresiyle birlikte 1129/1717 yılının cizyesinin tahsil edilmesi gerektiği, bir başka berâtta vurgulanmıştır.[463] Karşımıza

---

[458] Çağatay, "Osmanlı İmparatorluğunda Reayadan Alınan Vergi ve Resimler", *A.Ü.D.T.C.F.D.*, c. V, s. 495.
[459] Eryılmaz, *Osmanlı Devletinde Gayrımüslim Teb'anın Yönetimi, s. 47.*
[460] K.Ş.S., 39/265.
[461] K.Ş.S., 43/263.
[462] K.Ş.S., 45/295.
[463] K.Ş.S., 47/279.

çıkan iki cizye berâtı örneğinde ise, cizyenin toplanma zamanı olarak Receb ayı kaydı vardır. Yani 1131/1719 senesinin cizyesi 1130/1718 Receb'in ilk gününden itibaren,[464] 1137/1725 senesinin cizyesinin de 1136/1724 Receb gurresiyle birlikte toplanması gerekmektedir.[465] Pek çok cizye berâtında ise cizyenin tahsil edilme vakti olarak Muharrem ayı yani hicrî yılbaşının başlangıcı karşımıza çıkmaktadır. Dolayısıyla bizim üzerinde yoğunlaştığımız dönem (XVIII. yüzyıl) itibariyle Osmanlı arşivlerinde dikkatimizi çeken şey, cizye toplama işinin genelde Muharrem ayına denk getirilmesidir. Bu hususta birkaç örnek verecek olursak, meselâ "1162/1750 yılının cizyesi, aynı senenin Muharrem ayının ilk gününden geçerli olmak üzere toplansın" ifadesi bir cizye beratında[466] yer alırken, bir diğer cizye beratında 1179/1766 senesine ait cizye vergisinin, adı geçen senenin Muharrem ayı gurresinde toplanmaya başlanması gerektiği açık bir dille izah edilmiştir.[467] Diğer taraftan 1185/1772 yılının cizyesinin aynı yılın Muharrem'in ilk günü itibariyle alınması,[468] 1189/1776 senesi cizye kağıtlarının aynı senenin Muharremü'l-haram gurresinden itibaren dağıtılmaya başlanması,[469] yine 1188/1775 yılı cizye tahsilinin zikredilen senenin Muharrem ayı ilk gününden uygulamaya konulması[470] ve son olarak 1198/1784 cizyesinin adı geçen senenin Muharrem ayı gurresi itibariyle tahsil edilebileceği,[471] bir takım cizye beratlarındaki ifadelerde yer almaktadır.

---

[464] K.Ş.S., 48/281.
[465] K.Ş.S., 49/269.
[466] K.Ş.S., 57/180.
[467] K.Ş.S., 58/172.
[468] K.Ş.S., 60/96.
[469] K.Ş.S., 62/134.
[470] K.Ş.S., 62/171.
[471] K.Ş.S., 64/64.

Cizye tahsilinde gayrimüslimlere sağlanan kolaylıklara gelince, bu bağlamda belki pek çok hususu dile getirebiliriz. Osmanlı Devleti'nin zimmîlerden bu vergiyi toplarken hakkaniyet ölçülerine elinden geldiğince dikkat etmesi, vergi toplayan memurları tahsilat sırasında hak ve adaletten ayrılmamaları noktasında uyarması, çalışamayacak durumda olan gayrimüslimlerden ve bir döneme kadar ruhban sınıfından vergi almaması, yine yaptıkları belli bir görev karşılığı bazı zimmîlerin cizyeden muaf tutulması hep kolaylık çerçevesinde değerlendirilebilecek hususlardır. Biz burada cizye toplanmasında devletin sağladığı kolaylıklar derken taksit uygulamasından, yani bir başka ifade ile cizye olarak reayadan alınacak miktarın taksitler halinde hazineye dönüşünün imkânlarından söz etmek istiyoruz.

İlk plânda şunu ifade etmeliyiz ki, daha Hz. Peygamber döneminde bile vergi tahsilinde taksit uygulaması karşımıza çıkmaktadır. Örneğin, bu dönemde Necranlıların cizyesi Sefer ve Receb aylarında olmak üzere iki taksit halinde alınmaktaydı.[472] Demek ki bu uygulama, İslâm'ın ilk dönemlerinde başlamıştır.

Osmanlı dönemine gelince, zaman zaman ödeme kolaylığı sağlamak için cizye vergisinin taksitlendirildiği olmuş[473] ve bu taksitlerin mahsul sonuna rastlanmasına özen gösterilmiştir.[474] Cizye, askerlik bedeline dönüştürülmeden yani 1856 yılına kadar, genelde taksitler halinde ödenmekteydi. 1864 (h. 1281) tarihli talimat gereğince, askerlik bedeli de diğer vergiler gibi on taksit halinde alınmıştır. Hükümet, as-

---

[472] Tuğ, *İslâm Vergi Hukukunun Ortaya Çıkışı,* s. 98.

[473] Ercan, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Gayrimüslimlerin Ödedikleri Vergiler ve Bu Vergilerin Doğurduğu Sosyal Sonuçlar", *Belleten,* c. LV, sy. 213, s. 376.

[474] Ercan, "Türkiye'de XV. ve XVI. Yüzyıllarda Gayrimüslimlerin Hukuki, İçtimai ve İktisadi Durumu", *Belleten,* c. XLVII, sy. 188, s. 1148.

kerlik bedellerinin toplanması usûlü ile ilgili 1894 (18 Kanûn-ı Sânî, 1310) tarihinde yayınladığı bir kararnâmede, her mahalle ve köyün askerlik bedelleri, dört eşit takside bölünerek tahsil edilmesine karar verilmiştir.[475]

Kayıtlardan Bursa bölgesindeki zimmîlerden de cizyenin dört taksit halinde alındığı anlaşılmaktadır.[476] Ancak ülkenin içinde bulunduğu ekonomik şartların değişerek göstergelerin olumsuz seyretmesi ve mâlî kaynaklara olan ihtiyacın artması durumunda yöneticilerin zaman zaman taksit işinden vazgeçtiği, hattâ ileride göreceğimiz gibi cizyeyi vaktinden önce toplamaya kalktığı da olmuştur. Nitekim 1174/1760 yılında Bursa kadısına gönderilen bir fermanda cizye paralarından yapılması gereken harcamaların çokluğu nedeniyle 1175/1761 yılına ait cizye vergisinin taksit yapılmadan toplanması istenmiştir.[477]

Daha önce bir nebze vurguladığımız gibi, cizyenin nakit olarak ödenmesi esas kabul edilse de, elbise, mevâşi ve hattâ her türlü ayniyat ile de ödenebilmesi,[478] Osmanlı Devleti'nin cizye uygulamasında gayrimüslimlere sağladığı kolaylıklar arasında sayılabilir.

Yine aşağıda vereceğimiz örnek bir olay, sağlanan kolaylıkların sınırlarını kavrayabilmemiz açısından önem arzetmektedir. Cizye ödeme zamanında parası olmayan zimmîler, başkalarından borç alarak bu yükümlülüğünü yerine getirmişlerdir. 1199/1785 yılında Bursa'dan mahkemeye müracaat eden bazı zimmîler Mihaliç kazasının farklı köylerin-

---

[475] Eryılmaz, *Osmanlı Devletinde Gayrımüslim Teb'anın Yönetimi,* s. 47-48.

[476] Karataş, *Osmanlı Devleti'nde Gayrimüslimlerin Toplum Hayatı,* s. 239.

[477] Karataş, *Osmanlı Devleti'nde Gayrimüslimlerin Toplum Hayatı,* s. 240.

[478] Becker, *İA,* III, 200.

den olduklarını, köylerindeki diğer zimmîlerin kendilerini vekil olarak seçtiklerini belirttikten sonra, "1199/1785 senesiyle ilgili bize isabet eden cizyenin miktarı 4976 kuruş 7 paradır. Ancak bu parayı ödeyecek gücümüz yoktur. Bundan dolayı adı geçen meblağı bizim adımıza Feyzullah Efendi verecek, biz de Feyzullah Efendi'ye bir yıl sonra borcumuzu ödeyeceğiz" diyerek cizyelerini ödemek istemişlerdir. Mahkemede hazır bulunan Feyzullah Efendi'nin de durumu kabul etmesi üzerine mesele deftere kaydedilmiş ve bu konuda taraflara belge verilmiştir.[479]

Karaman Eyâletinde de cizye toplanırken taksit kolaylığı sağlandığını, üzerinde çalıştığımız sicil defterlerindeki kayıtlardan rahatlıkla anlayabiliyoruz. Örneğin, XVIII. yüzyıla ait bir cizye berâtında, bir defada ödeme gücü olan gayrimüslimlerin dışında kalanlarından cizyelerinin tedrîcen tahsil edilmesi ve cizyedarların dört taksit hâlinde topladıkları cizyeyi hazineye teslim etmeleri emredilmiştir. Hattâ bu taksitlerin merkeze hangi zamanlarda gönderilmesi gerektiği de açıkça belirtilmiştir. Buna göre birinci taksit tutarı Ramazan ayının onbeşinde, ikinci taksit tutarı Kurban Bayramı'nda, üçüncü taksit tutarı Rebîülevvel ayının onbeşinci günü ve dördüncü taksit tutarı ise Cemâziye'l-âhir'in onbeşinci günü eksiksiz olarak cizyedarlar tarafından hazineye ulaştırılacaktır.[480] Aynı cizye berâtında, bu emrin hemen arkasından bir ikaz mahiyetinde, cizyedarların, cizye malını taksit taksit merkeze gönderme imkânı verildi diye ehl-i zimmeti sebep göstererek cizyeyi edâda tembellik yapmamaları tenbih edilmiştir.[481] Dönemin cizye berâtlarının bazısında cizyenin tah-

[479] Karataş, *Osmanlı Devleti'nde Gayrimüslimlerin Toplum Hayatı,* s. 241.
[480] K.Ş.S., 43/263-264.
[481] K.Ş.S., 43/264.

siline dair dört taksitten söz edilirken[482], bazısında da bir defada edâya yani ödemeye muktedir olanların dışındakilerin tedrîcen (peyderpey) ödeme yapabilmelerine fırsat tanıyan ifadeler yer almaktadır.[483] Bir kısım cizye berâtlarında ise, peşin olarak cizyeyi ödeme gücü olan zengin zimmîlerin dışında kalan fakîr-i mu'temil sınıfından, cizyelerinin dört taksitte alınacağı ve toplanan cizye miktarının vakit geçirmeden zamanında cizyedarlar tarafından hazineye teslim edilmesi gerektiği kaydı vardır.[484]

Diğer taraftan zikretmeden geçemeyeceğimiz bir husus a burada yer vermenin faydalı olacağı kanaatindeyiz. 61 No'lu Konya Şer'iye Sicil Defteri'nde dikkatimizi celbeden bir fermanda, Karaman eyâletinin 1187/1774 yılına mahsûb edilmek üzere alınması gereken toplam cizye miktarının taksîd-i evvel yani birinci taksit karşılığı olduğu ifade edilmiştir.[485] Dolayısıyla böyle bir bilgi bize, Osmanlı'nın değişik dönemlerinde cizye tahsil edilirken taksit imkânının sağlandığını çok net bir biçimde göstermektedir.

VIII. SİCİLLERE GÖRE CİZYE ÖDEYEN GAYRİMÜSLİMLERİN DİĞER YÜKÜMLÜLÜKLERİ

Osmanlı'da cizye ödeyen reayanın iki ayrı yükümlülüğü daha vardı. Bunlar, vergi toplayıcılarının yani cizyedarların "maîşet" veya "maaş" adı verilen kendi masraflarını karşılamaktan ve merkezdeki cizye kalemine "resm-i hesâb, ücret-i kitâbet, harc-ı muhasebe ve kalemiyye" gibi isimlerle de ifade edilen "resm-i kitâbet" harcını ödemekten ibaretti.

---

[482] K.Ş.S., 45/295, 47/279.
[483] K.Ş.S., 48/281, 49/269.
[484] K.Ş.S., 57/180; 58/172; 60/96; 62/134, 171.
[485] K.Ş.S., 61/100.

Bu sonuncusu, bütün Osmanlı maliye bürolarınca uygulanan genel bir usûldü ve kâtiplik hizmeti karşılığı alınan harçları karşılıyordu. 1475 tarihli fermana göre tahsildarlar resm-i kitâbet olarak her aileden 2 akçe, il kethüdâları için de 1 akçe alıyorlardı. XVI. yüzyılda vergi toplayıcıları ve onlara refakat eden kâtipler kendileri için 1 akçe talep ediyorlardı.[486] Macaristan'da ilâve olarak 1 akçe "resm-i hâne" istenmişti.[487] 1691 yılında maîşet adı altında alınan miktar a'lâ, evsat ve ednâ itibarınca 12, 6 ve 3 paraydı; bunların her birinden ayrıca 1'er para da kitâbet ücreti alınmıştı. Bundan dört yıl sonra kadınların maîşeti için yeni bir ilâve daha yapıldı. Yine a'lâ, evsat ve ednâ olarak 9, 4 ve 1,5 para alınmaya başlandı. 1694 tarihli fermanla bütün bunların toplanması sırasında meydana gelebilecek bir takım suistimalleri önlemek için bu miktarların vergi toplayanlar tarafından kendi adlarına değil hazine adına alınması kararlaştırıldı. Toplanan miktar, önce hazineye gidecek, sonra da ilgili memurlara oradan cizye bürosunda cizye gelirlerinden ödeme yapılacaktı. Bu kanunî harçların toplam miktarı cizyenin 1/25'ine tekabül ediyordu ve cizye gelirlerindeki artışa göre nisbeti tayin ediliyordu. Yine aynı fermanda cizye toplayıcılarının kanuna aykırı olarak cizye ödeyenlerden zahire, kâtibiye, sarrâciye, kolcu akçesi, harc-ı mahkeme, mum akçesi, buyruldu avâidi vb. bazı "salgın"lar saldıklarına da işaret edilmişti.[488] 1833 yılında çıkarılan bir kararname ile cizyedarların, cizyenin dışında her ne ad altında olursa olsun zimmîlerden ek bir vergi almaları yasaklanmıştır.[489] 1839 Tanzimat Fermanı ile bütün cizyedarlar hazineden maaşa bağlandı; vergi ödeyenlerden sadece hayvanları

[486] İnalcık, "Osmanlılar'da Cizye", *DİA,* VIII, 47.
[487] Barkan, *Kanunnâmeler,* I, 180, 316.
[488] İnalcık, "Osmanlılar'da Cizye", *DİA,* VIII, 47-48; İnalcık, "Djizya", *EI²,* I, 565.
[489] Ziya Karamursal, *Osmanlı Malî Tarihi Hakkında Tetkikler,* Ankara 1940, s. 172.

ve kendileri için asgarî ölçüde olmak üzere erzak teminine izin verildi.[490]

Meselenin Konya Şer'iye Sicilleri'nde nasıl geçtiğine gelince, incelediğimiz cizye beratlarında XVIII. yüzyıl itibariyle Merkez (İstanbul) tarafından mahiyet itibariyle şu noktaya dikkat çekilmiştir: Cizyedarlar dağıttıkları cizye evrâkının her birinden (her bir erkek gayrimüslim için) a'lâ sınıfına giriyorsa 12, evsat sınıfında ise 9 ve ednâ itibariyle de 6 pâre maîşet bedeli alacaklardır. Bunun dışında yine her re's cizyeden 1'er pâre cizye muhasebecisi ve kâtiplerine ücret-i kitabet adı altında bir miktar takdim edilecektir. Bu miktar, toplanan cizye parasının aslından, muhasebe yapıldığında borçlarına (zimmetlerine) mahsûb olunacaktır.[491]

IX. SİCİLLERE GÖRE OSMANLI'DA CİZYE İLE İLGİLİ PROBLEMLER VE BUNA KARŞIN DEVLETİN ALDIĞI TEDBİRLER

XVIII. yüzyıldaki Konya Şer'iye Sicilleri'ne göre cizye uygulamalarındaki gayrimüslimleri metodik bir çerçevede incelerken, aslında cizyenin tahsili sırasında ortaya çıkan problemler ve bu problemlere karşı Osmanlı Devleti'nin almaya çalıştığı tedbirleri daha önce satır aralarında ortaya koymaya çalışmıştık. Fakat konunun biraz daha derinlemesine incelenmesi ve cizye berâtlarında da bir takım örneklerle izah edilmesi açısından yukarıdaki başlık altında tekrar bu meseleyi ele almak istedik.

Burada öncelikli olarak yer vermek istediğimiz ilk husus, İslâmiyetin Arap egemenliği döneminde cizye toplanırken zimmîye bazı küçük düşürücü davranışlarda bulunuldu-

---

[490] İnalcık, "Osmanlılar'da Cizye", *DİA,* VIII, s. 48.

[491] K.Ş.S., 39/265-266; 43/263; 45/295; 47/279; 48/281; 49/269; 57/180; 58/172; 60/96; 62/134, 171; 64/64.

ğunun yine bazı tarihçiler tarafından ileri sürülmesidir. Buna göre, şöyle bir tasvirden söz edilmektedir: Emir (müstelzim) tahta benzeyen yüksek mevkiinde oturur; zimmî, baş vergisini açık avucunda tutarak, takdim etmek üzere, Emirin huzuruna doğru ilerler; Emir bunu elinden alır, o tarzda ki, Emirin eli üstte, zimmîninki altta bulunur; bunun üzerine Emir zimmîye bir yumruk indirir, Emirin önünde ayakta duran bir adam da zimmîyi kaba bir şekilde koğar. Bundan sonra ikincisi, üçüncüsü... girerler ve hepsi de aynı muâmeleye tâbî tutulurlar. Herkes bu sahneyi seyretmeye bırakılırdı.[492] Fakat fiiliyatta bu kaba usul yalnız sembolik bir karakter aldı. Başka bir rivâyete göre de vergiyi alanın ayakta durması gerekiyor, vergisini vermeye gelen zimmîyi yakasından yakalayarak sarsıyor ve "ey zimmî cizyeni ver!..." diyordu. Tediyenin îfâ edildiğini isbat için gayrimüslimler, bir vergi makbuzu alırlardı; bundan başka boyunlarında kurşundan bir kontrol alâmeti taşırlardı...[493] Nedkoff'un, bir çalışmasında yer verdiği yukarıdaki tasvîri durumun Araplardaki tarihsel gerçekliği tam olarak tesbit edilememekle birlikte Osmanlı İmparatorluğu tarihinde, cizye tahsil edilirken gayrimüslimlere bu veya buna benzer hareketlerin yapıldığına dair hiçbir kayıt yoktur. Aksine devlet, cizye ve haraç toplanırken Müslüman olmayan halktan fazla para alınmaması, herhangi bir zarar verilmemesi ve hakaret edilmemesi için sık sık emirler vermiştir. Ancak bazen cizye ödemek istemeyen veya herhangi bir yolla bundan kurtulmak isteyenleri de vergiden kaçan bir teb'a sayarak cezalandırmıştır. [494]

---

[492] Nedkoff, "Osmanlı İmparatorluğunda Cizye", *Belleten,* c. VIII, sy. 32, s. 613.

[493] Nedkoff, "Osmanlı İmparatorluğunda Cizye", *Belleten,* c. VIII, sy. 32, s. 613.

[494] Barkan, Kanunnâmeler, I, 305, 309, 314, 345, 347.

Osmanlı Devleti'nde cizye konusunda karşımıza çıkan bir takım problemler ve bunlar karşısında merkez tarafından alınmaya çalışılan tedbirlere gelince şu hususları zikredebiliriz:

Bazı tahsildarlar cizye toplama zamanı gelince kendi mıntıkalarını dolaşarak, vergi mükellefi olan her zimmîden cizyeyi tahsil ederken, ellerinde bulunan cizye kağıtlarından mümkün mertebe süratle kurtulmak için, cebir ve tazyikle yani reayayı zorlayarak müdafaasız halkı korkutmaktan geri durmazlardı. Cizye mültezimleri, Devlet Hazinesine vermek zorunda oldukları vergi miktarından fazla olarak kendilerine de yüksek bir gelir elde etmeyi düşündüklerinden, henüz ergenlik çağına ulaşmamış çocuklardan ve pîr-i fânî olmuş (çok ihtiyarlamış) kimselerden bile zorla vergi alırlardı; halbuki, bunlar kanun gereğince vergiden muaf idiler. Bu cizyedarlar, kanuna muhalif hareketlerini genellikle, merkezî hükümetin pençesinin erişemeyeceği çok uzak eyâletlerde yapmaya meyletmekte idiler; suistimaller, bilhassa karışık devirlerde tehlikeli bir şekilde çoğalmıştı...[495]

Vergi mecburiyeti yaşına girme meselesi, çok defalar büyük müşkülleri beraberinde getiriyordu; zira o devirlerde bazı bölgelerde muntazam kayıt defterleri yoktu. Bundan başka vergiyi verenlerin de, gerçek yaşlarını, vergi memurundan gizlemek, tabiatıyla kendi menfaatleri gereği idi. Bu gibi durumlarda Türk memurlarının vaziyeti aydınlatmak ve gerçeği ortaya çıkarmak için ne gibi muameleler yaptıklarını anlatan Fransız Şark seyyahı Tournefort'un bir çalışmasından nakille Nedkoff, şunları söylemektedir: "...Bu zat üç sınıfa göre cizyenin 10, 5 ve 3 Ecus (Taler) olduğu Şiyoz adasında vergi vermekle mükellef olanın bu yaşa gelip gelmediğini

[495] Nedkoff, "Osmanlı İmparatorluğunda Cizye", *Belleten,* c. VIII, sy. 32, s. 623.

anlamak için şu aşağıdaki usûlü kullandıklarını anlatıyor: Bahis mevzuu olanın bir iple boynu ölçülür ve bunun iki misli alınırdı; bundan sonra ölçüsü alınan, ipin iki ucunu dişleri arasında tutardı; bu sûretle ipten vücûda gelen dairenin bunun başından geçirilmesi denenirdi. İp kolaylıkla geçerse, baş vergisini vermek mecburiyetinde tutulur, aksi takdirde vergiden affedilirdi."[496]

Daha önce ifade ettiğimiz üzere ecnebîler cizyeden muaf tutuldukları halde uzak eyâletlerde bu hususa pek dikkat edilmemesi, Osmanlı'daki cizye uygulamalarında bir problem olarak karşımıza çıkmaktadır. Yine cizye tahsili sırasında yolsuzluklar artınca devlet, bilindiği gibi cizye kağıtları düzenleyerek her mükelleften cizyesini alıp karşılığında kağıdını dağıtmaya başlamıştır. Böylece yolsuzlukların önü alınmaya çalışılmıştır.

Nedkoff'a göre, küçük vergi memurlarının keyfî ve kanunsuz muâmelelerinden başka bazen Devletin sustuğu yolsuzluklar da vardı. Bu durumlar, Devletin Hazinesi tükendiği ve Devletin kötü bir duruma düştüğü, zarûrî ihtiyaçların temini vasıtalarını zamanında hazırlamak zorunda kaldığı harp zamanlarında meydana geliyordu. Hükümet bir çıkar yol arıyor ve birtakım husûsî vergi tedbirleri alıyordu. Vergi mültezimlerine daha fazla cizye kağıdı sürümünü temin etmelerini veyahut cizyeyi vaktinden önce toplamalarını emrediyordu. Bu gibi özel hallerde, tahsildarlar, vadesi gelmeden önce, yeni senenin vergisini isterlerdi.[497]

Aslında cizyeyle ilgili problemlerin başında zimmîlerin cizye ödemekten kaçınmaları ve bunun için değişik hilelere başvurmaları gelmekteydi. Cizyedarları da zor duruma düşü-

---

[496] Nedkoff, "Osmanlı İmparatorluğunda Cizye", *Belleten,* c. VIII, sy. 32, s. 623-624.

[497] Nedkoff, "Osmanlı İmparatorluğunda Cizye", *Belleten*, c. VIII, sy. 32, s. 624-625.

ren bu davranışlar Divan'a şikâyet edilerek meselenin çözülmesi istenmekteydi...[498] Bu meseledeki usulsüzlük yöntemlerinin başında, gerek sayım zamanında gerekse tahsil döneminde zimmîlerin bazı cizye mükelleflerini saklamaları gelmektedir ki,[499] ileride bununla ilgili ifadelerin cizye berâtlarında nasıl yer aldığına tekrar işaret edeceğiz.

Cizye ödeme hususunda başvurulan diğer hileler şunlardı: Gayrimüslimlerden bazıları yaşadıkları bölgelerden sorumlu olmayan başka mahallin cizyedarlarıyla işbirliği yaparak, kendilerine ait olan cizye evrakını bir alt seviyedeki cizye evrakıyla değiştiriyorlardı. Bazı köy ve mahalle kocabaşıları da bölgelerine ait olan cizye kağıtlarını toptan alıyor ve kimin hangi kategoride cizye ödemesi gerektiğini saklayarak kendi tespit ettikleri ölçülerde zimmîlerden cizyeyi topluyorlardı. Böylece kendilerine isabet eden cizyeyi başkalarından tahsil etmenin yanında fazladan para kazandıkları da oluyordu. Diğer taraftan nüfûz sahibi bazı şahıslar da bağ ve bahçelerinde çalıştırmak bahanesiyle cizye mükelleflerini saklıyor ve onları cizye ödemekten kurtarıyorlardı.[500]

Cizye konusunda karşılaşılan diğer bir problem ise bu vergiyi toplamakla görevli olan şahısların usulsüz hareketleridir. Söz konusu usulsüz davranışlara ilişkin şikâyetlerin başında da cizyedarların reayadan fazla para toplama istekleri gelmektedir. Bazı cizyedarlar kendi mühürleriyle cizye evrakı oluşturarak zimmîlerden para toplarken devlete ait cizye evrakını "sahibine ulaştırılamamıştır" diyerek iade ediyorlardı. Bu davranış biçimleriyle kendileri haksız kazanç elde

---

[498] Örnek olay için bk. Karataş, *Osmanlı Devleti'nde Gayrimüslimlerin Toplum Hayatı*, s. 241.

[499] Karataş, *Osmanlı Devleti'nde Gayrimüslimlerin Toplum Hayatı*, s. 242.

[500] Karataş, *Osmanlı Devleti'nde Gayrimüslimlerin Toplum Hayatı*, s. 242-243.

ederler iken hazineyi zarara uğratıyorlardı. Ayrıca daha önce ifade ettiğimiz gibi, küçük yaştaki çocuklardan cizye tahsil edenler veya ednâdan evsat evsattan a'lâ alarak cizye toplayanlar da oluyordu. Bunlardan başka bazı cizyedarlar zaman zaman kendi bölgesinde yaşamayan zimmîlerden cizye toplamaya çalışmakta, bu da asıl cizyedarın cizye toplayamamasına neden olmaktaydı. Bütün bu usulsüz uygulamaların yanında cizye ile birlikte "maîşet", "cizye muhasebesi" ve "ücret-i kitabet", "mübaşiriye", "tahsildâriye", "kefilleme", "kolcu hakkı", "küşadiye" ve "ikramiye" gibi adlar adı altında paralar da alınmaktaydı[501] ki yukarıda, bu sıraladığımız terimlere bir nebze işaret etmiştik.

Cizye konusunda mağdur olduklarını iddia eden zimmîler doğrudan Divân-ı Hümâyun'a müracaat ederek haklarını aramaktaydılar. Örneğin Bursa'daki Yahudiler Divân-ı Hümâyun'a başvurarak kendilerine isabet eden cizyeyi ödemek istediklerini ancak cizyedarın cizye ödemeye müstahak olanlara kategorisine göre evrakı dağıtmadığını ve ziyade akçelerini almak istediğini beyan edip şikâyet etmeleri üzerine 1168/1755 senesinde Bursa kadısına gönderilen bir fermanla/söz konusu Yahudilerin mağduriyetlerinin giderilmesi emredilmiştir. Şehirlere gönderilen cizye fermanlarında da -ileri de geniş bilgi vereceğiz- bu meselelere açıkça vurgu yapılmış ve yetkililerin daha dikkatli olmaları ve zimmîlere haksızlık yapmamaları istenmiştir.[502]

Bu konuda dikkat çeken bir husus da Kıptîler'den (çingene) alınan cizye meselesidir. Osmanlı Devleti'ndeki çingeneler Müslüman ve gayrimüslim Kıptîler olmak üzere iki gruptan oluşmaktaydı. Devlet, cizye meselesinde bir ay-

---

[501] Karataş, *Osmanlı Devleti'nde Gayrimüslimlerin Toplum Hayatı*, s. 243.

[502] Karataş, *Osmanlı Devleti'nde Gayrimüslimlerin Toplum Hayatı*, s. 244.

rım yapmadan her iki gruptan da cizye almıştır. Örneğin, 1259/1843 yılıyla alâkalı cizye defterinde Bursa'da kendilerinden cizye alınan 103 kıptîden 97'sinin Müslüman, 6'sının ise gayrimüslim olduğu görülmektedir.[503] Ancak Müslüman ve gayrimüslim çingenelerin ödedikleri cizye miktarı farklı idi.[504] Müslüman çingenelerden de cizye alınması onların diğer gayrimüslimler gibi askerlikten muaf tutulmalarından kaynaklanıyordu.[505] Kıptîlerin cizyesi maktû olarak tahsil edilmekteydi. Her elli çingene için bir cizyebaşı tayin edilmekte ve cizyebaşıları birbirlerine kefil yapılmaktaydı. Cizye toplama zamanı geldiğinde firar eden çingenelerin cizyeleri, cizyebaşından ve akrabalarından tahsil edilirdi. Cizye ödememek için cizye tahsili sırasında ikamet ettikleri yerleri terk eden çingeneler yakalandığında kendilerinden, ödemeleri gereken cizyeden başka bir miktar da ceza alınmaktaydı. Tanzimat'tan sonra Kıptîlerin vergileriyle alâkalı olarak yaşanan bazı problemler sebebiyle bu meselenin belli bir düzene sokulması için "Kıbtîyan Vergisinin Suret-i Tahsili Hakkında" bir nizamnâme yayınlanmıştır.[506]

Daha önce izah etmeye çalıştığımız gibi, Osmanlı Devleti'nde bir şehirden diğer bir şehre giden gayrimüslimler orada altı aydan fazla kalmaları hâlinde asıl cizyeden farklı olarak "yave haracı" veya "yave cizyesi" adı altında bir miktar vergi ödemek durumundaydılar. Zimmîlerden alınan bu verginin asıl amacı, gayrimüslimleri mümkün olduğu kadar ait oldukları yani yaşadıkları yerlerde ve devlet kontrolü altında tutmaktı.[507] Zira zimmîler farklı sebeplerle kendi şehir-

[503] Karataş, *Osmanlı Devleti'nde Gayrimüslimlerin Toplum Hayatı*, s. 244
[504] Ali Rafet Özkan, *Türkiye Çingeneleri*, Ankara 2000, s. 24.
[505] Özkan, *Türkiye Çingeneleri*, s. 27.
[506] Karataş, *Osmanlı Devleti'nde Gayrimüslimlerin Toplum Hayatı*, s. 244-245.
[507] Ercan, Osmanlı Yönetiminde Gayrimüslimler, s. 178.

lerini terk ederek başka şehirlerde ikamet ediyorlardı. Bu da gerek şehirlerin demografik yapısında gerekse cizye tahsilinde karışıklıklara neden olmaktaydı. Çünkü bunlar eski yerlerinde ödedikleri vergileri yeni bulundukları yerlerde de ödemek durumunda kalabiliyorlardı. Nitekim aslen Sivas, Diyarbakır ve Tokat'ta ikamet eden bazı reayanın kendilerinin rençberlik yapmak için Bursa'ya geldiklerini, altı ay geçtikten sonra yave vergisini de ödediklerini, asıl cizyelerini kendi bölgelerinde verdikleri halde Bursa cizyedarının kendilerinden cizye talep edip aldığını Divan-ı Hümâyun'a şikâyet etmeleri üzerine bu problemin halledilmesi hususunda Bursa kadısına bir ferman gönderilmiştir.[508]

Belki bizim incelediğimiz konunun örneklik açısından dışında olan, fakat yukarıdaki açıklamayı da muhteva yönüyle destekleyebilecek bir noktaya burada işaret etmek istiyoruz: Değişik amaçlarla geçici bir süre için Bursa'ya gelip de yave cizyesi ödemek mecburiyetinde olan gayrimüslimlerden bir kısmının bu vergiyi ödememek için hilelere başvurdukları görülmüştür. Örneğin, bu durumdaki zimmîlerden bazılarının "biz keşiş veya papazız" diyerek söz konusu vergiyi ödemekten kaçındıkları, bazılarının ise eksik para vermeye çalıştıkları olmuştur. Bunların dışında değişik bahaneler ileri sürerek vergiden kurtulmak isteyenler de eksik değildi. Bu problemler zaman zaman şehirlere gönderilen fermanlarla çözülmeye çalışılmıştır.[509]

Yabancı tüccarlar yave sayılmadığı için adı geçen cizye bunlardan alınmazdı.[510] Bu bağlamda yine bir örnek verebili-

---

[508] Karataş, *Osmanlı Devleti'nde Gayrimüslimlerin Toplum Hayatı*, s. 245.

[509] Karataş, *Osmanlı Devleti'nde Gayrimüslimlerin Toplum Hayatı*, s. 245.

[510] Ahmet Tabakoğlu, "Osmanlı İktisat Sistemi", *Osmanlı Ansiklopedisi*, İstanbul 1993, V, 65.

riz. Kayıtlardan anlaşıldığı kadarıyla Bursa mizanına ipek getiren Ermeni tüccarından yave haraç alınması üzerine mesele Divan'a intikal etmişti. Bunun üzerine Bursa kadısı ve emînine gönderilen bir fermanda, Bursa mizanına ipek getiren Ermeni tüccardan yave haracı alınması yüzünden mizana ipek girişinin azaldığı, bunun da devleti zarara uğrattığı gerekçesiyle eskiden olduğu gibi alınmaması istenmiştir.[511]

Cizye uygulamalarında dikkatimizi çeken başka problemler de vardı. Meselâ, cizye mükellefi olan gayrimüslimler için en ağır yükü, bazen bir köyün tamamıyla harap olmasına yol açan ölüm ve yeri yurdu terk etme (girîhte) neticesi onların vergilerinin geride kalanlarca tazmin edilmesi teşkil ediyordu. 1691 fermanında ifade edildiği gibi bazı yerlerde cizye mükelleflerinin sayısı çeşitli sebeplerle dörtte bire düştüğü halde diğer dörtte üçün vergileri geride kalanlara yükleniyordu. Diğer taraftan cizyedarlar bazen kadılarla anlaşarak resmî izin olmaksızın cizye defterlerine henüz ismi girmeyenleri (nev-yâfte) tesbit edip onlardan cizye almaya teşebbüs ediyorlar, bazen de defterlerde tanımlanamayan kişiler için bedel akçesi (bedel-i cizye) istiyorlardı. Devlet cizye mükelleflerinin her birine eşit oranda olmak üzere "girîhte" adı verilen yeni bir vergi belirleyerek bu gibi suistimalleri önlemeye çalıştı. 1691 yılı cizye kayıtlarında görülen bu verginin miktarı kişi başına 40 akçe idi ve cizyenin yaklaşık sekizde birine tekabül ediyordu. Ayrıca buna benzer "nev-yâfte akçesi" adlı bir vergi daha eski dönemlerde de mevcuttu. Fakat tahsildarlar zorla ek para alma âdetlerini sürdürdükleri için bu vergiler reayaya yeni bir yük hâline geldi. 1691'de cizye toplama usûlünde resmî kağıt dağıtma yoluna gidildiğinde vergi toplayıcıları, hazine tarafından dağıtılmış olan kağıtları tamamen kullanmak için cizye mükellefi olmayanları ödemeye zorla-

[511] Karataş, *Osmanlı Devleti'nde Gayrimüslimlerin Toplum Hayatı*, s. 246.

dıkları gibi aşağı seviyede olması gerekenlere daha yüksek seviyede kağıt kabul ettirmeye çalışmışlardı. Bazıları ise yüksek seviyeden vergi ödeyen zenginlerin vergilerini düşük göstermek için rüşvet alarak daha alt seviyeden ödemelerini temin ediyorlar ve onlardan meydana gelen açığı fakir kesime yüklüyorlardı. Çöküş döneminde vergi toplamada cebrî davranışlar, vergi toplayıcılarının kolcu adı verilen kalabalık maiyetlerinin ihtiyacını reayanın karşılaması da genel şikâyetler olarak bu yolsuzluklara eklenmelidir. Ayrıca cizyedarların cizye mükelleflerine sert ve haşin davrandıkları da gönderilen fermanlardan anlaşılmaktadır. Bütün bunlar, hiç şüphesiz reayanın XVII. yüzyıl sonlarından itibaren yabancı istilâcılarla işbirliği yapmalarının başlıca sebebini oluşturmuştur. 1691 yılında ve daha sonraları alınan tedbirler de bu durumu düzeltememiş, bilhassa yeni sistemde rahiplerin vergi muâfiyetlerinin kaldırılması, bazı nüfuzlu gayrimüslim zümrelerin Osmanlı idaresine karşı çıkmaları ile sonuçlanmıştır.[512]

Cizye vesilesi ile ehl-i zimmet reayanın zulme ve haksızlığa uğramaması için Osmanlı Devleti bazı usuller geliştirmiştir. Cizyelerini görevli memurlara ödedikten sonra kimseye zulmedilmemesi gerekirken ve bazen cizye kendisinden şer'an düşen hasta, çalışmaya muktedir olmayan fukara ve henüz ergenlik çağına ulaşmamış çocuklardan zorla cizye tahsil edilmesi gibi uygulamaların meydana geldiği anlaşılınca, gayrimüslimlerin cizyelerini eda ettikten sonra can, ırz ve mallarının aynen Müslümanlar gibi korunmasının İslâm hukukunun bir gereği olduğu ifade edilerek, reayanın bu gibi cizyedar fesadından ve kolcu zulümlerinden kurtarılması için bir tedbir alınması ihtiyacı ortaya çıkmıştır.[513]

---

[512] İnalcık, "Osmanlılar'da Cizye", *DİA,* VIII, 48.

[513] Kenanoğlu, *Osmanlı Millet Sistemi: Mit ve Gerçek,* s. 386.

Genel olarak cizyenin toplanıp Hazineye gönderilmesinde nezaret etmekle kadılar yetkiliydiler. Cizye toplanmasına mânî olan zimmîlerin kal'a-bend (kaleye bağlanmış, bir kale içinde yaşamaya hüküm giymiş olan) edilmeleri emredilmiş, cizyelerini ödemeyenler ve isyan edenler için gerekli tedbirler alınmış, cizye vermekte zorluk çıkaran ve mükellef sayılarını eksik gösteren kocabaşıların devletçe te'dîbi yoluna gidilmiştir. Gayrimüslimler arasında cizyeden doğan ihtilâfların yine devletçe çözüldüğü, son dönemlerde de cizyeden dolayı ortaya çıkan meselelerin, mahallî meclis vasıtasıyla tahkîk edilip Meclis-i Vâlâ'ya havale edildiği görülmektedir.[514]

İleride çalıştığımız dönemin cizye beratı örneklerinde de yer alan ifadeler ışığında tekrar vurgulayacak olmamızla birlikte cizye uygulamalarındaki problemlerin büyümesinde gerçekten önemli bir rolü olduğunu düşündüğümüz kocabaşılarla ilgili birkaç noktaya daha değinmek istiyoruz.

Osmanlı hükümeti belli dönemlerde, özel durumu olan bazı bölgelerde, cizyeyi kesimle, yani maktû olarak reaya üzerine bırakmış ve onların kocabaşıları tarafından toplanmasına ve toptan hazineye teslimine müsaade etmişti. Reaya bazen hükümete resmî miktardan fazlasını teklif ederek, cizyede maktû' usûlünün uygulanmasını sağlardı. Bazı yerlerde bu tahsil işlerinde Müslüman âyân gibi şahsî çıkarları olan kocabaşılar reayayı tahrik ederek bunu sağlamaya çalışırlardı. Tanzimat'ın ilânıyla birlikte maktû' usûlü bütün İmparatorluğa şâmil kılındı. 1255 Zilkade/1840 Ocak tarihli meşhûr fermana göre her sancak ve kazanın ödeyeceği cizye mikdarını gösteren defterler merkezden muhassıllara teslim edilecek, muhassıl, mahallinde her kaza ve köyün bu miktar üzerinden eskiden beri verdikleri hisseleri ayıracak ve reaya

[514] Kenanoğlu, *Osmanlı Millet Sistemi: Mit ve Gerçek,* s. 387.

kocabaşılarını çağırıp kendilerine bildirecekti. Kocabaşılar, buna göre kendi bölgelerinde reayadan zengin, orta halli ve fakir (a'lâ, evsat, ednâ) olduklarına göre üç nisbet altında cizyeyi toplayıp muhassıla teslim edeceklerdi.[515] Fakat ne yazık ki, kocabaşılar sahip oldukları konumlarını devletin aleyhine ve zararına kullanmaya tevessül etmişler, cizye mükelleflerinden topladıkları parayı kendi menfaatlerine nasıl döndürebileceklerinin hesabını yapmışlardır.

Cizye, devlet hazinesi için çok önemli bir gelir kaynağıdır. Bu yüzden istisnâî bazı durumların dışında bu vergi mutlaka tahsil edilmiştir. Şehirlere gönderilen ve biraz sonra örneklerle daha iyi değerlendirebileceğimiz fermanlarda hangi sebeple olursa olsun geçerli bir mazereti olmadan cizye ödemekten kaçınan zimmîlerin cezalandırılacağı bildirilmektedir. Bu konuda şeyhülislâmların fetvâlarında da hükümler yer almıştır. Nitekim Ebussuûd Efendi, kendisine tevcih edilen "memâlik-i mahrûsede mütemekkin olup haracgüzâr keferenin, oğullarına dahi harac-ı şer'î vaz' olunmak lâzım iken, haraçtan kendini kaçırıp beytü'l-mâle gadr eyleyen zimmîlere şer'an ne lâzım olur" suâline "Habs-i medîd" yani "Uzun hapis cezası" cevabını vermiştir.[516]

XVIII. yüzyıla ait Konya Şer'iye Sicil Defterlerinde kayıt altına alınan ve farklı farklı tarihleri işaret eden cizye berâtlarında yer alan pek çok ifade, hem cizye ile ilgili birtakım problemleri gözler önüne sermekte, hem de bütün bu sıkıntıları çözme noktasında devletin ne gibi ikaz ve uyarılar yaptığını, uymayanları nasıl ve ne şekilde cezalandırdığını ve

---

[515] İnalcık, "Tanzimatın Uygulanması ve Sosyal Tepkileri", *Osmanlı İmparatorluğu (Toplum ve Ekonomi Üzerinde Arşiv Çalışmaları), İncelemeler,* s. 368.

[516] M. Ertuğrul Düzdağ, *Şeyhülislâm Ebussuûd Efendi Fetvaları Işığında 16. Asır Türk Hayatı,* İstanbul 1972, s. 97-98.

konuyla ilgili tedbir alma hususunda neler düşündüğünü açıkça ortaya koymaktadır.

XVIII. yüzyılın Konya Şer'iye Sicil Defterleri arasında zaman olarak ilk sırada incelediğimiz 39. defterde "Cizye teftişi için fermân-ı şerîftir" başlığıyla yer alan bir kayıtta geçen bir takım ifadeler gerçekten şâyân-ı dikkattir. Bu ifadelere göre, 1113/1701 senesine mahsûb olmak üzere zikredilen sancakların cizyelerini toplamakla görevlendirilen bir memur Divan-ı Hümayun'a bir bakıma şikâyette bulunarak, adı geçen sancaklara bağlı kazalarda ikamet eden gerek yerli ve gerek yabancı, aynı zamanda bu coğrafî bölgelerden gelip geçen ehl-i zimmetten bazılarını, yine bazı kudret sahibi kişilerin, köy kocalarının, papazların ve zabitlerin himayelerinde veya çiftliklerinde gizlediklerini, dolayısıyla saklanan reayanın cizye vermemeleri yüzünden hem bir haksızlık ve zulüm oluştuğunu, hem de hazineye eksik para gittiğini beyan etmiştir. Bunun üzerine padişah, o bölgenin kadıları ve cizyedarlarına hitaben bir ferman çıkararak onların görevlerini hatırlatmış, söz konusu fermanda yukarıda sıraladığımız grupların himayelerinde bulunan ehl-i zimmetin hak ve adalet üzere araştırılarak, ellerinde evrakları olmayanlara mâlî durumlarına göre kağıt verdirip, tek bir kişi kalmamak şartıyla cizyelerini tahsil etmelerini emretmiştir. Hattâ padişah bu emrin hemen akabinden, kadılar ve cizyedarlara ikaz mahiyetinde, cizye tahsili konusunda hiç kimseye herhangi bir iltimas geçilmemesine, hazinenin malına zarar vermekten ve şer-i' şerîfin hilâfına iş yaptırmaktan son derece sakınılmasına da dikkat çekmiştir.[517]

61. defterde "Cizyeye müteallıktır" başlığıyla ilgimizi çeken ve öncelikle Karaman valisini, sonra Konya kadısını, Karaman cizyedârını ve rikâb-ı hümâyun defterdarı

[517] K.Ş.S., 39/274.

çukadârını[518] muhatap alan bir fermanda, 1187/1774 senesine mahsûb olmak üzere Karaman Eyâleti cizyesinin ilk taksidi olarak zikredilen paranın tahsil edilmesi emredilirken birkaç noktaya işaret edilmiştir. Buna göre, cizye toplama konusunda sorumluluk taşıyanların söz konusu parayı bir an önce tedarik ederek, son derece dikkat ve ihtimam ile te'hir etmeden hazineye ulaştırmaları gerektiğine vurgu yapılmıştır. Fermanın sonunda da, "Emr-i şerîfimin gereğini yapın ve hilâfına hareket etmeyin" anlamında bir ikaz cümlesi yer almıştır.[519]

Yine 39. defterde rastladığımız bir cizye berâtında Konya, Beyşehri, Akşehir, Kırşehri, Aksaray ve Niğde sancaklarının cizye cibâyeti ile ilgili problemler ve buna karşın devletin aldığı tedbirler ve görevlilere yaptığı ikazlar iç içedir. Söz konusu berâtta konuyla alâkalı olarak geçen bazı ifadeleri motamot değil de muhteva açısından ele almak istiyoruz.

Padişah, cizye işlerine karışıp da reayaya gereken ilgiyi göstermeyerek düzensizliğe yol açmak sûretiyle devlete (hazineye) haksızlık ve yanlışlık yaptıkları ortaya çıkanların, daha önce kayıt altına alınan maîşetlerinin bundan sonra verilmeyip görevlerinden azledilecekleri ikazında bulunmuştur.[520]

Berâtta işaret edildiğine göre, cizye tahsiline memur olanlar, hazine tarafından belirlenen toplam cizye miktarı ne ise ondan fazlasını bir akçe bile olsa almayacaklar, ne toplamışlarsa onu götürüp hazineye teslim edecekler ve topladıkları cizyenin muhasebesi görülürken "harc-ı rûz-nâmçe"

---

[518] **Çukadar:** Çuhadardan bozmadır. Sarayın büyük memurlarından ve padişahın hizmetlerinde bulunan birinin ünvanıdır. Geniş bilgi için bk. Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü,* I, 385.

[519] K.Ş.S., 61/100.

[520] K.Ş.S., 39/265.

(gündelik harç) ve "muhasebe" adıyla yine bir akçe-habbe bile olsa fazladan para talep etmeyeceklerdir.[521]

Padişah'ın şahsında Osmanlı bürokratı, ilgili berâtta, kadıların ve "iş erleri" diye nitelendirdiği vilâyetin zenginlerinin de dikkatini çekmektedir. Onlara hitaben, "cizye malı hazinenin en önemli kısmı (parçası) olması hasebiyle ehl-i zimmetten bir ferdini dahi cizye verme noktasında saklayanın veya firar ettirenin, ehl-i İslâm'ın diyarında uzun hapis ve şiddetli darp cezasına çarptırılacağı çok açık iken, sizden biriniz bu konuda müsamaha gösterip beytü'l-mâle özür beyân ederek ehl-i zimmete sahip çıkarsanız ve hazineye zarar verme tarafında bulunursanız, kim olursa olsun -buna kadılar da dahil- çok şiddetli şekilde cezalandırılacaktır" demektedir.[522]

Yine yukarıda zikrettiğimiz sancaklarda yaşayan insanlardan kim olursa olsun herhangi biri, gayrimüslimlerin hiçbir ferdine sahip çıkmaya çalışmayıp, gerek bağ ve bahçesinde, gerekse değirmen ve çiftliğinde "çoban veya işçi olarak uhdemde çalışıyor" diyerek zimmîyi himâye etmeye kalkışmasın ve ehl-i zimmetin tamamından ferman olduğu üzere cizyeleri alınsın, uyarısı karşımıza çıkmaktadır. Bu ikazın devamında, şâyet aksi bir durumun olduğu, yani gayrimüslimlerden birinin yukarıda işaret edilen bahane ile himâye edildiği veya saklandığı haberi İstanbul'a ulaşırsa kadı derhal azl edilecek, vilâyetin ileri gelenleri (yetkilileri) ülkeden uzaklaştırılacak ve hazine tarafından malına el konulacaktır.[523]

Bu ikazın hemen arkasından, cizyedarların cizye tahsiline azamî ihtimam göstermeleri gerektiği hatırlatılmış, onla-

[521] K.Ş.S., 39/265.
[522] K.Ş.S., 39/266.
[523] K.Ş.S., 39/266.

rın mal toplama sevdasıyla reayaya zulüm ve düşmanlık yapmamaları gerektiğine dikkat çekilmiştir.[524]

Son olarak söz konusu berâtta ehl-i zimmet te uyarılmış, "üzerlerine düşen cizye miktarını ödeme konusunda küçüklük ve alçaklık göstererek bir şekilde kendilerini gizler veya firar ederlerse, cizye vermekten kaçtıkları anlaşıldığında üzerlerine düşen cizyeleri tahsil edildikten sonra şiddetli bir şekilde cezalandırılacakları" ifade edilmiştir.[525]

43. defterde dikkatimizi çeken ve 1120/1708 senesine mahsûben Karaman, Beyşehri, Akşehir, Kırşehri, Aksaray ve Niğde sancaklarının cizye cibâyetiyle alâkalı olarak merkezden gönderilen cizye berâtına gelince, bir önceki cizye berâtında ifade edilen birtakım problemler ve buna yönelik devletçe alınan tedbirlerin bir kısmı burada da zikredilmektedir. Bunun yanında üzerinde durduğumuz konuya ait farklı diyebileceğimiz ve gözden uzak tutulmaması gereken birkaç hususu muhteva olarak aşağıda sıralamak isteriz.

Söz konusu cizye berâtının baş tarafında hükümet şu noktaya dikkat çekmektedir: Geçmiş zamandan şu vakte kadar (berâtın yazıldığı sene) ehl-i zimmet reayanın cizyelerini toplamakla görevli memurların maîşetleri devlet tarafından hesablarına mahsûb olunur iken, bundan önce gerek seferlerin uzaması gerekse masrafların çokluğu sebebiyle gereğine binâen cizyedarların topladıkları cizyeler kendilerinden peşin alınmıştır. Fakat cizyedarların bunu bahane ederek yani "biz devlete topladığımız cizyeyi peşin verdik" diyerek reayadan maîşet talebiyle fazla para istemelerinin ehl-i zimmetin üzülmesine sebep olduğu Padişah'a ulaşmıştır. Halbuki cizye işlerinin düşmanlıktan uzak ve güzel bir nizam içerisinde yürütülmesi gerekir. Üstelik ehl-i zimmet reayanın padişahın

[524] K.Ş.S., 39/266.
[525] K.Ş.S., 39/266.

idaresi altındaki topraklarda onun şefkati sayesinde rahatça yaşayabilmesi, gayrimüslimlerin fakirlerine merhametin gözetilmesi, devletin arzusudur. Geçmiş senede devlet tarafından cizyedarlardan peşin olarak, veya caize ve diğer haraç adıyla herhangi bir şey talep edilmediği için cizyedarlar cizyeyi tahsil etmeye başladıktan sonra vakit geçirmeden taksitleri hazineye teslim edeceklerdir. Berâtta açıklanan miktardan bir akçe ve bir habbe dahî fazla reayadan talep etmeyeceklerdir. Bu âna kadar zamanın durumuna göre cizye toplamada acele davranılmıştır. Fakat reayadan durumunun zayıf olduğunu bildirip peyderpey ödeme imkânı varken ihmal ve tembellikleri sebebiyle devlete müracaat etmeyenlerin cizyelerini tahsilde kolaylık sağlanacak, başka diyarlarda (bölgelerde) seyahat hâlinde olanların veya bulunanların esas meskûn oldukları yerlerine dönüp cizyelerinin orada tahsil edilmesi dikkate alınacak ve berâtta zikredilen sene itibariyle gayrimüslimlerden bir defada ödemeye kâdir olanların dışındakilerden, cizyeleri azar azar toplanarak hazineye cizyedarlar tarafından dört taksitte ödenecektir. Ehl-i zimmet reaya da, "hazine cizyedarlardan cizye parasını taksitle alıyor" şeklinde bir bahane göstererek cizyelerini vaktinde ödeme konusunda rehavete kapılıp tembellik göstermeyeceklerdir.[526]

Yukarıda ortaya koymaya çalıştığımız merkezî tavrının hemen ardından, cizye berâtında kadılara da gerekli uyarıların yapıldığını ve dikkatlerinin çekildiğini görüyoruz. İfadelerden anlayabildiğimiz kadarıyla, gayrimüslimler cizyelerini ödedikleri halde kadılardan, bu durumu sicillerine kaydetmek için herhangi bir karşılık talep etmemeleri ve ehl-i zimmet reayanın cizyeye yönelik bir davaları ortaya çıktığında mahkeme harcı ismiyle veya başka bir yolla para vb. şeyleri al-

[526] K.Ş.S., 43/263-264.

mamaları noktasında özen göstermeleri istenmiştir. Yine kadılar çok mal sevdasına düşmeyip, İslâm hukukunun gereğine göre hüküm verecekler; özellikle cizye tahsili husûsunda, "bu, bizim yapacağımız önemli işler arasında değildir" diyerek cizye tahsilinin sekteye uğramasına sebep olacak hareketlerden mümkün mertebe kaçınacaklardır.[527]

Vilâyet halkının ticaretle uğraşanları ise, reayayı tahrik ederek, onların cizyelerini ödemek yerine ödememelerine yol açacak birtakım eylemlerin içinde olmayacaklardır.[528]

Merkezden gönderilen ve emir hükmünde olan cizye berâtında söz dönüp dolaşıp tekrar cizyedarlar ve kadılara getirilmiştir. Buna göre, cizyedarların reayaya, "biz size cizye tahsili hususunda mühlet verdik" diyerek, bu süre zarfında onlardan asıl ödemeleri gereken cizye miktarı dışında ilâve bir akçe zam talep etmek sûretiyle, onları düşmanlığa sevkedecek bir yaklaşım tarzını benimsememeleri gerekir. Padişahın bu berâtından sonra şâyet cizyedarların ve kadıların söz konusu hususiaki gizli-açık bazı keyfî tutumları takip edilerek ve arkalarına düşülerek ortaya konursa, hiç tereddütsüz şer'an gereken cezaları hemen uygulanacaktır. Cizye malı hem dînî dayanakları açısından hem de içtihat bakımından devletin şer'î gelirlerinden olup, cizyenin tahsilinde kadıların tümüne yardım etme görevi düşmüşken, şayet içlerinden herhangi birilerinin bu konuda halel getirdiğinin açığa çıkması durumunda, o kadılar görevden azledildikleri gibi ülkeden de sürüleceklerdir.[529]

Bu berâtta son derece ilgimizi çeken bir husus da, ehl-i zimmet reayadan, herhangi bir mazeretleri olmadığı halde kendilerini küçük düşürmeden yana tavır alarak yükümlü

[527] K.Ş.S., 43/264.
[528] K.Ş.S., 43/264.
[529] K.Ş.S., 43/264.

oldukları cizyeyi gizleyen veya ödemekten kaçınanların, şimdiye kadar defalarca durumlarına acınmışken şimdi kötülüğe cesaret ettikleri için keyfî tutumları açığa çıktıktan sonra cezalandırılacaklar ve kürek çekmek üzere tersanede konuçlandırılacaklarıdır.[530]

Padişah, cizye tahsili konusunda ihmalleri olan gayrimüslimlere tayin ettiği ceza çeşidini zikrettikten sonra merkezdeki Osmanlı bürokratına hazırlattığı berâtının adaleti temin etmek için gönderildiğine vurgu yapmış ve berâtta açıkça ortaya konan hususlara son derece ihtimam gösterilerek uyulmasını emretmiştir. Hemen arkasından da kadılar ve vilâyetin ileri gelenlerinin cizye tahsili noktasında cizyedarlara yardımcı olup, hiçbir şekilde engellemeye çalışmamaları gerektiğini de hatırlatmıştır.[531]

Cizye berâtında bir taraftan cizye ile alâkalı problem ortaya konurken, diğer taraftan da merkezden gelen uyarılar ve yanlış yapanlara -gerek Müslim, gerek gayrimüslim olsun- verilecek cezalar art arda sıralanmaya devam etmiştir. Bu bağlamda bir noktaya daha işaret edilmiştir ki o da şudur: Vilâyet ahalisinden her kim ehl-i zimmet reayayı sahiplenerek, "bunlar bizim bağ ve bahçelerimizde, değirmen ve çiftliklerimizde çoban veya ter oğlanı (genç delikanlı) sıfatıyla çalışıyorlar" demek sûretiyle söz konusu bahaneyi ileri sürmeye cesaret edenler ebedî olarak rezil olacak ve çok şiddetli bir cezaya da çarptırılacaklardır. Şâyet kadılar bu tür eylemlerin tarafı olup benzeri bahanelerin yayılmasına sebep olmuşlarsa, isimleri hükümet tarafından hemen silinecek ve yıllarca perişan ve rüsvay bir halde yaşayacaklardır. Dolayısıyla kadıların, selâmette kalmaları için son derece uyanık davranmaları gerekmektedir. Bu arada gayrimüslimlerin de

[530] K.Ş.S, 43/264.
[531] K.Ş.S., 43/264.

kendilerine bu kadar müsamaha gösterilmişken cizyelerini gizlemeyip kötü bir yola baş vurmaları ve üzerlerine düşen cizyeyi cizyedarlarına tam olarak vermeleri hususu bir kere daha hatırlatılmıştır. Şâyet cizye tahsilinde reayanın muhalefi veya yanlış bir hareketi ortaya çıkarsa, uzun bir müddet kürek çekme cezasıyla karşı karşıya kalacakları ikazı cizye berâtında yer almıştır. Son olarak söz konusu ikaz, cizyedarları da gözardı etmeyecek şekilde ve farklı bir hususa işaret ederek berât metninin sonuna ilâve edilmiştir. Bu ikaza göre cizyedarlar, kendilerine ulaşan, berâtta açıkça belirtilen miktardan fazlasını kesinlikle ehl-i zimmet reayadan talep etmeyecekler, hiçbir şekilde düşmanlık yapmayacaklardır. Şâyet böyle davrandıklarından hükümetin haberi olursa, ilgili görevliler hiç tereddütsüz derhal azl edilecek ve yerlerine başkaları görevlendirilecektir. Bununla da yetinmeyip, bu tür harekete tevassul edenler için gereken cezalar uygulanacaktır.[532]

XVIII. yüzyıla ait Konya Şer'iye Sicilleri arasında sıralayabileceğimiz 45. 47. 48. 49. 57. 58. 60 ve 62 defterlerde gözümüze çarpan cizye berâtlarının tamamında, cizye ile ilgili problemler ve buna karşılık devletin aldığı tedbirler sadedinde aynı ifadeler dikkatimizi çekmiştir. Bu ifadelerin bir kısmına daha önce örnek olarak gösterdiğimiz berâtlarda geçtiği şekliyle muhteva bakımından yer verdiğimizin farkındayız. Buna rağmen yukarıda sıralamaya çalıştığımız cizye berâtlarındaki konumuza ilişkin önemli gördüğümüz birtakım hususları peşpeşe sıralayarak bu mevzûya nokta koymak istiyoruz.

Cizye malı hem İslâm hukuku açısından, hem de içtihat bakımından gerekli olan şer'î gelirlerden olup, ehl-i zimmet hiçbir mazereti olmadığı halde kendisini bir bakıma aşağılık

[532] K.Ş.S., 43/264.

durumuna sokarak, yükümlü olduğu cizyeyi vermemek için özre cüret eder veya bir yolla cizyeden kaçar yahut da kendisini gizlerse; hattâ bununla da yetinmeyip a'lâ sınıfından cizye vermesi gerekirken evsat, evsata dahil iken ednâ üzerinden cizyesini ödemeye teşebbüs ederse, cizyeden geri durduğu için üzerine düşen cizye miktarı alındıktan sonra şeriata uygun olarak şiddetli bir ceza ile haklarından gelinecektir.[533]

Her bir gayrimüslimin şer'an durumlarına göre cizye kağıtları verilip a'lâ, evsat ve ednâ itibariyle cizyesi alınması gerekirken, berâtta zikredilen bölgelerde ve oralara bağlı köylerde bulunan bazı kudret sahibi kocabaşıların, devlete ödeyecekleri cizyeyi hafifletmek ve dolayısıyla kendilerine az da olsa bir menfaat elde edebilmek için cizyedarlardan toptan evrak alarak köylerinin ehl-i zimmet reayasına esnâf-ı selâse itibariyle dağıtmadıkları ve cizye malını aralarında yeniden hesap yapmak sûretiyle şer'i şerîfin hilâfına kişi başına bir evrak dağıtımı gerçekleştirdikleri merkeze ulaşmıştır. Bu kötü alışkanlık engellenip, gayrimüslimlerin durumları dikkate alınarak ve eşkallerine göre o bölgelerin cizyedarı tarafından evrakları dağıtılıp cizyeleri toplanacaktır.[534]

Cizye toplamaya memur olan âmiller doğru yoldan asla ayrılmayıp istikâmet üzere hareket edeceklerdir. Âmillerin maîşetleri toplanan cizye malının bizzat kendisinden mahsûb olunduğundan, bu belirli maîşetin dışında reaya fukarasından herhangi bir maişet parası, bedava yiyecek-içecek (azık), kâtibiyye, sarrâfiyye, hüddâmiye ve kolcu akçası adıyla zerre kadar da olsa bir şey alınmayacaktır.[535]

---

[533] K.Ş.S., 45/295; 47/279; 48/281; 49/269; 57/180; 58/172; 60/96; 62/134, 171; 64/64.

[534] K.Ş.S., 45/295; 47/279; 48/281; 49/269; 57/180; 58/172; 60/96; 62/134, 171; 64/64.

[535] K.Ş.S., 45/295; 47/279; 48/281; 49/270; 57/180-181; 58/172; 60/96; 62/134, 172; 64/64.

Kadılar ve nâibler (nüvvâb)[536] mahkeme harcı adıyla gerek reayadan, gerekse vergi ummâli olan cizyedarlardan az veya çok herhangi bir şey istemeyeceklerdir.[537]

Yine kadılar ve cizyedarlardan uyanık olmayıp ve teyakkuz hâlinde bulunmayıp, şer'î hükümlerin hilâfına mal toplama sevdasıyla reayaya zulüm ve düşmanlık edenlerin, araştırıldıktan sonra cizye malının aslından fazlasını aldıkları ortaya çıkarsa, bu tür kişilerin teşebbüsleri kayıt altına alınarak ilgili konuda merkez uyarılacak ve o kişiler mahkeme edilerek gereken yapılacaktır.[538]

Hükümet tarafından kaleme alınan söz konusu cizye berâtlarında zikri geçen hususlara titizlikle uyulması gerektiği vurgulanmış; gerek kadıların, gerekse voyvoda[539], köy zâbitleri ve diğer vilâyet sâkinlerinin ittifakla cizye tahsili konusunda cizyedarlara yardımcı olmayıp, ehl-i zimmetin şer'î olan cizyelerini toplamalarına engel çıkarmaları durumunda sıralanan bu zevatın haklarından gelinerek, gereğinin

---

[536] **Nüvvâb:** "Nâib" kelimesinin çoğuludur. Nâib, şer'î mahkemelerin hâkimlerine verilen ünvandır. Kadı yerinde kullanılmıştır. Aslında nâib, vekil demektir. Daha ziyade bir yere tayin olunan kadıların, kendileri gitmedikleri takdirde yerlerine gönderdikleri kimseye denirdi, geniş bilgi için bk. Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, II, 644-645; Sertoğlu, *Osmanlı Tarih Lûgatı*, s. 235-236.

[537]. K.Ş.S., 45/295; 47/279; 48/281; 49/270; 57/181; 58/172; 60/96; 62/134; 172/ 64/64.

[538] K.Ş.S., 45/295; 47/279; 48/281; 49/270; 57/181; 58/173; 60/96; 62/134; 172/ 64/64.

[539] **Voyvoda:** Reis, subaşı ağa gibi çeşitli mânâlara gelen bir tabirdir. İslâvca bir kelimedir. Eflak ve Boğdan prenslerine Osmanlı devleti tarafından verilen ünvandır. Voyvodalık Osmanlılarda h.11, m. 17. asırda başlamıştır. Devlet tarafından iltizama verilen bir yerin vergilerini toplamaya memur edilmiş kimselerle, vezirlerin kendi haslarının yıllık gelirini tahsil için gönderdikleri kimselere de voyvoda denmiştir. Geniş bilgi için bk. Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, III, 598; Sertoğlu, *Osmanlı Tarih Lûgatı*, s. 359.

yapılabilmesi için isim ve resimleriyle birlikte İstanbul'a bildirilmesi gerektiği hatırlatılmıştır.[540]

İncelediğimiz cizye berâtlarında konu başlığımızla alâkalı olarak dikkatimizi çeken bir başka husus da şudur: Gayrimüslimlerden bir kısmı yaşadığı kasaba veya köyde mal varlığı bakımından gâyet iyi durumda yani zengin iken ve a'lâ sınıfı üzerinden cizyesini ödemesi gerekirken; bir kısmı da evsata göre cizyeyi ödeyebilecek durumda iken a'lâ ve evsat cizyesi vermemek için diğer kaza cizyedarlarından hile ile evsat veya ednâ kağıdı alıp buna göre ödeme yapmaya kalkarsa, bu, devlete zulüm ve haksızlık yapmakla eş değerdir. Bu tür reayanın yaşadıkları yerde evrâkı araştırılarak hangi sınıftan cizyeyi ödemesi gerekiyorsa ona göre kendilerine muâmele edilecektir, yani maddi durumları çerçevesinde cizye evrakları ellerine verilecektir. Fakat bu işlem uygulanırken de reaya fukarasına kesinlikle kötü muamele yapmaktan sarf-ı nazar kılınacaktır.[541]

Yukarıda bizzat rakamlarla sıraladığımız sicil defterlerinde kaydı olan cizye berâtlarında, üzerinde durduğumuz konuyla alâkalı birtakım hususları buraya kadar belli bir sıra dâhilinde zikretmeye çalıştık. Bunların dışındaki birkaç hususu, daha önce bir nebze izah etmekle birlikte hatırlatma babında tekrar vurgulamak istiyoruz.

Cizyedarlar, birbirlerinden haber alma imkânı olmayan reayaya gizlice ve hile ile mâlî durumuna uygun olmayan sahte evrak dağıtır da bu durum şer'an sabit olursa, dağıtılan evraklar merkez tarafından reddedilecek, reayanın vermesi gereken cizye miktarı tam olarak tahsil edilerek asıl

---

[540] K.Ş.S., 45/295; 47/279; 48/281; 49/270; 57/181; 58/173; 60/96; 62/134; 172/ 64/64.

[541] K.Ş.S., 48/281; 49/269; 57/180; 58/172; 60/96; 62/134, 171; 64/64.

cizyedara teslim edilecek ve asıl evrakları kendileriyle ilgilenen cizyedar tarafından verilecektir.[542]

Daha önce de ifade ettiğimiz gibi vilâyet halkından bazı kudret sahibi kişiler, bağ, bahçe, değirmen, çiftlik ve mandıralarında çoban veya genç işçi çalıştırma bahanesiyle ehl-i zimmeti gizleyerek onların cizyeden kaçmalarına fırsat vermeyeceklerdir. Böyle bir harekete tevessül edenler ebedî olarak tek başlarına kalıp rezil bir duruma düşecekleri için selâmetleri açısından son derece dikkatli ve uyanık hareket etmek mecburiyetindedirler.[543]

Son olarak üzerinde yoğunlaştığımız cizye berâtlarında "hâsıl-ı kelâm" ifadesiyle hükûmet yetkililerine ve cizye tahsili ile görevlendirilenlere verilmek istenen mesaj şudur: Berâtta emredilen ve uyulması gereken şartların hilâfına hiçbir fert hâriç tutulmamak ve kağıtsız kalmamak şartıyla İslâm hukukuna göre reayadan her birine mâlî güç ve durumuna göre cizye evrakları verilip şer'î cizyeleri toplandıktan sonra kasaba ve köylere toptan evrak verildiği haberinin doğruluğu tasdik edilirse, ihmal edilmeksizin böyle bir işe cesaret edenlerin cizyeleri yeniden düzenlenecektir.[544]

X. OSMANLI'NIN SON DÖNEMLERİNDE CİZYENİN GEÇİRDİĞİ DEĞİŞİKLİKLER VE BUNUN GAYRİMÜSLİMLER AÇISINDAN YANSIMALARI

XVIII. asrın sonları ve XIX. asrın başlangıcında, Osmanlı Devleti'nin askerî başarısızlıkları, dahilî gerileme ve çökme ile âdetâ el ele gitmiştir. Bu dahilî inhitat kendini, merkezî hükümetin zaafında, eyâlet valilerinin ayrılmak hususunda yaptıkları mesaide ve millî duygusu uyanan, hürriyet

[542] K.Ş.S., 48/281; 49/269; 57/180; 58/172; 60/96; 62/134, 171; 64/64.
[543] K.Ş.S., 48/281; 49/269; 57/180; 58/172; 60/96; 62/134, 171; 64/64.
[544] K.Ş.S., 49/269-270; 57/180; 58/172; 60/96; 62/134, 171; 64/64.

ve istiklâle karşı olan, arzuları günden güne büyüyen, Osmanlı hâkimiyetinde bulunan milletlerin isyanlarında gösteriyordu. Eski Devlet teşkilâtının devrini tamamladığı görülmüş ve reform (Tanzimat) devri başlamıştı. Nedkoff'a göre Batı Avrupa Devletlerinden alınan yenilikleri tatbik ve icra etme tecrübeleri, başta büyük memurların donmuş kafaları ve dinî muhalefetler nedeniyle semeresiz kalmıştır. Bu devir, III. Selim (1789-1807)'in az muvaffak olan reform tecrübeleriyle başlamış ve daha büyük muvaffakiyetlerle II. Mahmut (1808-1839) ve Abdülmecit (1839-1856) devirlerinde devam etmiştir. Cizyenin toplanmasında daha önce zikrettiğimiz suistimalleri ortadan kaldırmak için II. Mahmut bazı değişiklikler icra etme tecrübesinde bulunmuştur. 26 Nisan 1834 (16 Zilhicce 1249) tarihinde bir irade ile, cizyeyi 60, 30 ve 15 kuruş olmak üzere tesbit ve cizyenin toplanması için yeni bir usûl-daha önce bir nebze işaret etmiştik-tanzim etmiştir.[545]

Hükümetin resmî gazetesinden alınarak Bulgarcaya çevrilen 14 Muharrem 1250/23 Mayıs 1834 tarihli bir İrade-i Şahanede, işaret edilen bu reformların bir tablosu verilmiştir. Bu irade ile önce bütün vergi memurları ve kolcular görevlerinden uzaklaştırılmışlardır. Bu tedbir, bunların cebir, tazyik ve zorla para almak gibi işledikleri suçlar dolayısıyla alınmıştı. Baş vergisinin tahsili için yeni bir usûl tanzim edilmişti. Her kazada başında kadı bulunan bir meclis, baş vergisinin yönetimini üzerine almıştı. Vergi kağıdı bohçası mıntıka kadısına gönderiliyor, onun vasıtasıyla da diğer köy ve nahiyelere sevkediliyordu. Kadı meclisin tasdikiyle vergi kağıtlarının dağıtımı için Müslüman mahallelerinin birinde bir yer tesbit edecekti. Kadı, mütesellim ve voyvodadan müteşekkil mahallî bir komisyon, Müslümanlardan, orada sakin, şâyân-ı itimat kimselerden tahsildarlar seçecekti. Hıristiyanlar tara-

[545] Nedkoff, "Osmanlı İmparatorluğunda Cizye", *Belleten*, c. VIII, sy. 32, s. 627.

findan da bir komisyon seçilecekti. Söz konusu mahallin din adamı bu komisyona reis ve cemaatin bazı ihtiyarları da, üye olarak bu komisyona dahil idiler. Komisyon haftada birkaç defa toplanırdı. Bunlar vergiye bağlı olanları, vakti gelen verginin ödenmesi ve mukabilinde cizye kağıdının alınması için çağırırlardı. Cizye tarihinde ilk defa olarak, bu verginin toplanmasında, Hıristiyan mümessillerin de bulunmasına müsaade edilmişti. Bu sûretle kanuna uygun ve suistimâlsiz olarak vergi tahsilinin temini mümkündü. Bunlar burada bir rol oynadıklarını, kadının ve şehir voyvodasının mühürleriyle mühürlü olan vergi kağıtlarının arkasını imzalamak sûretiyle isbat etmiş oluyorlardı.[546]

Eski usûle göre, vergi kağıtları bir bohçada olarak, iki sancağa veyahut 3-10 kazaya birlikte olmak üzere, o eyâletin maliye bürosuna teslim edilirdi. Maliye bürosu da vergi kağıtlarının çeşitli yerlere teslimini bir Tatara havale ederdi. Yine nizama göre, bunların her kaza için nüfus sayısına tamamıyla uygun bir sûrette husûsî olarak gönderilmesi gerekirdi. Vergiyi vermekle mükellef olanlar sadece vergi kağıdının üzerinde belirtilen meblağı vermeye mecburlardı. Toplanan vergi miktarından belirli bir yüzde, maaş olarak, vergi memurlarına ayrılmıştı. Fakat bunlara hakları, vergi paraları Baş Şehire ulaştıktan sonra geri gönderilirdi.[547]

Diğer bazıları gibi cizyenin tahsilinde de dış siyaset dolayısıyla yapılan yenilikler, başarısızla sonuçlanmıştır. Zira Nedkoff'a göre, yüksek mevkîlerde görev alan insanlar İslâmî görüşlerinden henüz hiçbir şey değiştirmemişlerdi. Bu hislerin esası, İslâmiyet'in Hıristiyanlığa üstünlüğü duygusunda kökleşmişti. Bundan dolayı bir Müslüman, bir gayri-

[546] Nedkoff, "Osmanlı İmparatorluğunda Cizye", *Belleten*, c. VIII, sy. 32, s. 627-628.
[547] Nedkoff, "Osmanlı İmparatorluğunda Cizye", *Belleten*, c. VIII, sy. 32, s. 628-629.

müslimin kendisiyle aynı haklara sahip olduğunu görme düşüncesine ancak güçlükle alışabilirdi. Kısaca cizyenin toplanmasındaki suistimallerin bu reformdan sonra da ardı kesilmemişti. Eskiden olduğu gibi, şimdi de cebir ve tazyik görenlerden şiddetli şikâyetler yağıyordu; eskiden olduğu gibi, şimdi de esaslı bir reform isteyen sesler yükseliyordu. Buna ilâveten Fransız ihtilâlinin, beşer umûmî hakları hakkındaki fikirleri, Osmanlı Devleti'nin geniş hudutları üzerinden geçerek, Hıristiyan halk arasında iyi bir zemin bulmuştur. Avrupa Devletleri reform hareketlerini himaye etmişlerdir. Babıâli, bu kötü duruma hâkim olabilmek için küçük reformlarla, ümitsizce gayret sarfediyor, fakat bütün bu gayretler boşa gidiyordu. Özelikle cizye, Hıristiyanlar için arzu edilmeyen bir şeydi; bu vergi kendilerine hâlâ tahammülü güç bir yük olduğu gibi, moral bakımından da bir mezellet ifade ediyordu. Burada Müslümanlarla Hıristiyanlar arasında geçilmez bir uçurum açılmıştı. Osmanlı Devleti, bu gibi iç ihtilâflar sonucu mahvolmamak için son olarak tekbir çıkar yola başvuracaktı. Bütün bu muhalif kuvvetleri müsavî tutmak ve bunları bir birlik hâlinde toplamak. İşte Sultan Abdülmecit tarafından 1839 tarihinde merasimle Gülhane'de ilân edilen Hatt-ı Şerîfin ihtiva ettiği reformlar bu hedefi gerçekleştirmeye matuftu.[548]

Bu Hatt-ı Şerif ile cizye iltizamının kötü sistemi sûret-i umûmiyede kaldırılmıştı. Baş vergisi baş üzerine yani fert sayısına göre değil, aksine cemaatlere göre düzenlenerek en yüksek din adamları tarafından toplanacaktı. Miâdı gelen vergi on taksitte Devlet Hazinesine girmiş olacaktı. Bütün bunlara rağmen Müslümanlarla Hıristiyanlar arasındaki ihtilâfı tamamiyle düzeltmek mümkün olmuyordu. Bunda iki şeyin etkisi vardı: Cizyenin hâlâ devam etmesi, gayrimüslim-

[548] Nedkoff, "Osmanlı İmparatorluğunda Cizye", *Belleten*, c. VIII, sy. 32, s. 629-630.

lerin askerliğe kabul edilmemeleri.[549] Çünkü cizye, yalnız gayrimüslimlerden toplanan bir vergi olduğu için, bu verginin alınmasını reaya, ilân olunan vergide eşitlik prensibine aykırı bulmakta idi. Avrupa basınında da Tanzimat'ı tenkit edenler, bilhassa bu nokta üzerinde durmakta, eşitliğin kuru bir vaadden ibaret kaldığını ileri sürmekte idiler. Halbuki, Osmanlı Devleti bir İslâm devleti olarak cizyeden vazgeçemezdi.[550]

Nihâyet uzun tereddütlerden sonra, Osmanlı Hükümeti, daimî memnuniyetsizliklerin tazyîki sonucu olarak 1851 tarihine doğru cizyenin kaldırılması ve herkesten eşit bir şekilde alınan bir baş vergisi haline getirilmesini düşünmüş ve nihâyet 1856 Islâhat Fermanı'nda bu esas ilân olunmuş ve cizye, bedel-i askerîye çevrilmiştir.[551] Başka bir şekilde ifade edecek olursak, cizye 1856 Islahat Fermanı ile kaldırılmıştır; zira bu ferman Osmanlı tebaası arasında eşitlik prensibi getirdiği için gayrimüslimlerin de askerlik hizmeti yapmaları gerektiği ortaya çıkınca, bunlardan belirli bir vergi alınmak sûretiyle bu hizmetten muâfiyetleri (bedel-i askerî) kararlaştırılmış ve böylece kaldırılan cizye vergisi bu ad altında mahiyet değiştirerek, 1907'ye kadar sürmüştür.[552]

Halil İnalcık, söz konusu dönemde yaşanan sıkıntılar, problemler ve hoşnutsuzlukları şöyle izah etmiştir: "....Reşit'in iktidardan düşmesinde bilhassa malî sahada başarısızlığı âmil olmuştur. Meclis-i Vâlâ'nın yaptığı en mühim

---

[549] Nedkoff, "Osmanlı İmparatorluğunda Cizye", *Belleten*, c. VIII, sy. 32, s. 630.

[550] İnalcık, "Tanzimat'ın Uygulanması ve Sosyal Tepkileri", *Osmanlı İmparatorluğu (Toplum ve Ekonomi Üzerinde Arşiv Çalışmaları), İncelemeler*, s. 368.

[551] İnalcık, "Tanzimat'ın Uygulanması ve Sosyal Tepkileri", *Osmanlı İmparatorluğu (Toplum ve Ekonomi Üzerinde Arşiv Çalışmaları), İncelemeler*, s. 368-369.

[552] İnalcık, "Osmanlılar'da Cizye", *DİA*, VIII, 48.

ve radikal reform, iltizâmın kaldırılması idi. Devrimci bir kararla kaldırılan bir asırlık müessese yerine konan yeni teşkilât, vasıta ve eleman yokluğu yüzünden maliyeyi bir anarşi içine atmıştır. Diğer taraftan geniş bir zümre, bilhassa mültezimler, voyvoda ve sarraflar ve onlara bağlı bir sürü kimseler bir anda kazanç ve istismar kapılarının kapandığını görmüşlerdir. Bunların arasında taşrada küçük iltizâmları üzerine alan ve bu yolla zenginleşen bir çok âyânın ve ağaların bulunduğunu unutmamak lâzımdır. Bir takım ağalar, servete göre vergi ödeme prensibinin uygulanması yüzünden ödeyecekleri vergi miktarının birden bire arttığını, yahut eskiden olduğu gibi, angarya yoluyla ve yerleşmiş âdetler ve çeşitli suistimallerle halktan sızdırdıkları menfaatlere son verildiğini görmüşlerdir. Vergi ödemekte herkesin eşit olması, imtiyazların ve muâfiyetlerin kaldırılması, eskiden az vergi veren âyân ve çorbacıların ve vergiden muâf bulunan din adamlarının şiddetli muhalefeti ile karşılaşmıştır. Hıristiyan vakıfların vergiye tâbî tutulması ve bu maksatla bu gelir kaynaklarının sınırlandırılması, halk üzerinde büyük nüfuzu olan ruhbân sınıfını ıslâhat aleyhine çevirmiştir. Bütün bu idarî ve mâlî ıslâhatın uygulanmasında, Reşit Paşa aşılmaz güçlüklerle ve başarısızlıkla karşılaşmıştır. Kağıt üzerinde yapılan ıslâhat, yeni adlar altında eskinin devamından, yahut en çok eski ile yeniyi uzlaştıran bir tedbirden ibaret kalmıştır.[553]

1856 yılında ilân edilen Islahat Fermanı da problemi çözmek için yeterli olamadı. Yine Nedkoff'un deyişiyle Müslümanlar bu gibi reformlar için henüz olgun değildiler. Bunlar, öteden beri gelen, hukuken daha önde bulundukları hakkındaki düşüncelerinden kendilerini kurtaramadılar. Gayrimüslimler de yine memnun değillerdi; bunlar, şimdi de askerî

[553] İnalcık, "Tanzimat'ın Uygulanması ve Sosyal Tepkileri", *Osmanlı İmparatorluğu (Toplum ve Ekonomi Üzerinde Arşiv Çalışmaları), İncelemeler*, s. 369.

hizmeti, iktisadî hayatları için bir engel saydılar; bundan başka bunlar Sultan için ve içinde yaşadıkları topraklar için hayatlarını feda etmeye hiç de meyilli değildiler. Böylece bu iradeden de beklenen ve arzu edilen sonuç elde edilemedi. Bunun üzerine, Hükümet o âna kadar alınan cizyeyi, müdafaa vergisine (askerî vergi, bedel) çevirmeyi emretti; bunu bütün gayrimüslimler askerlikten affedilmelerine mukabil vereceklerdi-bu hususu yukarıda zikretmiştik- ki bununla da Müslümanlarla gayrimüslimler arasındaki ihtilâflar düzeltilemedi. Nihâyet Jön Türkler döneminde, 7 Ağustos 1909 tarihinde cizyenin son bakiyesi olan bedel-i askerî tamamen kaldırıldı ve kanunla umûmî askerlik mecburiyeti getirildi.[554]

[554] Nedkoff, "Osmanlı İmparatorluğunda Cizye", *Belleten*, c.VIII, s. 32, s. 630.

SONUÇ

İslâm dininin tarih sahnesine çıkışı ve Medine'de ilk İslâm devletinin kuruluşuyla başlayıp bugüne kadar gelen süreçte Müslümanlarla gayrimüslimler arasında bir takım ilişkiler mutlaka gerçekleşmiş ve bu ilişkilerin de ister istemez her iki taraf adına ortaya çıkardığı lehte ya da aleyhte sonuçları olmuştur. İşte çok uzun bir zaman dilimi içerisinde yaşama şansı bulan Osmanlı Devleti'nde de karşımıza çıkan müslim-gayrimüslim münasebetleri, ortaya çıkardığı sonuçları itibariyle gerçekten çok ciddî ve titiz çalışmaların, araştırmaların yapılmasını hak edecek kadar önem arzetmektedir. Söz konusu araştırmalardan doğru veya gerçeğe yakın sonuçların elde edilebilmesi de, Osmanlı arşivlerine yeterince inilebilmeye ve bu arşivlerdeki belgelerin doğru değerlendirilerek, eldeki diğer kaynaklarla bir takım mukayeselerin yapılabilmesine bağlı gözükmektedir. Bizim bu araştırmamızla yapmak istediğimiz şey, XVIII. yüzyılın Konya Şer'iye Sicilleri'nde yer alan birtakım gayrimüslim toplulukların kimler olduklarını, hangi coğrafî bölgede yaşadıklarını ve takribî olarak nüfuslarını tesbit ederek, bu arşiv bilgilerinin mevcut bilgiler karşısında neyi ifade ettiğini ortaya koyabilmek ve yukarıdaki perspektiften hareketle Osmanlı'nın belli bir dönemindeki özellikle hukûkî ve iktisadî alana dair müslim-gayrimüslim ilişkilerinin nasıl gerçekleştiği noktasında katkı sağlayabilmektir.

Aslında bir İslâm ülkesinde Müslim-gayrimüslim münasebetleri ele alınacaksa bu, en başta zimmet kurumunun ve zimmîlerin hukûkî statüsünün ne olduğunun bilinmesini gerektirir. Ancak çeşitli devirlerde zimmet kurumunun kaynaklarının farklı değerlendirilmesi ve halifelerin zimmîlere karşı yerine göre farklı tutumları bu hukûkî kurumun objektif ola-

rak sistemleştirilmesini ve değerlendirilmesini oldukça güçleştirmektedir. Zimmîler bazen Müslümanlarla eşit şartlar altında yaşamışlar, bazen de çeşitli kısıtlamalarla karşılaşmışlardır. Dinleri sebebiyle kamu hukuku ve özel hukuk açısından zorunlu olarak Müslümanlardan farklı bir toplumsal statüye oturtulmuşlardır. Hangi İslâm devleti olursa olsun, zimmîlere karşı zorlama yoluna gitmemiş, Müslümanlar için konmuş olan, daha doğrusu onları bağlayan İslâm hukukunu, devletin güvenlik ve yararının söz konusu olduğu durumlar hariç zimmîlere uygulamaktan mümkün mertebe kaçınmıştır. Zimmîler bir din devleti olan İslâm devletinde yaşarken din ayrılığından kaynaklanan bazı sorumluluklar altına girmişler, buna karşılık can ve mal güvenliklerinden kuşku duymadan gâyet rahat bir şekilde yaşama hakkını elde etmişlerdir. Dolayısıyla gayrimüslimlerin İslâm hukuku açısından statüleri hususunda bir genellemeye gidilirken İslâm hukukunun özelliklerinin yanı sıra, farklı devirlerin şartları, ayrı din ve ideolojilere sahip oldukları halde aynı devletin toprakları üzerinde, halifenin egemenliği altında yaşayan toplulukların (grupların) değişik ihtiyaç ve istekleri, ayrıca İslâm devletinin kendi düzenini koruma amacı da gözden uzak tutulmamalı ve tüm bu etkenler birlikte değerlendirilmelidir.

Osmanlı Devleti, egemenliği altındaki toplulukları din ya da mezhep esasına göre örgütleyerek yani "millet sistemi"ne göre yönetmiştir. Bu sistem ise, esas itibariyle İslâm hukukuna dayanmaktadır. İşte Osmanlı'nın uyguladığı ve kendisini ayakta tutan dinamikleri İslâm'dan alan millet sistemi, Osmanlı topraklarında sürekli olarak yaşayan gayrimüslimlere bir takım haklar ve sorumluluklar da yüklemiştir. Bu çerçevede gayrimüslimlere cemaat olarak devlet yapısı içinde özerk bir statü verilmesi II. Mehmet zamanında olmuştur. Osmanlı Devleti, kuruluşundan yıkılışına kadarki uzun süreçte kendi Müslüman tebaası ile gayrimüslim tebaanın bir arada

yaşayabilmesi adına verdiği uğraş ve çabada oldukça başarılı bir yönetim göstermiştir diyebiliriz. Hattâ Osmanlı Devleti'nde gayrimüslimlerin sahip olduğu statü ile onlara tanınan hakların çağına göre çok ileri bir düzeyde bulunduğunu söylememiz haksızlık olarak değerlendirilmemelidir. Bir noktaya dikkat çekmek adına şunu ifade etmeliyiz ki, Osmanlı'da millet sisteminin nasıl oluştuğunu, hangi safhalardan geçtiğini ve nasıl bozulduğunu, özellikle Osmanlı yönetimi ile gayrimüslim topluluklar arasındaki ilişkilerin gelişme seyrini doğru bir zeminde incelemek ve gerektiğinde bir takım arşiv belgelerinden destek almak, bizi oldukça sağlıklı sonuçlara götürebilmesi açısından son derece önemlidir.

Hepimizin bildiği gibi çağdaş anayasaların en önemli ilkelerinden biri din ve vicdan özgürlüğüdür. Osmanlı tarihi dikkatle gözden geçirildiğinde görülecektir ki, söz konusu özgürlük, gayrimüslimleri uzun yıllar Osmanlı yönetimine bağlamış ve millî kimliklerin korunmasında etkili olmuştur.

Batı toplumları, feodal sistemden mutlak monarşilere ve oradan da günümüzde millet-devlet şeklinde ortaya konan demokratik yönetim sistemine geçerlerken, Osmanlı toplumu böyle bir siyasal değişimi yaşamamış ve Tanzimat'a kadar da buna ihtiyaç duymamıştır. Kendine has yönetim şekli ve anlayışıyla, ülkede hâkim unsur olan Türklerin yanında çeşitli din, mezhep ve ırklara mensup toplulukları bünyesinde toplayan Osmanlı Devleti, adeta "milletler federasyonu" biçiminde nitelendirilebilecek toplumsal bir yapıya sahip olmuştur. O dönemin Avrupa'sında, Osmanlı Devleti kadar çeşitli din ve ırklardan oluşmuş bir imparatorluk da mevcut değildi. Bu kompozisyon içinde, yönetimde hâkim unsur olan Türkler, toplam nüfusun üçte birini oluştururken, Rumlar, Ermeniler, Yahudiler, Romenler, Slavlar, Arnavutlar ve Araplar, nüfusun geri kalan üçte ikilik kısmını meydana getirmekteydi. Dinî bakımdan ise çoğunluğu Müslümanlar oluşturuyor-

du. İşte böyle bir sosyo-kültürel yapı içinde, yönetim ile halk arasındaki ilişkileri ve uzun yıllar reayanın devlete bağlılığını salt askerî prensiplerle izah etmek mümkün değildir. Bu ilişkilerin, hukûkî bir temele dayanan insanî ve çağdaş yönlerinin bulunması ve bunların çok geniş ve farklı din ve ırklardan teşekkül eden coğrafyada, bunca dış baskı ve saldırılara rağmen, devletin ömrünü uzun kılan temel sebepler arasında yer alması gerekir.

Osmanlı sultanlarının geniş ve emniyetli topraklarında bir arada yaşayan gayrimüslim unsurlar, XIX. yüzyılın sonuna kadar varlıklarını ve kültürlerini sürdürebilme fırsatını elde etmiş olmalılar ki, İstanbul'un fethinden yaklaşık dört yüz yıl sonra yani XIX. yüzyılda, Osmanlı hâkimiyeti altına girmezden önceki durumlarından daha canlı ve daha kuvvetli bir şekilde kendine gelebilmişler ve başkaldırabilmişlerdir. Tarihsel perspektiften baktığımızda fethedilen ülkelerin insanlarının, hâkim milletlerin egemenlikleri altında kimliklerini koruyamadıklarını ve kaybolup gittiklerini müşahede ederiz. Oysa Türkler, Bizans imparatorluğunun ve diğer bölgelerin yenik düşen insanlarını kültürel yönden asimile etmek veya köleleştirmek yolunu tercih etmedikleri gibi, dinlerini değiştirmeleri için baskı yönüne de gitmemişlerdir. Türklerin gayrimüslim milletlere karşı takip ettiği bu siyasetin temelinde, şüphesiz dinî ve insanî duyguların önemli bir payı vardır. Türkler, gayrimüslimlerle olan ilişkilerini, İslâm hukukunun öngördüğü çerçevede yürütmeye çalışmışlardır. Şâyet böyle olmasaydı, başka milletlerin yaptıkları gibi Türkler de, askerî üstünlükleriyle egemen oldukları ülkelerin halklarını eritip yok edebilirlerdi. Bu, ne bir ihmalin, ne de bir başka faktörün sonucudur. Bu, doğrudan doğruya İslâm'ın Türkler üzerindeki etkisi ile açıklanabilir.

Gayrimüslimlerin Osmanlı Devleti'ndeki statüsü Tanzimat'a kadar istikrarlı bir gelişme göstermiştir. Bu istikrarlı

gelişme, padişahların, çeşitli zamanlarda yayınladıkları fermanların hükümleri arasında, önemli bir farklılığın olmamasından kaynaklanmaktadır. XV. ve XVI. yüzyıllardaki padişahların, gayrimüslimlerle ilgili yayınladıkları fermanlar, daha sonraki padişahlar tarafından, bu konuda belirleyici temel yasalar niteliğinde görülmüş ve benimsenerek aynen uygulanmıştır. Söz konusu statünün İslâm hukukuna dayanması da, dönemler arasındaki uygulama farklılıklarının ortaya çıkmamasında önemli bir faktör olmuştur.

Osmanlı Devleti'nde gayrimüslim milletlere, dünyanın hiçbir devletinde benzeri görülmeyen ölçüde dinî, adlî, eğitim, kültür ve idarî alanda özerklik tanınmış; dillerine, kilise ve havralarına, mektep, mahkeme ve hastanelerine karışılmamıştır. Evlenme, boşanma, düğün ve ölüm gibi medenî hukuku ilgilendiren bütün işler millet teşkilâtlarına bırakılmıştır. Müstakil birer topluluk olarak kabul edilmek sûretiyle devlet organizasyonu içinde yer alan gayrimüslimler, yukarıda işaret edildiği gibi Müslümanların sahip oldukları bir çok haktan faydalanmakla birlikte, askerlik gibi önemli bir kamusal mükellefiyetten muaf tutulmuşlar, bu muâfiyetin karşılığında da devlete mâlî durumlarına göre cizye vergisi ödemişlerdir.

Bütün bu genel değerlendirmelerden sonra belki biraz daha özel anlamda bizim çalışmamızdan çıkarmaya çalıştığımız sonuçlara gelince, en başta bir tekrar mahiyetinde vurgulamamız gereken şey şudur: Aslında Osmanlı'nın varlığını sürdürdüğü çok uzun zaman diliminde her dönem, müslim-gayrimüslim münasebetleri açısından son derece önemlidir. Araştırmamızın başında ifade etmeye çalıştığımız gibi bu dönemler içinde bilhassa 15. ve 16. yüzyıllar, akademik çalışmalar açısından çok fazla rağbet görmüştür. Bizim tercih ettiğimiz 18. yüzyıl ise akademik düzeydeki arşive yönelik çalışmaların son derece az olduğu, fakat matbuâtın da çoğal-

dığı bir dönemdir. Zira 15. ve 16. yüzyıllarda sadece mufassal tahrir defterleri varken, 18. yüzyılda ciddî bir inceleme ve araştırma yapabilmek için farklı kaynak serilerine inmek gerekmektedir.

İşte biz de bu ayrıntıdan hareketle Dinler Tarihi sahasında şimdiye kadar yapılan klâsik çalışmaların biraz dışında kalmayı deneyerek, söz konusu yüzyılın Konya Şer'iye Sicilleri'nde kayıtlı birtakım berât ve fermanlarda yer aldığı şekliyle Osmanlı Devleti'nin gayrimüslimlerle olan ilişkilerinde önemli bir yer tutan cizye uygulamalarının nasıl gerçekleştiğine dair bir takım ipuçları yakalama çalıştık. Üzerinde hemen hemen hiçbir ciddî çalışma yapılamamış olan Konya Şer'iye Sicilleri'nin belli bir dönemine gayrimüslimler penceresinden bir ışık tutabilme hedefiyle başladığımız bu arşiv çalışması; Osmanlı Devleti'nin, belki bürokrasinin olabildiğince geliştiği fakat gerileme dönemine çoktan girildiği ve gayrimüslimlerle olan ilişkilerin yavaş yavaş hattâ yüzyılın (XVIII. yüzyıl) sonuna doğru hızlanarak bozulduğu bir süreçte söz konusu tebaaya karşı tutumunun, cizye uygulamaları bağlamında önceki dönemlere göre farklı olup olmadığını ortaya koymak açısından bizim için son derece önemliydi. Burada belki, "Osmanlı'nın XVIII. yüzyılda gayrimüslimlere karşı tutumunu anlayabilmek için sadece devletin cizye uygulamalarını incelemek bize ne kadar fikir verebilir" sorusu akla gelebilir. En sonunda ifade etmemiz gereken şeyi yeri gelmişken hemen belirtelim ki, müslim-gayrimüslim münasebetlerinin çok geniş bir çerçeveyi kapsadığı ve kompleks bir yapıyı içinde barındırdığı hepimizin malumudur. Bu husus, Osmanlı topraklarında yaşamış gayrimüslimler için de geçerlidir. Örneğin, Osmanlı'daki zimmîlerin hangi bölgelerde Müslümanlarla iç içe yaşayıp, nerelerde ayrı mahalleler oluşturdukları, nüfus yapıları, medenî halleri ve aile yaşantıları, miras ve özel mülkiyet hakları, sosyo-ekonomik durum-

ları, ihtida olayları ve vakıflarla ilgili meseleler gibi pek çok konu, Osmanlı'nın her dönemi için ayrı ayrı araştırmayı hak edecek konular arasındadır. Osmanlı Devleti'nin varlığını sürdürdüğü uzun süreçte bırakın diğer yüzyılları sadece bizim çalıştığımız dönem olan XVIII. yüzyılda yukarıda sıraladığımız konuları, Konya Şer'iye Sicilleri'nden hareketle incelemeye kalkmak, hem çok uzun bir zamanı kapsayacak, hem de bize göre bir ekip çalışmasını gerektirecektir. Bu tür ilmî gayretlerin artarak devam etmesi ve sonuçta bizim çalışmamızda görülebilecek bir takım eksikliklerin yeni çalışmalarla tamamlanmasının, Osmanlı'daki Müslim-gayrimüslim ilişkilerini daha iyi kavrayabilmemiz açısından son derece faydalı olacağı kanaatindeyiz.

Osmanlı Devleti'nin XVIII. yüzyıldaki cizye uygulamalarına gelince, o döneme ait cizye berâtları ve fermanlarında görebildiğimiz kadarıyla bu uygulamalar, müslim-gayrimüslim ilişkilerinin sadece ekonomik boyutunu değil, sosyal ve ahlâkî boyutunu da ortaya koyması açısından bize ciddî anlamda bir fikir vermektedir. Yani cizye hâdisesi, sadece gayrimüslimlerin askerlikten muaf tutulmalarına karşılık ödeyip geçtikleri bir vergi değildir. Bu verginin özellikle toplanması işi çok karmaşık ilişkiler yumağını da beraberinde getirmiş, zaman zaman devletin işleyişini ve toplumun yapısını dumûra uğratacak boyutlara ulaşmıştır.

Elde ettiğimiz sonuçlar açısından öncelikle ve özellikle belirtmek istediğimiz nokta şudur: Osmanlı Devleti, başlangıçta olduğu gibi bir takım zaaflarıyla birlikte XVIII. yüzyılda da gayrimüslim tebaanın sosyal statüsünü korumuş ve asla gözardı etmemiştir. Cizye berât ve fermanlarında dikkate şâyân olan ifade, sözkonusu belge çeşitlerinin adaleti temin etmek için gönderildiğidir. Yani Osmanlı bürokratı gayrimüslimlere yönelik berât veya fermânı düzenleyip Padişah'a imza attırırken muhtevada yer alan hususların tamamen adalet

çerçevesinde kalmasını hedeflemiştir. Bu hedef, Osmanlı'nın gayrimüslim tebaaya karşı tutumunun seyrini belirlememiz açısından büyük önem arzetmektedir. Zaten ilgili belgelerde, cizyeye yönelik yapılacak işlemlerin şer'î hükümlere uygun olarak yani İslâm hukuku esas alınarak ve Hanefî mezhebinin görüşüne göre gerçekleştirilmesi gerektiğine sık sık vurgu yapılmıştır. Bütün bunlar, Osmanlı Devlet yapısının işleyişinde birçok konuda olduğu gibi cizye uygulamalarında da İslâm dininin temel dinamiklerinin dikkate alındığını bize göstermektedir.

Daha önce zikrettiğimiz cizye berâtları ve fermanlarındaki örneklerden anlaşılıyor ki, Osmanlı idaresi hiç kimseye, ne kendisinin gelirini artırmak maksadıyla olsun ne de cizye vergisini tahsil eden kimselerin keyfî uygulamaları sebebiyle olsun, hiçbir şekilde vergi ödeyen zimmîlerin istismar edilmesine izin vermemiştir. Bazı haksızlıklar meydana gelmiş olmakla birlikte şu husus son derece açıktır: Hangi sosyal düzey veya etnik ve dinsel gruptan geldiğine bakmaksızın haksızlığa uğrayan kimseler haklarını kararlılıkla ve korkusuzca aramışlardır. Konya Şer'iye Sicilleri'ndeki tek bir vâkıa bile hükümetin tebaasına haksızca davrandığına veya haksızlığa müsamaha gösterdiğine delâlet etmemektedir. Osmanlı Devleti cizye uygulamalarında gayrimüslim tebaaya zulmetmek şöyle dursun; onlardan cizyeyi toplama, bu tahsilâtı yaparken haddi aşmama, kendisine cizye düşenlerle düşmeyenleri birbirine karıştırmama, cizye ödemede taksit imkânı sunarak kolaylık sağlama, cizyedarların ya da cizye yükümlüsü gayrimüslimlerin şahsî zaaf ve hatalarından doğabilecek yanlışları gidermek için gereken tedbirleri alma, bu tedbirlere uymayanlara ânında gereken cezayı verme hususunda son derece âdil ve titiz davranmış, âdeta kılı kırk yarmıştır.

Yine din adamlarının cizyeden muaf olduğuna dair söylentilerin halk arasında dolaştığını, böyle bir kanaatin yanlış olduğunu, gayrimüslimlerin liderleri konumundaki din adamlarının da XVIII. yüzyıl itibariyle cizye vergilerini ödemeleri gerektiğini ve onların, belgelerde sıralanan mazeret sahiplerinin dışında kalarak vergisini ödeyen diğer gayrimüslimlerden bir farkları olmadığını ilgili kayıtlardan tesbit ettiğimizi söylemeliyiz. Ayrıca gayrimüslim mahallelerinin yöneticisi konumundaki kocabaşıların kendi gelirlerini artırmak adına topladıkları cizye miktarını hazineye eksik ödeyerek hileye başvurdukları, dolayısıyla devleti zarara uğrattıkları da belgelerden hareketle o dönemdeki zimmîler adına olumsuz bir vâkıa olarak ortaya konulmuştur.

Çalışmamızda ulaşmak istediğimiz sonuçlar açısından belki bizi çok fazla ilgilendirmemekle beraber, hükümetin cizye tahsilinde gayrimüslimlere kolaylık sağlaması sadedinde ecnâs-ı nükûd denilen para cinslerinin dikkate alındığı, sicil defterlerinde karşımıza çıkmaktadır. Yani gayrimüslimler cizyelerini ödemek için hükümetin belirlediği para cinsine sahip değillerse, ellerinde mevcut olan başka para cinsleriyle de ödeyeceği miktarın değerini hesap etmek kaydıyla ödeme yapabilmişlerdir. Pek tabiî ki bu durum, yani söz konusu belgelerde ecnâs-ı nükûdun peşpeşe sıralanması şu tür soruları da akla getirmektedir: Acaba o dönemde genel olarak ticaret hayatını ellerinde bulunduran ve fırsat buldukça tedavüldeki parayla kendi menfaatleri doğrultusunda oynamaya çalışan gayrimüslimlere karşı devletin cizye ödemede teklif ettiği para cinsleri sadece kendilerine sağlanan bir kolaylık mıdır, yoksa onların ticarî alanlarını daraltmak adına bir tedbir midir, veyahut devlet hazinesinin ihtiyaca mebnî olarak bir an önce doldurulması için "gayrimüslimler cizyelerini ödesinler de hangi para birimiyle öderlerse ödesinler, yeter ki bir an önce versinler" mantığı mıdır? Amacımızın bir niyet okuması

olmadığının altını çizmekle beraber yukarıdaki sorulara sağlıklı cevap verebilmek, belki çok detaylı iktisadî tahlillerle mümkün olabilecektir.

Yukarıda sorduğumuz soruları, bir başka soruyu da beraberinde getirmiştir. O da şudur: Osmanlı Devleti'nin gayrimüslimlerle olan ilişkilerinin XVIII. yüzyılın sonuna doğru bozulmaya başlaması, söz konusu dönemdeki cizye berât ve fermanlarında nasıl bir karşılık bulabilmiştir? Yani devletin cizye uygulamalarında gösterdiği azamî dikkat ve hassasiyet, aldığı tedbirler acaba Osmanlı'nın devlet yapısının hâlâ güçlü olduğunun mu bir işaretidir, yoksa dış mihrakların tesiriyle doğru durmayan ve bu ülkeden kopmak isteyen gayrimüslimlerden bu vergiyi alırken, diğer alanlarda olduğu gibi onları dizginleme ve birtakım tedbirlerle yola getirme çabası mıdır? Bütün bu sorular ümit ediyoruz ki, başka arşiv çalışmalarıyla mutlaka cevabını bulacaktır.

Üzerinde durduğumuz 1700-1800'lü yıllara ait Konya Şer'iye Sicilleri'nde gözümüze çarpan en önemli konulardan biri de hangi coğrafî bölgelerin ve hangi gayrimüslim toplulukların cizye uygulamaları bağlamında dikkate alındığıdır. Bizim çalışma kapsamımıza giren coğrafî alan, Karaman Eyâleti, yani bu eyâleti oluşturan sancaklardır. Gayrimüslim gruplar ise nüfus bakımından biraz daha fazla olmaları hasebiyle Karamanlı Ortodoks Türkler, Ortodoks Rumlar, diğerlerine göre daha az sayıda diyebileceğimiz Yahudiler ve İran bölgesinden ticaret yapmak üzere söz konusu coğrafî alanlarda gelip kolonileşen Ermenilerdir. Ayrıca bazı cizye berâtlarında veya fermanlarında, "cizye sınıflarına göre şu kadar a'lâ, evsat veya ednâ kağıdı dağıtılacak" ifadesinin geçmesi, yani bizzat rakamlar verilerek toplam cizye evrakının belirtilmesi, dönem olarak henüz bir nüfus sayımının yapılmadığı Osmanlı'da Karaman Eyâletindeki erkek gayrimüslim nüfusla ilgili birtakım tahminler yürütebilmemize yar-

dımcı olmuştur. Bazı belgelerde ise kendilerinden cizye tahsil edilecek gayrimüslim hâne sayısının rakam olarak zikredilmesi oldukça ilginçtir.

En son olarak şunu önemle belirtmek gerekir ki, devletin bilinçli bir politikasının sonucu olmasa bile pek gelir sağlamayan birçok devlet memuriyeti ile hemen hemen hiçbir gelir getirmeyen askerlik hizmetinden Müslüman olmayan halkın muaf tutulması, sonucu bakımından zimmîler lehine mukayese kabul etmez bir avantaj sağlamıştır. Nitekim Osmanlı İmparatorluğu'nda ehl-i zimmet, her türlü tehlike ve geliri olmayan görevlerden korunmuş olarak büyük bir güven içinde ticaret ve sanatla uğraşmış ve İmparatorluğun iktisadî hayatını hemen hemen bütünüyle ele geçirmiştir. Bu durum karşısında, zimmîlerden alınan cizye tamamiyle meşruluk kazanmaktadır. Yukarıda ifade ettiğimiz gibi iktisadî hayatı ellerinde tutan gayrimüslimler bir de zaman zaman vergi konusunda maktu'a bağlanınca bu, onlar için bir bakıma iktisadî özerklik olmuştur. Ayrıca daha geniş anlamda idarî ve dinî özerklikleri de sağlanmıştır. Bütün bu özerklikler, gayrimüslimlerin uzun Türk egemenliği sırasında dil, kültür ve milliyetlerini yitirmeden yaşamalarına en büyük neden olmuştur. Söz konusu durum, aynı zamanda İmparatorluk içinde bir birliğe ve kaynaşmaya engel olmuş ve çöküntü döneminde gayrimüslimlerin bağımsızlıklarını ilân ederek birer birer İmparatorluktan ayrılmalarına temel teşkil etmiştir.

BİBLİYOGRAFYA

Adıbelli, Ramazan, "XIX. Asırda Ermeni Cemaatinde Görülen Dinî Farklılaşma Süreci ve Kayseri'deki Yansımaları", *Hoşgörü Toplumunda Ermeniler* (Erciyes Üniversitesi I. Uluslararası Sosyal Araştırmalar Sempozyumu), Erciyes Üniversitesi Yayını, Kayseri 2007, IV, 9-24.

Ahmet Cevdet Paşa, *Tarih-i Cevdet,* I-VI, Üçdal Neşriyat, İstanbul 1984.

Akgündüz, Ahmed, "İslâm Hukukunun Osmanlı Devleti'nde Tatbiki: Şer'iye Mahkemeleri ve Şer'iye Sicilleri", *Türkler,* Editörler: Hasan Celâl Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, X, 54-68.

----------, "Osmanlı Kanunnâmeleri (Doğuşu, Çeşitleri ve Tarihî Seyri)", *Türkler,* Editörler: Hasan Celâl Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, X, 21-42.

----------, *Osmanlı Kanunnâmeleri ve Hukûkî Tahlilleri,* I-VIII, Fey Vakfı Yayınları, İstanbul 1990-1998.

----------, *Şer'iye Sicilleri,* I-II, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul 1988.

Aköz, Alaaddin, *Kanunî Devrine Ait 939-941/1532-1535 Tarihli Lârende (Karaman) Şer'iye Sicili,* Tablet Yayınları, Konya 2006.

Aköz, Alâaddin – Ürekli, Bayram, "Tarihi Seyir İçerisinde Sille'de (Konya) Müslim-Gayrimüslim Yerleşimi", *Ata Dergisi,* Konya 1997, sy. 7, s. 193-213.

Alperen, Bilâl, *Beyşehir ve Tarihi,* Büyük Sistem Dershanesi Matbaası, Konya 2001.

Anzerlioğlu, Yonca, *Karamanlı Ortodoks Türkler,* Phoenix Yayınları, Ankara 2003.

Arslantaş, Nuh, *İslâm Dünyasında İktisadi ve İlmi Hayatta Yahudiler (Abbasî ve Fâtımîler Dönemi),* M.Ü. İlâhiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, İstanbul 2009.

Atar, Fahrettin, "Kadı", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi,* İstanbul 2001, XXIV, 66-69.

Aydın, Bilgin – Günalan, Rıfat, *XV-XVI. Yüzyıllarda Osmanlı Maliyesi ve Defter Sistemi,* Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2008.

Aydın, Mehmet, *Ansiklopedik Dinler Sözlüğü,* Damla Ofset, Konya 2005.

----------, "Konya Şer'iye Sicillerine Göre XVIII. Yüzyılda Konya'da Gayr-i Müslimlerin Oturdukları Mahalleler, Nüfus Durumları ve Sosyo-Kültürel Çevre", *XIII.Türk Tarih Kongresi,* Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1999.

----------, "La situation socio-economique des non-musulmans à Konya au XVIII e siècle", *Chretiens et Musulmans A L'epoque De La Renaissance,* Directeur: Abdeljelil Temimi, Publications de la Fondation Temimi pour la Recherche Scientifique et l'Information, Zaghouan 1997, s. 15-23.

----------, "Türk Ortodoks Hıristiyanları ve Türk Ortodoks Patrikhanesi'nin Kuruluşu", *Türk-İslam Medeniyeti Akademik Araştırmalar Dergisi,* Damla Ofset, Konya 2009, sy. 8, s. 7-22.

----------, "Türkiye'ye Yönelik Katolik Misyonerliğin Dünü ve Bugünü", *Türkiye'de Misyonerlik Faaliyetleri,* Ensar Neşriyat, İstanbul 2004, s. 93-134.

----------, "XIX. Yüzyılın Son Çeyreğinden XX. Yüzyıla Kadarki Dönemde Konya Salnâmelerine Göre Konya'da Yönetimdeki Gayr-i Müslimler", *Türk-İslâm Me-*

deniyeti Akademik Araştırmalar Dergisi (Konya Özel Sayısı), Konya 2008, sy. 5, s. 103-116.

Aydıner, Mesut, "XVIII. Yüzyılın İkinci Yarısında Osmanlı Ermenileri ve Bazı Önemli Sîmâlar", *Hoşgörü Toplumunda Ermeniler* (Erciyes Üniversitesi I. Uluslararası Sosyal Araştırmalar Sempozyumu), Erciyes Üniversitesi Yayını, Kayseri 2007, III, 175-217.

Aykut, Şevki Nezihi, "Osmanlı Sikkeleri", *Türkler,* Editörler: Hasan Celâl Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, X, 823-842.

Barkan, Ömer Lütfi, "894 (1488/1489) Yılı Cizyesinin Tahsilâtına Ait Muhasebe Bilançoları", *Belgeler,* Türk Tarih Kurumu Yayınevi, Ankara 1964, c. 1, sy. 1-2, s. 1-118.

Barkan, Ömer Lütfi, *XV ve XVI'ncı Asırlarda Osmanlı İmparatorluğunda Ziraî Ekonominin Hukûkî ve Malî Esasları (Kanunnâmeler I),* İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1945.

Baybal, Sami, *Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi'nde Anadolu'da Yaşayan Gayrimüslimler,* Adal Ofset, Konya 2009.

Bayındır, Abdülaziz, *İslâm Muhakeme Hukuku (Osmanlı Devri Uygulaması),* İslâmî İlimler Araştırma Vakfı, İstanbul 1986.

Baykal, Bekir Sıtkı, "Osmanlı İmparatorluğunda XVII. ve XVIII. Yüzyıllar Boyunca Para Düzeni İle İlgili Belgeler, *Belleten,* Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1988, c. XIII, sy. 17, s. 87-115.

Baykara, Tuncer, *Anadolu'nun Tarihî Coğrafyasına Giriş, Anadolu'nun İdarî Taksimatı,* Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara 1988.

Baykara, Tuncer, *Türkiye Selçukluları Devrinde Konya,* Ankara 1985.

Bayraktar, Hilmi, "Tanzimat Dönemi Niğde Sancağı Mali Verileri ve Bunların Değerlendirilmesi", *Niğde Tarihi Üzerine* (Ed. Musa Şaşmaz), Kitabevi Yayınları, İstanbul 2005, s. 81-143.

Becker, C. H., "Cizye", *İslâm Ansiklopedisi,* Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul 1977, III, 199-201.

Behar, Cem, "Osmanlı Nüfus İstatistikleri ve 1831 Sonrası Modernleşmesi", *Osmanlı Devleti'nde Bilgi ve İstatistik,* der. Halil İnalcık-Şevket Pamuk, T.C. Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, Ankara 2000, s. 63-72.

Belâzürî, Ebi'l-Hasen, *Fütûhu'l-Büldân* (nşr. Rıdvân Muhammed Rıdvân), Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1983.

Bilmen, Ömer Nasuhi, *Hukukı İslâmiyye ve Istılahatı Fıkhıyye Kamusu,* I-VI, İstanbul Matbaacılık, İstanbul 1950.

Bozkurt, Gülnihâl, "İslâm Hukukunda Zimmîlerin Hukûkî Statüleri", Kudret Ayıter'e Armağan, *Dokuz Eylül Hukuk Fakültesi Dergisi,* Ankara 1987, c. 3, sy. 1-4, s. 115-156.

----------, *Alman-İngiliz Belgelerinin Ve Siyasî Gelişmelerin Işığı Altında Gayrimüslim Osmanlı Vatandaşlarının Hukûkî Durumu (1839-1914),* Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1989.

Ceylân, Alâeddin, *Kanûnî Zamanında Akşehir Kazası* (S.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi), Konya 1993.

Çağatay, Neşet, "Osmanlı İmparatorluğunda Reayadan Alınan Vergi ve Resimler", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi,* Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1947, c. V, s. 483-511.

Demirci, Süleyman, "Seeking Justice: Muslim and non-Muslim in the Kadı's Court. A Case Study of Kayseri, 1610s-1690 (according to şer'iyye sicilleri of Kayseri)", *Erciyes*

Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi /Journal of Institute of Social Sciences, Kayseri 2002, sy. 13, s. 95-112.

Düzdağ, M. Ertuğrul, *Şeyhülislâm Ebussuûd Efendi Fetvaları Işığında 16. Asır Türk Hayatı,* Enderun Kitabevi, İstanbul 1972.

Ebû Ubeyd, Kasım b. Sellâm, *Kitâbü'l-Emvâl* (çev. Cemaleddin Saylık), Zafer Matbaası, İstanbul 1981.

Ebû Yûsuf, Ya'kub b. İbrâhîm, *Kitâbü'l-Harâc,* Dâru'l-Ma'rife, Beyrut 1302.

Eckmann, J. "Anadolu-Karamanlı Ağızlarına Ait Araştırmalar", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi,* Ankara 1950, c. VIII. sy. 1-2, s. 165-200.

Eravşar, Osman, *Seyahatnamelerde Kayseri,* Kayseri Ticaret Odası Yayını, Kayseri 2000.

Ercan, Yavuz, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Gayrimüslimlerin Ödedikleri Vergiler ve Bu Vergilerin Doğurduğu Sosyal Sonuçlar", *Belleten,* Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1991, c. LV, sy. 213, s. 371-391.

----------, *Osmanlı Yönetiminde Gayrimüslimler,* Turhan Kitabevi, Ankara 2001.

----------, "Türkiye'de XV. ve XVI. Yüzyıllarda Gayrimüslimlerin İçtimai ve İktisadi Durumu", *Belleten,* Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 2003, c. XLVII, sy. 188, s. 1119-1149.

Erdoğru, Mehmet Akif, "Beyşehir Sancağı İcmal Defteri", *Belgeler,* Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1988, c. XIII, sy. 17, s. 117-127.

----------, "Karaman Vilayetinin İdarî Taksimatı", *Osmanlı Araştırmaları,* İstanbul 1992, XII, 425-430.

----------, *Osmanlı Yönetiminde Beyşehir Sancağı (1522-1584),* IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul 2006.

----------, "XVI-XVII. Yüzyıllarda Kayseri Zimmîleri", *I. Kayseri ve Yöresi Sempozyumu Bildirileri (11-12 Nisan 1996),* Kayseri 2000, s. 71-77.

Ergenç, Özer, *1580-1596 Yılları Arasında Ankara ve Konya Şehirlerinin Mukayeseli İncelenmesi Yoluyla Osmanlı Şehirlerinin Kurumları ve Sosyo-Ekonomik Yapısı Üzerine Bir Deneme* (Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Yeniçağ Tarihi Kürsüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ankara 1973.

Erkal, Mehmet, "Cizye", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi,* İstanbul 1993, VIII, 42-45.

----------, *İslâm'ın Erken Döneminde Vergi Hukuku Uygulamaları,* İsam Yayınları, İstanbul 2009.

Eroğlu, Ahmet Hikmet, *Osmanlı Devleti'nde Yahudiler,* Seba Yayınları, Ankara 1997.

Eröz, Mehmet, *Hıristiyanlaşan Türkler,* Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ayyıldız Matbaası, Ankara 1983.

Erten, Hayri, "Konya'da Dinsel Topluluklar ve Cemaatler", *Gez Dünyayı Gör Konya'yı* (Hazırlayan: Ahsen Erdoğan), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2001.

----------, "Sosyolojik Veri Olarak Şer'iye Sicilleri'nin Değerlendirilmesi", *Selçuk Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Dergisi,* Konya 2000, sy. 10, s. 531-546.

----------, *Konya Şer'iyye Sicilleri Işığında Ailenin Sosyo-Ekonomik ve Kültürel Yapısı (XVIII. Y.Y. İlk Yarısı),* T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 2001.

Ertürk, Volkan, *XVI. Yüzyılda Akşehir Sancağı (Tahrir Defterlerine Göre)* (Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi), Ankara 2007.

Eryılmaz, Bilal, *Osmanlı Devletinde Gayrımüslim Teb'anın Yönetimi,* Risale Yayınları, İstanbul 1990.

Esed, Muhammed, *Kur'an Mesajı,* I-III, İşaret Yayınları, İstanbul 1996.

Evliya Çelebi, *Seyahatnâme* (Sadeleştiren: Tevfik Temelkuran-Necati Aktaş), I-X, Üçdal Neşriyat, İstanbul ts.

Eyice, Semavi, "Anadolu'da Karamanlıca Kitabeler", *Belleten,* Ankara 1975, c. XXXIX, sy. 153, s. 25-48.

Fayda, Mustafa, *Hz. Ömer Zamanında Gayr-ı Müslimler,* Marmara Üniversitesi İlâhiyat Vakfı Yayınları, İstanbul 1989.

Fekete, L., "Berat", *The Encyclopaedia Of Islam (New Edition),* Ed. E. J. Brill, Leiden 1986, I, 1170-1171.

Genç, Mehmet, "İltizam", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi,* İstanbul 2000, XXII, 154-158.

Gökbilgin, M. Tayyib, "XVI. Asırda Karaman Eyaleti ve Lârende (Karaman) Vakıf ve Müesseseleri", *Vakıflar Dergisi,* Baha Matbaası, İstanbul 1968, sy. VII, s. 29.

----------, *Osmanlı Paleografya ve Diplomatik İlmi,* Enderun Kitabevi, İstanbul 1992.

Göyünç, Nejat, *Osmanlı İdaresinde Ermeniler,* Gültepe Yayınları, İstanbul 1983.

Gülcan, Mustafa, "Şer'iyye Sicillerine Göre 17. ve 18. Yüzyıllarda Etnik Köken ve Demografik Yapı Olarak; Konya Azınlıkları", *Tarih ve Medeniyet Dergisi,* İstanbul 1997, yıl: 4, sy. 45, s. 20-22.

Güler, Ali, "Osmanlı Devleti'nin Son Yıllarında Türkiye'nin Demografik Durumu'na Genel Bir Bakış", *Osmanlı,* Ed. Güler Eren, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 1999, IV, 567-571.

Güler, İbrahim, "XVIII. Yüzyıl Osmanlı Toplumunda Ermeniler: Gözlemler ve Düşünceler", *Hoşgörü Toplumunda Ermeniler (Erciyes Üniversitesi I. Uluslararası Sosyal Araştırmalar Sempozyumu)*, Erciyes Üniversitesi Yayını, Kayseri 2007, II, 333-361.

Gümüşçü, Osman, *XVI. Yüzyıl Larende (Karaman) Kazasında Yerleşme ve Nüfus,* Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 2001.

Gündüz, Şinasi, *Din ve İnanç Sözlüğü,* Vadi Yayınları, Ankara 1998.

Güner, Osman, "Bir Muafiyet Vergisi Olarak Cizye: Tarihsel ve Kavramsal Bir Okuma", *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Dergisi,* Samsun 2006, sy. 22, s. 59-74.

Halaçoğlu, Yusuf, "Klasik Dönemde Osmanlı Devlet Teşkilâtı", *Türkler,* Editörler: Hasan Celâl Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, IX, 795-838.

Hamidullah, Muhammed, *İslâm Peygamberi* (çev. Salih Tuğ), I-II, Yeni Şafak Gazetesi Kültür Armağanı, Ankara 2003.

Hicrî 1286 Konya Vilayeti Sâl-nâmesi -2- (1869 Konya Yıllığı), Bugünkü Harflere Çeviren: Mehmet Eminoğlu, Konya Büyükşehir Belediyesi Yayınları, Konya 2007.

İbn Kayyim el-Cevziyye, Şemsüddîn Ebî Abdillah Muhammed b. Ebî Bekr, *Ahkâmu Ehli'z-Zimme,* I-II, Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut 1995.

İnalcık, Halil, "Adâletnâmeler", *Belgeler,* Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1967, c. II, sy. 3-4, s. 49-93.

----------, "Bursa Şer'iye Sicillerinde Fatih Sultan Mehmed'in Fermanları", *Belleten,* Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1947, c. XI, sy. 44, s. 693-708.

----------, "Djizya", *The Encyclopaedia Of Islam (New Edition),* Ed. E. J. Brill, Leiden 1983, II, 562-566.

----------, "Eyalet", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi,* İstanbul 1995, XI, 548-550.

----------, "Osmanlılar'da Cizye", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi,* İstanbul 1993, VIII, 45-48.

----------, "Tanzimat'ın Uygulanması ve Sosyal Tepkileri", *Belleten,* Türk Tarih Kurumu Yayınevi, Ankara 1964, c. XXVIII, sy. 112 , s. 623-690.

----------, "Tanzimat'ın Uygulanması ve Sosyal Tepkileri", *Osmanlı İmparatorluğu (Toplum ve Ekonomi Üzerinde Arşiv Çalışmaları, İncelemeler),* Eren Yayıncılık, İstanbul 1996, s. 361-424.

İnbaşı, Mehmet, "Nüfus ve Ekonomik Yönden XVI. ve XVII. Yüzyıl Kayseri'sinde Ermeniler", *Hoşgörü Toplumunda Ermeniler (Erciyes Üniversitesi I. Uluslararası Sosyal Araştırmalar Sempozyumu)*, Erciyes Üniversitesi Yayını, Kayseri 2007, III, 9-32.

İpek, Nurdan, "Millet Sistemi İçinde Ermeniler", *Hoşgörü Toplumunda Ermeniler (Erciyes Üniversitesi I. Uluslararası Sosyal Araştırmalar Sempozyumu)*, Erciyes Üniversitesi Yayını, Kayseri 2007, III, 419-436.

İpşirli, Mehmet, "Kayseri", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi,* Ankara 2002, XXV, 96-101.

Karadavi, Yusuf, *Gayru'l-Müslimîn fi'l- Müctemai'l-İslâmî,* Beyrut 1985.

Karal, Enver Ziya, *Osmanlı İmparatorluğu'nda İlk Nüfus Sayımı 1831,* Başvekâlet İstatistik Umum Müdürlüğü, Ankara 1943.

Karamursal, Ziya, *Osmanlı Malî Tarihi Hakkında Tetkikler,* Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1940.

Karataş, A. İhsan, *Osmanlı Devleti'nde Gayrimüslimlerin Toplum Hayatı -Bursa Örneği-,* Gökkubbe Yayınları, İstanbul 2009.

Kazıcı, Ziya, *Osmanlılarda Vergi Sistemi,* Şamil Yayınevi, İstanbul 1977.

Kenanoğlu, M. Macit, *Millet Sistemi: Mit ve Gerçek,* Klasik Yayınları, İstanbul 2004.

Kılıç, Davut, *Tarihten Günümüze İstanbul Ermeni Patrikhanesi,* Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2008.

Kırşehir Tarihi Üzerinde Araştırmalar, Kırşehir Vilâyet Matbaası, Kırşehir 1938.

Kitab-ı Mukaddes (Yeni Çeviri), Kitab-ı Mukaddes Şirketi, İstanbul 2001.

Koç, Yunus, "Osmanlı İmparatorluğu'nun Nüfus Yapısı (1300-1900)", *Osmanlı",* Ed. Güler Eren, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 1999, IV, 535-550.

Koman, M. Mesud, "Anadolu Hıristiyanlarında İslâm Ve Türk Adları", *Konya Mecmuası,* Konya 1936, sy. 3, s. 180-183.

Konya İl Yıllığı 1967, Ankara ts.

Konyalı, İbrahim Hakkı, *Abideleri ve Kitabeleri İle Aksaray Tarihi,* I-II, Farih Yayınevi, İstanbul 1974.

----------, *Abideleri ve Kitabeleri İle Karaman Tarihi, Ermenek ve Mut Abideleri,* Baha Matbaası, İstanbul 1967.

----------, *Abideleri ve Kitabeleri İle Konya Tarihi,* Yeni Kitap Basımevi, Konya 1964.

----------, *Nasreddin Hocanın Şehri Akşehir,* Nümune Matbaası, İstanbul 1945.

Kömürcüyan, Eremya Çelebi, *İstanbul Tarihi, XVII. Asırda İstanbul* (Tercüme ve notlar: Hrand D. Andreasyan), İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1952.

Kunt, Metin, *Sancaktan Eyalete,* Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 1978.

Kur'ân-ı Kerîm ve Açıklamalı Meâli (Hazırlayanlar: Komisyon), Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 1993.

Kurt, Yılmaz, "Sivas Sancağında Kişi Adları (XVI. Yüzyıl)", *Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi,* Ankara 1993, sy. 4, s. 223-291.

Kutub, Seyyid, *Fîzılâl-il-Kur'an,* I-XVI, Hikmet Yayınevi, İstanbul 1970.

Küçük, Abdurrahman, "Ermeni Katoğikosluğu ve Ermeni Meselesine Dair Bir Arşiv Vesikası Üzerine", *Ankara Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Dergisi,* Ankara 1983, sy. XXXVI, s. 727-750.

Küçük, Ahmet, *Adana Şer'iyye Sicil Defteri (10 Numaralı 1241/1825 1260/1844),* Dizgi ve Yayına Hazırlık: Fethi Ahmet Polat, Konya 2010.

Küçükdağ, Yusuf, *Lâle Devrinde Konya* (Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yeniçağ Tarihi Anabilim Dalı, Basılmamış Doktora Tezi), Konya 1989.

Kütükoğlu, Mübahat S., "Berat", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi,* İstanbul 1992, V, 472-473.

----------, "Ferman", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi,* İstanbul 1995, XII, 400-406.

----------, *Osmanlı Belgelerinin Dili (Diplomatik),* Kubbealtı Akademisi Kültür ve Sanat Vakfı Yayınları, İstanbul 1994.

Maverdî, Ebi'l-Hasen Ali b. Muhammed b. Habîb, *el-Ahkâmü's-Sultâniyye ve'l-Vilâyâtü'd-Dîniyye* (thk. Ahmed Mübarek el-Bağdâdî), Mektebetü Dâr-i İbn-i Kuteybe, Kuveyt 1989.

Mevdûdî, Ebu'l-Alâ, "İslâm'da Gayrimüslimlere Tanınan Haklar" (çev. Osman Güner), *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Dergisi,* Samsun 1993, sy. 7, s. 181-199.

Nedkoff, Boris Christoff, "Osmanlı İmparatorluğunda Cizye (Baş Vergisi)" (çev. Şinasi Altundağ), *Belleten,* Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1944, c. VIII, sy. 32, s. 599-652.

Oflaz, Mustafa, "Niğde", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi,* İstanbul 2007, XXXIII, 92-95.

Oğuzoğlu, Yusuf, *Osmanlı Devlet Anlayışı,* Eren Yayıncılık, İstanbul 2000.

----------, *XVII. Yüzyılda Konya Şehir Müesseseleri ve Sosyo-Ekonomik Yapısı Üzerinde Araştırma,* (Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, Basılmamış Doktora Tezi), Ankara 1980.

Ortaylı, İlber, "Osmanlı Devleti'nde Kadı", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi,* İstanbul 2001, XXIV, 69-73.

----------, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Millet Sistemi", *Türkler,* Editörler: Hasan Celâl Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, X, 216-220.

----------, "Osmanlılarda Millet Sistemi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi,* İstanbul 2005, XXX, 66-70.

Özcoşar, İbrahim, "Osmanlı Devleti'nde Millet Sistemi ve Süryani Kadimler", *Süryaniler ve Süryanilik,* haz. Ahmet Taşğın, Eyyüp Tanrıverdi, Canan Seyfeli, Orient Yayınları, Ankara 2005, II, 209-238.

Özdoğan, Kâzım, *Kayseri Tarihi,* Erciyes Matbaası, Kayseri 1948.

Özel, Ahmet, "Gayrimüslim", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi,* İstanbul 1996, XIII, 418-427.

----------, *İslâm Hukuku'nda Ülke Kavramı: Dârulislâm Dârulharb,* İklim Yayınları, İstanbul 1991.

Özel, Oktay, "Avarız ve Cizye Defterleri", *Osmanlı Devleti'nde Bilgi ve İstatistik,* der. Halil İnalcık-Şevket Pamuk, T.C. Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, Ankara 2000, s. 35-50.

Özkan, Ali Rafet, *Türkiye Çingeneleri,* Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 2000.

Özönder, Hasan, *Sille,* Merhaba Basımevi, Konya 1998.

Öztürk, Mustafa, "Genel Hatlarıyla Osmanlı Para Tarihi", *Türkler,* Editörler: Hasan Celâl Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, X, 802-822.

Pakalın, Mehmet Zeki, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü,* I-III, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul 1993.

Pamuk, Şevket, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Paranın Tarihi,* Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1999.

Polat, Bayram, "Karaman İli Dini Tarihi ve Günümüz İnanç Coğrafyası", *Karaman Tarihi ve Kültürü,* Karaman

Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Yayınları, İstanbul ts., IV, 591-688.

Ramazan, Said, *İslâm Hukuku* (trc. Bayram Can), Leylekli Yayımcılık, İstanbul 1988.

Râzî, Muhammed b. Ebî Bekr b. Abdü'l-Kâdir, *Muhtâru's-Sıhâh,* el-Mektebetü'l-Emeviyye, Dımaşk-Beyrut 1971.

Sahillioğlu, Halil, "Askerî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi,* İstanbul 1991, III, 488-489.

----------, "XVII. Asrın İlk Yarısında İstanbul'da Tedavüldeki Sikkelerin Râici", *Belgeler,* Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1964, c. I, sy. 2, s. 228-233.

Sak, İzzet, *10 Numaralı Konya Şer'iye Sicili (1070-1071/1659-1661) (Transkripsiyon)*, Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Yayınları, Konya 2003.

----------, *11 Numaralı Konya Şer'iye Sicili,* Kömen Yayınları, Konya 2007.

----------, *47 Numaralı Konya Şer'iye Sicili (1128-1129/1716-1717) Transkripsiyon ve Dizin,* Tablet Kitabevi, Konya 2006.

Sak, İzzet – Çetin, Cemal, *45 Numaralı Konya Şer'iye Sicili (1126-1127/1714-1715) Transkripsiyon ve Dizin,* Selçuklu Belediyesi Kültür Yayınları, Konya 2008.

Sami, Şemseddin, *Kâmûs-ı Türkî,* İkdam Matbaası, İstanbul 1987.

----------, "Karaman", *Kâmûsu'l-A'lâm,* Mehran Matbaası, İstanbul 1314/1896, V, 3644-3645.

Sertoğlu, Midhat, *Osmanlı Tarih Lûgatı,* Enderun Kitabevi, İstanbul 1986.

Sezen, Tahir, *Osmanlı Yer Adları,* T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara 2006.

Soykan, T. Tankut, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Gayrimüslimler,* Ütopya Kitabevi Yayınları, İstanbul 2000.

Sungur, Mutullah, "XIX. Yüzyılda Osmanlı Devleti'nde Nüfus ve Nüfus Sayımları", *Osmanlı,* Ed. Güler Eren, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 1999, IV, 558-566.

Şahin, İlhan, "Aksaray", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi,* İstanbul 1989, II, 291-292.

----------, "Akşehir", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi,* İstanbul 1989, II, 298-299.

----------, "Kırşehir", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi,* Ankara 2002, XXV, 481-485.

----------, "Klâsik Dönemde Osmanlı İmparatorluğu'nda Gayr-i Müslimler", *Uluslararası Türk-Ermeni İlişkileri Sempozyumu (24-25 Mayıs 2001),* İstanbul Üniversitesi Basımevi, İstanbul 2001, s. 13-19.

Şahin, Süreyya, *Fener Patrikhanesi ve Türkiye,* Ötüken Neşriyat, İstanbul 1980.

Şentürk, Recep, "Millet", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi,* İstanbul 2005, XXX, 64-66.

Tabakoğlu, Ahmet, "Osmanlı İktisat Sistemi", *Osmanlı Ansiklopedisi,* Ağaç Yayıncılık, İstanbul 1993, V, 9-189.

----------, *Gerileme Dönemine Girerken Osmanlı Maliyesi,* Dergâh Yayınları, İstanbul 1985.

Taşpınar, İsmail, "Mârûnîler", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi,* Ankara 2003, XXVIII, 71-72.

Tuğ, Salih, *İslâm Vergi Hukukunun Ortaya Çıkışı* (nşr. Mehmet Erkal), Marmara Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, İstanbul 1984.

Turan, Osman, "Selçuk Devri Vakfiyeleri, III. Celâleddin Karatay, Vakıfları ve Vakfiyeleri", *Belleten,* Türk

Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1948, c. XII, sy. 45, s. 17-108.

Tuş, Muhiddin, *Sosyal ve Ekonomik Açıdan Konya (1756-1856),* Konya Ticaret Odası Kültür ve Eğitim Yayınları, Konya 2001.

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, "Berat", *İslâm Ansiklopedisi,* Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul 1961, II, 523-524.

----------, *Osmanlı Tarihi XVIII. Yüzyıl,* I-VIII, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1983.

Wensinck, Arent Jan, "Cizye", *Miftâhu Künûzi's-Sünne,* (İngilizceden Arapçaya çev. Muhammed Fuad Abdü'l-Bâki), Süheyl Akademi, Lahor 1921.

Yazır, Elmalılı Muhammed Hamdi, *Hak Dini Kur'an Dili,* I-VIII, Matbaai Ebüzziya, İstanbul 1936.

Yediyıldız, Bahaeddin, "XIV.-XIX. Asırlarda Gayrimüslimlerin Türk Toplumu İçindeki Yeri", *Tarih Boyunca Türklerin Ermeni Toplumu İle İlişkileri Sempozyumu,* Kurtuluş Ofset Basımevi, Ankara 1985, s. 141-147.

Yörük, Doğan, "1843 Tarihli Cizye Defteri'ne Göre Aksaray Kazası'ndaki Gayrimüslimler", *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi,* Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul 2007, sy. 170, s. 143-160.

----------, "XV. Yüzyılın İkinci Yarısında Akşehir'deki İktisadî Faaliyetler", *Tarihin Peşinde (Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi),* Konya 2009, sy. 1, s. 71-82.

----------, "XV-XVI. Asırlarda Akşehir Kent Merkezinin Nüfus Yapısı", *Bilig Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi,* Ankara 2008, sy. 45, s. 165-198.

----------, "XVI. Yüzyılın İkinci Yarısında Osmanlı İmparatorluğu'nda Yaşayan Gayrimüslimlerin Nü-

fusu", *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi,* Konya 2007, sy. 17, s. 625-652.

----------, *XVI. Yüzyılda Aksaray Sancağı (1500-1584),* Tablet Kitabevi, Konya 2005.

Zeydan, Abdü'l-Kerim, "İslâm Hukukuna Göre Zimmîler" (çev. Hasan Güleç), *Dokuz Eylül Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Dergisi,* İzmir 1994, sy. VIII, s. 435-440.

Zeydan, Abdü'l-Kerîm, *Ahkâmu'z-Zimmiyyîn ve'l-Müste'menîn fî Dâri'l-İslâm,* Müessesetü'r-Risâle, Beyrut 1988.

Zuhaylî, Vehbe, *İslâm Fıkhı Ansiklopedisi* (müt. Ahmet Efe ve diğerleri), I-X, Risale Yayınları, İstanbul 1992.

DİZİN

A

Ahtamar, 83
Anadolu Hıristiyanları, 90
Anadolu Ortodoks Hıristiyanları, 90
Anadolulular, 90
Araplar, 34, 37, 40, 225
Arnavutlar, 34, 40, 225
Athos Manastırı, 142
azınlık, 35, 54
Azınlık okulları, 38

B

Bahreyn Yahudileri, 71
baş rahip, 141
bedel-i askeri, 151
Bizans, 61, 89, 90, 106, 128, 130, 226
Bizanslılar, 67, 90
Bogomiller, 39
Bosnalılar, 40
Bulgarlar, 34, 40, 91

C

Caramanos, 89
cemaat-ı Ermeniyân-ı Kayseriyân, 130
Cemaat-ı Ermeniyân-ı Şarkiyân, 130
cezit, 68
cizye ale'r-ruûs, 78
Cizye-i gebran, 130
cizyetü'l-arz, 59

Ç

Çingeneler, 40, 115
çorbacılar, 147

D

Dâru'l-İslâm, 35

E

ecnebi, 83, 122
Eçmiyazin Kilisesi, 83
Eflâk-Boğdan halkı, 82
ehl-i kitap, 64, 71
ehl-i zimmet, 27, 88, 143, 201, 207, 208, 209, 210, 211, 212, 233, 261, 266, 268, 274, 278, 282, 286, 291, 296, 301, 308, 313, 318
Ehl-i zimmet kefere, 87
erâmine-i acem, 262
Ermeni Kiliseleri, 82
Ermeni patriği, 142
Ermeni Patrikhânesi, 52, 178
Ermeni Piskoposu Ovakim, 94
Ermeniler, 34, 39, 40, 50, 55, 81, 82, 83, 89, 90, 94, 95, 96, 97, 98, 114, 128, 129, 130, 135, 225, 235, 237, 241, 242, 243

F

Fener Patrikhânesi, 52, 82
Ferisiler, 67
Frenk, 106, 129

G

Gagauzlar, 40
gayrimüslim tebaa, 27, 51, 56, 88
gebran, 92, 111, 135
gezit, 58
girîhte, 200
gizyet, 68
Gregoryenler, 39

Gürcüler, 39, 40
gzitha, 68

H

Habeşler, 40
Hahambaşı, 86
Hahamhâne, 52
harbî, 58
havari, 67
havra, 32, 52
Hıristiyan Türkler, 89, 93, 94, 125, 128
Hırvatlar, 40
hümanizm, 38

İ

iltizam, 29, 153, 166, 174, 175
İran Sasanîleri, 67
İsa-Mesih, 67
İslâm milleti, 34
İslâm ümmeti, 35
İstanbul Ermeni Patriği, 83, 175
İstanbul Rum Patrikliği, 52
İstanbul Rum ve Ermeni patrikleri, 37

J

Jön Türkler, 221

K

Kanunnâme-i Ahvâl-i Zimmiyân-ı Vilâyet-i Karaman, 139
Karadağlılar, 40, 82
Karaîler, 39
Karaman Eyâleti, 4, 87, 89, 92, 98, 99, 100, 101, 102, 103, 104, 115, 116, 118, 119, 121, 126, 127, 128, 131, 132, 155, 156, 159, 205, 232, 274
Karamanlı Ortodoks Türkler, 24, 89, 91, 232, 235
Karamanlı Rumlar, 92
Karamanlıca, 90, 91, 119, 136, 241
katoğikosluk, 83
Katolik Rumlar, 39
Katolikler, 38, 40, 81, 84, 85
kefere, 88, 266, 270, 274, 282, 286, 291, 296, 301, 308, 313, 318
Keldanîler, 39
Kıptîler, 39, 40, 50, 197
Kıptîyan, 153
Kıştiyân, 182
Kildaniler, 40
Kilise-i Kebir, 113
knezler, 147
kocabaşılar, 146, 147, 176, 202
Konya Keferesi, 88

L

Latin reayası, 84
Lâtinler, 39
Lübnan Katolikleri, 39

M

Macarlar, 40
maktû, 78, 145, 146, 147, 153, 198, 202, 263, 269, 275, 279, 287, 292
manastırlar, 73
Mandeîler, 39
Marunîler, 39
Melkitler, 39
Meryem Ana Manastırı, 142
milel-i selâse, 33
millet sistemi, 28, 29, 30, 31, 33, 35, 36, 37, 41, 224
millet-i Ermeniyân, 33, 130
Millet-i İslâmiyye, 33
millet-i sâdıka, 95
misyoner okulları, 38
Mukaddemîn, 183

Musevîler, 39

N

Nasârâ, 88, 163, 274, 278, 282, 286, 313
Nasturîler, 39
nation, 34

O

Ortodoks Hıristiyanlar, 130
Ortodoks Kilisesi, 82, 85, 94
Ortodoks patrikler, 52
Ortodoks Rumlar, 81, 82, 89, 110, 232

P

Papalık, 85
papanın milleti, 33
papaz, 5, 141
paskalya, 95
patrikhâneler, 176, 179
Patrikler, 142, 176
Pavlakî, 39
Petrus, 67
piskopos, 176
Polonyalılar, 40
Pomaklar, 40
Protestan cemaati, 87
Protestan papazlar, 87

R

Rabbanîler, 39
Reaya, 27, 50, 147, 151, 202
Roma, 61, 85, 106
Roma Kilisesi, 85
Romenler, 40, 225
Rum kilisesi, 118
Rum Ortodoks, 29, 94
Rum patriği, 142, 176
Rum Patrikhânesi, 82
Rum-Ortodoks Patrikhânesi, 82

S

Sâbiîler, 39, 64
Samirîler, 39
Sasanî, 61
Selikian, 39
Sezar, 67
Sırplar, 40, 82
Simun, 67
sinagog, 29
Sisiyân, 128, 130
St. Mary Venedik kilisesi, 84
Sulu Manastır, 95
Süryaniler, 39, 40, 247

T

tâbi'-i cizye-i gebrân, 182
Thondrakî, 39
tribut, 68
Türkler, 7, 8, 9, 10, 13, 15, 16, 17, 18, 34, 36, 40, 84, 90, 91, 92, 94, 100, 117, 125, 137, 161, 162, 225, 226, 235, 237, 240, 242, 246, 247
Türkleşmiş Rumlar, 90

V

voynuk, 170

Y

Yahûd, 87, 163, 282, 286, 291, 296, 308, 313, 318
Yahudi Milleti, 34
Yahudiler, 40, 41, 50, 64, 69, 73, 81, 82, 83, 84, 85, 86, 89, 114, 125, 135, 168, 197, 225, 232, 236, 240
Yahudiyân, 130, 182
Yakubî Süryaniler, 39

yave cizyesi, 153, 198, 199
yave haracı, 198, 200
Yeni Ahit, 67
Yunanlılar, 40, 68

Z

zimmî, 25, 27, 35, 41, 59, 61, 75, 76, 78, 79, 92, 106, 109, 110, 113, 117, 122, 133, 141, 146, 150, 193

EKLER

ARAP HARFLİ OSMANLI TÜRKÇESİYLE YAZILMIŞ METİN ÖRNEKLERİNİN GÜNÜMÜZ TÜRK ALFABESİ İLE ÇEVİRİSİ (TRANSLİTERASYONU)

K.Ş.S. 39/265-266

Sene 1114

Cizye

Nişân-ı şerîf-i âlî-şân hükmü oldur ki

Memâlik-i mahrûsede vâkı‘ ehl-i zimmetin rüûsu üzerine mevzûa olub beytü’l-mâlin usûl-i emvâl-i şer‘iyyesinden olan mâl-ı cizye mezheb-i eimme-i Hanefiyyeye muvâfık vech-i vecih üzere fakîrinden on iki dirhem fızza bedeli bir dînâr ve mütevassıtü’l-hâlden yirmi dört dirhem fızza bedeli iki dînâr ve zâhiru’l-gınâ olanlardan kırksekiz dirhem fızza bedeli dört dînâr alınmak üzere yüz iki ve yüz üç senelerinde a‘lâ ve evsat ve ednâ itibâriyle cibâyet ve cem‘ ve tahsîl olunup lâkin yüz üç senesinde tevzî‘ olunan a‘lâ ve evsat kağıdı yüz iki senesinde noksân sürülmekle yüz dört senesinde ehl-i zimmet esnâf-ı selâsesi beynlerinde mer‘î tutmak üzere ale’s-seviyye evsat kağıdı verilmek fermân olunup ba‘dehû yüzbeş ve yüz altı senelerinde her yüz evrâkta yirmisi a‘lâ ve altmışı evsat ve yirmisi ednâ tevzî‘ olunmak içûn fermân olunup bu vech üzere biaynihî esnâf-ı selâse kağıdını tevzî‘ dahi hem cizyedârlara ve hem reâyâya usreti mutazammın olduğundan yüz yedi senesinde esnâf-ı selâse i‘tibârını reâyâ beynlerinde mer‘î tutmak üzere her yüz kağıttan on a‘lâ ve yetmiş evsat ve yirmi ednâ i‘tibâriyle ale’s-seviyye evsat kağıdı virülüp dokuz senesine gelince bu vechle cibâyet olunmağın bundan dahi ehl-i zimmetin ağniyâsı mutavassıt ve fukarâsına gadr ve ekser ganî olanları evsat kağıdı akçesi virüb bu sebep ile beynlerinde olan ihtilâlden tahsîl olunacak emvâl-i cizye dahi te’hîre kalmağla yüz on senesi içün cibâyet olunan cizyeler sürsad olub isti‘lâ-yı kefereden za‘ifü’l-hâl olan mahallerden gayri kasabât ve kurâda zâhiru’l-gına kefereye köy kocaları ve papazları ve mahalle başıları ma‘rifetleriyle tevzî‘ olunmak şartıyla cizyedârına verilen evrâkın her yüz aded evsat evrâkında on adet evrâkı aynı a‘lâ virülüp ve isti‘lây-ı kefereden hallerine za‘f gelüp ednâ viregelenler tahammüllerine

göre ednâ evrâkı fermân olunup velhâsıl cizye hususu yüz iki senesinde cibâyet olalıdan ilâ haze'l-ân memâlik-i mahrûsede nısf-ı vâhid üzere karardâde olmayıp dâimâ ihtilâlden halden hâle intikal ve inkilâb üzere olunduğundan hem reâyâya ve hem cizyedârlara her sene bir gûne suûbet-i mutazammın ve bahusûs emvâl-i cizye vâridât-ı şer'iyyeden ve nizâm-ı umûr-u külliyyeden olmağla yine vech-i şer' üzere esnâf-ı selâse i'tibârı mer'î ve reâyâ ve tahsildârlara ehven olmak üzere bin yüz on Ramazan-ı gurresinden cibâyet olunan yüz on bir senesi içün ve yüz on bir Ramazân-ı gurresinden cibâyet olunan yüz on iki senesi içün ve yüz on iki senesi Ramazân-ı gurresinden cibâyet olunan yüz on senesi içün ve hâlâ inşaallahu Taalâ bin yüz on üç Ramazan-ı gurresinden cibâyet olunacak bin yüz on dört senesi içün ehl-i zimmet nasârâ ve yehûd ve erâmine-i acem virilecek her yüz kağıdın onu a'lâ ve onu ednâ ve sekseni evsat olmak içün a'lâsından dört ve evsatından iki ve ednâsından bir cedîd eşrefî altun ahz olunmak üzere hâliyâ Konya sancağı ve tevâbi'i ve Beyşehri ve Akşehir ve Kırşehri ve Aksaray ve Niğde sancaklarının cizyeleri cibâyeti işbu rafi-i tevkî-i refîi'ş-şân-ı şehriyârî kıdvetü'l-emâsil ve'l-akrân Osman zîde kadrühûya tefvîz olunmağla yedine verilen işbu berât-ı âlî-şânımda mezkûr olan sancakların her bir belde ve her bir karyesinde sakin ve mevcûd bulunan ehl-i zimmetin bir ferdi hariç kalmamak üzere cizyesi alınup edây-ı cizye eylediği ma'lûm olmak içün a'lâ verenlere a'lâ mührile mahtûm ve evsat verenlere evsat mührile mahtûm ve ednâ verenlere ednâ mührile mahtûm yedlerine kağıt virüb ve kazanın kendilerine bundan akdem kayt ve tahrîr olunan maîşetleri ba'de'l-yevm verilmemek üzere cizye mâlından olub cizye umûruna karışup reâyâya ihtilâl ve tekâsülleri sebebiyle mîrîye gadrleri zuhûr idenler azl idivirilecek olunur ve cibâyete memûr olanlar takdîr ve ta'yîn olunduğu mikdârdan bir akçe ve bir habbe ziyâde almayıp ve cem' eylediği her ne mikdâr ise teslîm-i hazîne-i

âmirem idüb ve muhasebesin gördükte harc-ı rûznâmçe ve muhâsebe nâmıyla bir akçe ve bir habbe alınmamak üzere ancak tevzî' eylediği evrâkın a'lâsından on iki ve evsatından dokuz ve ednâsından altı pare her re's cizyeden kendisine maîşet olmak üzere ve bundan maâdâ / her re's cizyeden birer pare cizye muhâsebecisi ve kâtiplerine ücret-i kitâbet verilmek üzere asl-ı mâl-ı cizyeden taraf-ı mîrîden mahsûb oluna ve ehl-i zimmetin üzerine edây-ı cizye lazım gelenlerden eğer bir fert züll ü sığâr ile cizyesin virmeyüp bir tarîkla ihtifâ veyahût firâr ider ise edây-ı cizyeden imtinâ' eylediği zâhir oldukta rakabesi üzerine madrûbe olan cizyesi alındıktan sonra eşedd-i 'ukûbet ile muâkab olunur ve bundan maâdâ memâlik-i mahrûsede vâki' cümle evkâf kurâsında sâkin olan ehl-i zimmetin ve havâss-ı selâtîn ve vüzerâ-yı 'izâm ve mîr-i mîrân ve mîr-livâ vesâirleri ve ocaklıklar ve muhassıllık ve voyvodalıklara dâhil ve ba'zı esbâba binâen defterden ifrâz ve maktû' olanlar gerek râhip ve gerek patrîk ve gerek kıssîs ve gerek bir tarîkle ellerine berât alıp tercümanlık ve müsellemlik ve muâfiyet iddiâsında olanlar mademki iktisâb ve amele kâdir olub iktisâbtan mani' olur zamânda ve zarâret ve meflûç olmak gibi veyâhût ekser-i âmmında marîz olmak gibi a'zâr-ı sahîhası olmaya sâir ehl-i zimmetten istisnâ olunmayıp âmmenin beyninde şâyi' ve meşhûr ve elsine-i nâsta mezkûr olan kavl ile ruhbândan cizye alınmaz diyu ta'allül ve cizye-i edâdan imtinâ' ittirmeyüp verilen fetevâ-yı şerîfe mûcibince bu makûle cizyeleri dahi vech-i sâbık üzere üzerlerine edâsı lâzım gelen cizyelerin cümlesinden yed-i vâhitten esnâf-ı selâse i'tibâriyle cem' ve tahsîl olunmak üzere hatt-ı hümâyûn şevket makrûnum sâdır olmağın bu berât-ı hümayûnu verdim ve buyurdum ki siz ki kadılar ve ağyân-ı vilâyet ve iş erlerisiz mâl-ı cizye bi'l-cümle irâd-ı hazînenin ahlas ve ehveni olmağla ehl-i zimmetin bir ferdine cizyeyi virme ihtifâ ile veyahût firâr ile diyâr-ı ehl-i İslâm'a habs-i medîd ve darb-ı şedîde müstahak olduğu zâhir

ve mübeyyin iken müteayyin olmayup yine her biriniz beytü'l-mâle özr tarîkiyle ehl-i zimmete sahip çıkıp bu bâbda musâmaha tarîkiyle kadılar dahi himâye idüb mîrîye gadr ve zarâr tarafında olan her kim olursa olsun eşedd-i ukûbet olunmakta kat'a tevakkuf olunmaz imdi bir vechle efrâd-ı nâstan bir kimesne ehl-i zimmetin bir ferdine sâhip çıkmayup gerek bağ ve bahçe ve gerek değirmân ve çiftlik ve çoban ve ter oğlanı vesâir alâkanızda bulunan ehl-i zimmetin cümlesinden fermân olduğu vech üzere cizyelerin aldurup bir ferdi himâye ve kim ve ihtifâyı ihtibâr iderseniz mesmû-ı hümâyûnum oldukta kadıyı azl idivirecek ve a'yân-ı vilâyet nefî beled ve emvâl ve erzâkı cânib-i mîrî içün ahz olunur ol vech ile muâkıb olmanızı cümleniz emr-i mukaddes bilesiz ve senki cizyedâr-ı mûmâ ileyhsin gerektir ki gereği gibi tekayyüd ve ihtimâm idüb bir fertten zulm ve teaddî ve celb-i mâl sebebiyle bir nefer hâriç kalmamak üzere sene-i mezbûre mahsûb olmak üzere fermân olunduğu vech ile cizyeleri mâlının cem' ve tahsîline mübâşeret eyledikte edây-ı cizye eyledüği ma'lûm olmak içün başka defter tutup kasabada olanları mahallesi ve karyede olanları kezâlik karyesi ve kendülerin ve papazlarının isimleri ve şöhretleri ile ale'l-esâmî defter idüb hesâbın görüldükte cizyesi muhâsebesi kalemine teslim etmek üzere hıfz idüb getüresin ve cizyedârlar tarîkiyle kağıdı mahalline götürmek murâd iderlerse evrâk vaz' idecek şeyi sene-i mezbûrenin evrâkı mühürlenen dört adet mühr ile bu tarafta mühürlenüp memûr olduğu kazaya vardıkda gurre-i Ramazân-ı şerîfde hâkimü'l-vakt muvâcehesinde cümle ahâli-i vilâyet ve işerleri ma'rifetleriyle mühürlerin kat' ve evrâkta olan mühürler ile tatbîk olunduktan sonra bir kîseye vaz' ve kadısı mühürleyüp ve avz ve mahzar olunup der saâdete irsâl oluna ve bundan maâdâ cizyedâr-ı merkûm me'mûr olduğu kazânın kurâ ve nevâhîsine gönderdikleri kolcularına kağıt tevzî' eyledikte cizye kaleminde mahfûz olan temessüki mührile kendüler

binefsihi kağıdı mühürleyüp kolcularına tevzî‘ eyleye ki bu kağıt ile girdikte cizye kaleminde mahfûz olan temessüki mühr ile tatbîk ve def-i şüphe olunmak içün minba‘d kolcular kağıt mühürlemeyeler ve derûn-ı berât-ı âlî-şânımda mezkûr olan şurût ve kuyûdun icrâsına ihtimâm idüb hilâfından ihtiraz eyleyeler şöyle bileler alâmet-i şerîfe i’timât kılalar tahrîren fi’l-yevmi’s-sânî min şehr-i cemâziye’l-âhir lisene selâse aşera ve mie ve elf (2 Cemâziye’l-âhir 1113/4 Kasım 1701)

be-makâm-ı Edirne el-mahrûse

Kayıt-şüt
fî gurre-i Ramazan
sene1113

K.Ş.S. 39/274

CİZYE TEFTÎŞİ İÇİN FERMÂN-I ŞERÎFTİR

Mefâhirü'l-kuzât ve'l-hükkâm me'âdinü'l-fezâil ve'l-kelâm Konya ve Beyşehri ve Akşehir ve Kırşehri ve Aksaray ve Niğde sancaklarında vaki' olan kadıları zîde fazlühüm tevki-i refî'-i hümâyûn vâsıl olıcak ma'lûm olaki bin yüz on üç senesine mahsûb olmak üzere zikr olunan sancakların cizyeleri tahsîline me'mûr olan ------ zîde kadrühü divân-ı hümâyûnuma arz-ı hâl idüb zikrolunan sancaklarda vaki' kazalarda sâkin ve mütemekkin ve murûr ve ubûr iden ehl-i zimmet kefere tâifesinin gerek yerlü ve gerek yabancı ve murûr ve ubûr idenleri ba'zı zî-kudret himâyelerinde ve alâkalarında ve çiftliklerinde ve ba'zı köy kocaları ve papazları ve zâbitleri ihtifâ ve gaybet iddürüp cizyelerin virmediklerinden taraf-ı mirîye gadr ve tekâsüle küllî noksan terettüp ittirdiklerin bildirüp ol bâbda emr-i şerîfim rica eylediği eclden imdi siz ki kadılar ve cizyedârsız berât-ı âlî-şânım mûcibince gerek yerlü ve gerek yabancı ve mürûr ve ubûr iden kefere taifesi ve zî-kudret ve zâbitler ve a'yân-ı vilâyet ve köy kocaları himâyelerinde olan kefere tâifesin ma'rifet-i şer' ile hak ve 'adl üzere tefahhus ve yedlerinde evrâkları olmayanlara istihkâklarına göre kağıt virdirüp bir neferi hâriç kalmamak üzere cizye-i şer'iyyelerin tahsîl ittiresiz diyu fermânım olmuştur. Buyurdum ki hükm-i şerîfimle -------- vardıkda bu babta sadır olan emrim üzere amel idüb dahi siz ki kadılar ve cizyedârsız zikrolunan sancaklarda vâki' gerek yerlü ve yabancı ve mürûr ve ubûr iden kefere ve gerek zî-kudret ve zâbitler ve a'yân-ı vilâyet ve köy kocaları himâyelerinde olan kefere tâifesin ma'rifet-i şer'le hak ve adl üzere gereği gibi tefahhus ve yedlerinde bir defa kağıtları olmayanlara berât şurûhu mû'cibince istihkâklarına göre kağıt virüb bir neferi hâriç kalmamak üzere cizyelerin tahsîl ittirdüp hilâf-ı berât-ı âlî- şân ve mugâyir-i fermân cizye

tahsîli husûsunda kat'a kimesneye himâye ve mümâna'at itdirmeyüp mâl-ı mîrîye gadr ve zarar olunmaktan ve hilâf-ı şer'-i şerîf kimesneye iş ettirmekten begâyet ihtirâz eyleyesin şöyle bilesin alâmet-i şerîfe i'timât kılasın tahrîren fi'l-yevmi's-sâdis ve ışrîn min şehr-i safer lisene selâse aşrate ve mietin ve elf / (26 Safer 1113/2 Ağustos 1701)

be makâm-ı Edirne el-mahrûse

Visâl fî gurre-i Cemâziye'l-ûlâ sene 1113

K.Ş.S. 43/263-264
Berât-ı Cizye

Mahsûben li sene 1120
Suret

Memâlik-i İslâmiyye'de vâki' ehl-i zimmetin üzerine mevzû' ve rüûslarına madrûbe olan cizye, beytü'l-mâlın usûl-i emvâl-i şer'iyyesinden ve nizâm-ı devlet-i aliyyemin umûr-ı külliyyesinden olmağla mezheb-i hanefiyye üzere ehl-i zimmet reâyânın fakîrlerinden on iki dirhem fıdda bedeli bir dînâr mutavassıtu'l-hâl olanlarından yirmi dört dirhem fıdda bedeli iki dînâr ve zâhiru'l-gınâ olanlardan kırk sekiz dirhem fıdda bedeli dört dînâr olmak üzere nizâm verilüb ve esnâf-ı selâse i'tibâriyle tahsîli dahi hem reâyâya evfak ve hem tahsildârlara ehven olmağın binâen alâ zâlik memâlik-i mahrûseti'l mesâlikimde vâki' ehl-i zimmet nasârâ ve yehûd ve erâmine-i aceme verilecek her yüz kağıdın onu a'lâ ve onu ednâ ve sekseni evsat olub a'lâsından dört ve evsatından iki ve ednâsından bir eşrefî altun cizye ahz ve cibâyet oluna gelmekle bin yüz yirmi senesine mahsûb olmak üzere sene-i sâbık mu'cebince bin yüz on dokuz Şa'banı gurresinden cizyeleri cibâyetine mübâşeret olunmak üzere Karaman ve Beyşehri ve Akşehir ve Kırşehri ve Aksaray ve Niğde sancâklarının cizyeleri cibâyetine me'mûr olup işbu râfi-ı tevkî'-ı refîı'ş-şân-ı hakânî kıdvetü'l-emâsil ve'l-akrân İsma'îl Haseki zîde kadruhûnun yedine verilen işbu berât-ı âlişânımda mesdûr olan sancâkların her belde ve karyesinden sâkin ve mevcûd bulunan ehl-i zimmetin bir ferdi hâriç kalmamak üzere cümlesinin cizyeleri alınıp ve cizyelerini edâ eyledikleri ma'lûm olmak için esnâf-ı selâseden her ferde mîrî mühriyle memhûr bir kağıt virüb ve cem' eylediği cizye ne miktâr ise hazîne-i âmireme teslîm ve muhâsebesin gördükte harc-ı rûz-nâmçe ve muhâsebe nâmıyla bir akçe alınmamak şartıyla ancak tevzî eylediği evrâkın a'lâsından on iki ve evsatından dokuz ve ednâsından altı pâre her re's cizyeden

kendisine maîşet verilüb ve her bir varaktan birer pâre cizye muhâsebecisi ve kâtiplerine ücret-i kitâbet olmak üzere asl-ı mâl-ı cizyeden taraf-ı mîrîden mahsûb oluna ve memâlik-i mahrûsemde evkâf karyelerinde sakin ehl-i zimmetin selâtîn-i ‘ızâm ve vüzerây-ı kirâm ve mîr-i mîrân ve umerâ ve sâirlerinin hâslarına ve ocaklular ve muhassıllık ve voyvodalıklara dâhil olanlara ve bazı esbâba binâen defterden ifrâz ve maktû‘ olanlar ve gerek râhib ve gerek patrîk ve kıssîs ve gerek birer tarîkle ellerine berât alup tercümânlık ve müsellemlik ve muâfiyet iddiasında olanlar mâdem ki iktisâb ve amele kâdir olup iktisâbdan mâni‘ olur zamânda ve darâret ve meflûç veyâhût ekser-i âmmında ibtilây-ı maraz gibi â‘zâr-ı sahîhası olmaya sâir ehl-i zimmetten istisnâ olunmayup ruhbândan cizye alınmaz deyu halk beyninde meşhûr ve elsine-i nâsta mezkûr olan kavl ile ta‘allül ve edây-ı cizyeden imtinâ‘ ettirilmeyüb verilen fetvây-ı şerîfe mu’cebince bu makûlelerin dahi cizyeleri vech-i sâbık üzere yed-i vâhidden esnâf-ı selâse itibâriyle cem’ ve tahsîl ve zamân-ı sâbıktan ilâ hâze’l-ân ehl-i zimmet reâyânın cizyeleri cibâyetine me’mûr olan âmillerin maîşetleri cânib-i mîrîden hesâblarına mahsûb olunur iken bundan akdem seferlerin imtidâdı ve masârıfın kesreti hesâbıyla bi’l-iktizâ cizyedârlardan peşin alınmakla mezbûrlar dahi peşin virdük diyû a‘lâdan dört eşrefî ve evsatından iki eşrefî ve ednâdan bir eşrefîden ziyâde kendüleri için dahî başka ma‘îşet talebiyle teaddîye tasaddî itmeleriyle ehl-i zimmet reâyânın ıztırâb-ı hallerine bâis oldukları sem‘i hümâyûnüma lâhık olmağla cizye umûrının teaddiyâttan, ârî ve cümle hüsni nizâm ve ehl-i zimmet reâyânın sâye-i şefkat-i padişâhânemde istirâhat ve ârâmı murâd-ı hümâyûnum olmağın reâyâ fukarâsına merhameten ve cizyedârlar dahi suhûlet içün geçen sene cizyedârlardan peşîn ve câize ve sâir haraç nâmıyla bir nesne alınmamakla cizyedârlardan inşaallahu Teâlâ cibâyetine mübâşeret eylediklerinden sonra emvâl-i cizye tahsîl ve vaktiyle taksîtleri

hazîneme irsâl ve teslîm eyleyüb ve berât-ı ‘âli şânımda ta‘yîn ve tasrîh olunduğu mikdârdan bir akçe ve bir habbe ziyâde mütâlebesiyle reâyâya teaddî olunmamak üzere bundan akdem fermânım olub ancak muktezây-ı vakte göre bu âna değin acâleten tahsîl olunduğundan reâyâdan za‘f-i hâl ibrâz idüb amma tedrîc ile tahsîl olunduğu sûretle cizyeleri akçesini tedârikde mürâca‘at etmeyüb kendü tekâsüblerinden peydâ ve suhûlet ile cizyelerin edâ idüb mevcut olanlarının takviyetlerine diyâr-ı âharda olanların dahî kadîmî yerrlerine ric’atlerine bâ‘is olmağla işbu sene-yi mübârekede ehl-i zimmet kefere ve Yehûdînin cizyeleri âyende ve revendelerinde ve def‘aten edâya kâdir olanlarından mâadâsı tedrîc ile tahsîl ve cizyedârları dahi dört taksît ile hazîne-i âmireme teslîm edilmek şartıyla cibâyet olunmak üzere fermanım olub ve bu vech üzere sûret-i nizâm verilmeğin inşaallahu Teâlâ taksîd-i evveli ramazân-ı şerîfin onbeşinde ve taksîd-i sânî ıyd-i edhâda ve taksîd-i sâlis rebîü’l-evvelin on beşinci günü ve taksîd-i râbî‘ cemâziye’l-âhirin on beşinci günü ber vech-i tekmîl hazîne-i âmireme teslîm eyleyeler ammâ emvâl-i cizye cizyedârlara taksît olunmuştur deyu ehl-i zimmet reâyâ dahi ta‘allül etmeyüb üzerlerine lâzım gelen cizyelerin vaktiyle edâda tehâvün ve tekâsül eylemeyeler ve berevâtları sicille sebt içün muhâkeme ve arkalarında kâdılar dahi bir nesne talep etmeyüp ve ehl-i zimmet reâyânın cizyelerine müte‘allık da‘vâları zuhûr eyledikte mahkeme harcı nâmıyla ve gayrı tarîkle alız ve celb-i mâl sevdâsında olmayub muktezâ-yı şer‘i kadîm üzere ol makûle daâvîy-i haseb-i muttasıl ve hüküm eyleyeler bâhusûs cizye cibâyeti husûsunda bize fâik-i âmil değildir deyu umûr-ı cizyenin kesr ve ta’tîline sebep olacak vaz‘ ve hareketden begâyet ittika eyleyeler ve emr-i şerîfimle suâl olunmadıkça ahâlî-yi vilâyetin murâbıhları vesâir tarîkle ahvâl-i kurâya karışanların ihbâriyle reâyâyı tahrîk ve cizye tahsîlinden ta’tîline bâis olacak mevâddı arz ve i‘lâm eylemeyeler ve cizyedârlar dahî

reâyâya size mehil virdük deyû mühlet zımnında asl-ı cizyelerinden ziyâde akçe zam idüb bu takrîb ile teaddî etmeyeler şöyle ki bundan sonra eğer cizyedârların ve eğer kadıların keyfiyet-i ahvâlleri sırran ve cehren ve müteâkiben ve mütevâliyeten tefahhus ve tecessüs olunup cizyedârların işbu berât-ı âli-şânımda tasrîh ve tavzîh olunan şurûta mugâyir vaz‘ ve hareketleri zuhûr ederse sâire mûcib intisâh olacak vecihle bilâ-tereddüt şer’an lazım gelen cezâları tertîb olunur ale’l-husûs mâl-ı cizye nassan ve içtihâden îcâb eden vâridât-ı şer’iyyeden olub tâife-i kuzâta tahsîlinde iânet lâzım-ı zimmet iken her kankısından cizye umûruna halel verir vaz‘ ve hâlet râfi‘ olur ise nef-yi beled ve azl iddiği muâkabât ile mücâzât olunalar ve ehl-i zimmet reâyâ dahi sükût-ı cizyeyi müstelzim olur ‘özürden sâlim iken züllü sığâr ile müstahak oldukları cizyelerin virmemek içün bîvech özür îrâdına ictirâ veyâhût bir yerde ihtifâ edip hâsılı cizyelerin edâdan bir tarîkle iba ederler ise defeâtle hallerine merhamet olunmuş iken bugûne şirrete cesâret eyledikleri içün şer‘ile keyfiyetleri müteayyin olduktan sonra ahz ve kürek çekmek üzere tersâne-i âmiremde olan çekdir sefînelerine vaz‘ oluna deyu sâdır olan hatt-ı hümâyûn-ı şevketmakrûnum mûcîbince bu berât-ı ‘âli şân mevhibet nişânı virdüm ve buyurdum ki vech-i meşrûh üzere şeref-yâfte-i sudûr olan hatt-ı hümâyûn şevketmakrûnum mûcibince işbu berât nusûb-ı âyât-ı ma‘dilet nümâyânımla tafsîl ve beyân ve tavzîh ve ıyân olunan şurût ve kuyûdun cümlesi levâzim ve ihtimâm ile mürâât olunub dahi ehl-i zimmet reâyânın cizyeleri tahsîline eğer kadılar ve eğer âyân-ı vilâyet ittifâk ve ittihâd ile cizyedârlara iânet eyleyüb efrâd-ı aferîdeden bir ferd vechen mine’l-vücûh mümâna‘at eylemeyeler ahâlî-yi vilâyetten her kim ehl-i zimmet reâyâya sâhib çıkup bizim bağ ve bahçelerimizde değirmen ve çiftliklerimizde çoban ve ter oğlanıdır deyü vesâir bahâne ile cizyelerin virdirmeyüp bugûne harekete cesâret ve teaddî iderler ise bâis-i hazelân ebedler olurlar

muâkabât-ı şedîd ile muâkab olacakların mukarrer ve muhakkak bilüp eğer kadılar dahi bu makûlelerin tarafında bulunub sözlerine müsâade iderler ise isimleri cizye-i hükümetten hakk olunub ebedü'l-âbâd mahzûl ve menkûb kalacakların teyakkun idüb selâmet-i hâlleri içün kemâl-i intibâh üzere hareket eyleyeler ve ehl-i zimmet reâyâ dahî kendülere bu kadar merhamet olunmuş iken cizye vermemek içün bir yerde ihtifâ etmeyüp ve tarîk-i şirrete gitmeyüp üzerlerine lâzım gelen cizyelerin berât-ı âlî-şânımda ta'yîn olunduğu üzre cizyedârlarına bit-tamâm edâ eyleyeler ve edây-ı cizyede muhâlefetleri ve şirretleri zuhûriyle müddet-i medîd kürek çekmekten kemâl-i mertebe hazer eyleyeler ve cizyedârlar dahî berât-ı âlî-şânımda ta'yîn olunandan ziyâde ehl-i zimmet reâyâdan bir nesne taleb etmeyüp vechen mine'l-vücûh teaddî etmeyeler ve eğer teaddîleri istimâ' olunur ise derakeb azl ve yerlerine âhar kimesneler nasb ve ta'yîn olunduğundan maâdâ bilâ tereddüt şer'le lâzım gelen cezâları terettüp olunacağın muhakkak bilüb ona göre istikâmet ile hareket eyleyüb sene-i mezbûrede fermanım olduğu üzere ehl-i zimmet reâyânın cizyeleri mâlını cem' ve tahsîlde ve her ne kadar cizyesi mâlını edâ eylediği ma'lûm olmak içün başka defter tutup kasabada olanları mahallesiyle ve karyede olanları dahi karyesiyle ve kendülerin ve babalarının isimleri ve şöhretleri ile ale'l-esâmî tahrîr ve defter ve hesâbı görüldükte cizye muhâsebesi kalemine teslîm eylemek üzere hıfzedüp der-devlet medârıma götüre cizyedârlar mahalline götürecekleri cizye evrâkını ne tarîkle götürmeye murâd iderler ise vaz' edeceği nesneyi sene-yi mezbûre evrâkı mühürlenen dört adet mühür ile memhûran götürüp ve me'mûr olduğu kazâya varup şabânu'l-muazzam gurresinde hâkimü'l-vakt muvâcehesinde açup ve vilâyet ve iş erleri ma'rifetiyle mühürleri kat' ve evrâkda olan mührüyle tatbîk olunduktan sonra bir kîseye vaz' ve vilâyet kadısı mühürleyüb der-saâdetime irsâl oluna ve cizyedâr-ı merkûm me'mûr olduğu kurâ ve

nevâhîsine gönderdiği evrâkı cizye kaleminde mahfûz olan mühürüyle mühürleyip kolcularına tevzi‘ ve hîn-i iktizâda def‘i iştibâh içün tatbîk olunub kolcular mühürlemeyeler ve derûn-ı berâtta olan şurût ve kuyûdun icrâsına ziyâde ihtimâm eyleyeler şöyle bileler alâmet-i şerîfe i’timâd kılalar tahrîran fi’l-yevmi’s-sabi‘ aşar min şehri cemadiye’l-âhir lisene tis’a aşera ve mie ve elf (17 Cemadiye’l-âhir 1119/15 Eylül 1707)

be - Makâm-ı Konstantiniyye el-mahrûse.

K.Ş.S. 45/295-296

Tabbaka aslıhu'l-mutâ' nemekahü'l-fakîr ileyhi sübhânehu ve te'âlâ Zeynel'âbidîn el-kâdı bi-medîne-i Niğde 'afâ 'anhu.

Berât-ı cizye mahsûben li-sene 1127

Nişân-ı şerîf-i 'âlişân hükmü oldur ki.

Memâlik-i mahrûsemde olan tevâyif-i ehl-i zimmîden Yehûd ve Nasârâ'nın şer'an rüûslarına madrûbe olan cizyeleri beytü'l-mâlin irsâl-i meşrû'asından olup Mezheb-i Hanîfe üzere müstehak-ı cizye olanlardan a'lâ ve evsât ve ednâ i'tibâriyle cibâyet olunmak lâzım gelmeğin sene-i sâbık mûcibince bin yüz yirmi altı senesi Şa'bânı gurresinde cibâyet olunmak üzere işbu bin yüz yirmi yedi senesinin cizyeleri cibâyeti istikâmet ile ma'rûf ve emânet ve diyânet ile mevsûf mün'im ve mâldâr ve kârgüzâr ve mu'temed-i aleyh tahsîldâr 'âmillere ganî ve melî kimselerin ta'ahüd ve teklîfleri ile tefvîz olunmak bâbında sâdır olan hatt-ı hümâyûn ve şevket-makrûnum mûcibince Karaman Eyâleti'nde vâki' Konya ve Begşehri ve Akşehir ve Kîrşehri ve Aksarây ve Niğde ve Adana ve Sis ve Tarsus ma'a Îç-îl ve Kayseriye sancaklarında ve tevâbi'lerinde sâkin ve mütemekkin ve mürûr ve 'ubûr iden ehl-i zimmet kefere ve Yehûd ve Erâmine-i 'Acem re'âyâlarının istihkâklarına göre şer'an esnâf-ı selâse i'tibâriyle üzerlerine edâsı lâzım gelen cizyeleri cibâyeti işbu râfi'-ı tevkî'-ı refî'ı'ş-şân-ı şehriyârî ve nâkil-i yarlîğ-ı belîğ mükerremet 'unvân tâcidârî kıdvetü'l-emâcid ve'l-a'yân Kalaycı-zâde Mustafâ zîde mecduhuya der-'uhde ve tefvîz olunmak bâbında fermân-ı 'âlişânım sâdır olmağın hakkında mezîd-i 'inâyet-i pâdişâhânem zuhûra getürüp sâdır olan hatt-ı hümâyûn şevket-makrûnum ve fermân-ı 'âlîşânım mûcibince bu berât-ı 'âlîşân ma'dilet gâyâtı virdim ve buyurdum ki cizyedâr-ı mûmâ-ileyh varup bin yüz yirmi altı senesi Şa'bân-ı şerîfi gurresinden hâkimü'l-vakt muvâcehesinde

mîrî mühr ile memhûr yedine virilen cizye evrâkı boğcasının mührlerin kat‘ ve evrâkda olan mührle tatbîk olundukdan sonra bir kiseye vaz‘ ve vilâyet kâdısı mührleyüp dersa‘âdetime irsâl ve zikr olunan sancakların ve tevâbi‘lerinin her belde ve karyesinde sâkin ve mevcûd bulunan ehl-i zimmetin bir ferdi hâric ve kağıdsız kalmamak üzere vech-i meşrûh üzere her belde ve karyede ahâlisi beyninde esnâf-ı selâseden kangı sınıfdan ‘add olunursa fakîr-i mu’temelden bir altun ve mutavassıtü’l-hâl olanlardan iki ve zâhirü’l-gınâ mükesser olanlarından dört altun eşref-i cedîd cizyeleri alız olunup ve cizye-i şer’iyelerin istihkâklarına göre edâ eyledikleri ma’lûm olmak içün esnâf-ı selâseden her birine mîrî mührüyle memhûr eşkâliyle birer kağıd virilüp ve ‘ummâl-i cizye tevzî‘ eylediği evrâkın a‘lâsından on iki ve evsâtından dokuz ve ednâsından altı para be-her re’s cizyeden kendüsüne ma’îşet ve bundan mâ‘adâ her bir varakdan bir para dahî cizye muhâsebecisi ve kâtiblerine ücret-i kitâbet cem‘ olunan asl-ı mâl-ı cizyeden hîn-i muhâsebede deynine mahsûb olunup ve memâlik-i mahrûsemde evkâf karyelerinde sâkin ehl-i zimmetin selâtîn-i ‘izâm ve vüzerâ-yı kirâm ve mîr-i mîrân ve ümerâ ve sâ’irlerinin hâs ve ocaklıklarına ve voyvodalıklara dâhil olanlar ve ba‘zı esbâba binâ’en defterden ifrâz ve maktû‘ olanlar gerek râhib ve gerek patrîk ve kıssîs ve gerek bir tarîk ile ellerine berât alup tercümânlık ve müsellemlik ve muâfiyet iddi’âsında olanlar mâdem ki iktisâb ve amele kâdir olup iktisâbdan mâni‘ olur zemânda ve zarâret ve felç veyahut ekser-i âmmında marîz olmaklık gibi a‘zâr-ı sahîhası olmaya sâ’ir ehl-i zimmetden istisnâ olunmayup ruhbândan cizye alınmaz deyu halk beyninde meşhûr ve elsine-i nâsda mezkûr olan kavl ile ta‘allül ve edâyı cizyeden imtinâ‘ îtdirilmeyüp bu makûlelerin vech-i meşrû‘u üzere istihkâklarına göre yed-i vâhidden esnâf-ı selâse i‘tibâriyle cizyeleri cibâyet ve cizyeye müstehak olmayan sabî ve zâhirü’l-gınâ olmayup pîr-i fânî olanlardan hilâf-ı

şer‘ cizye taleb ve inşâallahü te‘alâ cizyeleri sene temâmına dek tedrîc ile tahsîl ve cizyedâr-ı mûmâ-ileyh dahî müctemi‘ olan cizyeyi dört taksît ile teslîm-i hazîne-i âmirem eyleye ve mâl-ı cizye nassen ve ictihâden îcâb iden vâridât-ı şer’iyeden olup ehl-i zimmet sükût-ı cizyeyi müstelzim olur ‘özrden sâlim iken züll ü sığâr ile şer‘an müstehak oldukları cizyelerin virmemek içün bî-vech ‘özr irâdına ictirâ veyahud bir tarîk ile ibâ veya bir yerde ihtifâ idüp veyahud a‘lâya müstehak iken evsât ve evsâta müstehak iken ednâ cizyesin virmeğe tasaddî ider olur ise cizyeden imtinâ‘ eyledikleri içün rakabesi üzerine mevzû’a olan cizyeleri alındıktan sonra meşrû‘an eşedd-i ‘ukûbet ile îcâb iden cezâları tertîb oluna ve her bir ehl-i zimmetin şer’an istihkâklarına göre eşkâlleri ile evrâkları virilüp a‘lâ ve evsât ve ednâ i‘tibâriyle cizyeleri cibâyet olunmak lâzım iken mahallât ve kurâsının ba’zı zî-kudret koca başıları kendü cizyelerin tahfîf içün birkaç seneden berü cizyedârlardan topdan evrâk alup karyelerinin ehl-i zimmet re’âyâsına esnâf-ı selâse i’tibâriyle tevzî’ olunmayup virilen evrâkın mâlı her ne ise beynlerinde hesâb ve hilâf-ı şer‘ ‘ales-seviye re’islerine darb ve tahsîl olunduğu sem‘-i hümâyûnuma ilkâ olunmakla bu bid’at-ı kerîhe dahî men‘ olunub istihkâklarına göre cizyedâr yedinde eşkâliyle evrâkları virilüp cizyeleri cibâyet oluna .ve cizyeleri cibâyetine me’mûr ‘âmiller dahî câdde-i hakdan ‘udûl itmeyüp kemâl-i istikâmet ile hareket idüp cihet-i ma‘îşetleri müctemi‘ olan asl-ı mâl-ı cizyeden mahsûb olmağla hilâf-ı şurût-ı berât-ı ‘âlîşân re‘âyâ fukarâsından bu mu‘ayyen olan ma‘îşetden başka hâric ma‘îşet ve zahîre ve kâtibiyye ve sarrâfiyye ve kolcu ve hüddâmiye nâmıyla bir akça ve bir habbe alınmayup ve meccânen zâd ve zahîre taleb itmeyüp kuzât ve nüvvâb harc-ı mahkeme nâmıyla gerek re‘âyâdan ve gerek ‘ummâl-i harâc olan cizyedârlardan kalîl ve kesîr bir nesne mütâlebe eylemeyeler ve îtdirilmeye şöyle ki kâdılar ve cizyedârlar mütenebbih olmayup hilâf-ı şer‘ celb-i mâl

sevdâsıyla re'âyâya zulm ve te'addî iderler ise sırran ve a'lenen tecessüs ve tefahhus olunup asl-ı mâl-ı cizyeden ezdiyâd aldıkları zâhir olursa bu makûleleri kayd ve bend ile âsitâne-i sa'âdetime ihzâr olunup muhkem haklarından gelünür ana göre işbu berât-ı 'âlişânımın şurûtu mürâ'at olunup gerek kâdılar ve gerek voyvoda ve kurâ zâbiti ve sâ'ir sükkân-ı vilâyet bi'l-ittifâk cizye cibâyeti husûsuna cizyedâra i'ânet idüp ehl-i zimmetin cizye-i şer'iyeleri cibâyetine mümâna'at ider olursa haklarından gelinmek üzere isim ve resimleriyle yazup der-sa'âdetime 'arz ve i'lâm eyleyeler ve her bir nefer cizyesi mâlını edâ eylediği ma'lûm olmak içün cizyedâr başka defter idüp ehl-i zimmetin kasabada olanları mahallesiyle ve karyede olanları dahî kezâlik karyesiyle ve ecnebî mürûr ve 'ubûr idenlerin kendülerinin ve babalarının isimleri ve şöhretleri ile ale'l-esâmî defter ve hesâbın gördükde cizye muhâsebesi kalemine teslîm eylemek üzere hıfz idüp der-devlet medârıma getüre ve cizyedâr-ı mûmâileyh me'mûr olduğu kazânın nevâhî ve kurâsına tevzî' eylediği evrâkı cizye kaleminde mahfûz olan kendü mührüyle mührleyüp ba'dehu tevzî' idüp eşkâlsiz evrâk virilmekden hazer oluna ve hîn-i iktizâda def'-i iştibâh içün tatbîk olunup min ba'd kolcular mührleyüp işbu berât-ı 'âlîşânımda ta'yîn ve tasrîh ve tavzîh olunan şurût ve kuyûdun tenfiz ve icrâsına her biri gereği gibi ihtimâm eyleyüp hilâfıyla hareketden begâyet ihtirâz eyleyesiz şöyle bilesiz 'alâmet-i şerîfe i'timâd kılasız tahrîren fi'l-yevmi's-sâmin Recebi'l-ferd li-sene sitte ve 'ışrîn ve mi'ete ve elf (8 Receb 1126/20 Temmuz 1714).
Be-makâm-ı Konstantiniyye el-mahrûse.
Visâl fî 3 Şa'bâni'l-mu'azzam sene 1126 (14 Ağustos 1714).

Tabbaka aslıhü'l-'âlî nemekahu el-fakîr 'azze şânuhu Hâfız Mehmed el-mevlâ hilâfeti bi-medîne-i Kayseriye 'afa 'anhu

Berât-ı cizye mahsûben sene 1129

Nişân-ı şerîf-i 'âli-şân hükmü oldur ki.

Memâlik-i mahrûsemde olan tevâyif-i ehl-i zimmetden Yehûd ve Nasârâ'nın şer'an rüûslara madrûbe olan cizyeleri beytü'l-mâlin emvâli meşrû'asından olup mezheb-i Hanefi üzere müstehak-ı cizye olanlarından a'lâ ve ednâ ve evsât i'tibârıyla cibâyet olunmak lâzım gelmeğin sene-i sâbık mûcibince işbu bin yüz yirmi sekiz senesi Şa'bân gurresinden cibâyet olunmak üzere bin yüz yirmi dokuz senesinin cizyeleri cibâyeti istikâmet ile ma'rûf ve emânet ve diyânet ile mevsûf ve mâldâr ve mevsûk bihi ve kârgüzâr mu'temed-i aleyh tahsîldâr 'âmillere ganî ve millî kimesnelerin tekeffülleri ile tefvîz olunmak bâbında sâdır olan hatt-ı hümâyûn şevket-makrûnum mûcibince Konya ve Begşehri ve Akşehir ve Kırşehri ve Aksarây ve Niğde ve Kayseriye sancaklarında ve tevâbi'i kasaba ve kurâlarında sâkinîn ve mütemekkinîn ve mürûr ve 'ubûr iden ehl-i zimmet ve Erâmine-i 'Acem ve Yehûdî re'âyâlarının istihkâklarına göre şer'an esnâf-ı selâse i'tibârıyla sene-i mezbûre cizyeleri cibâyeti işbu râfi'-ı tevkî'-ı refi'ı'ş-şân-ı hâkânî kıdvetü'l-emâcid ve'l-a'yân el-Hâc Ahmed zîde mecduhuya sâdır olan hatt-ı hümâyûn şevket-makrûnum mûcibince tefvîz olunmağın cibâyet içün bu berât-ı hümâyûn 'izzetmakrûnu virdim ve buyurdum ki cizyedâr-ı mezbûr varup bin yüz yirmi sekiz senesi Şa'bân gurresinde hâkimü'l-vakt muvâcehesinde mîrî mühr ile memhûr yedine virilen cizye evrâkı boğçasının mührlerin kat' ve evrâkda olan mühr ile tatbîk olunduktan sonra bir kîseye vaz' ve vilâyet kâdısı mührleyüp der-sa'âdetime irsâl ve kalem-i mezbûra tâbi' her belde ve karyesinde sâkinîn ve

mevcûd bulunan ehl-i zimmetin bir ferdi hâric ve kağıtsız kalmamak şartıyla vech-i şer'î üzere her belde ve karyede ahâlisi beyninde esnâf-ı selâseden kangı sınıfdan 'ad olunur ise bin yüz yirmi dokuz senesine mahsûb olmak üzere fakîr-i mu'temilden bir altun ve mutavassıtü'l-hâl olanlarından iki altun ve zâhirü'l-gınâ mükesser olanlarından dört eşrefî altun cizyelerin ahz idüp ve cizye-i şer'îlerin istihkâklarına göre edâ eyledikleri ma'lûm olmak içün esnâf-ı selâseden her birine mîrî mühr ile memhûr eşkâliyle birer kağıt virüp ve 'ummâl-i cizye olanlar tevzî' eylediği evrâkın a'lâsından on iki ve evsâtından dokuz ve ednâsından altı para be-her re's cizyeden kendüye ma'îşet ve bundan mâ'adâ her bir evrâkda birer para dahî cizye muhâsebesi ve kâtiblerine ücret-i kitâbet cem' olunan asl-ı mâl-ı cizyeden hîn-i muhâsebede deynlerine mahsûb olunup ve memâlik-i mahrûsemde evkâf karyelerinde sâkinîn ehl-i zimmetde ve selâtîn-i 'izâm ve vüzerâ-yı kirâm ve mîr-mîrân ve ümerâ ve sâirlerinin hâs ve ocaklıklarına ve voyvodalıklara dâhil olanlar ve ba'zı esbâba binâ'en defterden ifrâz ve maktû' olanlar gerek râhip ve gerek patrîk ve keşîş ve gerek bir tarîkle ellerine berât alıp tercümânlık ve müsellemlik ve mu'âfiyet iddi'âsında olanlar mâdâm ki iktisâb ve 'amele kâdir olup iktisâbda mâni' olur zamânda ve zarâret ve felç ve yahut ekser-i âmmında marîz olmaklık gibi a'zâr-ı sahîhası olmaya sâ'ir ehl-i zimmetden istisnâ olunmayup ruhbândan cizye alınmaz diyü halk mâbeyninde meşhûr ve elsine-i nâsda mezkûr olan kavl ile te'allül ve edâ-yı cizyeden imtinâ' itdirmeyüp bu makûlelerin dahî vech-i şer'î üzere istihkâklarına göre yed-i vâhidden esnâf-ı selâse i'tibârıyla cizyeleri cibâyet ve cizyeye müstehak olmayan sabî ve zâhirü'l-gınâ olmayup pîr-i fânî olanlarından hilâf-ı cizye taleb olunmaya ve inşâ'allahü te'âlâ cizyeleri sene temâmına değin tedrîc ile tahsîl ve cizyedârlar dahî müctema' olan mâl-ı cizyeyi dört taksît ile teslîm-i hazîne-i 'âmirem eyleyeler ve mâl-ı cizye nassen ve ictihâden

îcâb iden vâridât-ı şer'iyeden olup ehl-i zimmet sükût-ı cizyeyi müstelzim olur 'özrden sâlim iken züll ü sığâr ile şer'an müstehak oldukları cizyelerin virmemek içün bî-vech 'özr îrâdına ictirâ ve yahud bir tarîk ile ibâ veya bir yerde ihtifâ idüp ve yahud a'lâya müstehak iken evsât ve evsâta müstehak iken ednâ cizyesin virmek kastın iden olur ise cizyeden imtinâ' eyledikleri içün rakabesi üzerine madrûbe olan cizyeleri alındıktan sonra şer'an eşedd-i 'ikâb ile cezâları tertîb oluna ve her bir ehl-i zimmetin şer'an istihkâklarına göre eşkâlleriyle evrâkları virilüp 'alâ ve evsât ve ednâ i'tibârıyla cizyeleri cibâyet olunmak lâzım iken mahallât ve kurâlarının zî- kudret kocabaşıları kendi cizyelerin tahfîf içün birkaç seneden berü cizyedârlarından topdan evrâk alup karyelerinin ehl-i zimmeti re'âyâsına esnâf-ı selâse i'tibârıyla tevzî' olunmayup virilen evrâkın mâlı her ne ider ise beynlerinde hesâb ve hilâf-ı şer''ale's-seviye rü'uslarına darb ve tahsîl olunduğu sem'-i hümâyûnuma ilkâ olunmağıla bu bid'at-ı kerîhe dahî men' olunup istihkâklarına göre cizyedârı yedinden eşkâlleri ile evrâkları virilüp cizyeleri cibâyet oluna ve cizyeleri cibâyetine me'mûr 'âmiller dahî câdde-i hakdan 'udûl eylemeyüp kemâl-i istikâmet ile hareket idüp ma'îşetleri müctema' olan asl-ı mâl cizyeden mahsûb olmağıla hilâf-ı şürût-ı berât-ı 'âlîşân ile re'âyâ fukarâsından bu mu'ayyen olan ma'îşetlerinden ziyâde başka harc ve ma'îşet ve zahîre ve kâtibiye ve hüddâmiye ve sarrâfiyye nâmıyla bir akça ve bir habbe almayup ve meccânen zâd ve zahîre taleb itmeyüp ve kuzât ve nüvvâb harc-ı mahkeme nâmıyla gerek re'âyâdan ve gerek 'ummâl-ı harâc olan cizyedârlardan kalîl ve kesîr bir nesne mütâlebe eylemeyeler şöyle ki kâdılar ve cizyedârlar mütenebbih olmayup hilâf-ı şer' celb-i mâl sevdâsıyla re'âyâya zulm ve te'addî iderler ise sırran ve 'alenen tecessüs ve tefahhus olunup asl-ı mâl-ı cizyeden ezdiyâd aldıkları zâhir olur ise ol makûleleri kayd-ı bend ile âsitâne-i sa'âdetime ihzâr olunup şer'an muhkem

haklarından gelünür ana göre işbu berât-ı ‘âlîşânımın şürûtu mürâ‘at olunup gerek kâdılar ve gerek voyvoda ve kurâ zâbitleri ve sâ’ir sükkân-ı vilâyet bi’l-ittifâk cizye cibâyeti husûsunda cizyedâra i‘ânet idüp ehl-i zimmetin cizye-i şer‘iyeleri cibâyetine mümâna‘at ider olur ise haklarından gelmek üzere isim ve resimleriyle yazup der-sa‘âdetime ‘arz ve i‘lâm eyleyeler her bir nefer cizye mâlın edâ eyledikleri ma‘lûm olmak içün cizyedârlar başka defter tutup kasabada olanları mahalleriyle ve karyede olanları dahî kezâlik karyesiyle ve ecnebî mürûr ve ‘ubûr idenlerin kendilerinin ve babalarının isim ve şöhretleriyle ‘ale’l-esâmî defter ve hesâbı görüldükde cizye muhâsebesi kalemine teslîm eylemek üzere hıfz idüp der-devlet-medârıma getüreler ve cizyedâr-ı mezbûr me’mûr olduğu kazânın kurâ ve nevâhîsinde tevzî‘ eylediği evrâkı cizye kaleminde mahfûz olan mühr ile mührleyüp ba’dehu tevzî‘ idüp eşkâlsiz evrâk virilmekden hazer oluna ve hîn-i iktizâda def‘-i iştibâh içün tatbîk olunup min ba’d kolcular mührleyüp işbu berât-ı ‘âlişânımda ta‘yîn ve tasrîh ve tavzîh olunan şürût ve kuyûdun tenfîz ve icrâsına her biri gereği gibi ihtimâm idüp hilâfıyla vaz‘ ve hareketden begâyet ihtirâz eyleyesiz şöyle bilesiz ‘alâmet-i şerîfe i‘timâd kılasız tahrîren fi’l-yevmi’s-sânî Cemâziye’l-âhir sene semân ve ‘ışrîn ve mi’ete ve elf (2 Cemâziye’l-âhir 1128/24 Mayıs 1716).

Visâl fî gurre-i Şa‘bân sene 1128 (1 Şa’bân 1128/21 Temmuz 1716).

K.Ş.S. 48/281

Mutabıku'l-aslihi'l-hatara
Nemmekahü el-Fakîr ileyh... Abdurrahman
el-Kadı bi kazâi Ürgüb Gafera lehü

Berât-ı Cizye 1131 senesine mahsûben
Nişân-ı şerîf-i âli-şân hükmi oldur ki

Memâlik-i mahrûsemde olan tavâif-i ehl-i zimmetten Yahûdi ve Nasârâ'nın şer'an rüûslarına madrûbe olan cizyeleri beytü'l-mâlin emvâl-i meşrû'asından olup mezheb-i hanefiyye üzere müstahak cizye olanlarından â'lâ ve evsat ve ednâ itibâriyle cibâyet olunmak lâzım gelmeğin sene-i sâbıka mucibince inşâallahu teâlâ bin yüz otuz bir senesinin cizyeleri cibâyeti işbu bin yüz otuz senesi Receb-i şerîfi gurresinden cibâyet olunmak üzere Hatt-ı hümâyûn şevketmakrûn sâdır olmağın sene-i mezbûre mahsûb olmak üzere Konya ve Beyşehri ve Akşehir ve Kırşehri ve Aksaray ve Niğde sancaklarında ve tevâbiinde sâkin ve mütemekkin ve murûr ve ubûr iden ehl-i zimmetin cizyeleri cibâyeti Ürgüb sükkânından işbu râfiân-ı tevkî'-i refi'i'ş-şân-ı hâkânî kıdvetü'l-emâcid ve'l-a'yân İsâ ve Halil zîde mecdühumâya tefvîz ve bu berât-ı âli-şân ma'delet gâyâtı virdüm ve buyurdum ki cizyedâr-ı mezbûrân varub bin yüz otuz bir senesi Receb-i şerîfi gurresinde hâkimü'l-vakt müvâcehesinde mîr-i mühr ile memhûr yedine virilen cizye evrâkı boğçasının mühürlerin kat' ve evrakda olan mühür ile tatbîk olduktan sonra bir kîseye vaz' ve vilâyet kadısı mühürleyüp der-saâdetime irsâl ve kalem-i mezbûre tâbi' her belde ve karyesinde sâkin ve mevcut yerlü ve yabancı ve mürûr ve ubûr iden evrâksız bulunan ehl-i zimmet kefere ve Yahûd ve Erâmine-i Acem tâifesinin ve emret ve mürâhık hükmüne dâhil olub şer'an cizyeye müstahak gulamları gereği gibi kemâl-i tekayyüd ve ihtimâm ile tefahhus ve bir ferd hâriç ve kağıtsız kalmamak şartıyla vech-i şer' üzere ahâlîsi beyninde esnâf-ı selâseden kangı sınıftan add ve i'tibâr olunur ise fakîr-i mü'temilden bir

altun ve vasatü'l-hâl olanlarından iki altun ve zâhiru'l-gınâ mükesser olanlarından dört altun eşrefî cizyeleri ahz olunub ve her birine mîr-i mühr ile memhûr, eşkâliyle birer kağıt virülüb ve ummâl-i cizye tevzi' eylediği evrâkın â'lâsından on iki ve evsatından dokuz ve ednâsından altı pâre beher re's cizyeden kendilerine maîşet ve bundan mâadâ her bir varaktan birer pâre dahi cizye muhâsebecisi ve kâtiplerine ücret-i kitâbet müctemi' olan asl-ı mâl-ı cizyeden hîn-i muhâsebede deynlerine mahsûb olunur ve memâlik-i mahrûsemde evkâf karyelerinde sâkin ehl-i zimmetten selâtîn-i 'izâm ve vüzerây-ı kirâm ve mîr-i mîrân ve ümerâ vesâirlerinin hâs ve ocaklıklarına ve voyvodalıklara dâhil ba'zı esbâba binâen defterden ifrâz ve maktu' olanlar gerek râhib ve patrîk ve kıssîs ve bir tarîk ile ellerine berât alub tercümânlık ve müsellemlik ve muâfiyet iddi'âsında olanlar bi'l-cümle ref' ve ma'dem ki iktisâb ve amele kâdir olub iktisâbdan mâni' olur zemânet ve darâret ve kılıç veyahût ekser-i âmmında merîz olmak gibi a'zâr-ı sahîhası olmaya sâir ehl-i zimmetten istisnâ olmayub bu makûlelerin cümlesinden vech-i şer' üzre istihkâklarına göre yed-i vâhideden esnâf-ı selâse i'tibâriyle cizyeleri cibâyet ve cizyeye müstahak olmayan sabi ve zâhirü'l-gınâ olmayub pîr-i fâni ve amel-i mânde olub bir vecihle kâr u kesbe iktidârı olmayanlardan hilâf-ı şer' cizye taleb olunmaya ehl-i zimmetin cizyeleri âyende ve revendeden ve rif'at-i edâya kâdir olanlarından mâadâsı tedrîciyle tahsîl ve cizyedârlar dahi müctemi' olan mâl-ı cizyeyi evvel be-evvel teslîm-i hazîne-i âmirem eyleyeler ve mâl-ı cizye nassan ve ictihâden vâridât-ı şer'iyyeden olub ehl-i zimmet sukût-u cizyeyi mültezim olur özürden sâlim iken zıll ve sığâr ile müstahak oldukları cizyelerin vermemek içün bî vech-i özr irâdına ictirâ veyahut bir tarîk ile ibâ ve ihtifa veyahut a'lâya müstahak iken evsat ve evsata müstahak iken ednâ cizyesin virmeye tasaddî iderler ise cizye-i şer'iyyelerinden imtinâ eyledikleri içün o makûlelerin

rakabesi üzerine madrûbe olan cizyeleri alındıktan sonra şer'an eşedd-i ikâb ile îcâb eden cizyeleri tertîb oluna ve ahâlî-i vilâyetten ba'zı zî-kudret kimesnelerin bağ ve bahçe ve değirmen ve çiftlik ve mandıralarında çoban ve ter oğlan vesâir bahâne ile ehl-i zimmeti istishâb ve cizyelerin virdürmeyüb bugûne harekete cesâret edenler bâisü hezelân-ı ebed olur muâkabât-ı şedîde ile muâkab olacakların mukarrer ve muhakkak bilüb selâmet halleri içün kemâl-i intibâh üzere hareket eyleyeler ve cizyedârlar birbirlerinin mukâyesesine dâhil reâyâya hafîte hîle ile kağıt gönderüp tevzî' eylediği şer'an sâbit oldukta virdüğü kağıt gerü kendüye red ve akçesi bit-tamâm tahsîl ve asl-ı cizyedârına teslîm ve tahammülüne göre evrâkların virdürüb bir vecihle ta'allül ve muhâlefet îttirilmeye ve ba'zı reâya sâkin olduğu kasaba ve kurâsında mün'im ve mütemevvil a'lâ veyahud evsata mütehammil iken a'lâ ve evsat cizyesin virmemek için civârlarında âher kazâ cizyedârlarından hîle ile evsat veyahut ednâ kağıdı alup mîrîye gadr etmekle ol asılların ahâlîsi beyninde mülk ve emlâklerine nazar olunup kangı sınıftan add ve i'tibâr olunur ise vech-i şer' üzere istihkâklarına göre evrâkları virülüp lâkin bu bahâne ile reâyâ fukarâsına dahi gadr ve tecâvüz olunmaya ve her bir ehl-i zimmetin istihkâklarına göre cizyeleri cibâyet olunmak lâzım iken mahallât ve kurâsının kocabaşıları kendi cizyelerin tahfîf içün toptan evrâk alup ve reâyâya istihkâklarına göre tevzî' olunmayup mâlı her ne ise hesâb ve hilâf-ı şer ale's-seviyye tahsîl olunduğu sem'i hümâyûnuma ilkâ olunmağla bu bid'at-ı kerîhe dahi men' olunup her bir ehl-i zimmetin istihkâklarına göre cizyedâr yedinden eşkâliyle evrâkları virilüp cizyeleri cibâyet oluna ve cibâyetine me'mûr âmiller dahi cadde-i haktan 'udûl itmeyüp kemâl-i istikâmet ile hareket ve hilâf-ı şurût berât-ı âli-şân reâyâ fukarâsından başka maîşet ve zahîre ve kâtibiyye ve sarrâfiyye ve kalem akçesi nâmıyla bir akçe ve bir habbe talep etmeyeler ve kezâlik kuzât ve nüvvâb dahi harc-ı mah-

keme nâmıyla reâyâdan ve ummâl-i cizyeden kalîl ve kesîr bir nesne mutâlebe etmeyeler şöyle ki kadılar ve cizyedârlar celb-i mâl sevdâsıyla reâyâya zulüm ve te'addî iderler ise sırran ve alenen tecessüs ve tefahhus olunup ezdiyâd aldıkları zâhir olur ise kayd-u bend ile âsitâne-i saâdetime ihzâr ve şer'an muhkem haklarından gelünür aña göre işbu berât-ı âlî-şânımın şurûtu müra'ât olunup kadılar ve voyvodalar ve kurâ zâbitleri vesâir sükkân-ı vilâyet bi'l-ittifak cizye cibâyeti hususunda cizyedârlara iânet etmeyüp mümaneât ider olurlar ise haklarından gelinmek üzere isim ve resimleriyle dersaâdetime i'lâm eyleyeler ve cizyedârlar memur olduğu kaza ve nevâhîne tevzî' eylediği evrâkı min ba'd kolcularına mühürletmeyüp ve eşkâlsiz kağıt virmeyüp cizye kaleminde mahfûz olan kendi mühürleriyle mühürleyüp hîn-i iktizada def'i iştibâh içün tatbîk olundukta mutâbık olmak üzere her bir nefer cizye malını edâ eylediği ma'lûm olmak içün cizyedârlar başka defter tutup kasabada olanlar mahallesiyle ve karyede olanlar karyesiyle ve mürûr ve ubûr idenleri isim ve resimleriyle ale'l-esâmi defter ve cizye muhâsebesi kalemine teslîm eylemek üzere der-devlet medârıma getüreler işbu berât-ı âlî-şânımda ta'yîn ve tasrîh olunduğu şurût ve kuyûdun tenfîz ve icrâsına her birleri gereği gibi ihtimâm-ı tâm eyleyüp hilâfına hareketten begâyet ihtirâz eyleyeler şöyle bileler alâmet-i şerîfe i'timad kılalar tahrîren fi evâil-i cemâziye'l-ûlâ lisene selâsîn ve miete ve elf (2 Nisan 1718)

Be-yurdu sahrâ-yı Edirne

Visâl fî gurre-i cemâziye'l-âhir sene 1130.

K.Ş.S. 49/269-270
li sene 1137
Berât-ı cizye mahsûben

Nişân-ı şerîf-i âlişân hükmi oldur ki

Memâlik-i mahrûsemde vâki‘ tavâyif-i ehl-i zimmetten Yehûd ve Nasârâ’nın şer‘an rüûslarına mazrûbe olan cizyeleri beytü’l-mâlın emvâl-i meşrû‘asından olup mezheb-i Hanefiyye üzere müstahıkk-ı cizye olanlarından a‘lâ ve evsat ve ednâ i‘tibâriyle cibâyet olunmak lâzım gelmeğin sene-i sâbıka mûcibince inşâallâhu Teâlâ bin yüz otuz yedi senesinin cizye cibâyeti işbu bin yüz otuz altı senesi Receb-i şerîfi gurresinden cibâyet olunmak üzere hatt-ı humâyûn şevketmakrûnum sâdır olmağın sene-i merkûma mahsûb olmak üzere Karaman ve Beyşehri ve Aksaray ve Akşehir ve Kırşehri ve Niğde sancaklarında vâki‘ ehl-i zimmetin cizyeleri cibâyeti Niğde sâkinlerinden Yeğen Beğzâde işbu râfi‘-i tevkî‘-i refî‘i’ş-şân-ı Hâkânî kıdvetü’l-emâcid ve’l-a‘yân Mehmed zîde mecduhû tefvîz olunmak fermânım olmağın, hakkında mezîd-i ‘inâyet-i pâdişâhânem zuhûra getürüp sâdır olan hatt-ı hümâyûn şevketmakrûnum mûcibince bu berât-ı âlîşân ma‘dilet gâyâtı verdim ve buyurdum ki: Cizyedâr-ı merkûm varub bin yüz otuz altı senesi Receb-i şerîfi gurresinden hâkimü’l-vakt muvâcehesinde mîrî mühr ile memhûr yedine verilen cizye evrâkı boğçasının mühürlerin kat’ ve evrâkta olan mühr ile tatbîk olundukdan sonra bir kîseye vaz‘ ve vilâyet kadısı mühürleyüp der-saâdetime irsâl ve kalem-i mezbûre tâbi‘ her belde ve karyede sâkin ve mevcûd ve yerlü ve yabancı ve murûr eden ehl-i zimmet kefere ve Yahûd ve Erâmine-i Acem tâifeleri ve emret ve murâhık hükmüne dâhil olup şer‘an cizyeye müstahık olan ğulâmları gereği gibi takayyüd ve ihtimâm ile tefahhus ve bir ferdi hâriç ve evrâksız kalmamak şartıyla vech-i şer‘-î üzere ahâlîsi beyninde esnâf-ı selâseden kangı sınıftan adl ve i‘tibâr

olunur ise fakîr-i mu'temilden bir altun ve vasatü'l-hâl olanlarından iki altun ve zâhiru'l-ğınâ müksir olanlarından dört altun-i eşrefî ahz olunagelüp el-hâletü hâzihi, eşrefî altun beşer pâre baş ile geçüp tefavütî olduğundan cizyedârlar cüz'i nef'î içün berâtlarımızda altun alınmak tasrîh olunmuştur deyü aynî altun talebiyle reâyâya cebr ve altun bulamadıkları sûretde her bir altun mukâbelesinde yüzbeş pâre talep ve tahsîl ve reâyâ fukarâsına bu vechile te'addî itmeleriyle fîmâ ba'd reâyâdan aynı altun talep olunmayup beher guruşu kırkar pâre hesâbıyla a'lâdan on guruş ve evsattan beş guruş ve ednâdan iki buçuk guruş olmak üzere ecnâs-ı nukûddan ne gûne akça getürürler, hâlisü'l-ayar ve tâmmü'l-vezn olanlarını râyiç olduğu vech üzere ahz ve zolota doksan akçaya ve zencirekli Mısır altunu yüzonar pâreye ve zencireklü müdever İslâmbul altunı dörder yüz akçe alınub cizyeleri bu vechile cibâyet ve tahsîl ve yine şurût-ı mukarrere-i mezkûreye kemâl-i ihtimâm ve i'tidâl üzere mürâ'ât olunub haddi tecâvüz ve te'addî ile sebîl-i sadâkat ve tarîk-ı istikâmetten 'udûl idenlerin şer'an müstahık oldukları cezâ-yı amelleri tertîb oluna ve ehl-i zimmet keferenin her birine mîrî mühr ile memhûr eşkâliyle birer kağıt verilüb ve ummâl-i cizye dahî tevzî' eylediği a'lâ evrâkının her birinden on iki ve evsattan dokuz ve ednâsından altı pâre maîşet ve bundan mâ'adâ her bir varaktan birer pâre dahi cizye muhasebecisi ve kâtiplerine ücret-i kitâbet ta'yîn olunmakla, müctemi' olan asl-ı mâl-ı cizyeden hîn-i muhâsebede deynlerine mahsûb olunub ve memâlik-i mahrûsemde evkâf karyelerinde sakin ehl-i zimmetten selâtîn-i 'ızâm ve vüzerâ-yı kirâm ve mîr-i mîrân ve mîr-livâ vesâirlerinin hâs ve ocaklıklarına dâhil voyvodalıklara dâhil ve ba'zı esbâba binâen defterden ifrâz ve maktû' olanlar gerek râhib ve patrîk ve kıssîs ve bir tarîk ile ellerine berat alub tercümanlık ve mütesellimlik ve muâfiyet iddiâsında olanlar bi'l-cümle ref olunmağla mâdemki iktisâb ve amele kâdir olup iktisâbdan mâni' olur

zemanet ve zarârat ve felc veyahût ekser-i âmmında merîz olmak gibi â'zâr-ı sahîhası olmaya, sâir ehl-i zimmetten istisnâ olunmayup bu makûlelerin cümlesinden vech-i şer'î üzere istihkâklarına göre yed-i vâhidden esnâf-ı selâse i'tibâriyle cizyeleri cibâyet ve cizyeye müstahak olmayan sabî ve zâhirü'l-gınâ olmayub pîr-u fânî ve amel-mânde olmağla bir vechile kâr ve kesbe iktidârları olmayanlardan hilâf-ı şer' cizye taleb olunmayub ve ehl-i zimmetin cizyeleri mâlı, âyende ve revendeden ve def'aten edâya kâdir olanlarından mâ'adâsı tedrîc ile tahsîl olunub ve cizyedârlar dahi müctemi' olan mâl-i cizyeyi evvel be-evvel teslîm-i hazîne-i âmirem eyleyeler ve mâl-i cizye, nassan ve ictihâden ve îcâb eden vâridât-ı şer'iyyeden olub ehl-i zimmet sükût-ı cizyeyi müstelzim olur özürden sâlim iken züll-i sığâr ile müstahak oldukları cizyelerin virmemek içün bî-vech özr îrâdına ictirâ veyahût bir tarîk ile ibâ ve bir yerde ihtifâ veyahut a'lâya müstahak iken evsat ve evsata müstahak iken ednâ cizyesin virmeye tasaddî ider olur ise cizye-i şer'iyyelerinden imtinâ' eyledikleri içün olmakûlelerin rakabesi üzerine madrûbe olan cizyelerin alındıktan sonra şer'an eşedd-i ukûbet ile îcâb iden cezâları tertîb oluna ve ehâli-i vilâyetten bazı zî-kudret kimesnelerden bağ ve bahçe ve çiftlik ve mandıralarında çoban ve teroğlanı nâmıyla ve sâir bahâne ile ehl-i zimmeti istishâb ve cizyelerin virdirmeyüb bu gûne harekete cesâret idenler bâis-i hızlân-ı ebed olur muâkabât-ı şedîde ile muâkab olacakların mukarrer ve muhakkak bilüb selâmet-i hâlleri içün kemâl-i intibâh üzere hareket eyleyeler ve cizyedârlar birbirlerinin mukâyesesine dâhil olmayan reâyâya hafiyyeten hîle ile evrâk gönderüb tevzî' olunduğu şer'an sâbit oldukda virdiği kağıtlar geri kendülerine red ve akçe bit-temâm tahsîl ve asıl cizyedârına teslîm ve tahammüllerine göre evrâkları virdirilüb bir vechile ta'allül ve muhalefet ittirilmeye ve ba'zı reâyâ sakin olduğu kasaba ve kurâsında sakin mün'im ve mütemevvil a'lâ veyahut evsata mütehammil iken a'lâ ve

evsat cizyesin virmemek içün civârlarında âhar kazâ cizyedârlarından hîle ile evsat veyahut ednâ kağıdı alub mîrîye özr itmeğle ol asılların ahâlisi beyninde mülk ve emlâkine nazar olunub hangi sınıftan ad ve i'tibâr olunur ise vech-i şer'î üzere istihkâklarına göre evrâkları virilüb lâkin bu bahâne ile reâyâ fukarâsına dahi özr ve tecâvüz olunmayub ve her bir ehl-i zimmetin istihkâklarına göre cizyeleri cibâyet olunmak lâzım iken ba'zı mahallât ve kurânın kocabaşıları kendü cizyelerin tahfîf içün toptan evrâk alub ve reâyâya istihkâklarına göre tevzî' olunmayub mâlı her ne ise beynlerinde hisâb ve hilâf-ı şer' ale's-seviyye tahsîl olundığı sem'-i hümâyûnuma ilkâ olunmağla bu bid'at-ı kerîhe dahi men' olunub her bir ehl-i zimmetin istihkâklarına göre cizyedârlardan eşkâliyle evrâkları cizyeleri cibâyet oluna hâsıl-ı kelâm hilâf-ı şurût-ı berat bir ferdi hâriç ve evrâksız kalmamak üzere ehl-i zimmetin her birine vech-i şer'î üzere tahammül ve istihkâklarına göre evrâkların virüb cizye-i şer'iyyelerin cibâyet eyledikten sonra kasaba ve karye üzerine toptan evrâk tarh ve tevzî' eylemekten gâyetü'l-gâye ihtirâz ve ictinâb olunub haberi alındıkta bilâ-imhâl bugûne harekete cesaret idenlerin cezâları tertîb olunacağın mukarrer bileler ve cibâyete me'mûr âmiller dahi câdde-i haktan 'udûl eylemeyüb kemâl-i istikâmet ile hareket ve hilâf-ı şurût-ı berât-ı âlişân reâyâ fukarâsından başka maîşet ve zahîre ve kâtibiyye ve huddâmiyye ve kolcu akçası nâmiyle bir habbe talep etmeyeler ve kezâlik kuzât ve nüvvâb dahi harc-ı mahkeme nâmiyle reâyâdan ve ummâl-i cizyeden kalîl ve kesîr min ba'd bir nesne mutâlebe eylemeyeler şöyle ki kadılar ve cizyedârlar celb-i mâl sevdâsıyla reâyâya zulüm ve te'addî iderler ise sirran ve alenen tefahhus ve tecessüs olunub izdiyâd aldıkları zâhir olur ise kayd ve bend ile âsitâne-i saâdetime ihzâr ve şer'an muhkem haklarından gelinür ona göre işbu berât-ı âlişânımın şurûtı mürâ'ât olunub kadılar ve voyvodalar ve kurâ zâbitleri vesâir sükkân-ı vilâyet bi'l-

ittifak cizye cibâyeti hususunda cizyedârlara iânet ve muhâlefet ider ise haklarından gelinmek üzere isim ve resmleriyle dersaâdetime arz ve i'lâm eyleyeler ve her bir neferin cizye malını edâ eylediği ma'lûm olmak içün cizyedârlar başka defter tutup kasabada olanları mahallesiyle ve karyede olanları karyesiyle ve murûr ve ubûr idenleri isim ve resimleriyle ale'l-esâmî defter ve cizye muhâsebesi kalemine teslim eylemek üzere der-i devlet-medârıma götüreler ve cizyedârlar me'mûr olduğu kaza ve nevâhîsine tevzî' eylediği evrâkı min ba'd kolcular mühürlemeyip ve eşkâlsiz kağıt virmeyüb cizye kaleminde hıfz olunan kendü mühürleri ile mühürleyüp hîn-i iktizâda def'i iştibâh içün tatbîk olundukda mutâbık bulunmak üzere işbu berât-ı âlişânımda ta'yîn ve tasrîh olunan şurût ve kuyûdun tenfîz ve icrâsına her birileri gereği gibi ihtimâm-ı tâm eyleyüb hilâfıyla vaz' ve hareketten be-gâyet ihtirâz ve ictinâb eyleyeler şöyle bileler alâmet-i şerîfe i'timâd kılalar. 1 Recep 1136/26 Mart 1724)

Visâl fî ğurre-i Receb
Sene 1136

K.Ş.S. 57/180-181

Memâlik-i mahrûsemde vâki‘ ehl-i zimmetten Yahûd ve Nasârânın şer’an rüûslarına madrûbe olan cizyeleri beytü’l-mâl-ı müslimînin usûl-i emvâl-i meşrû‘asından olup mezheb-i hanefiyye üzere a‘lâ ve evsat ve ednâ itibâriyle cibâyet olunmak lâzım gelmekle işbu bin yüz altmış iki senesi cizyesi cibâyetine sene-i mezbûre muharremi gurresinden mübâşeret olunmak üzere Hatt-ı hümâyûn şevket-makrûnum sâdır olmağın bin yüz altmış iki senesine mahsûb olmak üzere Karaman ve Beyşehri ve Aksaray ve Akşehir ve Kırşehir ve Niğde sancaklarında ve tevâbi‘inde sâkin ve mütemekkin ve mürûr ve ‘ubûr iden ehl-i zimmet kefere ve Yahûd ve Erâmine-i acem tâifelerinin şer’an üzerlerine edâsı lâzım gelen bin yüz altmış iki senesi cizyeleri sene-i mezbûre muharremi gurresinden cibâyet olunmak üzere altı yüz doksan a‘lâ ve altı bin yirmi beş evsat ve dokuz yüz ednâ ki esnâf-ı selâse i‘tibarîyle cem‘an yedi bin altı yüz on beş evrâk ile işbu râfiu tevkî‘-i refîi’ş-şân-ı hâkâni kıdvetü’l-emâcid ve’l-a‘yân Ali ve Osman zîde mecdü hümâya bervech-i iştirâk der uhde ve tefvîz olunup işbu berât-ı gayeti ma‘delet gâyâtı verdim ve buyurdum ki cizyedârı mûmâ ileyhimâ varub gurre-i muharremi’l-haramda hâkimü’l-vakt muvâcehesinde mîrî mührile memhûr cizye evrâkı boğçasının mühürlerin kat’ ve evrâkda olan mührile tatbîk olunduktan sonra bir kîseye vaz‘ ve vilâyet kadısı mühürleyip der sa‘âdetime irsâl ve kalem-i mezbûre tâbi‘ her belde ve karyede sâkin ve mevcud yerli ve yabancı ve murûr ve ‘ubûr iden ehl-i zimmet kefere ve Yahûd ve Erâmine-i acem tâifeleri ve emret ve mürâhık hükmüne dâhil olub şer’an cizyeye müstehak olan gulamları gereği gibi tekayyüd ve ihtimâm ile tefahhus olunub bir ferdi hâriç ve kağıtsız kalmamak şartıyla vech-i şer‘ üzere ahâlisi beyninde esnâf-ı selâsenin kangı sınıfından add ve i‘tibâr olunur ise hatt-ı hümâyûn şevketmakrûn ile virilen nizâm-ı

cedîd mu'cibince fakîr-i mu'temilinden ednâ i'tibâriyle bir zerr-i mahbûb ve vasatü'l-hâl olanlardan evsad i'tibâriyle iki zerr-i mahbûb ve zâhiru'l-gınâ mükesser olanlardan a'lâ i'tibâriyle dört zerr-i mahbûb alınub zerr-i mahbûb tedârikinde acz ve 'usreti olanlardan zerr-i mahbûb hesâbı üzere a'lâdan on bir kuruş ve evsattan beş buçuk kuruş ve ednâdan iki buçuk kuruş bir rub' olmak üzere ecnâs-i nükûddan ne gûne akçe getürürler ise hâlisu'l-ayâr ve tâmmü'l-vezn olanları râiç olduğu üzere müdevver cedîd İstanbul altını dörtyüz kırk akçeye ve zerr-i mahbûb ile zincirli Mısır altını üçyüz otuz akçeye ve tuğralu Mısır altını üç yüz on beş akçeye ve tuğralu sağ paranın her kırk adedi bir kuruş hesâbıyla alınup cizyeleri bu cihetle cibâyet ve tahsîl ve şurûta mukarrara-i mezkûreye kemâl-i ihtimâm ve i'tidâl üzere mürâ'ât olunup haddi tecavüz ve teaddî ile sebîl-i sadâkat ve tarîk-ı istikâmetten 'udûl idenlerin şer'an müstahak oldukları cezâları tertîb oluna ve ehl-i zimmet keferenin her birine mîrî mührile memhûr ve eşkâliyle birer kağıt virilüb ve 'ummâl-i cizye tevzî' eylediği evrâkın a'lâsından on iki ve evsadından dokuz ve ednâsından altı pare maîşet ve bundan mâ'adâ her bir varaktan birer pâre cizye muhâsebecisi ve kâtiplerine ücret-i kitâbet ta'yîn olunmakla müctema' olan asl-ı mâl-ı cizyeden hîn-i muhâsebede aleyhlerine mahsûb olunmak ve memâlik-i mahrûsemde vâki' evkâf karyelerinde sâkin ehl-i zimmetten selâtîn-i 'ızâm ve vüzerây-ı kirâm ve mîr-mîrân ve sâirlerinin havas ve ocaklıklarına ve voyvodalıklara dâhil ve ba'zı esbâba binâen defterden ifrâz ve maktû' olanların râhib ve patrik ve kıssîs ve bir tarîk ile ellerine berât alup tercümanlık ve mütesellimlik ve muâfiyet iddiâsında olanlar bi'l-cümle ref' olunmağla mademki iktisâb ve amele kâdir olup iktisâbdan mâni' olur zemânet ve darâret ve felç veyahut ekser-i âmmında merîz olmaklık gibi a'zâr-ı sahîhası olmaya sâir ehl-i zimmetten istisnâ olunmayup cümlesinden vech-i şer' üzere

istihkâklarına göre yed-i vâhitten esnâf-ı selâse i'tibâriyle cizyeleri cibâyet ve cizyeye müstahak olmayan sabî ve zâhirü'l-gınâ olmayıp pîr-i fâni ve amel-i mânde olup bervecihle kâr ve kesbe iktidârı olmayanlardan hilâf-ı şer-i şerîf cizye talep olunmaya ve ehl-i zimmetten âyende ve revende ve def'aten edâya kudreti olanlardan maâdâsından mâl-ı cizyeyi dört taksît ile cem' ve tahsîl ve cizyedâr dahi taksît-i şurûtını vakt u zamâniyle hazîne-i âmireme teslîm eyleyeler ve mâl-ı cizye nassan ve ictihâden îcâb iden vâridât-ı şer'iyyeden olub ehl-i zimmet sükût cizyesi müstelzimi özürden sâlim iken züll ve sigâr ile müstahak oldukları cizyelerin virmemek içün bî-vech özr-i irâde-i ictirâ veyahut bir tarîkle ebâ ve bir yerde ihtifâ veyahut a'lâya müstahak iken evsat ve evsata müstahak iken ednâ cizyesi virmeye tasaddî ider olur ise cizye-i şer'iyyelerinden imtinâ eyledükleri içün ol makûlelerin rakabesi üzerine madrûbe olan cizyeleri alındıktan sonra şer'an eşedd-i ıkâb ile îcâb iden cezâları tertîb oluna ve ehl-i vilâyetten ba'zı zî-kudret kimesnelerin bağ ve bahçe ve çiftlik ve değirmen ve mandıralarında çoban ve teroğlanı nâmıyla vesâir bahâneyle ehl-i zimmeti istihkâk ve cizyelerin virdürmeyüb bugûne harekete cesâret edenler bâis-i hezelân ide olur ukûbât-ı şedîde ile muâkab olacakların mukarrer ve muhakkak olub selâmet halleri içün kemâl-i intibâh üzere hareket eyleyeler ve cizyedârlar birbirlerinin mukayeselerine dâhil olmayan reâyâya hîle ile sahte evrâk gönderüb tevzî' olunduğu şer'an sâbit oldukta verdiği kağıtlar geri kendüye red ve akçesi bittamâm tahsîl ve aslı cizyedârına teslîm ve tahammüllerine evrâkları mukayesesine dâhil olan cizyedâr tarafından verdirilüb bir vechle ta'allül ve mümâneât ettirilmeye ve ba'zı reâyâ sâkin olduğu kasaba ve kurâsında mün'am ve mütemevvil a'lâ veyahut evsata mütehammil iken a'lâ ve evsat cizyesin virmemek içün civârlarında vâki' âhir kazâ cizyedârlarından hîle ile evsat veyahut ednâ kağıdı alub

mîriye gadr eylemek ihtimalleri olur ise ol asılların ahâlîsi mülk ve emlâkine nazar olunup esnâf-ı selâsenin kangı sınıfından add ve i'tibâr olunur ise vech-i şer' üzere istihkâklarına göre evrâkları virilüb lâkin bu bahâne ile reâyâ fukarâsına gadr ve mütecâviz olunmaya ve her bir ehl-i zimmetin tahammüllerine göre cizyeleri cibâyet olunmak muktezî iken bazı mahallât ve kurânın kocabaşıları kendü cizyelerin tahfîf içün toptan evrâk alıp reâyâya istihkâklarına göre tevzî' olunmayub mâlı her ne ise beynlerinde hesâb ve hilâf-ı şer'-i şerîf ale's-seviye tevzî' olunduğu sem'-i hümâyûnuma ilkâ olunmağla bu bid'at-ı kerîhe dahî men' olunub her bir ehl-i zimmetin tahammüllerine göre cizyedârlarından evrâkları virilüb cizyeleri cibâyet oluna hâsıl-ı kelâm hilâf-ı şurût-ı berât bir ferdi hâriç ve kağıdsız kalmamak üzere her birine 'alâ vech-i şer' tahammül ve istihkâklarına göre evrâkları virülüb cizye-i şer'iyyelerin cibâyet eyledikten sonra kasaba ve kurâ üzerine toptan evrâk tarh ve tevzî' eylemekten gâyete'l-gâye i'tirâz ve ictinâb oluna hulâsa-i kelâm şurût-ı berâttan ziyâde bir akçe alındığı veyahut toptan evrâk tarh ve tevzi' olunduğu haberi alınır ise bilâ emân bugûne harekete cesâret idenlerin cezâları tertîb olunacağın mukarrer bileler ve cibâyete me'mûr âmiller dahi câdde-i haktan 'udûl itmeyüb kemâl-i istikâmet ile hareket ve hilâf-ı şurût-ı berât reâyâ fukarâsından başka maîşet ve zahîre ve kâtibiyye ve sarrâfiyye ve kolcu akçesi nâmıyla bir hisse taleb eylemeyeler ve kezâlik kuzât ve nüvvâb dahi harc-ı mahkeme nâmıyla reâyâdan ve ummâl-i cizyeden kalîl ve kesîr min ba'd nesne mutâlebe eylemeyeler şöyle ki kadılar ve cizyedârlar celb-i mal sevdâsıyla reâyâya zulüm ve teaddî iderler ise sırran ve alenen tefahhus olunub ezdiyâd aldıkları zâhir olur ise kayd u bend ile âsitâne-i saâdetime ihzâr ve şer'an muhkem haklarından gelinür ana göre işbu berât-ı âlîşânımın şurûtu mürâât olunub kadılar ve voyvodalar ve kurâ zâbitleri vesâir sükkân-ı vilâyet bi'l-ittifâk cizye cibâyeti hu-

susunda cizyedâra iânet ve mümâneât ider olur ise haklarından gelinmek üzere isim ve resimleriyle der-saâdetime arz ve i'lâm eyleyeler ve her bir neferin cizye mâlını edâ eylediği ma'lûm olmak içün cizyedârlar başka defter tutup kasabada olanları mahallesiyle ve kurâda olanları karyesiyle ve murûr ve 'ubûr idenleri isim ve resimleriyle ale'l-esâmî defter ve cizye muhâsebesi kalemine teslîm eylemek üzere der-devlet medârıma getüreler ve cizyedârlar me'mûr olduğu kazâ ve nevâhîye tevzî' eylediği evrâkı min ba'd kolcular mühürleyüb ve eşkâlsiz kağıt virmeyüb hîn-i iktizada def'-ı iştibâh içün tatbîk olundukta mutâbık olmak üzere cizye kaleminde hıfz olunan mühürleriyle mühürleyeler işbu berât-ı âl-i şânımda ta'yîn ve tasrîh olunan şurût ve kuyûdun tenfîz ve icrâsına her birleri gereği gibi ihtimam eyleyüb hilâfıyla vaz' ve hareketten begâyet ihtirâz ve ictinâb eyleyeler şöyle bileler alâmet-i şerîfe i'timâd kılalar tahrîren fi'l-yevmi'l-hâmis ışrîn min şevval sene ihda ve sittîn ve miete ve elf. (25 Şevval 1161 / 18 Ekim 1748)

be-makâm-ı Konstantiniyye el-mahrûse

Visâl fî 4 muharrem sene: 1162

K.Ş.S. 58/172-173

Memâlik-i mehrûsemde vaki‘ ehl-i zimmet kefere ve Yahûd ve Erâmine-i Acem tâifelerinin şer’an rüûslarına madrûbe olan cizyeleri beytü’l-mâl-i müslimînin emvâl-i meşrûasından olmağla mezheb-i hanefiyye üzere a‘lâ ve evsat ve ednâ i‘tibâriyle evrâk-ı cizye sene-i sabıkı mucibince küşad ve bin yüz yetmiş dokuz senesi muharremü’l-harâmı gurresinden tevzîine mübâderet olunmak bâbında hatt-ı hümâyûn şevketmakrûnum sadır olmağın bin yüz yetmiş dokuz senesine mahsûb olmak üzere Karaman ve Beyşehri ve Aksaray ve Akşehir ve Kırşehri ve Niğde sancaklarında ve tevâbiinde sâkin ve mütemekkin ve mürûr ve ubûr iden ehl-i zimmet kefere ve Yahûd ve Erâmine-i Acem taifelerinin üzerlerine edâsı lazım gelen bin yüz yetmiş dokuz senesi cizyeleri cibâyetine sene-i mezbûre muharremi gurresinden mübâderet eylemek üzere altı yüz doksan bir a‘lâ ve altı bin otuz üç evsat ve dokuz yüz bir ednâ ki esnâf-ı selâse i‘tibâriyle cem’an yedi bin altı yüz yirmi beş evrâk ile cizyedâr-ı sâbık işbu râfiu tevkî‘i refî‘i’ş-şân-ı hakânî kıdvetü’l-emâcid ve’l-a‘yân el-hâc Hasan zîde mecduhûye der uhde olunub işbu berât-ı âlî-şânım ma‘delet ‘ayânı verdüm ve buyurdum ki cizyedâr-ı mûmâ ileyh varub gurre-i muharremi’l-harâmda hâkimü’l-vakt muvâcehesinde mîrî mühürleriyle memhûr cizye evrâkı boğçasının mühürleri kat‘ ve evrâkta olan mühürleriyle tatbîk olunduktan sonra bir kîseye vaz‘ ve vilayet kadısı mühürleyüp dersaâdetime irsal ve kalem-i mezbûre tabi‘ her belde ve karyede sakin ve mevcûd yerlü ve yabancı ve mürûr ve ubûr iden ehl-i zimmetten kefere ve Yahûd ve Erâmine-i Acem taifelerinin ve emir ve mürahık hükmüne dahil olup şer’an cizyeye müstahak olan gulamları gereği gibi takayyüd ve ihtimam ile tefahhus olunup bir ferdi hariç ve kağıtsız kalmamak şartıyla vech-i şer’ üzere ahâlîsi beyninde esnâf-ı selâsenin kangı

sınıfından ad ve i'tibar olunur ise hatt-ı hümâyûn şevketmakrûnum ile verilen nizam-ı cedîd mûcibince fakîr-i mu'temilden ednâ i'tibariyle bir zerr-i mahbûb ve vasatü'l-hâl olanlarından evsat i'tibariyle iki zerr-i mahbûb alınub zerr-i mahbûb tedarikinde acz ve usreti olanlardan zerr-i mahbûb hesabı üzere a'lâdan on bir kuruş ve evsattan beş buçuk kuruş ve ednâdan iki buçuk kuruş bir rub' olmak üzere ecnâs-ı nükûddan ne gûne akça götürürler ise hâlisu'l-a'yâr ve tâmmü'l-vezn olanları râyiç olduğu vech üzere murûr-ı cedîd İstanbul altunu dört yüz altmış beş akçeye ve zerr-i mahbûb ile zincirli Mısır altunu üç yüz otuz akçeye ve tuğralı Mısır altunu üç yüz on beş akçeye ve tuğralı sağ paranın her kırk adedi bir kuruş hesabıyla alınub cizyeleri bu cihetle cibâyet ve tahsîl ve şurûta mukarrara-i mezkûreye kemâl-i ihtimam ve i'tidâl üzere mürâât olunup hadd-i tecavüz ve teaddî ile sebîl-i sadakat ve tarîk-ı istikametten udûl idenlerden şer'an müstahak oldukları cezaları tertîb oluna ve ehl-i zimmet keferenin mîrî mührüyle memhûr ve eşkaliyle birer kağıt virilüb ve ummâl-i cizye tevzi' eylediği evrâkın a'lâsından on iki ve evsatından dokuz ve ednâsından altı pâre maîşet ve bundan ma'da her bir varaktan birer pâre cizye muhasebecisi ve kâtiplerine ücret-i kitabet ta'yin olunmağla müctemi' olan emvâl-i cizyeden hîn-i muhasebede deynlerine mahsûb olunmak ve memâlik-i mahrûsemde vaki' evkaf karyelerinde sakin ehl-i zimmetten selâtîn-i 'izâm ve vüzerây-ı kirâm ve mîr-i mîrân ve sairlerinin havas ve ocaklıklarına ve voyvodalıklarına dahil ve ba'zı esbaba binâen defterden ifraz ve maktu' olanlar rahib ve patrîk ve bir tarîk ile ellerine berât alub tercümanlık ve müsellemlik ve muâfiyet iddiasında olanlar ve bilcümle ref' ve madem ki iktisab ve amele kadir iktisabdan mâni' olur zamanda ve zarûret ve kılıç veyahut ekser-i âmmında merîz olmak gibi a'zâr-ı sahîhası olmaya sair ehl-i zimmetten istisna olunmayıp cümlesinden vech-i şer' üzere istihkaklarına göre yed-i vâhidden esnâf-ı selâse

i'tibariyle cizyeleri cibâyet ve cizyeye müstahak olmayan sabî ve zâhirü'l-gınâ olmayub pîr-i fânî ve amel-i mânde olub bir vecihle kâr ve kesbe iktidarı olmayanlardan hilâf-ı şer-i şerîf cizye taleb olunmaya ve ehl-i zimmetten âyende ve revende ve def'aten edaya kudreti olanlardan maâdâ ancak fakîr-i mu'temilinden dört taksit ile cem' ve tahsîl idüp lâkin cizyedarlar mâl-ı cizyeyi vakt u zamanında cizyey-i âmireme teslîm eyleyeler ve mâl-ı cizye nassan ve ictihâden îcab iden varidât-ı şer'iyyeden olub ehl-i zimmet sükût-u cizyeyi müstelzim olur özrden salim iken züll ve sığar ile müstahak oldukları cizyelerin virmemek için bî-vech özr îrâdına ictira veyahûd bir tarîk ile ebâ ve bir yerde ihtifa veyahûd a'lâya müstahak iken evsat ve evsata müstahak iken ednâ cizyesin vîrmeye tasaddî ider olur ise cizye-i şer'iyyelerinden imtina' eyledikleri içün ol makûlelerin rakabesi üzerine mazrûbe olan cizyeleri alındıktan sonra eşedd-i ıkâb ile icâb iden cezaları tertîb oluna ve ahâlî-i vilâyetten ba'zı zî-kudret kimesnelerin bağ ve bahçe ve çiftlik ve değirmen ve mandıralarında çoban ve ter oğlanı nâmıyla vesâir bahane ile ehl-i zimmeti istishâk ve cizyelerin virdirmeyüb bugûne harekete cesaret edenler hızlân olur ukûbât-ı şedîde ile muâkab olacakların mukarrer ve muhakkak bilüb selamet-i halleri içün kemâl-i intibah üzere hareket eyleyeler ve cizyedarlar birbirlerinin mukayeselerine dahil olmayan reâyâya hîle ile hafiyyeten evrâk gönderüb tevzi' olunduğu şer'an sabit oldukta verdiği kağıtlar geri kendüye red ve akçesi bit-tamam tahsîl ve asl-ı cizyedarına teslîm ve tahammüllerine göre evrâkları mukayesesine dahil oldukları cizyedar tarafından virilüb bir vech taallül ve muhalefet îttirilmeye ve ba'zı reâyâ sakin olduğu kasaba ve kurasında mün'am ve mütemevvil a'lâya ve evsata mütehammil iken a'lâ ve evsat cizyesin virmemek içün civarlarında vaki' âhir kaza cizyedarlarından hîle ile evsat veyahut ednâ kağıdı alub mîrîye gadr etmek ihtimalleri olur ise ol asılların ahâlîsi beyninde mülk ve emlâkine nazar olunub

esnâf-ı selâsenin kangı sınıfından ad ve i'tibar olunur ise vech-i şer üzere istihkaklarına göre evrâkları virilüb lâkin bu bahane ile reâyâ fukarasına gadr ve tecavüz eylemeyeler ve her bir ehl-i zimmetin tahammüllerine göre cizyeleri cibâyet olunmak muktezî iken ba'zı mahallât ve kurânın kocabaşıları kendü cizyelerin tahfîf içün toptan alub reâyâya istihkâklarına göre tevzi' olunmayub malı her ne ise beynlerinde hesab ve hilâf-ı şer'-i şerîf ale's-seviye tevzi' olunduğu sem'-i hümayûnuma ilka olunmağla bu bid'at-ı kerîhe dahî men' olunub her bir ehl-i zimmetin tahammüllerine göre cizyedarlarından evrâkları virilüb cizyeleri cibâyet oluna hâsıl-ı kelâm şurût-u berât bir ferdi hariç ve kağıtsız kalmamak üzere her birine alâ vech-i şer' tahammül ve istihkâklarına göre evrâkları virilüb cizye-i şer'iyyelerin cibâyet eyledikten sonra kasaba ve kura üzerlerine toptan evrâk tarh ve tahmîl eylemekten gâyetü'l-ğâye ihtirâz ve ictinâb oluna hulâsây-ı kelâm şurût-u berâttan ziyade bir akça alındığı ve toptan evrâk tarh ve tahmîl olunduğu haberi alınur ise bilâ imhâl bugûne harekete cesaret idenlerin cezaları tertîb olunacağın mukarrer ve muhakkak bileler ve cibâyete me'mûr âmiller dahî câddey-i haktan udûl etmeyüb kemâl-i istikamet ile hareket eyleyeler ve hilâf-ı şurût-ı berât-ı şerîf-i âlişânım reâyâ fukarasından başka maîşet ve zahîre ve kâtibiyye ve sarrafiyye ve kolcu akçesi nâmıyla habbe taleb etmeyeler ve kezalik guzât ve nüvvâb dahî harc-ı mahkeme nâmıyla reâyâdan ve ummâl-i cizyeden kalîl ve kesîr bir nesne mutalebe eylemeyeler şöyle ki kadılar ve cizyedarlar celb-i mâl sevdasıyla reâyâya zulüm ve teaddî iderler ise sırran ve alenen tecsîs ve tefahhus olunub ezdiyâd aldıkları zahir olur ise kaydu bend ile âsitâne-i saâdetime ihzar ve şer'an muhkem haklarından ana göre işbu berât-ı âlişanımın şurûtu mürâât olunub kadılar ve voyvodalar ve kura zabitleri vesâir sükkân-ı vilâyet bi'l-ittifak cizye cibâyeti hususunda cizyedâra iânet ve muhalefet iderler olur ise haklarından ge-

linmek üzere isim ve resimleriyle der-saâdetime arz ve i'lam eyleyeler ve her bir neferin cizye malını eda eylediği ma'lum olmak için cizyedarlar başka defter tutup kasabada olanları mahallesiyle karyede olanları karyesiyle murûr ve ubûr idenleri resim ve isimleriyle ale'l-esâmî defter ve cizye muhasebesine teslîm eylemek üzere der-devlet medârıma getüreler ve cizyedarlar me'mur olduğu kaza ve nevâhîye tevzi' eylediği evrâkı min ba'd kolcular mühürleyüb ve eşkalsiz kağıt vîrmeyüb hîn-i iktizada def'i iştibah içün tatbîk olundukta mutabık olmak üzere kalemde hıfz olunanı mühürleyeler işbu berât-ı âlî-şânımda ta'yîn ve tasrîh olunan şurût ve kuyûdun tenfîz ve icrasına her birleri gereği gibi ihtimam eyleyüb hilâfıyla vaz' ve hareketten begayet ihtiraz ve ictinâb eyleyeler şöyle bileler alâmet-i şerîfe i'timad kılalar tahrîren fi'l-yevmi's-sâlis ve'l-ışrîn min şevvali'l-mükerrem sene semanî ve seb'în ve miete ve elf. (23 Şevval 1178 / 15 Nisan 1765)

Visâl: fî 15 Zilhicce sene 1178

K.Ş.S. 60/96-97

Cizye Beratıdır

Memâlik-i mahrûsemde vaki ehl-i zimmet Yahudi ve Nasarânın şer'an rüûslarına madrûbe olan cizyeleri beyti'l-mâl-i müslimînin emvâl-i meşrûasından olmağla mezheb-i Hanefî üzere a'lâ ve evsat ve ednâ i'tibariyle evrâk hazinesine kayd olan küşâd ve binyüz seksen beş senesi muharremü'l-haramı gurresinden tevzîine sadır olunmak babında hatt-ı hümayûn şevketmakrûnum sadır olmağın bin yüz seksen beş senesine mahsûb olmak üzere Karaman eyaletinde ve tevâbiinde sakin ve mütemekkin yerli ve yabancı mürûr ve ubûr eden ehl-i zimmet kefere ve Yahudi ve Ermeni ve Acem tâifelerinin şer'an üzerlerine edası lazım gelen bin yüz seksen beş senesi cizyeleri cibâyetine sene-i mezbûre muharrem-i gurresinde mübaderet eylemek üzere altı yüz doksan bir a'lâ ve altı bin otuz üç evsat ve dokuz yüz bir ednâ esnaf-ı selase i'tibariyle cem'an yedi bin altı yüz yirmi beş evrâk ile iş bu râfiu tevkî-i refîi'ş-şân-ı hakânî kıdvetü'l-emacid ve'l-a'yân Yusuf zîde mecdühûya der uhde ve tefvîz olunub bu berât-ı âl-i şânımı verdim ve buyurdum ki cizyedâr-ı merkûm varıp gurre-i muharremü'l-harâmda hâkimü'l-vakt muvacehesinde mîrî mühr ile memhûr cizye evrâkı boğçasının mühürleri fekk ve evrâkta olan mühr ile tatbîk olunduktan sonra bir kîseye vaz' ve vilâyet kadısı mühürleyüp der-saâdetime irsâl ve kâlem-i mezbûre tabi her belde ve karyede sakin ve mevcut yerlü ve yabancı ve mürûr ve ubûr iden ehl-i zimmet kefere ve Yehûd ve Erâmine-i Acem taifelerinin ve emret, mürahik hükmüne dahil olup şer'an cizyeye müstahak olan gulamı gereği gibi takayyüd ve ihtimam ile nasb olunup bir ferdi hariç ve kağıtsız kalmamak şartıyla vech-i şer' üzere ehl-i beytte meks ve emlâkine nazar olunup esnaf-ı selâse i'tibariyle kangı sınıftan ad ve i'tibar olunur ise hatt-ı hümâyûn şevketmakrûnum ile verilen nizam-ı cedîd

mu'cibince zahiru'l-gına mükesser olanlarından a'lâ itibariyle on bir esedî guruş ve vasatü'l-hâl olanlarından evsat itibariyle beş buçuk kuruş ve fakîr-i mu'temilinden iki buçuk esedî kuruş ile bir rub' alınıp aynî esedî kuruş tedarikinde acz ve usreti olanlarından aynî kuruş talep itmeyüp ecânis-i nükûddan ne gûne akçe getürürler ise hâlisü'l-ayar ve tâmmü'l-vezn olanları raiç olduğu üzere İstanbul fındık altını dört kuruşa ve İstanbul zerr-i mahbûb üç kuruşa ve Mısır zerr-i mahbûbu ile Mısır zencirli altını iki buçuk kuruş bir rub' ve tuğralı sağ paranın her kırk adedi bir guruş hesabıyla alınıp mâl-ı cizyeyi bu vech ile cibâyet ve tahsîl ve şurût-u mukarrer-i mezkûreye kemâl-i ihtimam ve i'tibar üzere mürâat olunup hadd-i tecavüz ve teaddî ile sebîl-i sadakat ve tarîk-i istikametten udûl idenlerin şer'an müstahak oldukları cezaları tertîb oluna ve ehl-i zimmet keferenin her birine mîrî mühr ile memhûr eşkaliyle birer kağıt virilüp ummâl-i cizyeye tevzî' eylediği evrâkın a'lâsından on iki ve evsatından dokuz ve ednâsından altı pâre cizye muhasebecisi ve kâtiplerine ücret-i kitabet ta'yîn olunmağla müctemi' olan mâl-ı cizyeden hîn-i muhasebede zimmetlerine mahsûb olmak ve memâlik-i mahrûsemde vaki' evkaf karyelerinde sakin ehl-i zimmetin selâtîn-i 'izâm ve vüzerây-ı kirâm ve mîr-i mîrân vesairlerinin hâs ve ocaklıklarına dahil ba'zı esbaba binâen defterden ifraz ve maktu' olanlar rahib ve patrîk ve kıssîs ve bir tarîk ile ellerine berat alup tercümanlık ve müsellemlik ve muâfiyet iddiasında olanlar bilcümle ref' ve madem ki iktisâb ve amele kadir olup iktisabdan mani' olur zamanda ve zarûret ve kılıç ve ekser-i âmmında marîz olmak gibi a'zâr-ı sahîhası olmayan vesair ehl-i zimmetten istisna olunmayup cümlesinden vech-i şer' üzere istihkâklarına göre yed-i vahidden esnaf-ı selâse i'tibariyle cizyeleri cibâyet olunmak ve cizyeye müstahak olmayan sabî ve zahiru'l-gına olmayup pîr-i fânî ve amel-i mânde olup bir vech ile kâr-u kesb iktisadı olmayanlardan hilâf-ı şer-i şerîf cizye taleb olunmamak ve ehl-i zim-

metin âyende ve revende ve def'aten edaya kudreti olanlardan maâdâ ancak fakîr-i mu'temilinden dört taksît ile cem' ve tahsil idüp lâkin cizyedârlar mâl-ı cizyeyi vakt-u zamanıyla hazine-i âmireme teslîm eyliyeler ve mâl-ı cizye nassen ve ictihaden îcab eden vâridât-ı şer'iyyeden olup ehl-i zimmet sukût-u cizyeyi müstelzim olur özrden salim iken züll ve sığar ile müstahak oldukları cizyelerin verilmek içün bî-vech özr ibrazına ictirâ veyahut bir tarîkla eba ve bir yerde ihtifa veyahut a'lâya müstahak iken evsat ve evsata müstahak iken ednâ cizyesin virmeye tasaddî ider olur ise cizye-i şer'iyyelerinden imtina eyledikleri içün ol makûlelerin rakabesi üzerine mazrûbe olan cizyeleri alındıktan sonra eşedd-i ıkâb ile îcâb eden cezaları tertîb ve ahâlîy-i vilâyetten ba'zı zî-kudret kimesnelerin bağ ve bahçe ve çiftlik ve bostan ve mandıralarında çoban ve ter oğlanı vesâir bahane ile ehl-i zimmet istishâb ve cizyelerin virdirmeyüb bugûne harekete cesaret idenler bâis-i hızlân-ı ebed olur ukûbât-ı şedîde ile muâkab olacakların mukadder ve muakkab bilüp selâmet halleri içün kemâl-i intibah üzere hareket eyleyeler ve cizyedâr birbirlerinin mukayeselerine dâhil olmayan reâyâya hile ile hafiyyeten evrâk gönderip tevzî' olunduğu şer'an sabit oldukta verdiği evrâk geri kendüye red ve akçesi bi't-tamam tahsîl ve asıl cizyedârlarına teslîm ve tekmillerine göre evrâkları muhâsebesine dâhil olduklarında cizyedâr tarafından verülüp bu vechle ta'allül ve muhâlefet ettirilmemek ve ba'zı reâyâ sakin olduğu kasaba ve kurâda mün'am ve mütemevvil a'lâya veyahut evsata mütehammil iken a'lâ ve evsat cizyesin virmemek içün civârlarında vâki' âhir kaza cizyedârlarından hile ile evsat veyahut ednâ kağıdı alup mîrîye gadr etmemek ihtimalleri olur ise vech-i şer' üzere tahammül ve istihkâklarına göre evrâkları verülüp lâkin bu bahane ile reâyâ fukarasına gadr ve tecavüz etmeyeler ve her bir ehl-i zimmetin tahammüllerine göre cizyeleri cibâyet olunmak muktezî iken ba'zı mahallerin ve kuranın

kocabaşıları kendi cizyelerin tahfîf içün toptan evrâk alup reâyâya istihkâklarına göre vermeyüp mâl-ı cizyeleri beynlerinde hesab ve hilâf-ı şer'-i şerîf ale's-seviye tevzi' olunduğu sem'-i hümâyûnuma ilga olunmağla bu bed'-i kerîhe dahî men' olunup her bir ehl-i zimmetin tahammüllerine göre cizyedâr yediyle evrâkları virilüp cizyeleri cibâyet olunmak hâsıl-ı kelâm hilâf-ı şurût-ı berât bir ferdi hariç ve kağıtsız kalmamak şartıyla alâ vech-i şer' her birine tahammül ve istihkâklarına göre evrâkları virülüp cizye-i şer'iyyeleri cibâyet olunduktan sonra kasaba ve kurâ üzerlerine toptan evrâk tarh ve tahmîl ve tasdîk haber alınur ise bilâ imhal bu gûne harekete cesâret idenlerin cizyeleri tertib olunacağın mukarrer ve muhakkak bileler ve cibâyetine me'mûr âmiller dâhi câdde-i hâktan udûl eylemeyüp kemâl-i istikâmet ile hareket ve hilâf-ı şurût-ı berât-ı âlî-şâna reâyâ fukarasından başka maîşet ve zahîre kitâbet ve kolcu akçesi nâmıyla bir habbe talep eylemeyeler ve kezâlik kuzat ve nüvvâb harc-ı mahkeme nâmıyla reâyâ fukarasından ve ummâl-i cizyeden kalîl ve kesîr min ba'd başka mütâlebe eylemeyeler şöyle ki kadılar ve cizyedârlar celb-i mal sevdasıyla reâyâya zülm ve teaddî iderler ise sırran ve alenen tefahhus olunub ezdiyâd aldıkları zahir olur ise kayd-u bend ile âsitâne-i saâdetime ihzar ve şer'an muhkem haklarından gelünür ona göre işbu berât-ı âlî-şânımın şurûtu mürâât olunup kadılar ve voyvodalar ve kura zabitleri vesâir sükkân-ı vilâyet bi'l-ittifak cizye cibâyeti hüsn-ü himmet cizyedâra iânet ve muhalefet ider olur ise haklarından gelinmek üzere isim ve resimleri üzere der saâdetime arz-u i'lâm eyleyeler ve her bir neferin cizye malını eda eylediği ma'lûm olmak içün cizyedârlar başka defter tutup kasabada olanları mahallesiyle ve kurâda olanları karyesiyle ve murûr ve ubûr idenleri isim ve resimleriyle ale'l-esâmî defter ve cizye muhasebesine teslîm eylemek üzere der devlet medâra getüreler ve cizyedârlar me'mûr olduğu kazâ ve kurâya tevzi' eylediği

evrâkı min ba'd kolcular mühürleyüp ve eşkalsiz kağıt virmeyüb hîn-i iktizada def'i iştibâh içün tatbîk olundukta mutâbık olunmak üzere kaleminde hıfz olunan mühürleri ile mühürleyeler işbu berât-ı âlî-şânımda ta'yîn ve tasrîh olunan şurût-ı kuyûdun infâz ve icrâsına her birleri gereği gibi ihtimâm eyleyeler hilâfıyla vaz' ve hareketten ihtirâz eyleyeler şöyle bileler alâmet-i şerîfe i'timâd kılalar tahrîren fi'l-yevmi'l-hâdî ışrîn min zilkâ'de li sene erbea ve semânîn ve miete ve elf (21 Zilka'de 1184 / 8 Mart 1771).

be-makamı İstanbul el-Mahrûse

K.Ş.S. 61/100
Cizyeye müteallıkdır

Düstûr-ı mükerrem..... Hâlâ karaman vâlisi vezîrim..... Paşa edâma'l-lahu Teâlâ iclâlehu ve akzâ-yı guzâti'l-müslimîn Mevlânâ Konya kadısı zîdet fezâilühü ve kıdvetü'l-emâcid ve'l-a'yân eyâlet-i Karaman cizyedârı Seyyid Süleyman zîde mecdühü ve kıdvetü'l-emâsil ve'l-akrân bu hususa mübâşir ta'yîn olunan rikâb-ı hümâyûnum defterdârı çukadârlarından kıdvetü'l-emâsil ve'l-akrân Ömer zîde kadruhû tevkî'-i refî'-i hümâyûn vâsıl olıcak ma'lum olaki senki cizyedâr-ı mûmâ ileyhsin işbu bin yüz seksen yedi senesine mahsûben cibâyeti uhdende olan eyâlet-i Karaman cizyesinin taksît-i evvel malından ma'a harc-ı vezne on yedi bin yediyüz elli iki guruşı sene-i sâbıkı üzere kapum kullarının mevâciblerine tertîb ve tahsis kılınup meblağ-ı mezbur bir gün evvel gelüp rikâb-ı hümâyûnum hazînesine teslîmi mühim ve muktezâ olmağla vusûl-ı emr-i şerîfimde alâ eyy-i hâl tedârik ve teslîm eylemek fermânım olmağın iş bu emr-i âlî-şânım ısdâr ve mübâşir-i merkûm ile irsâl olunmuştur. İmdi vusûlünde mevâcib-i mezkûrun vakt-ı muayyende ihrâcı beher hâl bu makûle mürettebâtın vaktiyle gelüp hazîne-i âmireme teslîm olunmasına mütevakkıf ve meblağ-ı mezkûrdan verilmeğe muhtâc olup ve husûsan sefer-i hümâyûn nusret ve makrûnum takrîbiyle zikr olunan akçesinin bir gün evvel gelüp teslîm ettirilüp mevcût olunmasından labüd olmağla maaza'l-lahu Teâlâ meblağ-ı mezkûrun tedârik ve irsâlinde iğmaz ve müsâmaha eylemek ihtimâlin olur ise bir türlü cevâba kâdir olamayup mes'ûl ve muâtib olacağın emr-i mukarrerdir. Ana göre kemâl-i intibâh ve basîret üzere hareket ve mâru'z-zikr taksît akçesini mevcût ve bakâyânın bir gün evvel tedârik ve der-saâdetime irsâl ve rikâb-ı hümâyûnum hazînesine teslîm-i ihtimâm ve dikkat ve avk ve te'hîrden hazer ve mücânebet eyleyesin ve sen ki vezîr-i

müşârun ileyhsin kalem-i mezbûr cizyesinin taksît-i evvel akçesi kapım kulları mevâcibine tertîb ve tahsîs kılınmış olmağla meblağ-ı mezkûrı cizyedâr-ı merkûmdan bir kadem-i akdem tahsîl ve mübâşir-i merkûma teslîm ve hazîne-i âmireme irsâl ve îsâle bezl-i himmet eyleyesin ve sen ki Mevlânâ-yı mûmâ ileyhsin meblağ-ı menbûrun tahsîl ve teslîmine sa'y ve ikdâm eyleyesin ve sen ki mübâşir-i merkûmsun me'mûr olduğun taksît-i evvel akçesin ma'a harc-ı vezne cizyedâr-ı mûmâ ileyden alâ eyy-i hâl taleb ve tahsîl ve getürüp rikâb-ı hümâyûnum hazînesine teslîme müsâraat eylemek bâbında fermân-ı âlî-şânım sadır olmuştur buyurdum ki hükm-i şerîfimle (.....) vardıkda bu babta vech-i meşrûh üzere şerefyâfta-i sudûr olan işbu emr-i şerîf-i celîlü'ş-şâna vacibü'l-ittiba' ve lâzımü'l-imtisâlimin mazmûn-ı itâat-makrûnıyla âmil olup hilâfıyla vaz' ve hareketten hazer eyleyesiz şöyle bilesiz alâmet-i şerîfe i'timâd kılasız tahrîren fi'l-yevmi's-samin ışrîn min Rebîu'l-evvel li sene seb'a ve semanîn ve miete ve elf. (28 Rebîu'l-Evvel 1187 / 19 Haziran 1773)

İslambul el-mahrûse

Visâl fî 8 Rebîü'l-âhir sene 1187

K.Ş.S. 62/134

Cizye Berâtıdır

Memâlik-i mahrûsemde vâki‘ ehl-i zimmetten Yehûd ve Nasarânın şer’an rüûslarına madrûbe olan cizyeleri beytü’l-mâl-i müslimînin emvâl-i meşrûasından olub mezheb-i Hanefî üzere a‘lâ ve evsat ve ednâ itibâriyle evrâk-ı cizye sene-i sâbıkı mücibince küşâd ve bin yüz seksen dokuz muharremü’l-haram gurresinden tevziine mübaderet olunmak babında hatt-ı hümâyûn şevketmakrûnum sadır olmağın bin yüz seksen dokuz senesine mahsub olmak üzere Karaman ve Beyşehri ve Aksaray ve Akşehir ve Kırşehri ve Niğde sancaklarında ve tevâbiinde sâkin ve mütemekkin ve mürûr ve ubûr iden ehl-i zimmet kefere ve Yahûd ve Erâmine-i Acem tâifelerinin şer’an üzerlerine edası lazım gelen bin yüz seksen dokuz senesi cizyeleri sene-i mezbûre muharrem-i gurresinden cibâyet eylemek üzere beş yüz üç a‘lâ ve dört bin beş yüz otuz yedi evsat ve yedi yüz dört ednâ evrâkı ki esnâf-ı selâse itibariyle cem’an beş bin yedi yüz kırk dört evrâk ile işbu râfiu tevkî‘i refîi’ş-şân-ı hakânî sâbık çavuşbaşı rûhî Süleyman dâme mecdühûnün baş çukadârı kıdvetü’l-emâcîd ve’l-a‘yân Ebubekr zîde mecdühûya der uhde ve tefvîz olunub işbu berât-ı âlî-şân ma‘delet âyâtı virdüm ve buyurdum ki: Cizyedâr-ı mümâ ileyh varub gurre-i muharremü’l-harâmda hâkimü’l-vakt müvacehesinde mîrî mühri ile memhûr cizye evrâkı bohçasının mühürlerin fekk ve evrâkta olan mühr ile tatbîk olunduktan sonra bir kîseye vaz‘ ve vilâyet kadısı mühürleyüb der saâdetime irsal ve kalem-i mezbûre tabi‘ her belde ve karyede sakin ve mevcud yerlü ve yabancı ve mürûr ve ubûr iden ehl-i zimmet kefere ve Yehûd ve Eramine taifelerinin ve emret mürahık hükmüne dahil olub şer‘an cizyeye müstahak olan gulamları gereği gibi teayyün ve ihtimam ile tefahhus olunub bir ferdi hariç ve kağıtsız kalmamak şartıyla vech-i şer‘ üzere ahâlisi beyninde

mülk ve emlâkine nazar olunub esnâf-ı selâsenin kangı sınıfından add ve i'tibâr olunur ise hatt-ı hümayûn şevketmakrûnum ile verilen nizam-ı cedîd mûcibince zahirü'l-gına mükesser olanlarından a'lâ itibariyle on bir esedî kuruş ve vasatü'l-hâl olanlarından evsat itibariyle beş buçuk esedî kuruş ve gasr-ı mu'temiletten ednâ itibariyle iki buçuk esedî kuruş ve bir rub' alınıp aynî esedî kuruş tedârikinde acz ve usreti olanlarından aynı kuruş taleb olunmayub ecnâs-ı nükûddan ne gûne akçe getirürler ise hâlisü'l-a'yar ve tammü'l-vezn olanları rayiç olduğu vech üzere İstanbul fındık altunu dört kuruşa ve İstanbul zerr-i mahbûbi üç kuruşa ve Mısır zerr-i mahbûbi ile Mısır zencirli altunu iki buçuk kuruş ile bir rub' ve tuğralı sağ paranın her kırk adedi bir kuruş hesabıyla alunub mâl-ı cizyeyi bu vech ile cibâyet ve tahsîl ve şurût mudarrara-i mezkûreye kemâl-i ihtimam ve i'tidâl üzere müraât olunub haddini tecavüz ve teaddî ile sebîl-i sadakat ve tarîk-i istikametten udûl idenlerin şer'an müstahak oldukları cezaları tertîb oluna ve ehl-i zimmet keferenin her birine mîrî mühr ile memhûr eşkâliyle birer kağıt virilüb ve ummâl-i cizye tevzi' eylediği evrâkın a'lâsından on iki ve evsatından dokuz ve ednâsından altı pâre maîşet ve bundan ma'âdâ her bir varaktan birer pâre cizye muhasebecisi ve kâtiplerine ücret-i kitâbet ta'yîn olunmağla mecmûu olan mâl-ı cizyeden hîn-i muhasebede deynlerine mahsûb olmak ve memâlik-i mahrûsemde vaki' evkaf karyelerinde sakin ehl-i zimmetten selâtîn-i 'izâm ve vüzerây-ı kirâm ve mîr-i mirân vesâirlerinin hâs ve ocaklıklarına dahil ve ba'zı esbaba binâen defterden ifraz ve maktu' olanlar rahib ve patrîk ve kıssîs ve bir tarîk ile ellerine berat alub tercümanlık ve müsellemlik ve muâfiyet iddiasında olanlar bilcümle ref' ve madem ki iktisâb-ı amele kadir olub iktisâbdan mani' olur zamanda ve darâret ve kılıç veyahut ekser-i âmmında merîz olmak gibi a'zar-ı sahîhasi olmaya sair ehl-i zimmetten istisna olunmayub cümlesinden vech-i

şer' üzere istihkaklarına göre yed-i vahitten esnâf-ı selâse itibariyle cizyeleri cibâyet olunmak ve cizyeye müstahak olmayan sabi ve zahiru'l-gına olmayub pîr-u fanî ve amel-i mânde olub bir vecihle kâr-u kesbe iktidarı olmayanlardan hilâf-ı şer-i şerîf cizye taleb olunmamak ve ehl-i zimmetten âyende ve revende ve ref'ine edaya kudreti olanlarından maada ancak gasr-ı mu'temiletten dört taksit ile cem' ve tahsîl idüb lâkin cizyedârlar mal-ı cizyeyi vakt ve zamanıyla hazine-i âmireme teslîm eyleyeler ve mâl-ı cizyeye nassan ve ictihâden îcab iden ve edevât-ı şer'iyyeden ve beytü'l-mâl-i müslimin olub ehl-i zimmet sükût-u cizyeyi müstelzim olur özürden salim iken züll ve sığar ile müstahak oldukları cizyelerin virmemek içün bî-vech özr îradına ihtira veyahut bir tarîk ile ebâ ve bir yerde ihtifa veyahut a'lâya müstahak iken evsat ve evsata müstahak iken edna cizyesin virmeye tasaddî ider olur ise cizye-i şer'iyyelerinden imtina eyledikleri içün ol makûlelerin rakabeleri üzerlerine madrûbe olan cizyeleri alındıktan sonra eşedd-i ikâb ile cizyeleri hemân tertîb oluna ve ehâli-i vilâyetten bazı zımmî kudret kimesnelerin bağ ve bahçe ve çiftlik ve değirmen ve mandıralarında çoban ve değirmenci ve ter oğlanı namıyla vesâir bahane ile ehl-i zimmeti istishâb ve cizyelerin virdürmeyüb bugûne harekete cesaret edenler bais-i hizlân-i ebed olur ukûbât-ı şedîde ile muâkab olacakların mukarrer bilüb şöhret halleri içün kemâl-i intibah üzere hareket eyleyeler ve cizyedârlar birbirlerinin mukayeselerine dahil olmayub reâyâya hile ile hafiyyeten evrâk göndermeyüp tevzi' olunduğu şer'an sabit olundukta verdiği evrâk gerü kendiye red ve akçesi bit-tamam tahsîl ve asıl cizyedârına teslim ve tahammül istihkâklarına göre evrâkları mukayesesine dahil oldukları cizyedâr tarafından virülüp bir vecihle taallül ve muhalefet ittirmemek ve ba'zı reâyâ sakin olduğu kasaba ve kurada mün'am ve mütemevvil a'lâya veyahut evsata mütehammil iken a'lâ ve evsat cizyesin virmemek içün civarlarında vaki âhir kaza cizyedârlarından

hile ile evsat veya ednâ kağıdı alup mîrîye gadr eylemek ihtimalleri olur ise vech-i şer‘ üzere tahammül ve istihkâklarına göre evrâkları virülüp lâkin bu bahane ile reâyâ fukarasına gadr ve tecavüz eylemeyeler ve her bir ehl-i zimmetin tahammüllerine göre cizyeleri cibâyet olunmak muktezî iken bazı mahallât ve kuranın kocabaşıları kendi cizyelerin tahfîf içün toptan evrâk alıp reâyâya istihkâklarına göre virmeyüp malı her ne ise beynlerinde hesab ve hilâf-ı şer‘-i şerîf ale’s-seviye tevzi‘ olunduğu sem-i hümâyûnuma ilga olunmağla bu bid‘at-ı kerîhe dahî men olunup her bir ehl-i zimmetin tahammüllerine göre evrâkları virülüp cizyeleri cibâyet olunmak hâsıl-ı kelâm hilâf-ı şurûd-ı berât bir ferdi hariç ve kağıtsız kalmamak şartıyla vech-i şer‘ üzere her bir sene tahammül ve istihkâklarına göre evrâkları virmeyüp cizyeleri cibâyet olunduktan sonra kasaba ve kurâ üzerlerine toptan evrâk tarh ve tahammül olunduğun haberi alunur ise bilâ imhal bugûne harekete cesaret idenlerin cezaları tertîb olunacağını mukarrer bileler ve cibâyetine me’mur âmiller dahî câddey-i haktan udûl eylemeyüp kemâl-i istikamet ile hareket ve hilâf-ı şurût-ı berât-ı âlî-şân reâyâ fukarasından başka maîşet ve zahîre ve kâtibiye ve kolcu akçesi namıyla bir habbe talep eylemeyeler ve kezâlik kuzât ve nüvvâb harc-ı mahkeme nâmıyla reâyâ fukarasından ve ummâl-i cizyeden kalîl ve kesîr min ba‘d nesne mütâlebe etmeyeler şöyle ki kadılar ve cizyedârlar celb-i mâl sevdasıyla reâyâya zulüm iderler ise sırran ve alenen tecessüs olunup ezdiyâd aldıkları zahir olur ise kayd-u bend ile âsitâne-i saâdetime ihzar ve şer‘an muhkem haklarından gelinür ona göre işbu berât-ı âl-i şânım şurûtu mürâât olunup kadılar ve voyvodalar ve kurâ zâbitleri vesair sükkân-ı vilâyet bi’l-ittifak cizye cibâyeti hususunda cizyedâra ianet ve muhalefet ideri olur ise haklarından gelinmek üzere isim ve resimleriyle der-saâdetime arz ve i‘lâm eyleyeler ve her bir neferin cizye malı eda eylediği ma‘lum olmak içün cizyedârlar başka defter tutup kasabada olanları

mahallesiyle ve kurada olanları karyesiyle ve mürûr ve ubûr idenleri isim ve resimleriyle ale'l-esâmî defter ve cizye muhasebesine teslîm eylemek üzere der-devlet medarıma getüreler ve cizyedârlar memur olduğu kazaya ve kuraya tevzi' eylediği evrâkı min ba'd kolcular mühürleyüp ve eşkalsiz kağıt virmeyüp hîn-i iktizada def'i iştibah içün tatbîk olundukta mutabık olunmak üzere kalemine hıfz olunan mühürleriyle mühürleyeler ve işbu berât-ı âl-i şânımda ta'yîn ve tasrîh olunan şurût ve kuyûdun tenfîz ve âher sene her birleri berât-ı hümayûn eyleyip hilâf men' ve hareketten ihtiraz eyleyeler şöyle bileler alâmet-i şerîfe i'timât kılalar tahrîren fi'l-yevmi's-sânî şehr-i zilkade sene semân ve semânîn ve miete ve elf. (2 Zilka'de 1188 / 4 Ocak 1775)

Konstantiniyye el-Mahrûse

Visâl 25 Zilhicce sene 1188

K.Ş.S. 62/171-172

BERÂT-I CİZYE

Memâlik-i mahrûsemde vâki‘ ehl-i zimmetten Yahûd ve Nasârâ’nın şer’an rüûslarına madrûbe olan cizyeleri beytül-mâl-i müslimînin emvâl-i meşrûasından olmağla mezheb-i Hanefiyye olan a‘lâ ve evsat ve ednâ itibariyle evrâk-ı cizye sene-i sâbıkı üzere küşâd ve bin yüz seksen sekiz senesi muharremü’l-harâmı gurresinden tevzîine mübâderet olunmak babında hatt-ı hümayun şevketmakrûnum sâdır olmağın bin yüz seksen sekiz senesine mahsûb olmak üzere Karaman ve Beyşehri ve Aksaray ve Akşehir ve Kırşehri ve Niğde sancaklarında ve tevâbiinde sakin ve mütemekkin yerli ve yabancı ve mürûr ve ubûr iden ehl-i zimmet kefere ve Yehud ve Erâmine-i Acem tâifelerinin şer‘an üzerlerine edâsı lâzım gelen bin yüz seksen sekiz senesi cizyeleri cibâyetine sene-i mezbûre muharremi gurresinden mübâderet eylemek üzere beş yüz üç a’lâ ve dört bin beş yüz otuz yedi evsat ve yedi yüz dört ednâ ki esnâf-ı selâse itibariyle cem’an beş bin yedi yüz kırk dört evrâk ile işbu râfiu tevkî‘i refî‘i’ş-şânı hakânî kıdvetü’l-emacid ve’l-a‘yân Hasan zîde mecduhûya der uhde ve tefvîz olunup işbu berât-ı âlî-şânım ma‘delet ‘ayânı verdim ve buyurdum ki cizyedâr-ı müma ileyh varup gurre-i muharremi’l-haramda hâkimü’l-vakt muvacehesinde mîrî mühürleriyle memhûr cizye evrâkı boğçasının mühürlerin fekk ve evrâkta olan mühür ile tatbîk olunduktan sonra bir kîseye vaz’ ve vilayet kadısı mühürleyüp der-saâdetime irsal ve kalem-i mezbûre tabi’ her belde ve karyede sâkin yerlü ve yabancı mürûr ve ubûr iden ehl-i zimmet kefere ve Yehûd ve Erâmine-i Acem taifelerinin ve emret mürâhık hükmüne dâhil olup şer’an cizyeye müstahak olan gulamları gereği gibi takayyüd ve ihtimâm ile tefahhus olunup bir ferdi hariç ve kağıtsız kalmamak şartıyla vech-i şer‘ olan ahalisi beyninde mülk ve emlakına nazar

olunup esnâf-ı selâsenin kangı sınıfından ad ve i'tibâr olunur ise hatt-ı hümâyûn şevketmakrûnum ile verilen nizam-ı cedîd mu'cibince zâhiru'l-gınâ mükesser olanlarından a'lâ itibariyle on bir esedî kuruş ve vasatü'l-hâl olanlarından evsat itibariyle beş buçuk esedî kuruş ve kasîr mu'temilinden ednâ itibariyle iki buçuk esedî kuruşların alunup aynî esedî kuruş tedarikinde acz ve usreti olanlarından aynî kuruş talep olunup ecnas-ı nükûddan ne gûne akçe getürürler ise hâlisü'l-ayar ve tammü'l-vezn olanları rayiç olduğu üzere İstanbul fındık altunu dört kuruşa İstanbul zer-i mahbûbi üç kuruşa ve Mısır zer-i mahbûbiyle Mısır zencirli altunu iki buçuk kuruş bir rub' ve tuğralı sağ paranın her kırk adedi bir kuruş hesabıyla alunup mâl-ı hazineye bu vech ile cibâyet ve tahsîl ve şurût-u mukarrere-i mezkûreye kemal-i ihtimam ve i'tidâl üzere mürâât olunup hatt-ı tecavüz ve teaddî ile sebîl-i sadakat ve tarîk-i istikametten udûl idenlerin şer'an müstahak oldukları cezaları tertîb oluna ve ehl-i zimmet keferenin her birisine mîrî mühr ile memhûr eşkali ile birer kağıt verilüp ve ummâl-i cizyeye tevzi' eylediği evrâkın a'lâsından on iki ve evsatından dokuz ve ednasından altı pâre maîşet ve bundan maâda her bir varaktan birer pâre cizye muhasebecisine ve katiplerine ücret-i kitabet ta'yîn olunmakla müctema' olan mâl-ı cizyeden hîn-i muhasebede deynlerine mahsûp olmak ve memâlik-i mahrûsemde vâki' evkaf karyelerinde sâkin ehl-i zimmetten selâtîn-i 'izâm ve vüzerây-ı kirâm ve mîr-i mîran vesâirlerinin havas ve ocaklıklarına dâhil ve ba'zı esbâba binâen defterden ifraz ve maktu' olanlar râhib ve patrîk ve kıssîs ve bir tarîk ile ellerine berat alup tercümanlık ve müsellemlik ve muâfiyet iddiasında olanlar bilcümle ref' olunmağla madem ki iktisab ve ameline kadir olup iktisabtan mani' olur zamanda ve darâret ve kılıç veyahut ekser-i âmmında merîz olmak gibi a'zâr mucibince sır olmaya sâir ehl-i zimmetten istisna olunmayıp cümlesinden vech-i şer' üzere istihkaklarına göre yed-i vâhidden esnâf-ı selâse

itibâriyle cizyeleri cibâyet olunmak ve cizyeye müstahak olmayan sabi ve zâhiru'l-gınâ olmayup pîr-i fânî ve amel-i mânde olup ve her vech ile kâr u kesbe iktidârı olmayanlardan hilâf-ı şer-i şerîf cizye talep olunmamak ve ehl-i zimmetten âyende ve revende ve rif'ate edâya kudreti olanlarından maâdâ ancak fakir ve mu'temilinden dört taksit ile cem ve tahsîl idüp lakin cizyedârlar mâl-ı cizyeyi vakt u zamanıyla cizyey-i âmireme teslîm eyleyeler ve mâl-ı cizye nassan ve ictihaden îcap iden varidât-ı şer'iyyeden ve beytü'l-mâl-i müslimîn olup ehl-i zimmet sükût-u cizyeyi müstelzim olur özrden salim iken zül ve sığar ile müstahak oldukları cizyeleri virmemek içün bî-vech özr îrâdına ictira veyahut bir tarîk ile iba ve bir yere ihtifa veyahut a'lâya müstahak iken evsat, evsata müstahak iken ednâ cizyesin virmeye tasaddî ideri olur ise cizye-i şer'iyyelerinden imtina' eyledikleri içün ol makûlelerin rakabesi üzerine madrûbe olan cizyeleri aldıktan sonra eşedd-i ıkâb ile cezaları tertîb oluna ve ahâlîy-i vilâyetten ba'zı zî-kudret kimesnelerin bağ ve bahçe ve çiftlik ve değirmen ve mandıralarının çoban ve ter oğlanı namıyla vesâir bahane ile ehl-i zimmeti istishâb ve cizyelerin virdürmeyüp bugûne harekete cesaret idenler bais-i hızlân-ı ebed olur ukûbat-ı şedîde ile muâkab olacakların mukarrer bilüp selâmet halleri içün kemâl-i intibah üzere hareket eyleyeler ve hazinedârlar birbirlerinin mukayeselerine dâhil olmayan reâyâya hile ile hafiyyeten evrâk gönderüp tevzi' olunduğu şer'an sabit oldukta verdiği evrâk geri kendüye red ve akçesi bit-tamam tahsîl ve asîl cizyedârına teslîm ve tahammüllerine göre evrâkları mukayesesine dahil oldukları cizyedâr tarafında verilüp bir vech ile taallül ve muhalefet ettirmeye ve bazı reâyâ sakin olduğu kasaba ve kurâda mün'am ve mütemevvil a'lâya veyahut evsata mütehammil iken a'lâ ve evsat cizyesin virmemek içün civarlarında vâki' âhir kaza cizyedârlarından hîle ile evsat veyahut ednâ kağıdı alup mîrîye gadr etmek ihtimalleri olur ise vech-i şer' üzere

tahammül ve istihkaklarına göre evrâkları virilüb lâkin bu bahane ile reâyâ fukarasına özr ve tecavüz eylemeyeler ve her bir ehl-i zimmet tahammüllerine göre cizyeleri cibâyet olunmak muktezî iken bazı mahallât ve kurânın kocabaşıları kendi cizyelerin tahfîf içün toptan evrâk alup reâyâya istihkaklarına göre virmeyüp malı her ne ise beynlerinde hesap ve hilâf-ı şer-i şerîf ale's-seviye tevzi' olunduğu sem-i hümâyûnuma ilga olunmağa bu bid'at-ı kerîhe dahî men' olunup her bir ehl-i zimmetin tahammüllerine göre cizyedâr yediyle evrâkları verülüp cizyeleri cibâyet olunmak hâsıl-ı kelâm hilâf-ı şurût-ı berat bir ferdi hariç ve kağıtsız kalmamak şartıyla vech-i şer' üzere her birine tahammül ve istihkâklarına göre evrâkları virülüp cizyeleri cibâyet olduktan sonra kasaba ve kurâ üzerlerine toptan evrâk tarh ve tahsîl olunduğu haberi alınır ise bilâ-imhâl bir gûne harekete cesâret idenlerin cezaları tertîb olunacağı mukarrer ve muhakkak bileler ve cevabına me'mûr âmiller dahi caddey-i hâktan udûl eylemeyüp kemâl-i istikâmet ile hareket ve hilâf-ı şurût-ı berât-ı âlî-şân reâyâ fukarâsının başka maîşet ve kâtibiyye ve sarrâfiyye ve kolcu akçesi nâmıyla bir akçe ve bir habbe talep eylemeyeler ve kezâlik kuzât ve nüvvâb harc-ı mahalle nâmıyla reâyâ fukarâsından ve ummâl-i cizyeden kalîl ve kesîr min ba'd nesne mutalebe eylemeyeler şöyle ki kadılar ve cizyedârlar celb-i mal sevdasıyla reâyâya zulm ve teaddî ederler ise sırran ve alenen tahsîs olunup ezdiyâd aldıkları zahir olur ise kayd-u bend ile âsitâne-i saâdetime ihzar ve şer'an haklarından gelinür ona göre işbu berât-ı âl-i şânımın şurûtu mürâât olunup kadılar ve voyvodalar ve kura zabitleri vesair sükkân-ı vilâyet bi'l-ittifak cizye cibâyeti hususunda iânet ve muhalefet ideri olur ise haklarından gelmek üzere isim ve resimleriyle der-saâdetime arz ve i'lâm eyleyeler ve her bir neferin cizye mâlını eda eyleyeler ma'lum olmak içün cizyedârlar başka defter tutup kasabada olanları mahallesiyle kurada olanları karyesiyle ve mürûr ve ubûr

idenleri isim ve resimleriyle ale'l-esâmî defter ve cizye muhasebesine teslîm eylemek üzere der-devlet medarıma getüreler ve cizyedârlar memur olduğu kasaba ve kurâya tevzi' eylediği evrâkı min ba'd kolcular mühürleyüp eşkalsiz kağıt virmeyüp hîn-i iktizada def'i iştibâh içün tatbîk olundukta mutabık olmak üzere kaleminde hıfz olunan mühürleriyle mühürleyeler ve işbu berât-ı âlî-şânımda biaynihî ve tasrîh olunan şurût ve kuyûdu tenfîz ve icrasına her birleri gereği gibi ihtimâm eyleyüp hilâfından begâyet hazer eyleyeler şöyle bileler alâmet-i şerîfe i'timat kılalar tahrîren fi'l-yevmi's-sânî zi'l-kâde sene seb'a ve semanin ve miete ve elf. (2 Zi'l-kâde 1187 / 15 Ocak 1774)

be-meştâyı (okunamadı)

Visâl fî 25 Zilhicce sene 1187

K.Ş.S. 64/64

Berat-ı cizye

Memâlik-i mahrûsemde vâki‘ ehl-i zimmetten Yehûd ve Nasârânın şer‘an rüûslarına madrûbe olan cizyeleri beytü’l-mâl-i müslimînin emvâl-i meşrûasından olup mezheb-i Hanefiyye üzere a‘lâ ve evsat ve ednâ i‘tibâriyle evrâk-ı cizye sene-i sâbıkı üzere küşâd ve bin yüz doksan sekiz senesi muharremü’l-harâmı gurresinden tevzîine mübaderet olunmak babında hatt-ı hümâyûn şevketmakrûnum sâdır olmağın bin yüz doksan sekiz senesine mahsûben Karaman ve Kırşehir ve Beyşehri ve Aksaray ve Akşehir kazalarında ve tevâbi‘lerinde sâkin ve mevcud yerlü ve yabancı ve mürûr ve ubûr iden ehl-i zimmet kefere ve Yehûd ve Erâmine-i Acem tâifelerinin şer’an üzerlerine edâsı lazım gelen bin yüz doksan sekiz senesi cizyeleri cibâyetine sene-i mezbûre muharremi gurresinden mübaderet eylemek üzere beş yüz üç a‘lâ ve dört bin beş yüz otuz yedi evsat ve yedi yüz dört ednâ evrâkı ki esnâf-ı selâse i‘tibâriyle cem’an beş bin yedi yüz kırk dört evrâk ile cibâyeti hâlen ma‘den emîni işbu râfiu tevkî-i refî‘i’ş-şân-ı hakânî kıdvetü’l-emâcid ve’l-a‘yân Ahmed zîde mecduhûya tefvîz olunub işbu berât-ı âlî-şânımı virdüm ve buyurdum ki cizyedâr-ı merkûm varub gurre-i muharremi’l- harâmda hâkimü’l-vakt muvâcehesinde mîrî mühr ile memhûr cizye boğçasının fekk ve evrâkta olan mühr ile tatbîk olunduktan sonra bir kîseye vaz‘ ve vilâyet kadısı mühürleyüb dersaâdetime irsâl ve kalem-i mezbûre tâbi‘ her belde ve karyede sâkin ve mevcûd yerlü ve yabancı ve mürûr ve ubûr iden ehl-i zimmet kefere ve Yahûd ve Erâmine-i Acem tâifelerinin emred mürâhık hükmüne dâhil olub şer’an cizyeye müstahak olan gulamları gereği gibi tekayyüd ve ihtimam ile tefahhus olunub bir ferdi hâriç ve kağıtsız kalmamak şartıyla vech-i şer‘ üzere ahalîsi beyninde mülk ve emlâkine nazar olunub

esnâf-ı selâsenin kangı sınıfından add ve i'tibâr olunur ise hatt-ı hümâyûn şevketmakrûnum ile verilen nizâm-ı cedîd mûcibince zâhiru'l-gınâ mükesser olanlardan a'lâ i'tibâriyle on bir esedî kuruş ve vasatü'l-hâl olanlarından evsat i'tibâriyle beş buçuk kuruş ve fakîr-i mu'temilinden ednâ i'tibâriyle iki buçuk kuruş ile bir rub' alınub ve aynî esedî kuruş tedârikinde acz ve usreti olanlarından aynî kuruş taleb olunmayup ecnâs-ı nükûddan ne gûne akçe getürürler ise hâlisu'l-ayar ve tâmmü'l-vezn olanları râyiç olduğu üzere İstanbul fındık altını dört kuruşa ve İstanbul zerr-i mahbûb üç kuruşa ve Mısır zerr-i mahbûbu ile Mısır zencirli altunu iki buçuk hesabıyla alınub mâl-ı cizyeyi bu vechile cibâyet ve tahsîl ve şurût-u merğûbe-i mezkûreye kemâl-i ihtimâm ve i'tidâl üzere mürâât olunub hadd-i tecâvüz ve teaddî ile sebîl-i sadakat ve tarîk-i istikametten udûl idenlerin şer'an müstahak olan cizyeleri tertîb oluna ve ehl-i zimmet keferenin her birine mîrî mühr ile memhûr eşkâliyle bir kağıt virilüb ummâl-i cizyeye tevzi' eylediği evrâkın a'lâsından on iki ve evsatından dokuz ve ednâsından altı pâre maîşet ve bundan mâadâ her bir varaktan birer pâre cizye muhâsebecisi ve kâtiplerine ücret-i kitâbet ta'yîn olunmağla müctemâ olan mâl-ı cizyeden hîn-i muhâsebede deynlerine mahsûb olunmak memâlik-i mahrûsemde vâki' evkâf karyelerinde sâkin ehl-i zimmetten selâtîn-i 'izâm ve vüzerâ-yı kirâm ve mîr-i mîrân vesâirlerinin havas ve ocaklıklarına dahil ve ba'zı esbâba binâen defterden ifrâz ve maktu' olanlar râhib ve patrîk ve kıssîs ve bir tarîk ile ellerine berât alub tercümanlık ve müsellemlik ve muâfiyet iddiasında olanlar bilcümle ref' ve mademki iktisâb-ı amele kadir olub iktisâbdan mani' olur zamanda ve dararet ve kılıç veyahût ekser-i âmmında merîz olmak gibi a'zâr-ı sahîhası olmayan vesâir ehl-i zimmetten istisnâ' olunmayub cümlesinden vech-i şer' üzere tahammül ve istihkaklarına göre yed-i vahidden esnâf-ı selâse i'tibâriyle cizyeleri cibâyet olunmak ve cizyeye müstahak olmayan sabî

ve câhiru'l-gınâ olmayub pîr-i fânî ve amel-i mânde olub bir vech ile kâr-u kesbe iktidarı olmayanlardan hilâf-ı şer-i şerîf cizye taleb olunmamak ve ehl-i zimmetden âyende ve revende ve def'aten edâya kudreti olanlardan mâ'adâ ancak fakîr-i mu'temilinden dört taksît ile cem' ve tahsîl îdüp lâkin cizye beytü'l-mâl-ı cizyeyi vakt u zamanıyla hazine-i âmireme teslîm eyleyeler ve mal-ı cizye nassen ve ictihâden îcâb iden varidât-ı şeriyyeden ve beytü'l-mâl-ı müsliminden ehl-i zimmet sükût-u cizyeyi müstelzim olur özrden sâlim iken zül ve sığar ile müstahak oldukları cizyelerin vermemek için bî-vech özr irâdına ictira veyahut bir tarîkle ibâ ve bir yerde ihtifâ veyâhût a'lâya müstahak iken evsat ve evsata müstahak iken ednâ cizyesin virmeye tasaddî ideri olur ise cizye-i şer'iyyelerinden imtina' eyledikleri içün olmakûlelerin rakabesi üzerine madrûbe olan cizyeleri alındıktan sonra eşedd-i ikâb ile cezâları tertîb oluna ve ehâlî-i vilâyetten zî-kudret kimesnelerin bağ ve bahçe ve çiftlik ve değirmen ve mandıralarında çoban ve değirmenci ve ter oğlanı nâmıyla vesâir bahâne ile ehl-i zimmeti istishâb ve cizyelerin virdürmeyüb bugûne harekete cesâret idenler bâis-i hızlân-ı ebed olur ukûbât-ı şedîde ile muâkab olacakların mukarrer ve muhakkak bilüb selâmet halleri içün kemâl-i intibâh üzere hareket eyleyeler ve cizyedârlar birbirlerinin mukâyeselerine dahil olmayan reâyâya hîle ile hafiyyeten evrâk gönderüb tevzî' olunduğu şer'an sabit oldukta virdiği evrâk geri kendüye red ve akçesi bi't-tamâm tahsîl ve aslı cizyedârlarına teslîm ve tahammül ve istihkâklarına göre evrâkları mukâyesesine dâhil oldukları cizyedâr tarafından virilüb ve bu vechle ta'allül ve muhâlefet ettirmeye ve ba'zı reâyâ sâkin olduğu kasaba ve kurâda mün'am ve mütemevvil a'lâya veyâhûd evsata mütehammil iken a'lâ ve evsat cizyesin virmemek içün civarlarında vâki' aher kasaba cizyedârlarından hîle ile evsat veyâhût ednâ kağıdı alub mîrîye özr îtmek ihtimâli olur ise ol asılların ahâlîsi beyninde

mülk ve emlâkine nazar olunub esnâf-ı selâsenin hangi sınıfından add ve i'tibâr olunur ise vech-i şer' üzere tahammül ve istihkaklarına göre evrâkları virilüb lâkin bu bahane ile reâyâ fukarasına özr ve tecâvüz eylemeyeler ve her bir ehl-i zimmet tehammüllerine göre cizyeleri cibâyet olunmak muktezî iken ba'zı mahallât ve kurânın gocabaşıları kendü cizyelerin tahfîf içün toptan evrâk alub reâyâya istihkâklarına göre virmeyüb mâlı her ne ise beynlerinde hesâb ve hilâf-ı şer'-i şerîf ale's-seviyye tevzî' sem-i hümâyûnuma ilkâ olunmağla bu bid'at-ı kerîhe dâhi men' olunub her bir ehl-i zimmetin tahammüllerine göre cizyedâr ehli yediyle evrâkları virülüb cizye cibâyet olunmak hâsıl-ı kelâm hilâf-ı şurût-ı berât bir ferdi hâriç ve kağıtsız kalmamak şartıyla vech-i şer' üzere her birine tahammül ve istihkâklarına göre evrâkları virilüb cizye-i şer'iyyeleri cibâyet olunduktan sonra kasaba ve kurâ üzerlerine toptan evrâk tarh ve tahsîl olunduğu haberi alınur ise bilâ imhâl bu gûne harekete cesâret idenlerin cezâları tertîb olunacağı mukarrer ve muhakkak bilüb cibâyete âmiller dâhi câdde-yi haktan udûl eylemeyüb kemâl-i istikâmet ile hareket ve hilâf-ı şurût-ı berât-ı âlî-şân reâyâ fukarâsından başka maîşet ve zahîre ve kâtibiyye ve kolcu akçesi namıyla bir habbe taleb eylemeyeler ve kezalik kuzât ve nüvvâb harc-ı mahkeme nâmıyla reâyâ fukarâsına ve ummâl-i cizyeden galîl ve kesîr min bad nesne mutâlebe eylemeyeler şöyle ki kadılar ve cizyedârlar celb-i mâl sevdasıyla reâyâ fukarasına zulüm ve teaddî ederler ise sırran ve alenen tefahhus ve teftîş olunub ezdiyâd aldıkları zâhir olur ise kayd-u bend ile âsitâne-i saâdetime ihzâr ve şer'an muhkem haklarından gelinüb ona göre bu berât-ı âlî-şânımın murâât olunub kadılar ve voyvodalar ve kurâ zâbitleri vesâir sükkân-ı vilâyet bi'l-ittifak cizye cibâyeti hususunda cizyedâra iânet ve muhalefet ider olur ise haklarından gelinmek üzere isim ve resimleriyle der-saâdetime arz ve i'lâm eyleyeler ve her bir neferin cizye malı edâ eylediği ma'lûm olmak içün cizyedârlar başka def-

ter tutup kasabada olanları mahallesiyle ve kurâda olanları karyesiyle ve mürûr ve ubûr idenleri isim ve resimleriyle ale'l-esâmî defter ve cizye muhasebesine teslîm eylemek üzere der-devletmedârıma götüreler ve cizyedârlar kazaya ve kurâya tevzî' eylediği evrâkı min ba'd kolcular mühürleyüb ve eşkâlsiz kağıt vîrmeyüb hîn-i iktizâda ve def'-i iştibâh içün tatbîk olundukta mutâbık olmak içün kaleminde hıfz olunan mühürleriyle mühürleyeler ve işbu berât-ı âlî-şânımda ta'yîn ve tasrîh olunan şurût ve kuyûdun tenfîz ve icrâsına her birleri gereği gibi ihtimam eyleyüb hilâf-ı vaz' hareketten ihtirâz eyleyeler şöyle bileler alâmet-i şerîfe i'timâd kılalar tahrîren fi'l-yevmi aşera zi'l-ka'de sene seb'a ve tis'îne ve miete ve elf. (10 Zi'l-kâde 1197 / 7 Ekim 1783)

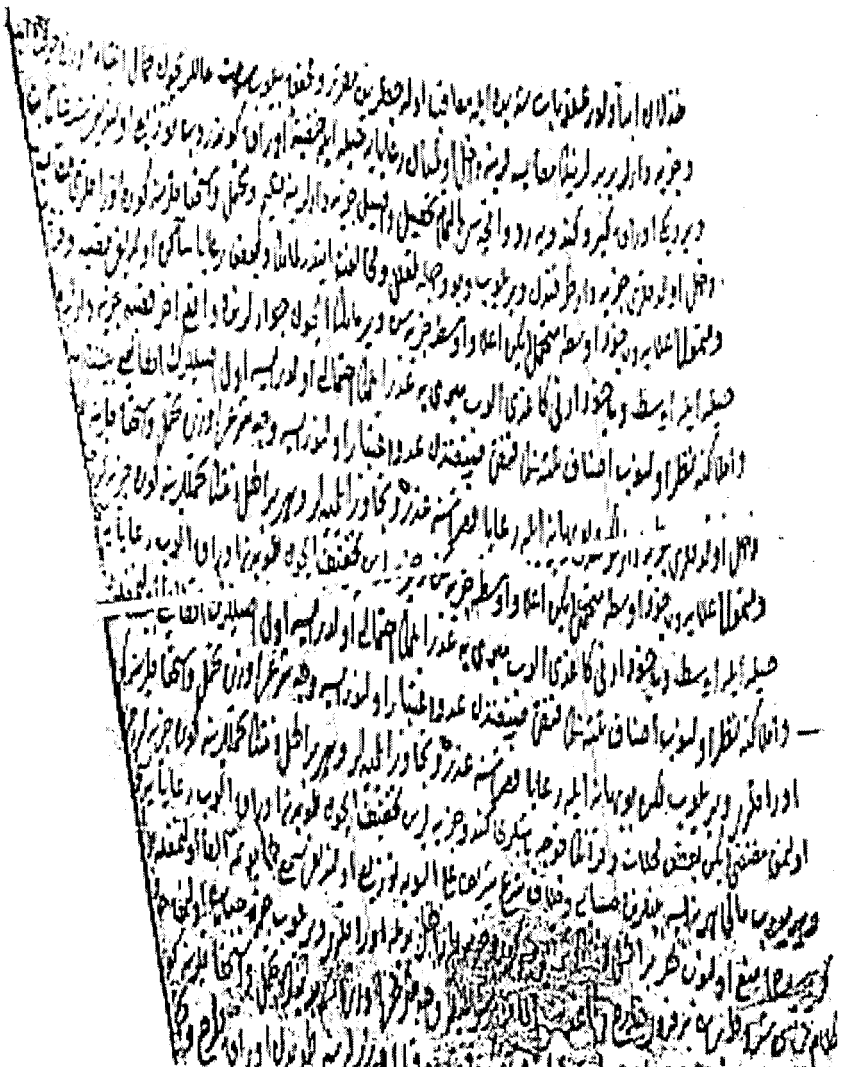
Kad vasale ileyna ve gayyede fî 17 Zilhicce sene 1197

el-Mahrûse Konstantiniyye

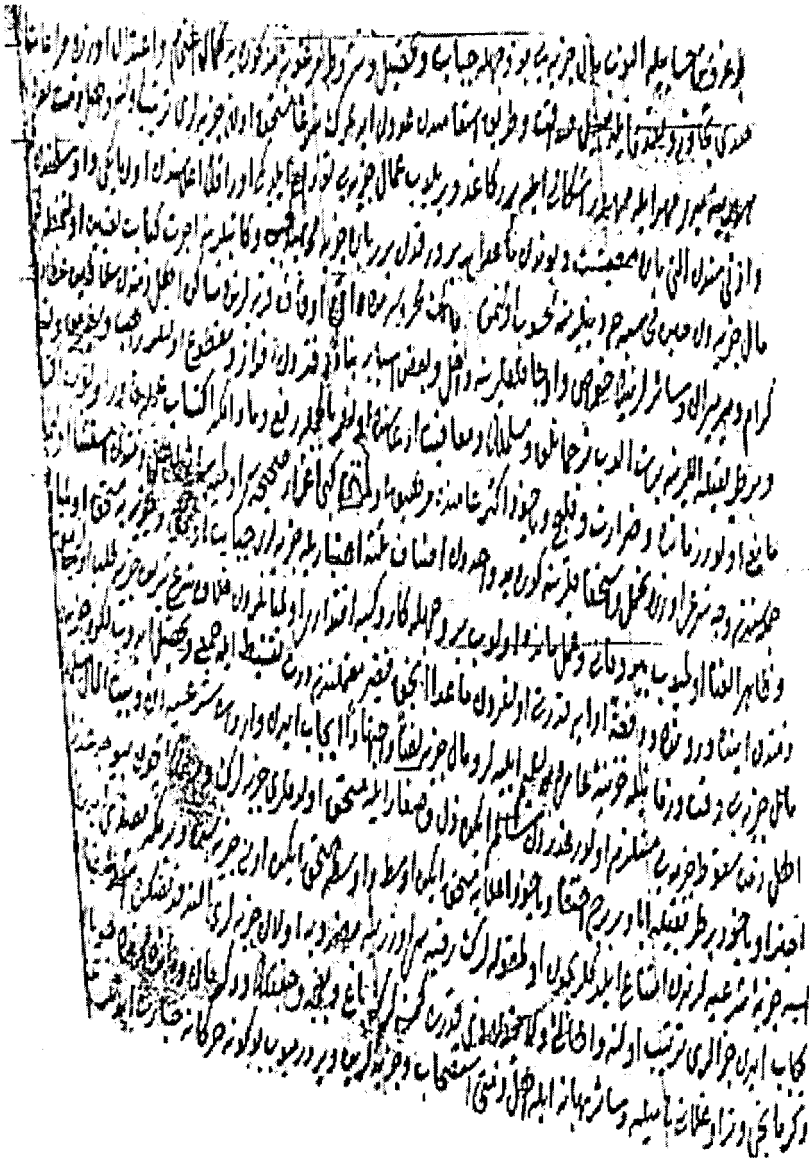
ORİJİNAL METİN ÖRNEKLERİ

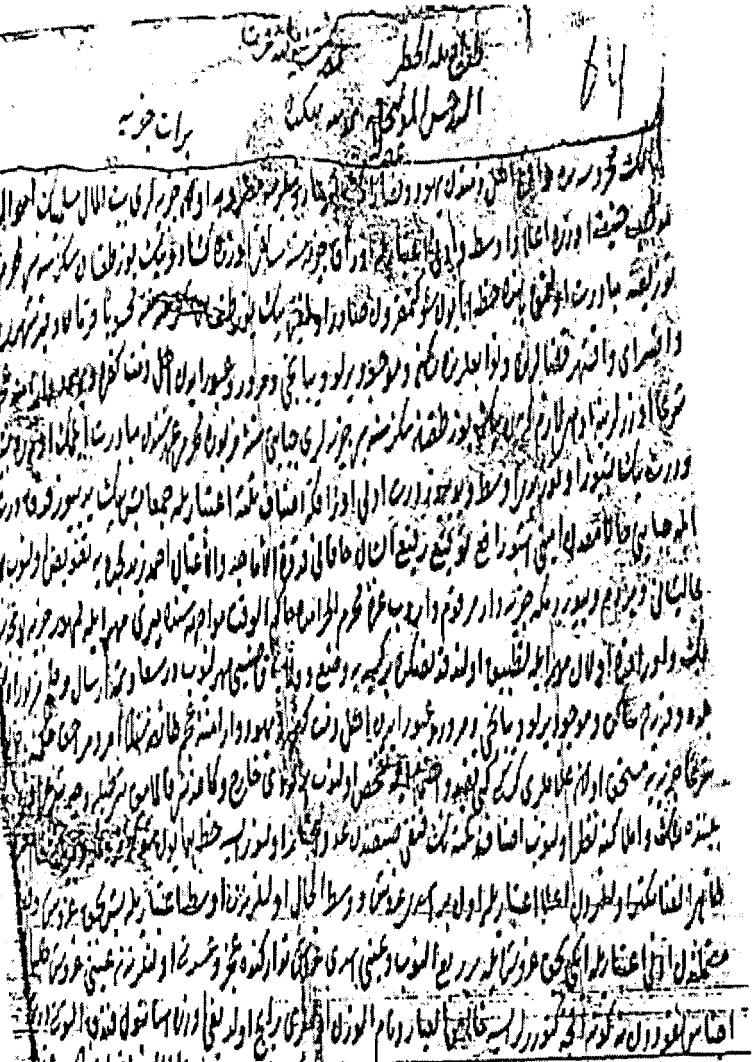

K.Ş.S. 64/64

K.Ş.S. 64/64

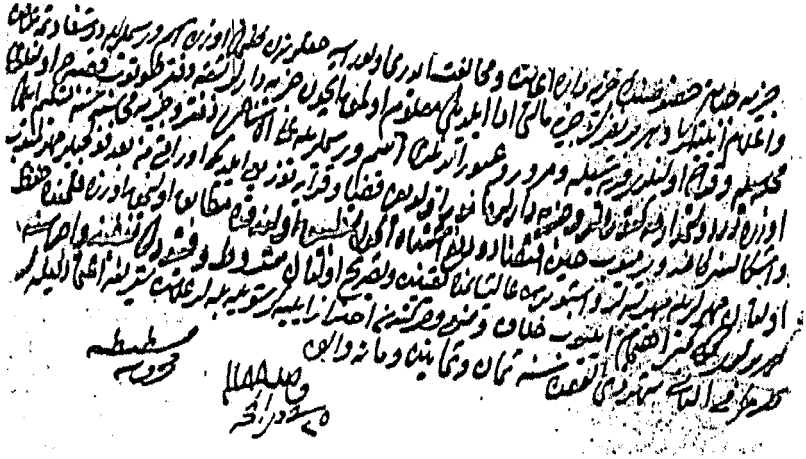

K.Ş.S. 64/64

K.Ş.S. 62/171

K.Ş.S. 62/134

K.Ş.S. 62/134

جزیہ متعلقہ

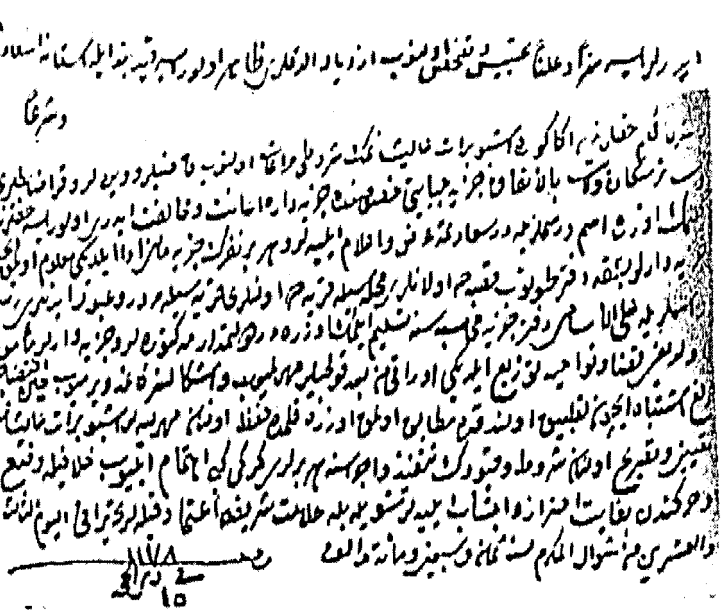
K.Ş.S. 61/100

97

K.Ş.S. 60/96

K.Ş.S. 58/172-173

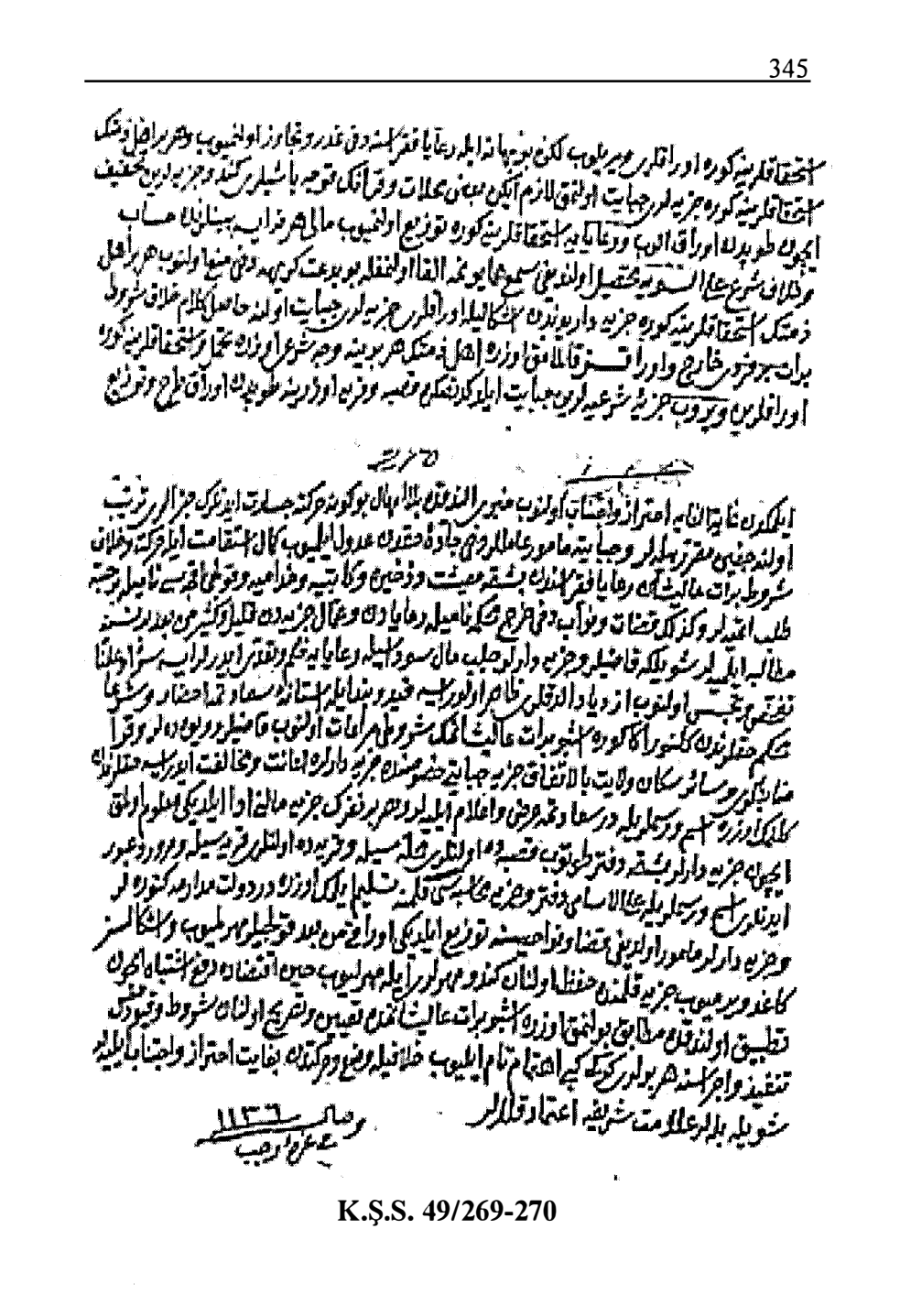

/81/

180

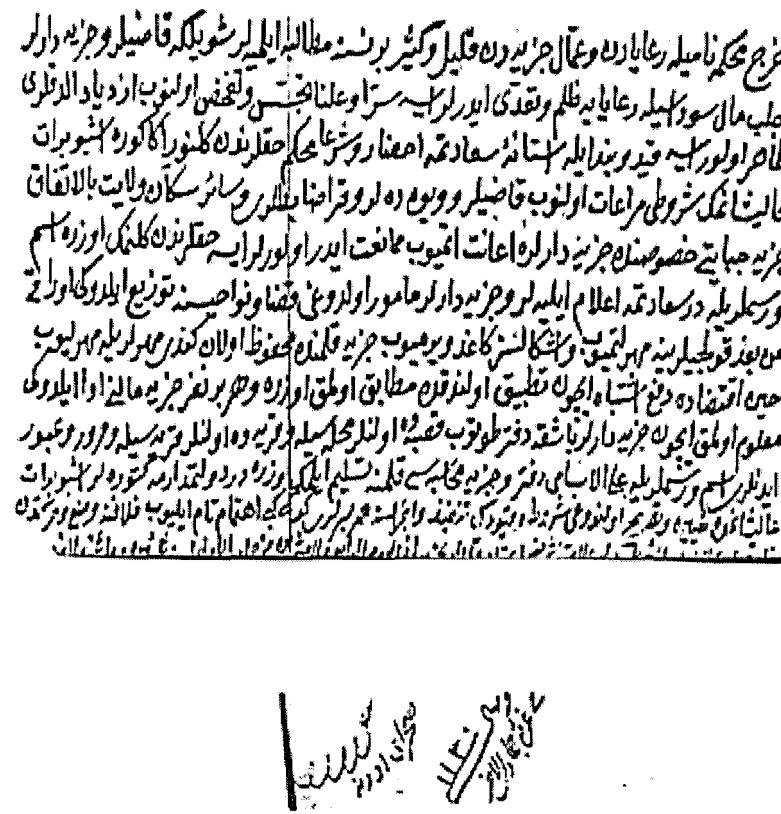
K.Ş.S. 57/180

K.Ş.S. 49/269-270

K.Ş.S. 49/269

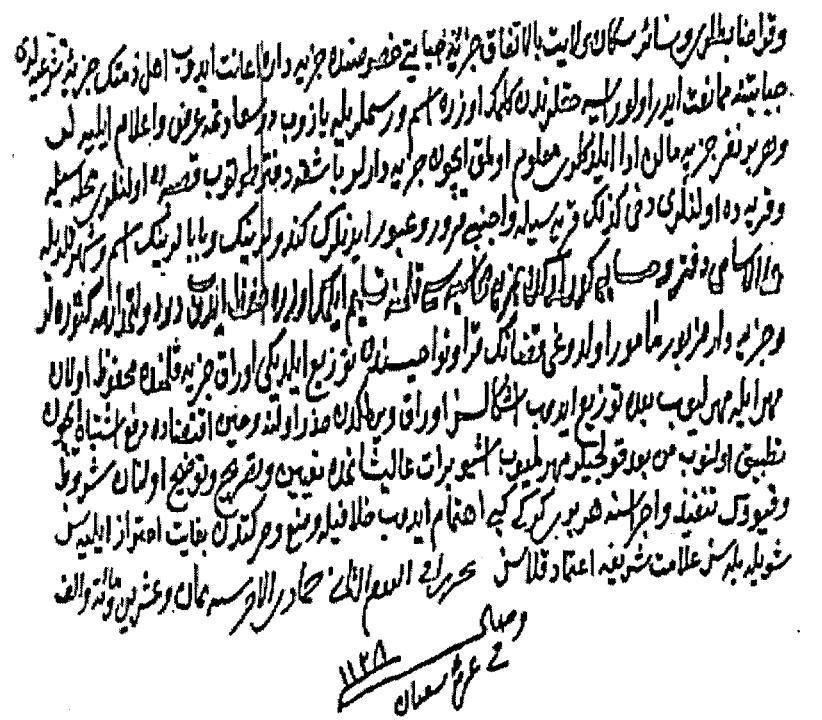

K.Ş.S. 48/281

K.Ş.S. 48/281

K.Ş.S. 48/281

واموال وسائر املاک خاص واوجاقلقلریه ویولیوه لقلعه داخل اولنلر وبعضی اسباب بناء وغیره
افراز ومقطوع اولنلر کرک راهب وکرک بطریق وقیس وکرک برطریقلیه اللریه برات اولوب
ترجمانلق ومسلمان ومعافیت اداعاسنده اولنلرهاواهله اکتساب وعمله قادر اولوب اکتسابدن
مانع اولور زمانده موضرارت وفلج ویاخود اکثر عاجزدن مریض اولمقلوکیه اعذار صحیحه سی اولمیه سائر
اهل ذمتدن استثنا اولنیوب رهبانلر جزیه التزدیوخلق مابینلرنده مشهور والسنه ناسلان مذکور
اولان قول ایله تعلل واداء جزیه دن امتناع ایتدکلریوب بوصقولک ریک دنی وجهشرعی اولمیوب
سلطنتحقارینه کوره یدواحدن اصناف ثلاثه اعتبار ایله جزیه لرینجبایت وجزیه یه مستحق اولدقلری ظاهر
الغنا اولیوب پیوفانی اولنلردن خلاف جزیه طلب اولنمیه وان شاءالله تعالی جزیه لرسنه تمامنده کی
تدریج ایله تحصیل وجزیه دارلرینی بجمع اولان مال جزیه یی درت تقسیط ایله تسلیم جزینه
عاجزلرم ایله لرومال جزیه یه فضله احتیاجلری ادای ایجاب ایدرلر واردات شرعیه دن اولوب اهل ذمت سقوط
جزیه یه مستلزم اولورعذردن سالم ایکن ذل وصغار ایله شرعا مستحق اولدقلری جزیه لرین ویرمک
ایچون بیوجه عذر ایراد ایتمه اجبارا ویاخود برطریق ایله اداویابیرده اختفا ایدرلر ویاخود اعلایه مستحق
ایکن اوسط واسطه مستحق ایکن اون جزیه سین ویرمک مقصدیله ایدرا اولورسه جزیه دن امتناع
ایلدکلری ایچون رقبه سی اوزرینه مضروبه اولان جزیه لرینالندقدفعکره شرعا مستحق عقاب ایله جزالرینترتیب اولنه
وهربراهل ذمتک شرعا مستحق اقلریته کوره اشکال مذکوره اوراقلرینه ویرمیلوب اعلا واوسط ودنی اعتبار ایله
جزیه لرجبایت اولنمق لازم ایکن محلات وقرالرینک ذی قدرت توجه باشیلریکندیجزیه لرینی تضعیف بجهت
برقاچ سنه دن بروجزیه دارلرینک طوبدرل اوراق الوب قریه لرینک اهل ذمتی رعایاسنه اصناف ثلاثه
اعتبار ایله توزیع اولنمیوب ویرملیان اوراقک مالی هرنه ایسه بینلرنده طشا وخلاف شرع علی السویه
رؤسلرینه جزیه وتحصیل اولندوغی سمع همایونمه الفا اولنمغله بوبدعت کریهه دفعی مبنی اولنوب مستحقا قلریته
کوره جزیه دارلریدن اشکال مذکوره ایله اوراقلرینه ویرمیلوب جزیه لرینجبایت اولنه وجزیه لرجبایتنه مامور
عاملرلرضی بجاده حقده عدول ایلمیوب بکمال استقامت ایله حرکت ایدرک معیشتلرینجمع اولان اصل مال جزیه ده تحسین
اولغمیله خلاف شروط برات عالیشان ایله رعایا فقرا سندن بومعین اولان معیشتلرینه زیاده باشقه خرج
ومعیشت وذخیره وکاتبیه وخدامیه وصرافیه نامیله براتجه ویرمیوب وجمعا نازدوزغیره خلاف نصوب وقضاة
وولاة خرج محکمه نامیله کرک رعایادن وکرک عمال خراج اولان جزیه دارلردن قابل وکثیر برشیه مطالبه ایلیوب شویلکه
قاضیلر وجزیه دارلرمتنبه اولیوب خلاف شرع جلب مال سوء ایله رعایایه ظلم وتعدیلرینه سزا ویرلمغله تحس
وتقنیص اولنوب اصل مال جزیه دن ازدیاد الدقلری ظاهر اولورسه اولمقدار قید بند ایله بیتانه سعادتمه احضار
اولنوب شرعا محکم مقتدرانه مطنور اکاکوره مشیوه برات عالیشانمک شروطی مراعات اولنوب کرک قاضیلر وکرک ولوم وه

عمال خراج اولان جزیه دار لردن قلیل وکثیر بر نسنه مطالبه ایلیه لر وایتدر ایلیه شرط بلکه قاضیلر وجزیه دار لر
منسته اولنوب خلاف شرع جلب مال سود ایلیه رعایا یه ظلم ویعدی ایدر لر ایسه سزاو علنا تحسن
وتفحص اولنوب اصل مال جزیه دن ازیاده الدقلری ظاهر اولورسه بو مقوله لری قید وبند ایله استانه
سعادتمه احضار اولنوب محکم حقلرندن کلمور اکا کوره ایشبو برات عالیشانمک شروطی مراعات
اولنوب کرک قاضیلر وکرک ویوده وقراضابطی وسائر سکان ولایت بالاتفاق جزیه جبایتیه مخصوص
جزیه داره اعانت ایدوب اهل ذمتک جزیه شرعیه لری جبایتنه مخالفت ایدر اولورسه حقلرندن کلمک
اوزره اسم ورسملریله یازوب درسعادتمه عرض واعلام ایلیه لر وهر بر نفر جزیه سی عالیه ادا ایلدیکی
معلوم اولمق ایچون جزیه دار یکشفه دفتر ایدوب اهل ذمتک قصبه ده اولنلر محله سیله وقریده
اولنلر دخی کذلک قریه سیله واجنبی مرور وعبور ایدنلرک کذر ولرینک وبابا لرینک اسملری وشهر تلری ایله

296

حکم الاسامی دفتر وحسابین کوردکده جزیه محاسبه سیله قلمنه تسلیم ایلدیکی اوزره حفظ ایدوب
دوسیه لفه سلکنوده وجزیه دار موی الیه مامور اولدوغی قصبه لرک نواحی وقریه لرک سنه توزیع ایلدیکی
اوزره جزیه لرینی حصه لرنه اولان کیسه لرینه مهر ایله مهر لیوب بعده توزیع ایدوب اکمالسز اوراق
وسیاهه لرینی دفتر اولنه وجهتی افتقاده دفع اشتباه ایچون تطبیق اولنوب من بعد قوجه ایلی مهر لیوب
مهمولات عالیشانمدن نصب وتعریج وتوصیح اولنان شرط وقیودک تنفیذ واجراسنه هر بری
کریکی اهتمام ایلیوب خلافنه قبلدیرمکدن بغایت احتراز ایلیه سز شویله بلکه کن سلامت شو نصیحه اعتماد
قلاسز بحرر فی الیوم الثامن وعشرین من شهر صفر الخیر سنه ست وعشرین ومائة والف

وصل
فی ۳ شعبان المعظم سنه ۱۱۲۶

طبع اصله المطابع بمقر العمر الدیجاره وقعی — 295 — محسوبا ۱۱۲۷ھ
سه زین العابدین القاضی مدرسه سنگلاخ — براءت جزیه

عمی حسه

عما کلک محروسه مدن اولان اهل ذمیدن یهود و نصاراکدن شو عاره و سلزنیه مقرر و بدا اولان جزیه لرین بیت المال کیسوب
مشروح عرسندن اولوب مذهب حنفیه اوزره مستحق جزیه اولمغله بنده لولاد و اوسطاد و یه اعتبار یله جمیع
اولمق لازم کلکین سنه سابق موجبنجه بیکیوز یکرمی الته سنه سی شعبانی غره سندن جمیع اولمق اوزره
بشیوز یکرمی یدی سنه سنک جزیه لرین جمیع استحقاق ایله معروف و امانت و دیانت ایله موصوف
معتمد و معالدار و کارکزار و معتمد علیه تحصیلدار اغا مالله عفی و صلی کمسنه لرک تهدید و تکدیرلرینه تعرض
اولمق یا بنده صادر اولان خط همایون و شوکتمقرون موجبنجه فرمان ایا لتنه واقع فتویه و بلکه بنی
واقف شهر و قیر شهر و اقرای و بیکن و اوزنه و سیس و توروسوس مع ایچ ایل و قیصریه سنجاقلرنده
و توابعلرنده ساکن و متمکن و مرور و عبور ایده اهل ذمت کفره و یهود و نصاری ارمنه عجم رعایا لرینک
استحقاقلرینه کوره شرعا اصناف ثلاثه اعتباریله اوزرلرینه اولان لازم کلان جزیه لرین بیچ ایله
بشیوز یکرمی یدی توقیع رفیع شان شهریاری مرسوم ناقل مرقوم بلیغ مکرمت عنوان فاخر ارکان دولت
والاعیان قلایجی زاده مصطفی زید مجده یه درعهده و تفویض اولمق یا بنده و مومالیه عالیشانم
صاحب اولملغین مقتضی فرمان عالیشانم صادر اولمغین مزید عنایت پادشاهانه ظهوره کتوروب
صادر اولان خط همایون شوکتمقرون و فرمان عالیشانم موجبنجه بو براءت عالیشانم معرفتله تمامیله
ویردم و بیورودمکله جزیه دار مومی الیه وارووب بیکیوز یکرمی الته سنه سی شعبانی غره سندن
حاکم الوقت مواجهه سنده میری مهر ایله مهور و سیدیه و یرلیان جزیه اوراقی بو غره سنک مهر لوین قطع
و اوراغه اولان مهر یله تطبیق اولندوقدن صکره یه وضع و ولایت قاضیسی مهر لیوب در سعادتمه
ارسال و ذکر اولنان سنجاقلرک و توابعلرینک هر بلده و قریه سنده ساکن و موجود یولنان اهل ذمک
بر فردی خارج و کاغذسز قلمه و یا اوزره و حجت شرعی اوزره هر بلده و قریده اهالیسی سنده اصناف
ثلاثه دن تنقی صنفنده عد اولنوب فقیر معتمدلرک برالتون و متوسط الحال اولنلردن ایکی و غنی الغنا
مکثر اولنلردن درت التون اشرفی جدید جزیه لرین اخذ اولنوب و جزیه شرعیه لرینک استحقاقلرینه
کوره ادا ایلدکلری معلوم اولمق ایچون اصناف ثلاثه دن هر بلده و قریه میری مهر بله مهور سنکالیله برر
کاغذ و یرلیوب و عمال جزیه توزیع ایلدکلری اوراقک اعلاسندن اون ایکی و اوسطندن اون طقوز و ادناسندن

K.Ş.S. 43/264

K.Ş.S. 43/263-264

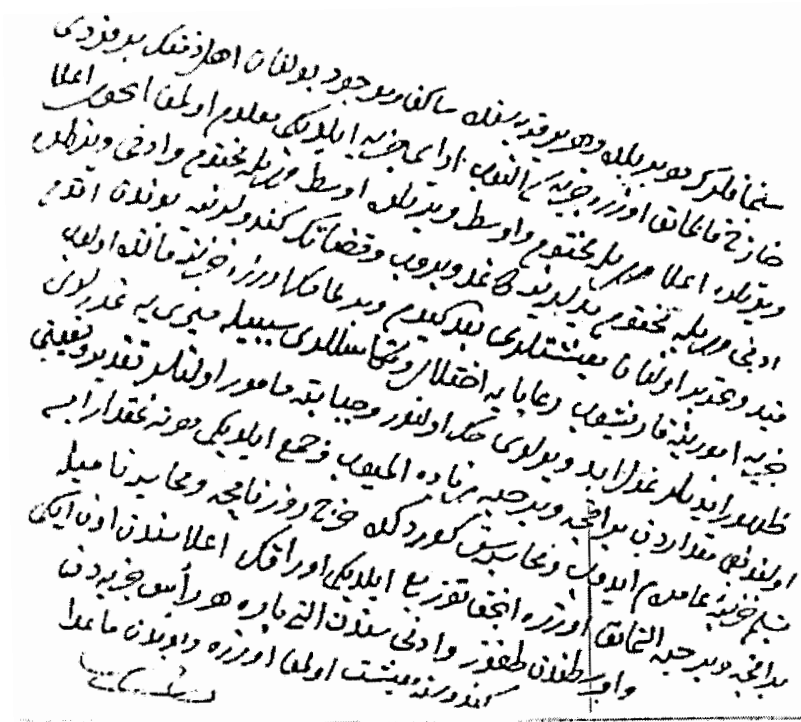
طبنا اصل المطبر نمذه العدالة بمزبانه
شيخ محمد المولى خلاوه بمدينا سكدار
معدله

بيرات جزيه محسوبا لسنه ١١٢

K.Ş.S. 43/263

K.Ş.S. 39/274

K.Ş.S. 39/265

